

ЧУБРИЛОВИЋИ

1914. И КАСНИЈЕ

Др Здравко Анђонић

ЧУБРИЛОВИЋИ 1914. И КАСНИЈЕ

Др Здравко Антонић

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES

SPECIAL EDITION

Nº 75

THE ČUBRILOVIĆS
1914 AND LATER ON

dr Zdravko Antonić

Editor in Chief

Nikola Tasić

Director, Institute for Balkan Studies

Corresponding member, Serbian Academy of Sciences and Arts

Crilic:

Milorad Ekmečić

Dušan Lukač

Belgrade, 1999.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 75

ЧУБРИЛОВИЋИ
1914. И КАСНИЈЕ

Др Здравко Антонић

Одговорни уредник
Никола Тасић

**Директор Балканолошког института и дописни члан Српске
академије наука и уметности**

Рецензенти:
Академик Милорад Екмечић
Др Душан Лукач

Београд, 1999.

Књига је објављена уз подршку:

- САВЕЗНОГ МИНИСТАРСТВА ЗА РАЗВОЈ,
НАУКУ И ЖИВОТНУ СРЕДИНУ,
- МИНИСТАРСТВА ЗА НАУКУ И ТЕХНОЛОГИЈУ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ,
- МИНИСТАРСТВА ЗА КУЛТУРУ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ,
- СКУПШТИНЕ ОПШТИНЕ ГРАДИШКА,
РЕПУБЛИКА СРПСКА.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

929.52 Чубриловић (093.2)

АНТОНИЋ, Здравко

Чубриловићи 1914. и касније / Здравко Антонић; одговорни уредник Никола Тасић ; рецензенти Милорад Екмечић, Душан Лукач. - Београд : Балканолошки институт САНУ, 1999 (Београд : Графомарк). - 432 стр. : илустр. факс. : 24 цм. - (Посебна издања / Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт ; књ. 75)

На спор. насл. стр. : The Čubrilovićs 1914 and later on. - Тираж 500. - Белешке уз текст. - Стр. 9-14 : Предговор / Милорад Екмечић. - Регистар.
ISBN 86-7179-029-0

а) Чубриловић (породица)
ИД=72901900

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
Глава I	
ЧУБРИЛОВИЋИ 1914. ГОДИНЕ	15
Глава II	
ЗАПИСИ ЈОВАНКЕ ЧУБРИЛОВИЋ	89
Запис из 1920. године	89
Запис из 1965. године	96
Глава III	
НЕКА ДОКУМЕНТА ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА	
ИЗ УЧИТЕЉСКОГ ПЕРИОДА	129
Свјedoцба од 26. маја 1910. године	129
Увјерење о дефинитивном постављењу на мјесто учитеља у Прибоју од 26. јула 1912. године	130
Увјерење о периодичним доплатцима сталним учитељима од 9. маја 1913. године	131
Подаци о особним квалификационим листама од 12. фебруара 1914. године	133
Глава IV	
ЗАБИЉЕШКЕ ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА	
ИЗ УЧИТЕЉСКОГ КАЛЕНДАРА	135
Глава V	
ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ НА БИЈЕЛОМ ХЉЕБУ	139

Глава VI

ПРЕПИСКА ИЗМЕЂУ ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА И ЊЕГОВЕ СУПРУГЕ ЈОВАНКЕ У ВРИЈЕМЕ САРАЈЕВСКОГ ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКОГ ПРОЦЕСА

1914. ГОДИНЕ	147
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић и Стаки (Бокоњић), Сарајево, 26. јула 1914.	149
Јованка Чубриловић - Вељку Чубриловићу, Сарајево, 19. IX 1914.	151
Јованка Чубриловић - Вељку Чубриловићу, Сарајево, 30. IX 1914.	153
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић, Сарајево, 3. октобра 1914.	154
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић, Сарајево, [6. октобра] 1914.	156
Јованка Чубриловић - Вељку Чубриловићу, Сарајево, 7. X 1914.	157
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић, Сарајево, 7. октобра 1914.	158
Јованка Чубриловић - Вељку Чубриловићу, Сарајево, 10. X 1914.	160
Јованка Чубриловић - Вељку Чубриловићу, Прибој, 8. XI 1914.	161
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић, Сарајево, 21. новембра 1914.	162
Јованка Чубриловић - Вељку Чубриловићу, Прибој, крај новембра 1914.	164
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић, Сарајево, 5. децембра 1914.	165
Јованка Чубриловић - Вељку Чубриловићу, Прибој, 1.-14. XII 1914.	166
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић, Сарајево, 21. децембра 1914.	168
Јованка Чубриловић - Вељку Чубриловићу, Бос[анска] Градишка, 21. XII 1914 (2. јануара 1915.)	169
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић, Сарајево, 14. јануара 1915.	172
Јованка Чубриловић - Вељку Чубриловићу, Сарајево на Св. Саву 1915. (27. јануара 1915.)	173
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић, Сарајево, 31. јануара 1915.	174

ОСУДА	175
-------	-----

Глава VIII

ОПРОШТАЈНА ПИСМА ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА ПРЕД ВЈЕШАЊЕ	265
Вељко Чубриловић - кћери Нади Чубриловић, Сарајево, 20. јануара. 1915. (2. фебруара 1915.)	265
Вељко Чубриловић - браћи и сестрама, Сарајево, 20. јануара. 1915. (2. фебруара 1915.)	267
Вељко Чубриловић - Јованки Чубриловић, Сарајево, 20. јануара. 1915. (2. фебруара 1915.)	269
Пошљедња биљешка Вељка Чубриловића - супруги Јованки, Сарајево, 6 1/2 сати изјутра, 3. фебруара 1915.	271
Поклони Вељка Чубриловића кључарима и стражарима, Сарајево, 3. фебруара 1915.	272

Глава IX

ПИСМО ДР СТАКЕ БОКОЊИЋ - ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ О ВЈЕШАЊУ ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА	274
---	-----

Глава X

ЗАХТЈЕВ СУДЦА ДР ЈОСИПА ХОРВАТА ИЗ БОСАНСКЕ ГРАДИШКЕ ДА СЕ УНИШТЕ ОПРОШТАЈНА ПИСМА ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА	285
--	-----

Глава XI

ПРЕСУДА БРАНКУ ЧУБРИЛОВИЋУ И ДРУГОВИМА У БАЊАЛУЧКОМ ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКОМ ПРОЦЕСУ	293
--	-----

Глава XII

ПИСМО БРАНКА ЧУБРИЛОВИЋА ИЗ БАЊАЛУЧКЕ "ЦРНЕ КУЋЕ" СНАХИ ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ	317
---	-----

Глава XIII

ПИСМО ГАВРЕ-ГАШЕ ГАВРИЋА ПОПА ИЗ МАЈЕВИЧКОГ ПРИБОЈА ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ О ДРЖАЊУ ЊЕНОГ МУЖА ВЕЉКА ПРЕД ВЈЕШАЊЕ	323
--	-----

Глава XIV	
ПРЕДАВАЊЕ ДР РУДОЛФА ЦИСЛЕРА -	
БРАНИОЦА ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА О ТОКУ	
ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКОГ ПРОЦЕСА У САРАЈЕВУ	329
Глава XV	
ЧУБРИЛОВИЋИ ПОСЛИЈЕ 1914. ГОДИНЕ	345
Глава XVI	
ГЕНЕАЛОГИЈА ПОРОДИЦЕ ЈОВЕ И	
САВКЕ ЧУБРИЛОВИЋ	383
Прилог I	
Вељко и Јованка Чубриловић	
"КАКО ДА ПРОВЕДЕМО ХИГИЈЕНСКЕ	
ПРИНЦИПЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА"	389
Прилог II	
ИЗЈАВА ВАСЕ ЧУБРИЛОВИЋА	
О ЦВЕТКУ ПОПОВИЋУ	403
Прилог III	
ПЈЕСМА О ГАВРИЛУ ПРИНЦИПУ	407
Прилог IV	
ТЕСТАМЕНТ ВАСЕ ЧУБРИЛОВИЋА	411
Прилог V	
ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА	413
РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА	415

ПРЕДГОВОР

Од ири Чубриловића, за чије се живојојисе ише и објављује историјска зраћа у овој књизи, двојица су везана за историју Сарајевског аиенјаа 1914. Само најсарији Вељко Чубриловић није иреживео велики раи, како би књижом и пером намро једну друкчију славу ио којој ће за иојомство познавати, као да никакве везе није могао имаи са догађајима у Сарајеву иада. Већина докумената објављених у овој књизи се односе управо на њега, најмање ионајо Чубриловића. Увид у њих иоказује једног младог сриског учишеља, који са својом суружом, води живои који ни ио чему није уиућивао да ће за иолицја обесији као учесника у убисиву једног будућег великог цара. Није случајно аустријски историчар Рикард Плашка, у ири биографије ииакнутих свейских имена на које је дух хабзбуршког друиива и раиова ударио неизбрисив ичаи, уврсиио и лик Гаврила Принција. Балкански аиенјаиор, о коме су сународници иевали иесме у десетерцу и слике му се између два свейска раиа вешале ио зидовима сеоских кафана, као евројски лик! Писма у овој књизи Вељка Чубриловића својој сурузи, игеорейски радови из обласи мейодике насиве и иедагожије, иакођер недвосмислено иоиврђују евројско иорекло малих балканских завереника за које се верује да не долазе из иих извора.

Прошло је време када је са сриске омладине иребало скидаи одговорности за раи 1914. а иињање ситарих ваирица у лииераиури да се иуцањем на иресиолонаследника обележи зао дух целе једне нације није озбиљно. Више су сведочанство о злим ираговима у меншалииетју оних заједница у којима се иаква књижевности уорно негује. Оиор ииранији личном жривом и убисивом ииакнутих

државника је у то време био једно од обележја епохе. Није се револуционисало само српско друштво. Наука је занемарила једну велику исцртавачку тему коју још очекује знајна будућност. То је ишћење покрета "ириализам одоздо". Велике промене у католичким југословенским земљама године 1903. су дубински биле везане за покушаје водства католичких клерикалних кругова у Бечу, крајем прошлога и почетком овога века, да реформише дуалистички систем хабзбуршке монархије и у њега уведе фактор равнопостављеног третирања словенских народа. Више од чињенице да су били словенски језику, култури и пореклу, значајније је да су то била заостала аграрна друштва. Њиховом вернику је црква увек више пружала руку, него развијенијим деловима где је индустријска привреда све више одвлачила грађанина од олтара и његовог учења. Верски истоведник аустријског престолонаследника је био ганућ над културом и свакодневним животом католичких сељака северне Босне. Религија за њега није био само намењени путовод који је ишао до коже тела и даље није знао пући до срца и душе. Црква је давала једну унутрашњу дисциплину, коју је само она, ако би се одредила да их наводи на колективни грех у име ње, могла да поремети.

У таквој атмосфери се у круговима око бечког двора, чији је главни представник био престолонаследник Франц Фердинанд, помишља да се балканску верничку масу треба искористити како би се дуализам са Мађарском избегао и претворио у једну федерацију католичких држава. Главна девиза хрватске омладине око 1903. је "Nulla redemptio sine sanguine" – нема ослобођења без пролевања крви. У католичком часопису "Врхбосна. Католичкој просвети" се 1912. објављује чланак као духовно упућивање да се ишћеницима не може посветити друштвени најредак. Пре него је књижевна омладина из Хрватске и Босне почела да ствара своје "Младе Хрватске" и "Младе Босне", постојала је и једна "Млада Мађарска", као помоћ у откривању магловићих снага стварања светског духа. Чубриловићи 1914. нису никли из босанске куће која, по сведочанству Васе Чубриловића, није имала једног јединог ексера. Они су удисали ваздух Средње Европе тога времена. Били су одговор клина на сличан клин.

Главни разлог да је 1903. за новога папу био изабран Пије X је у томе што је он био рођен на хабзбуршком територију, док је Венеција још увек била у њему. Поставио је венецијански патријарх, како надбискупска шкатула гласи на том месту. Одмах по том идеолошки

припремљеном избору, он је склопио споразум са аустро-угарским послаником "ко коме се Света Синолица борила против славизма на религиозном подручју", како су оцењивали француски дипломати тада.

Анексиона криза 1908-1909. је отворила подједнако дубок раздор у балканским друштвима, као што је то урадила међу великим силама. Пре него је у марту 1909. почело шишавање, све што је у Србији, Црној Гори и великим делом у Босни и Хрватској дисало српским националним духом, било је на ногама. У време порасле опасности од једне српске и јужнословенске револуције, за коју се од 1907. заиста стварају и консолидни нацији, хабзбуршки режим је оцењивао да је једини одговор у стварању добровољачких војних формација од лојалног католичког и муслиманског становништва. Не само да се тада ојачавају јединице покрајинске војске "Schutzkorps", какве је под ландверским и хонведским именима имала свака аутономна област у царству, него се од њих тражи да испуне један задатак више. Мобилизациони систем тих јединица је постао идеолошка лабораторија у којој се историјски одњихала крајња десница будућности. Хрватски усташки покрет, као и муслимански аутономни облици до модерног времена су у том гнезду представили своје прве историјске коренове. У том великом оквиру треба поспријати и огранке српске "Народне Одбране" са свим њеним тајним дериватима, као одговор истом радикалном мером.

Научна литература о Сарајевском атентату је пример професионалног савршенства, као код оног Балзаковог сликара који је толико дуго и савршено доживљавао нијансе својих ликова, да их нико други сем њега није препознавао. Теорије о припремању атентата су до сада остале савршене криминалистичке експертизе, које нису откриле право кривца. Оно што би се као здрава основа у њима могло искористити то је страх водства српске револуционарне организације око групе "Црне Руке", да после Балканских ратова мора доћи до аустро-угарског напада на Србију. Због тога су почели припремати шеме једне јужнословенске револуције у Хрватској и Босни. Даље од тога је нејознаница, јер није јасно ко је стигао у позадину. Која су се поломиле око њега да су то масонске ложе, мађарска влада, или руска војна обавештајна служба. Масони су помагали обрачун француске демократије са црквом у њиховој домини, мађарски националисти су страховали од бечких и немачких клерикалаца и њихових планова о католичкој федерацији уместио ду-

алистичког успројства, а руска обавештајна служба је била на прагу вести да може доћи до покушаја Немачке и Аустро-Угарске да на Балкану поново покрену немачку и аустро-угарску политику проширења српских држава. Више од тог тога, на површини је уидала у очи праљавости српске и југословенске омладине у прихватању сличних идеја код руских анархокомуниста и есера, а делимично и из извора које су нудиле ничеовским духом омађијане организације немачких средњошколаца и студентства. Ничеовска генерација змајеубица која се пред 1914. диже на крилима побуне синова пролив оца, имала је и своје мање укочене балканске узорке. Треба читати новеле Мирослава Крлеже, посебно "Млада миса Алоја Тичека", да би се у њима откриле боље речене историјске истине него је то била у ствари да их саопшти историјска наука сама.

Ова три Чубриловића, о којима говори ова збирка нових и неких мање доследних историјских извора, су своје дејство и дејство доживели у идеолошкој атмосфери сукоба двају великих нација будућности – клерикалних идеја о ауторитарној црквеној држави из којих ће се касније појавити рани фашизам, и њихове супротности демократских формула које је на својим заставима носио мадањи српски национални покрет и европски социјализам. Најстарији Вељко је и најбољи пример да се по њему слика профил побуненог младог интелектуалца. Млађи Бранко ће чекајући последице године, да до 1945. у њима искуси горчину разочарења да није било могуће сачини формуле сељачког социјализма и демократије. Ауторитарни покрети са десне и леве стране су били јачи. Оно што је свима заједничко, то је профил побуненика који је више личио на једног универзитетског шефера, него на учесника у историјским акцијима. Гора од праљавости примеса њихове идеологије, у којој су се мешали методи руских Есера и ничеовских побуненика у немачком омладинском покрету "Wandervogel", била је хабзбуршка полиција по босанским градовима. "Страх од деце", како је један њен функционер у Сарајеву назвао разуларено политичко обрачунавање српских средњешколаца са окупационом државом, стојао је и њихову кожу. Сви главни учесници у акцији у Сарајеву на Видовдан 1914. су полицији били познати најмање годину дана пре тога. Име Гаврила Принципа је ушло у полицијску књижицу иза 20. октобра 1913. Нису на њега обраћали потребну пажњу када се вечер пред акцију наредне године појавио у његовој сали на сарајевским улицама и неким локалимa. А рачунало се да је сваки пређи човек био потенцијални полицијски достављач. Сарајевски акци-

и није усрех омладинаца који су га извели, нешто неусрех полиције која га није сиречила. Ако је још осрало методолошке наде да би се у инајним архивима могли пронаћи одговори о узроцима и организацији, онда се ио односи само на могућности да се дубље завири у нејознаије осрившиине руске војне обавештајне службе и мађарске полиције. Од убистива сриског краљевског пара у Београду 1903, она је имала инајне кониактше са оним кругом војничке завере који се помиње као позадина убијања сриских и хабзбуршких круњених глава 1903. и 1914.

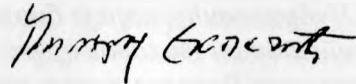
Уредник ове збирке, Здравко Антонић је дуго и ујорно прагао за изворима које овде доноси. Оно што је овде саишиио мало говори о могућности да су ови људи себе приремали за аиеншаи 1914. Обраио од шога, овде се они представљају као илемеиши млади људи којима је књига глвно оружје којим су мислили да на земљу сусрше царство из својих снова. Најзначајнији су сисиси о Велку Чубриловићу, који је био посредник у пребацавању преко границе аиеншаиора и њиховог оружја. Само су изводи из извештаја са велеиздајничких процеса, науци раније били јознаиши. Све осрало је ново. У грађи која је од 1915. била објављена видео се аиеншаиор. У докуменшима које сада видимо пред нама је човек, муж и ошац. Чланци које је писао са својом суругом о насриви у основним школама су рађени на доброј немачкој лишератури онога времена. За године пре 1914. у Босни, ио је била једина висока наука, као пошоња шшива професора универзитетиа. Ураво је у шоме и оишии значај ових извора за историјску науку која се занима за радикалне и националне покреше пре и после аиеншаииа 1914. Чишајући ово осрлаје намеиљив ушисак да су у Сарајеву 1914. пуцали обични млади интелекшуалци, а не завереници од занаша.

Чубриловићи 1914. нису били изолована балканска појава у оишием исррлавању сличних мошива у сличним делима раније и позније евројске историје. Не изгледа уверљиво да имена италијанских аиеншаиора на хабзбуршке и француске великодосиојнике Другог царства, које налазимо као називе улица великих италијанских градова, делују безазлено као симболи неког изгубљеног крика шрошив насиља, које је родио засшој и шренуино нејоверење у дуге шроцесе лаганог дозревања шренуика националног ослобођења. Ушомене Силвија Пелика "Моја шамновања" су посиали лей пример књижевног досишгнућа из доба италијанског националног романтизма. Поред све несиремности зајадне Евроје да балканска насиља у борби за сшваране слободних држава мери својом мером, шребало

би се сложили са закључком у поменућом чланку Рикарда Плашке из 1986. о принцу Еугену Савојском, Вуку Караџићу и Гаврилу Принципу, да би сувојине вредности које ова три лика носе требало поново преиспитати. Ти су људи били производ свога времена и његови покрећачи у исто време. Преиспитивање заједничких оквира који су их у историји идентификовали "треба прогресивно предузимати, представљајући при том европска изнад националних мерила. То је захтев нашег времена". Гледани са одстојања неколико деценија, Чубриловићи су 1914. били лећи људи и добри књижевници.

У Београду,
1999.

Милорад Екмечић

Глава I

ЧУБРИЛОВИЋИ 1914. ГОДИНЕ

Записи и документи о Чубриловићима 1914. године и касније, само су исјечак из велике грађе и литературе која се односи на Сарајевски атентат и Први свјетски рат 1914-1918. године. Ако је историја наука о развоју људског друштва, онда би логично било да је у средишту тога друштва сам човјек. Његова улога може бити већа или мања, али се никада не може искључити. Непрекидна присутност и трајност те улоге у историји пружа нам могућност да говоримо о томе – како се понашала једна српска грађанска породица, посебно неки њени чланови, у Сарајевском атентату и Првом свјетском рату као догађајима који су били од пресудне важности за српски народ у 20. вијеку. Али није ријеч само о томе, него и о покушају, као што пише Пол Валери¹ да се о човјеку каже и оно што није дато у званичној историји – његови снови, посебна осјећања, бол, туга, поглед и све оно друго што је у животу најдубље проживљено.

Пођимо редом.

Чубриловићи вуку породични коријен из села Леденице код Крупе на Врбасу. Шири простор села се зове још Врховине и обилује воћем, шумом и бујним пашњацима. У близини је и моћна и брза ријека Врбас. Читав тај простор припада Мањачи. Када сам га посјетио, октобра 1997. године, затекао сам у њему више кућа Чубриловића са 14 одраслих мушких глава рођених у распону између 1924. и 1954. године. Најчешћа имена су: Вељко, Недјељко, Васо, Петар, Милош, Бранко, Драго, Здравко, Лука, Саво, Спасан, Грујо, Боро, Слободан и Војин. Свима им је заједничка слава Свети Никола и међусобно се односе јако фамилијарно. На питање – зашто се до села стиже макадамским путем – одговорише да је у току Другог свјетског рата село било оријентисано прочетнички, па је иза рата остало дуго година под кушњом и неразвијено.

---

¹ Вид. *Сретен Стојановић, Сећања на младост 1904-1922, БИГЗ, Београд, 1997. - Предговор књизи Милорада Екмечића, сјр. 5.*

Село Леденице 1997.

На слици Љубица Чубриловић, Здравко Анђионић и Вељко Чубриловић

Е, у том и таквом селу је рођен Јово Чубриловић чији се отац звао Трифун, а мајка се дјевојачки презивала Видовић. Она је имала још једну сестру која се удала у породицу Ивановић, а син ове сестре био је први Србин – лекар у Босни и Херцеговини. Звао се др. Перо Ивановић. Како су др. Пери Ивановићу умрли пре њега два сина и кћерка, он је своју имовину оставио у добротворне сврхе. Био је лични пријатељ познате добротворке Српског народа енглескиње Miss Irby, која је издашно помагала Србе у устанку 1875-1878, а послије је основала чувени Завод за српске дјевојке у Сарајеву, који је до смрти издржавала. У том заводу радио је као лекар и др. Перо Ивановић.

Мајка Јове Чубриловића имала је и млађег брата Васу Видовића, о коме је водила бригу, јер су им рано умрли родитељи, па га је из села одвела у Босанску Градишку где је изучио трговину. Временом, Васо Видовић је постао имућан српски трговац и у сваком погледу угледан човјек. Био је и један од вођа устанка у Босни и Херцеговини 1875-1878. Учествовао је на разним устаничким тајним и јавним састанцима и конференцијама све до Берлинског конгреса 1878. године. Према причању Васе Чубриловића, који је обрађивао Босански устанак као своју докторску тезу и у вези с тим прегледао забиљешке свога ујака Васе Видовића из времена устанка, нашао је да је Васо Видовић уредно водио све књиге издатака око устанка. Једино је посумњао у превелики издатак под шифром "Крчмарица Јања". Када је упитао ујака – откуда су ишли толики новци "Крчмарици Јањи", Васо Видовић је увријеђено одговорио да је то шифра под којом су вођени издаци за тајну набавку оружја и опреме за устанике. Иако је био врло имућан, Васо Видовић се у приватном животу понашао јако скромно. О њему у фамилији постоји више сјећања и анегдота. Једна је о томе да је имао само два одијела – једно за радне, а друго за свечане дане. Тек се доцније открило, да је он, који је увијек био уредан, шио увијек само те двије врсте одијела од истог материјала, да се не би истицало његово богатство. Друга је о томе да су му, аустријске власти, које су га као једног од народних вођа, хтјеле да уклоне из Босанске Градишке, нудиле велико имање у Војводини. То су чиниле преко неког грофа који је живио у Сарајеву. Васо је то одбио, а послје ослобођења 1918. купио је од тог истог грофа његову кућу у Сарајеву са раскошним намјештајем, кад су Аустријанци напуштали Босну и Херцеговину. Нарочито је уживао у томе говорећи: "Он је хтио мене да уклони из моје земље, а ја сам, хвала Богу, дочекао да њему видим леђа."

Васо Видовић, као ујак Јовин и Савке Чубриловић, био је послје преране Јовине смрти, старатељ његовој многобројној дјечи и као дједа очински се бринуо за њихов пут и развој. О Васи Видовићу као човјеку и старатељу говори се и у Записима Јованке Чубриловић, којој је писао из логора у Араду, где је био заточен у току Другог свјетског рата, да пређе из Прибоја у Босанску Градишку, да се усели у његову кућу и да узима из његове радње "што јој треба". Ту своју најпозитивнију људску црту пренио је и на сина Богдана, који је био између два рата угледни адвокат у Сарајеву и још више познат као спортиста и предводник "Сокола". Имао је четворо дјеце. Сина Воју су му убиле усташе 1941. када је имао тек 18 година. Богдан је био Нади Чубриловић, малољетној Вељковој кћерки, старатељ све до њеног пунољетства. Ту своју улогу је вршио са пуно пажње и родитељског обзира. И данас, са својих 85 година, Нада се радо сјећа свог рођака и старатеља Богдана.

Да се вратимо Јови Чубриловићу, сину Трифуна Чубриловића. Он је био преносник на млађе генерације свих оних особина: реда, рада, динамике, проицљивости, националног поноса, жеље за новим сазнањима и др. које је посједовао његов ујак Васо Видовић. Још као дјечак дошао је из села Леденице у Босанску Градишку код свог ујака Васе и ту савладао трговачки

занат. Када је то положио, осамосталио се и почео да води своју трговачку радњу и ствара властити трговачки и општељудски углед. Трговао је на мало и велико – мјешовитом робом (жито и други прехранбени производи, дрво, текстил, нафта и др.). Имао је и своју лађу носивости 8 1/2 вагона и трговачке партнере у Загребу, Сиску, Броду, Бечу, Тузли, Бања Луци, Сарајеву, Шапцу и другим мјестима. У архиву Српске академије наука и уметности и данас се чува књига² трговачке кореспонденције Јове Чубриловића из које се могу извући разни закључци. Види се на пр. промет и врста робе, правци и динамика кретања робе и новца, начин и вријеме плаћања, начин опхођења и др. Занимљиво је да је овај млади и амбициозни трговац био једно вријеме и писар у Штабу Босанско-херцеговачког устанка а затим добровољац на Делиграду 1876. у српско-турском рату, што потврђује медаља за храброст коју је добио од краља Милана Обреновића. И данас се та медаља чува у кући Чубриловића.

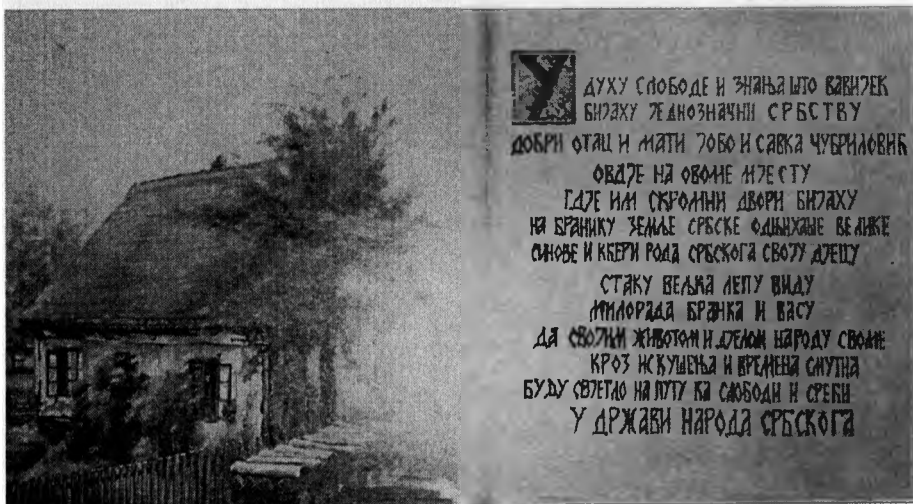

Јово Чубриловић

² Вид. Архив Српске академије наука и уметности, Историјска збирка, бр. 14.731.

Трговачки и општељудски немир одвео је Јову Чубриловића све до Париза у коме је 1883. године посетио Свјетску изложбу у вријеме када је подигнута Ајфелова кула. Са изложбе је донио својој жени Савки златне минђуше са сафирима (које су касније дате Јованки, супрузи Вељка Чубриловића) и златну наруквицу (коју је временом наслиједила његова кћерка Лепа). Укратко речено, Јово је био динамичан, радознао, вриједан, али помало и напрасит човјек. Рано је стекао своју кућу и у њој замијенио турски намјештај европским.

Нову димензију Јовином укупном угледу дала је његова жена Савка, која је потицала из чувене породице Лазаревић. Имала је два брата (Ђорђу, који је био директор банке, и Светка који је био поп) и двије сестре (Милку и Јелку). Јелкин потомак је Раде Радић, који је био градоначелник Бања Луке почетком деведесетих година овог вијека. Савка је била здрава, вриједна, разборита, стамена и лијепа жена. Изродила је Јови десеторо дјеце: Јованку, Чеду, Здравка, Стаку, Вељка, Лепу, Виду, Милорада, Бранка и Васу. Јованка, Чедо и Здравко умрли су још као дјеца, а Стака је управо добила име по томе да "стане" умирање наредне новорођене дјеце. И стало је. Почевши од Стаке (рођене 1884.) па до Васе (рођеног 1897.) дошло је на свијет и нашло своје животне стазе нових седморо Јовине и Савкине дјеце. Троје од њих било је женско, а четворо мушко. Иза ове дјеце стајала је у првом реду њихова мајка Савка која је својом разборитошћу и пожртвовањем надокнађивала увелико честа и дуга одсуствовања из куће свога мужа. Уз то као писмена (што је тада била ријеткост за жене српкиње), Савка је била у управи друштва "Добротворна задруга српкиња" и преко тога друштва је обилазила села и подучавала сељанке у домаћинским пословима. Показивала им је на пр. како се од шљива може правити пекмез и слатко, а не само сушити шљиве и пећи ракија.

Кућа Јове Чубриловића у Босанској Градини

Насловна страна Дневника Јове Чубриловића

14 Фебруар 1880
 Буџо Лазаревић

Датум	Опис	Кол.	Износ
2/2	у потову	4	12 20
4/2	дубана	4	3 00
8/2	"	4	3 00
9/2	1/4 ове шећера	4	2 00
12/2	1/4 " " 1/8 кафе	4	5 20
	1 " Таса	4	4 20
13/2	дубана	4	3 00
14/2	140 др. сагун	6	2 04
16/2	Буџи потови	4	12 20
18/2	1 ову дуртима	4	3 00
"	3/4 " зентена	4	7 20
"	бибера	4	2 20
19/2	1/8 кафе	4	3 20
	1/4 ове шећера	4	2 00
20/2	у потову теби	4	25 00
22/2	"	4	12 20
23/2	1/4 ове шећера	4	2 00
24/2	1/8 " " 1/8 кафе	4	5 20
	1 ову Рино	4	4 00
28/2	3/4 ове зентена	4	7 20
	у зборници свј	Буџо	123 04

Факсимил 14. странице Дневника Јове Чубриловића

Друга половина 19. и прве деценије 20. вијека представљају за Српски народ у Босни и Херцеговини један од најбурнијих и најтежих периода у читавој његовој историји. На погибелџан и тежак устанак 1875-1878. године надовезала се окупација Аустро-Угарске, а затим су дошле анексија и Први свјетски рат. Узима се да је Босна и Херцеговина изгубила у устанку око 150 хиљада, а у Првом свјетском рату око 300 хиљада људских живота, од чега су у оба случаја били у највећем броју Срби.³ Примјетно је да је у том времену и радња Јове Чубриловића имала више успона и падова, што је зависило не само од економских, већ и политичких прилика и ширих околности. У последњој деценији 19. вијека радња је била у стагнацији што се види по томе, јер се Јово Чубриловић обраћа свом пословном пријатељу Јовану Милићевићу, трговцу у Шапцу и нуди му на продају већ споменуто лађу.

Породична гробница Чубриловића у Босанској Градници

Јово Чубриловић је умро 1898. године, тако да га последњи син Васо није ни запамтио. На самрти је закleo свога пријатеља Братића: "Ако доживиш слободу, дођи ми на гроб и три пута викни: – Јово дошла је Србија". Јовина жена Савка је умрла десет година касније. Све до смрти се старала да јој дјеца добро уче и водила надзор над њима.

Касније, о бројној Јовиној и Савкиној дјечи бринуо се највише њихов дјед-ујак Васо Видовић. Временом, како су одрастала, и Јовина дјеца су се међусобно исполагала и усмјеравала. У том погледу пао је главни терет на најстаријег брата Вељка и сестре Стаку и Виду.

Већина Јовине и Савкине дјеце имала је непосредне или посредне везе са Сарајевским атентатом па отуда и потреба да се то конкретније са-

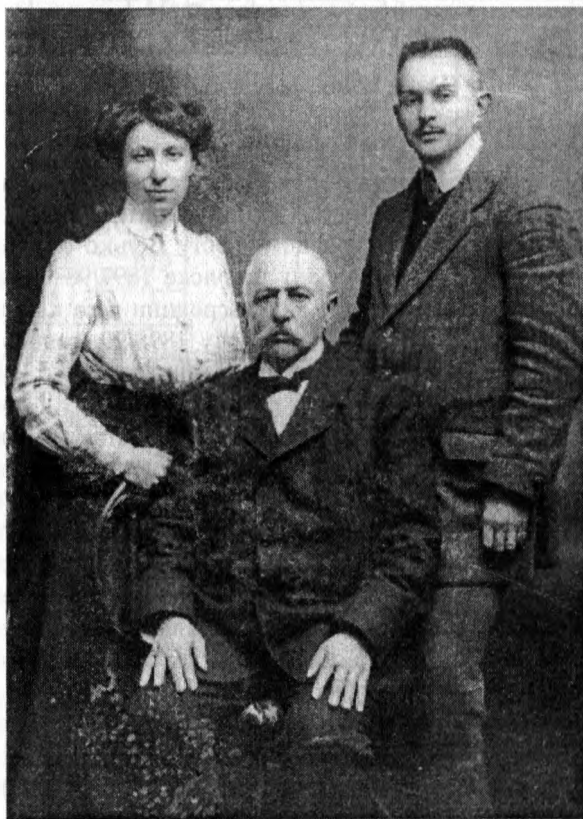
³ Милорад Екмечић, Предговор књизи: Жарка Крсћајића, Геноцид према Срба 1992-1994, Службени листи, Београд 1995, сир. 5-7.

гледа. У књизи која је пред читаоцем стављене су у први план личности: Вељко и његова жена Јованка Чубриловић и млађа Вељкова браћа Бранко и Васо. Али да би слика о овој породици била што потпунија потребно је да се читалац упозна и са осталим сестрама и браћом Чубриловић.

ЧУБРИЛОВИЋ СТАКА

(1884-1954.)

Вељко је имао испред себе сестру Стаку рођену 1884. године. Основну школу Стака је завршила у Босанској Градишци и како је била одличан ђак, дали су је код ујака Ђорђа Лазаревића у Београд у коме је завршила гимназију. Опет као одличан ђак добила је стипендију за студије у Прагу где је дипломирала медицину 1910. године. Најбоља награда за стицање докторске титуле била јој је долазак тим поводом у Праг ујака Васе Видовића и сина му Богдана који су заједно уживали у примању дипломе.

Праг 1910. На слици др Стака Бокотић и њен дјед Васо Видовић са сином Бољданом.

Након дипломирања др Стака је радила једно вријеме у болници у Крагујевцу у друштву са др Јеремићем, др Х. Карамехмедовићем и др Јовом Бокоњићем. Затим је била 1912-1913. љекар-добровољац у Балканским ратовима. Потом се удала за свога колегу др Јову Бокоњића и прешла на рад у Сарајево. Активно је радила у разним женским друштвима и била као љекар омиљена и радо примана у све средине. Муж јој др Јово Бокоњић био је неколико деценија чувени гинеколог у Сарајеву и кружиле су приче да је он осим своје троје дјеце имао још шесторо дјеце која су сачувана од абортуса, јер се доктор није слагао да се то чини код жена које имају добре могућности да гаје дјецу. Неке од њих биле су му касније јако захвалне.

Стака и Јово су имали троје дјеце: Ненада (1924-1991.) који је био љекар-психијатар и професор на Сарајевском Универзитету, Рајка (рођеног 1927.), љекара специјалисту за интерну и нуклеарну медицину, који је био дуго година примариус у Сарајевској болници, а сада се налази у избјеглиштву у Црној Гори. Женско Стакино и Јовино дијете била је Бранка, која је радила као магистар енглеског језика на Универзитету у Сарајеву, а умрла је за вријеме последњег грађанског рата у Босни.

ЧУБРИЛОВИЋ ВЕЉКО

(1886-1915.)

Вељко Чубриловић је рођен у Босанској Градишци 6. јуна 1886. године као пето по реду дијете Јове Чубриловића и жене му Савке. Након што је основну школу завршио у родном мјесту Вељко се уписао у I разред Српске велике гимназије у Новом Саду школске 1897/98. Нема података из којих би се видјело како се снашао у новој средини и са каквим оцјенама је завршио тај разред. Из Каталога за школску 1898/99. годину се види да је међу 64 уписана ученика II разреда исте школе био и Вељко Чубриловић и да је ту годину успјешно завршио.

За школску 1899/1900. такође нема података, али из наредне 1900/1901. године се види да је међу 47 свршених ученика Српске велике гимназије у Новом Саду био и Вељко Чубриловић и да је према Каталогу IV разреда, закљученом 23. јуна 1901. године са успјехом завршио школовање.

Управник школе му је био Васа Пушибрк, а међу професорима се налазе: Милан Јовановић, Милош Миловановић, Филип Кнежевић и други.

Након завршетка Српске велике гимназије у Новом Саду 1901. године, Вељко Чубриловић је прешао у Сомбор и наставио школовање на Православној српској учитељској школи у том граду.

Разлог преласка у Сомбор је лежао у томе што је Вељку 1898. умро отац Јово, па је он, као најстарије мушко дијете у кући, желио да што прије заврши неку школу и да се као такав нађе на што бољој услузи својој млађој браћи и сестрама.

КАТАЛОГ

Друга РАЗРЕДА

за ШКОЛСКУ ГОДИНУ 189⁸/₉

Име и презиме ученика	Година и дан рођења	Вера и народност	Отаџбина и место рођења	Име и карактер родитеља или старатеља и где живи	Јо-лиштинственост и коју задужбину	Плаћа-ли школарину или је опростен
Васко Цуриловић	6. дец. 1886	Грчка	Босанска Травник, в. Градска.	Литинг: Љубо, Крков. у бос. Гр. димац.	није	опростен

Учени предмети	ИЗВЕШТАЈ				Школска сведоџба
	I. одсек.		II. одсек.		
	Оцена	Примедба	Оцена	Примедба	
Наука вере	врно добро		врно добро		врно добро
Латински језик	добро		добро		добро
Грчки језик					
Српски језик	врно добро		врно добро		врно добро
Мађарски језик	добро		добро		добро
Немачки језик					
Земљопис	врно добро		врно добро		врно добро
Историја					
Математика	врно добро		врно добро		врно добро
Природне науке					
Филоз. просветителска					
Геометричко цртање	добро		врно добро	исп. Јовановић	врно добро
Крстопис	добро		добро		добро
Гимнастика					врно добро
Црквено појање					добро
Како нише	нишкo		нишкo		нишкo
Колико је сати изостава од школе	1 сат.				1 сат.
Видиље	добро		добро		добро
Закључак завршне конференције	свеплат у виши разред.				

Факсимил Католага о завршеном II разреду

СРПСКА ВЕЛИКА ГИМНАЗИЈА У НОВОМ САДУ.

КАТАЛОГ

Четвртог РАЗРЕДА

за школску годину 189-1904.

Име и презиме ученика	Година и дан рођења	Врста и народност	Старијаша и место рођења	Име и карактер родитеља или старатеља и где живе	Језици извеклости и које задругајено	Писма из школарне или је одрешен
<i>Велимир Чубриловић</i>	<i>1886.</i>	<i>Трговин. Српска</i>	<i>Беога Трговинска</i>	<i>Савка, уд. Чуб.</i> <i>у бео. Трговинска</i>	<i>срп.</i>	<i>одрешен</i>

Ученик предмети	ИЗВЕШТАЈ				Школска сведожба
	I одсек.		II одсек.		
	Сцена	Примедба	Сцена	Примедба	
Наука вер.	<i>врло добро</i>		<i>добро</i>		<i>врло добро</i>
Латински језик.	<i>довољно</i>		<i>довољно</i>		<i>довољно</i>
Грчки језик . . .					
Српски језик . . .	<i>добро</i>		<i>добро</i>		<i>добро</i>
Мађарски језик	<i>довољно</i>		<i>довољно</i>		<i>довољно</i>
Немачки језик . . .	<i>довољно</i>		<i>добро</i>		<i>довољно</i>
Немалоси					
Историја	<i>добро</i>		<i>врло добро</i>		<i>врло добро</i>
Математика	<i>довољно</i>		<i>добро</i>		<i>довољно</i>
Природне науке . . .	<i>добро</i>		<i>добро</i>		<i>добро</i>
Физик. кристалологија					
Геометричко цртање	<i>врло добро</i>		<i>врло добро</i>		<i>врло добро</i>
Кривопис					
Глибастина					<i>добро</i>
Црквено певање . . .					<i>добро</i>
Кило писме	<i>крито</i>		<i>крито</i>		<i>крито</i>
Колико је сати дошао од школе . . .			<i>2, отп.</i>		<i>2, отп.</i>
Владина	<i>то да се зна</i>		<i>добро</i>		<i>добро</i>
Закључак завршне провере решење	<i>врло добар у свим предметима</i>				

Факсимил Катоалога о завршеном IV разреду

Из Извештаја о раду о српским учитељским школама (мушка и женска школа) се, између осталог, види да је за школску 1901/1902. годину, постојао Пододбор Добротворне женске задруге у коме је радило неколико истакнутих жена-Српкиња које су водиле неку врсту ђачког дома који се тада звао алумнеум.

"Племените госпође поделиле су међу собом рад и вођење бриге тако, да су сваког месеца друге и друге две госпође руковале са алумнеумом. Љубав и пожртвовање милостивих госпођа, којим су пригрлиле и вршиле тешки рад око руковања, не може се довољно похвалити; свакако мора се признати, да једино старању милостивих госпођа има се захвалити, што је храна не само у сваком погледу здрава, снажна и крепка била, већ управо, изненадила све, који су имали прилике, да виде какву храну уживаше учитељски приправници у алумнеуму."⁴

Српска учитељска школа у Сомбору

Алумнеум Српске учитељске школе у Сомбору био је смјештен добротом Црквеног одбора Српске православне црквене општине сомборске у централној згради њеној. Једна велика дворана служила је за трпезарију, поред ње била је кухиња и економски магацин. "Осим тога, ради смештаја викуталија ужива алумнеум и једну јестичару."⁵

⁴ Вид. Извештај школе за школску 1901/1902. годину, стр. 67.

⁵ Исто.

Професорски збор на својој сједници од 20. августа 1901. године изабрао је 27 ученика за питомце алумнеумске. Међу њима је био и Вељко Чубриловић, ученик I разреда.

Из Извештаја за школску 1901/1902. годину, се види да је јеловник питомаца у дому био слиједећи:

Дан	Ручак	Вечера
Понедељак	Говеђа чорба. Вариво са печеном говедином.	Вариво са печеном свињетином.
Уторак	Говеђа чорба. Говедина са умокцем. Кувано тесто.	Говеђи паприкаш.
Среда	Запржена (фалш) чорба. Пасуљ са печеном свињетином.	Пасуљ са фашираним месом.
Четвртак	Говеђа чорба. Купус са динстованом говедином. Печено тесто.	Купус са печеном говедином.
Петак	Запржена чорба. Пасуљ. Кувано тесто.	Сочиво са пофезнама.
Субота	Говеђа чорба. Кромпир са печеном говедином.	Телећи паприкаш.
Недеља	Говеђа чорба. Говедина са умокцем. Сарма. Печено тесто.	Сарма са печеном говедином или свињетином. Печено тесто.

Непосредан надзор над понашањем питомаца у дому обављали су професори Душан Радић и Мита Калић. Издаци за потребе алумнеума покривани су по строго утврђеном прорачуну, а средства су пристизала из разних српских установа и од појединаца, било у новцу или роби. Како сомборско српско грађанство, тако и родољуби са стране, притицали су у помоћ "дајући тиме израза љубави према учитељском подмлатку". Тако на пр. у новцу прилаже "Ђачкој трпези": Димитрије Бранковић, архимандрит беочински 50 круна, Михаило Косић од забаве у Великој Кикинди 73,48 круна, Сентомашка Добротворна женска задруга 100 круна, Василије Дрндарски, учитељ у Орлову 40 круна и тако редом и за наредне године.

Како је са успјехом завршио I разред Српске учитељске школе у Сомбору, што се види из Дневника за 1901/1902. годину, Вељко Чубриловић је стекао право да упише II разред.

Истовремено, добар успјех у школи омогућио му је да и даље остане у алумнеуму. Из Главног записника приправника Српске учитељске школе сомборске за школску 1902/1903. се види (стр. 4) да је Чубриловић завршио II разред исте школе.

На основу постигнутих резултата у школи, Професорски Збор је на својој сједници, одржаној крајем августа 1903. године, донио одлуку да се међу 40 питомаца алумнеума за наредну школску 1903/1904. годину, нађе и име Вељка Чубриловића, ученика III разреда.

број	име и презиме, дат, месец и година рођења и постојбина	учитељске школе које похађа	Свршено науко	језик	вештачење и квалитет
3	Билетин Ђорђевић рођ. 6 јуна 1886 у Бос. Градишци	1901/2 I-г.	V-г. Литт. у Ч. Вагн	српски	
Учени предмети		У О П Е Ж		Примедбе	
		I	II		
		т е ч а ј а			
Наука хришћанска		3	2		
Педаг. наука		3	3		
Дидактика и методика		~	~		
Српски језик		3	3		
Црквено-славенски језик		4	4		
Мађарски језик		3	3		
Немачки језик		3	3		
Математика		4	2		
Земљопис и историја		2	3, 2		
Природно и хемја		3	3		
Физика		~	~		
Привреда		~	~		
Црквено појаме и правило		4	4		
Хармонично појаме, пезме и музика		3	4		
Краснопис и цртање		3	3		
Жељски ручни рад		~	~		
Гимнастика		~	3		
Оплата оцена		добра	добра		
Владање:		добра	добра		
Колик је часова вештачења	од школе	неговорених	1	~	
		неговорених	~	~	
	од приве	неговорених	2	2	
		неговорених	~	3	

Факсимил Дневника о завршеном I разреду Српске учитељске школе

ЧУБРИЛОВИЋИ 1914. И КАСНИЈЕ

Број	Приправни <i>Кас.</i> име и презиме, дан, месец и година рођења и постојбина	Школска година и разред учитељске школе који похађа	Свршене науке	Знање језика	Уживи штапови и кад
4.	<i>Александар Чубриловић род 6 јуна 1886. г. Бео. Крагујевац.</i>	<i>1914. I.</i>	<i>II р. свес. уч. кт. II I. р. уч. свес. св. р. уч.</i>	<i>српски мађарски</i>	
Ученици предмети		У С П И Ж Е Ж I II течаја		Примедбе	
Наука хришћанска		2	3		
Педагог. науке		3	3		
Дидактика и методика		2	2		
Српски језик		2	2		
Црквено-славјенски језик		3	3		
Мађарски језик		4	4		
Немачки језик		4	4		
Математика		3	3		
Земљопис		2	3		
Историја		3	2		
Природопис и хемија		~	~		
Физика		3	3		
Природа		~	~		
Црквено појање и правило		4	4		
Хармонично појање и црњање		4	4		
Музика		~	~		
Цртање		1	2		
Кривопис		~	~		
Жонски ручни рад		~	~		
Гимнастика		~	3		
Општа оцена		<i>добра</i>	<i>добра</i>		
Владање:		<i>свесно</i>	<i>свесно</i>		
Кoliko је часова зната е.....	од школе	изговорених	4	~	
		неизговорених	2	3	
	од црве	изговорених	2	3	
		неизговорених	~	2	

Факсимил Дневника о завршеном Празреду Српске учитељске школе

Међутим, у другом полугодишту дошло је до одређених поремећаја у школи (неке врсте сукоба извесног броја ученика са школским властима) због чега су потпуно у алумнеуму изгубили: Д. Вујић, Д. Станков, М. Јевтић и В. Чубриловић. Но, и поред искључења из дома, Чубриловић је завршио и III разред.

Истовремено у III и IV разреду Чубриловић се показао агилним у разним активностима. Био је на пр. један од истакнутих чланова Бачке литерарне дружине "Натошевић". На састанцима ове дружине прочитао је неколико својих радова и био врло активан у дискусији. На сједници дружине од 17. децембра 1904. године прочитао је текст "Рад дружине 'Натошевић' за прве четири године". Између осталог је рекао: "Истина, нисмо постали чланом Матице Српске у Новом Саду и, колико се ја сећам, требали смо у ратама плаћати. Да ли смо платили све не знам, јер нема ништа записано у записнику, нити има података у архиви. (У чланској картотеци Матице Српске забележена је прва уплата од 20 круна, разлика од даљих 80 круна није примљена). А ко је томе узрок? Ми, односно наша неуредност, наш немар и наше неодушевљење."

У даљим својим критичким разматрањима Чубриловић наглашава: "Видели сте, зашто је наша дружина пропадала. Пропадала је због немарности, неодушевљења, завидљивости, међусобне мржње чланова. Сад, кад је дружина прешла у наше руке, треба да је из корена обновимо, да је дигнемо на ону висину, коју би требала, према свом положају, да ужива. А тим ћемо уједно доказати: да нисмо онаки за какве нас држе, већ да смо свесни омладинци, који схваћају свој свети позив. А то ћемо све постићи: љубављу, слагањем и сложним радом."⁶

Из Дневника за III разред се види да је Чубриловићево владање у другом полугодишту оцијењено као "неуредно", што је дошло као последица сукоба у дому.

Након губљења интерната Вељко Чубриловић се нашао у доста неугодној ситуацији, јер није имао новца за станарину и храну. Његова старија сестра Стака била је такође у школи а остале сестре и браћа немоћна да га помогну. И овога пута пружио му је материјалну и моралну подршку дјед Васо Видовић. Уз његов ослонац завршио је и IV разред Српске учитељске школе у Сомбору.

У току школовања професори су му били: Никола Вукићевић, управитељ и предавач више предмета, Младен Борђошки, за науку вере и црквено-словенски језик, Димитрије Калић, за српски језик и књижевност, земљопис и општу повесницу, Стеван Јовић, за математику и природне науке, Душан Радић, за мађарски језик, отечествену повесницу и науку о земаљском уставу, Радивоје Бикар, за науку вере и црквено-словенски језик, Вјера Петровић-Радић, за математику и природне науке, Јован Поповић, за

⁶ Глас Матице Српске, 15. јуни 1936, стр. 95. - Мирко Томовић: Вељко Чубриловић и Матица Српска.

име и презими, дан, месец и година рођења и постојбина	учитељско школе који полази	Свршене науке	језика	пштење и пишу
1. <i>Александар Чуриловић род. 6. јуна 1886. у Бр. Сремској</i>	1909. 	<i>II. разред уч. Школе Гимназије у м.к. Београд</i>	<i>срп.</i>	
Учени предмети	УСПЕХ		ПРИМЕДБЕ	
	I.	II.		
	течаја			
Наука хришћанска	3.	3.		
Педаг. науке	3.	3.		
Дидактика и методика	3.	2.		
Српски језик	2.	3.		
Црквено-славенски језик	4.	3.		
Мађарски језик	4.	4.		
Немачки језик	3.	3.		
Математика	3.	3.		
Земљопис и историја	2.2.	2.2.		
Природопис и хемија	~	~		
Физика	3.	3.		
Природа	3.	3.		
Црквено појање и правило	5.	4.		
Хармонично појање, певање и музика	4.	4.		
Краснопис и цртање	3.	3.		
Женски ручни рад	~	~		
Гимнастика	3.	3.		
Општа оцена	<i>довољно</i>	<i>добро</i>		
Владање:	<i>угодно</i>	<i>угодно</i>		
Колико је часова изоста	од школе	изговорених	3.	~
		неизговорених	~	~
квоста	од цркве	изговорених	4.	3.
		неизговорених	~	~

Факсимил Дневника о завршеном III разреду Српске учитељске школе

Број	Припадници Име и презиме, вероисповест, дан, месец и година рођења и постојбина	Школска година и разред учитељске школе који полази	Свршене науке	Примедба
	<i>Андреј Кудумовић</i>	1904г. <i>(С.К.)</i>		
Ученици предмети		УСПЕХ		ПРИМЕДБЕ:
		I	II	
		ПОЛУГОДИНЕ:		
Из науке хришћанске		2	2	
Из педагогике		2	1	
Из методике			2	
Из практичног шкоског рада			2	
Из српског језика		2	2	
Из приавно-словенског језика		2	2	
Из мађарског језика		4	4	
Из немачког језика		3	3	
Из земљописа		~	2	
Из историје		2	2	
Из устава		2	2	
Из математике		2	2	
Из природоса и хемије		~	~	
Из физике		2	2	
Из приврде, кулурства		3	2	
Из женског ручног рада		~	~	
Из пријеног појања и правака		4	4	
Из хармоничног појања и пошља		4	4	
Из музике		~	~	
Из крснописа		~	~	
Из цртања		3	3	
Из гимнастике		3	3	
Општа оцена		<i>добра</i>	<i>добра</i>	
Владање:		<i>добра</i>	<i>добра</i>	
Марљивост		<i>добра</i>	<i>добра</i>	
Опозашњи изглед писмених радова:				
Кољико је часова	од школе	оиправданих	~	6.
		неоиправданих	~	~
остао	од привреде	оиправданих	2	2.
		неоиправданих	~	~
Рецензије професорског збора:				
Ужева штипендију			од	К

Факсимил Дневника о завршеном IV разреду Српске учитељске школе

психологију, логику, педагогију и историју педагогије, Светислав Берић, за физичку антропологију с дијететиком, Паја Терзин, за методiku и педагогију, др Паја Радосављевић, за педагогију и немачки, Драгутин Блажек, за хармонијско пјевање и свирку и Александар Деметревић, за гимнастику.

Највиша школска власт за обе учитељске школе – мушку и женску, у Сомбору, био је Српски православни Школски Савет, кога су у вријеме када је Вељко Чубриловић завршавао учитељску школу, сачињавали:

Председник: Његова светост Преузвишени Господин Георгије Бранковић, патријарх и митрополит српски, ц. кр. прави тајни саветник, кавалер гвоздене круне I степена, велико-корисник српског ордена Св. Саве I степена, кнежевско-црногорског ордена Данилова реда I степена итд.

Потпредседник: Високоблагодарни Господин Никола Ђ. Вукићевић, умировљени управитељ српских учитељских школа.

Главни школски референт: Високоблагодарни Господин Ђорђе Поповић.

Тајник: Високоблагодарни Господин др Лаза Секулић.

Чланови: Високоблагодарни Господин Теофил Димић, умировљени државни школски надзорник; др Никола Максимовић, велики посједник у Суботици, Светозар Прибићевић, главни уредник "Новог Србобрана", др Александар Рокнић, адвокат у Митровици, Душан Стојшић, учитељ у Сенти.

Након успјешног завршетка IV разреда Православне српске учитељске школе у Сомбору, Вељко Чубриловић је приступио полагању дипломског испита од 26-29. (13-16.) јуна 1905. године и на истом показао добре резултате.

По дипломирању, како је то још од раније било уобичајено, генерација српских учитеља-приправника из године 1904/1905. сликала се заједно са својим разредним старјешином Радивојем Бикаром, а затим разишла широм земаља и крајева из којих су потицали.

Исте године, 15. августа Вељко Чубриловић је постављен за учитеља у Српску основну школу у Тузли. У нову средину је стигао као млад, образован и пун полета за рад. Још у Сомбору дјевојке су га звале "лепи Вељко". У Тузли је, уз рад с дјецом, постао члан друштва "Српски соко" и члан друштва "Трезвеност". Био је и врло активан члан одбора Учитељског удружења и члан Епархијског савјета, што је за њега, јако младог, био посебан знак признања.

Са својом будућом супругом Јованком Адамовић, која је такође била учитељ, Вељко се упознао 1906. године на Конгресу учитеља у Београду. Јованка је била тада учитељица у Бијељини. Али, како је одмах завољела свог будућег мужа "свом душом", тражила је и добила, премјештај у Тузлу. Након доласка, Јованка и Вељко, започели су да заједно спремају учитељски испит тзв. "дефинитиву". Отишли су у Пакрац, у коме је тада радила Мушка учитељска школа, и успјешно положили све испите. У повратку за Тузлу, ишли су преко Босанске Градишке, гдје је Вељко упознао своју будућу супругу Јованку са мајком Савком и осталом фамилијом.

Број 2 / 1904/5.

Учитељска диплома.

Господин Ђевоко Чудриловић по матерњем језику
 Србији православне вере, рођен у Бос. Градимици у окрузу Бања-
Милком дана 0 месеца јуна године 1886.
 по ст. кал. по претходно Српској II разр. Кра. Вел. Гимназији у
Ужвигеку (Новом Саду) полазио је школско године 1901/2 - 1904/5 Т. II разр.
Кра. Кра. Учитељске Школе у Золдоту (Zsoldot) као
педогогички и уз то се извешао у
 Учитељској вештањ школске године 1904/5 на вештањем Кра. Кра.
Учитељској Школи подвргао се дана 26-29 (19-19) месеци јуна године 1906.
 пред писаним испитним поверљеном испиту за учитељско оспособљавање; те пошто се у
 уштељској школи, са нарочитим обзиром на последњу годину, врхушно плладио,
 уа додру ону оцену показало је из појединих предмета саслоћни успех:

из науке о вери	<u>врло добар</u>
и антропологије и хигијене	<u>врло добар</u>
и психологије и логики	<u>врло добар</u>
и оубе и историјске педагогике	<u>одлично</u>
и дидактике, методике и школског устројства	<u>врло добар</u>
и практичног рада у школи	<u>додар</u>
и црквено-словенског и српског језика	<u>врло добар</u>
и мађарског језика	<u>додар</u>
и немачког језика	<u>додар</u>
и земљописа са основицама народне привреде	<u>врло добар</u>
и отачаствена повести у свези са светском пољопривредом	<u>врло добар</u>
и земљописа устава	<u>одлично</u>
и аритметике и геометрије	<u>врло добар</u>
и природних наука (природописа, физике и хемије)	<u>додар</u>
и привреде	<u>одлично</u>
и црквеног појања и правила	<u>додар</u>
и сликарства и хармонијског певања	<u>додар</u>
и пртања	<u>додар</u>
и краснописа	<u>додар</u>
и гимнастике	<u>додар</u>

На основу тога испита проглашен је господин Ђевоко Чудриловић
 оспособљеним за самосталну уштељску службу на православним српским основним школама
 с тим, да он је уједино оспособљен и за пршење дужности црквеног појца.

Примедбе:

Факсимил Дипломе о завршеној Српској уштељској школи

Сомбор 1904. Вељко Чубриловић (десно) са друговима.

Српски учитељски приправници

Вељко Чубриловић - српски учитељ

Вељко Чубриловић са ђацима

Послије положених испита и доласка у Тузлу и Јованка је, по угледу на свога колегу Вељка, постајала све активнија. Уз помоћ неколико својих другарица, основала је "Добротворну задругу српкиња", чији је основни задатак био да се помажу сиромашнији српски ђаци и да се ради на просвјетљавању женског свијета и развијању националне свијести.

Анексија Босне и Херцеговине 7. октобра 1908. године, изазвала је праву реакцију у српском народу која није сплашњавала све до атентата 1914. године. У њој су узели удјела не само српски политичари, него и православни попови, учитељи, студенти, ђаци и људи разних других занимања. Незадовољство је испољавано путем интерпелација, преко Босанског сабора, паљењем аустро-угарских застава, писањем разних брошура (Јован Цвијић, Стојан Новаковић и др.), протесним зборовима итд. У тим догађајима било је врло активно и Учитељско удружење у Тузли, а посебно Јованка Адамовић која је заједно са Ацом Богдановићем, Богданом Петровићем (тада богослов), Јоком Јовичић и Љубицом Јовановић, скидала и цијепала црно-жуте заставе.

На Светог Јована – дан њене крсне славе 20. јануара 1909. Јованку је испросио за своју будућу жену Вељко Чубриловић, уз присуство свог пријатеља Јове Павловића. Вјенчали су се 12. априла исте године. Дјевер је био млађи Вељков брат Милорад, а на свадби су још од родбине били: браћа Бранко и Васо, сестре Стака и Вида и ујак поп Светко Лазаревић. Од Јованкине родбине није свадби присуствовао нико, јер родитеље није имала живе, а браћа и сестре, су били још дјеца и расути по свијету.

Са чиме се све суочавала Јованка Адамовић-Чубриловић, након удаје, испричала је опширно у својим Записима – који су саставни дио ове књиге, те нема потребе да се о томе посебно пише. Битно је једино истаћи да је млади, заљубљени и високо међусобно поштовани, брачни пар остао у Тузли до завршетка школске 1910. године, а затим су формално тражили и добили премјештај у Српску конфесионалну основну школу у Прибоју на Мајевици, гдје су радили и дјеловали све до сарајевског атентата 1914. године.

Нема довољно података из којих би се поуздано утврдило – зашто су Чубриловићи наведене године напустили Тузлу и зашто су се определијели да иду баш у Прибој. Није искључено да је мотив преласка младих учитеља у Прибој био повезан са активношћу Вељковом око "Сокола" и "Народне одбране", јер му је из Прибоја била ближа веза са Дрином и Србијом одакле су се вукли сви конци за те спортско-политичке организације. Каснији догађаји су потврдили да су Вељкове везе са Србијом биле врло чврсте и сигурне.

Поглед на Прибој Мајевички

Уз велико залагање амбициозног и високо српско-национално оријентисаног попа Јове Јовановића (чији су дједови и од раније били попови у Прибоју) као и цијелог црквено-школског одбора, Чубриловићи су у Прибоју добили веће плате, боље услове становања (имали су посебну учитељску кућу са три собе, терасом, цвијетњаком, шталу за коње, башту за поврће, добар бунар са водом) и врло топао пријем међу мајевичким сељацима. Не би требало заборавити да је то било вријеме када су школе и учитељи били права ријеткост у српским селима и када су се поједине црквено-школске општине просто такмичиле која ће од њих имати бољег попа, учитеља и школу за описмењавање ученика и ширење опште културе и српске националне свијести међу одраслим свијетом.

Школа у Мајевичком Прибоју. 1941. усталице је запалиле.

Доласком брачног пара Чубриловића у Прибој 1910. године, срећно су се спојиле, просто стопиле двије на први поглед различите ствари: добро село са великим бројем дјеце и добри учитељи пуни радног елана. Дешава се све то управо иза анексије Босне и Херцеговине којом Аустро-Угарска монархија жели да трајно интегрише ове српске земље у састав хабзбуршке царевине. Реакција на ту похлепу Фрање Јосифа била је велика у свим српским срединама, града и села, и покренула је из учмалости огромну националну енергију. Послије Босанско-херцеговачког устанка и окупације Босне и Херцеговине, био је то други догађај упозорења српском народу да му се ваља поново припремати и дизати на оружје. Дјеловање Чубриловића у Прибоју од 1910. године одвија се у складној синтези као између родног поља и квалитетног сјемена које је у њега посијано. У упоредном смислу то поље представљају мајевичка села и сељаци, који иако једва писмени имају јасну представу о томе ко су и шта су. Мада су социјално кметови, знају да су Срби, воле и поштују своје попове и учитеље. Као досељеницима претежно из Херцеговине, било им је блиско четовање и хајдучија. Усмена традиција о држави Немањића и манастирима: Тавна, Ловница, Папраћа, Озрен, светилиштима у источној Босни, за која се у предању држи да су Немањинске задужбине, били су им велика духовна храна.

Црква у Прибоју Мајевичком. 1941. усташе из Теочака је демолирале и отљачкале.

Буне и устанци са којима су се они суочавали неколико пута у 19. вијеку, само су их изнова опомињали да се не смију мирити са стањем у коме се налазе. Берлински конгрес и окупација Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, 1878, нису донијели промјену аграрних односа. Српски сељаци остали су даље кметови са трећином и десетином. Уз то наметнута је погубна Калајева национална политика по српски народ. У свим сферама живота и рада преферирани су Хрвати и муслимани, што је изазивало велико незадовољство и револт код Срба. Свега што је изложено били су у пуној мјери свјесни и млади учитељи Чубриловићи. Поникли из Херцеговине и Босанске

крајине – обоје су врела буна и устанака, школовани у Новом Саду (српској Атини), Сомбору и Карловцу, српским крајевима са високо изграђеном националном свијешћу, они су просто били предодређени да буду лучоноше борбе и отпора српског народа на обронцима Мајевике и Семберије.

Нико боље од Вељка Чубриловића није схватао да је положај и рад учитељски у животу једнога народа – поготову народа који је био поробљен и национално угрожен, од превелике важности за његово унутрашње оспособљавање како би био у стању да се ослободи. Посебно мјесто у том раду заузима душевност – прилаз људима код којих треба развијати народну свијест уз подизање опште културе. Још у сомборској школи Вељко је добро запамтио да прави народни учитељ ваља добро да познаје свеколике прилике свога народа, његове слабости и добре стране. Њему је пошло за руком да за релативно кратко вријеме – колико је провео у Мајевичком Прибоју, упозна психологију овдашњих људи. Његов свакодневни боравак не само међу дјецом коју је учио, него и међу одраслим људима, посебно домаћинима, који су силазили цркви и школи, довео је до тога да је успостављено повјерење између учитеља и мајевичких сељака. Оно је било основ и коректив за све касније догађаје.

Да је то заиста тако потврђује и Споменница о прослави педесетогодишњице цркве прибојске, сачињена 1939. године, у којој, између осталог, пише:

"Од нарочите је важности споменути неколико српских учитеља од 1880-1914. године. То су учитељи који су се нарочито истакли у своме просвјетном и културном раду, који су активно учествовали у раду црквене општине и за које народ и данас веже најљепше успомене и сјећања.

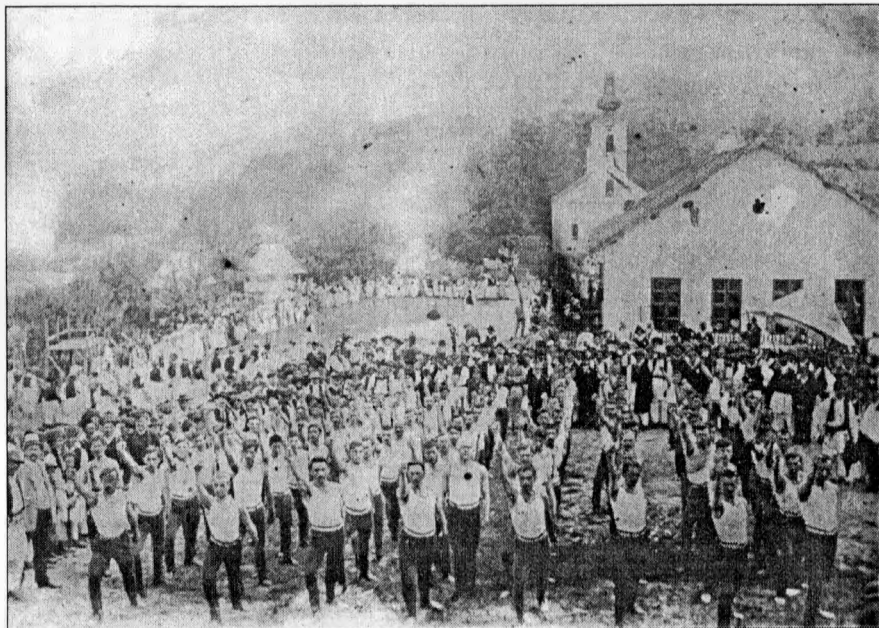
Први учитељ на новоотвореној српској школи био је Перо Лазаревић, каснији свештеник козлучки.

Први учитељ на поново отвореној школи 1907. године био је пречанин Глигорије Јовановић, црквени појац и секретар црквене општине.

Но нарочито је важно споменути Вељку Чубриловића, који је служио у Прибоју од 1910-1914. године. Национална свијест и патриотизам били су на високом ступњу у Мајевници, те је Прибој као центар српског живља био изабран да се у њему одржи I слет посавско-подринских српских сокола 2. дан Духова 1910. године. На слету је учествовао као тајник тузланског соколског друштва Вељко Чубриловић; који је том приликом необично заволио Прибој, те је поднио молбу за учествовање у натјечају за учитеља у српској школи у Прибоју. Црквени одбор на сједници од 18. јуна изабере за учитеља Вељку Чубриловића, а за учитељицу Јованку Чубриловић. Када је дошао у Прибој одпочео је свој учитељски рад са нарочитом љубављу и пажњом према мајевичком сељаку. Већ 28. новембра 1910. године основао је у Прибоју Српски соко, коме је он вођа и духовни отац.

Највећа заслуга је Вељкина што је дао још већег полета национализму у Мајевници и може се рећи да је то учитељ који је својим четворогодишњим радом стекао велике симпатије и неподељену љубав свих

мајевичана, а успомена на њега остаће у Мајевци још много и много година. У договору с њим прошли су кроз Прибој атентатори, бомбе и оружје за сарајевски атентат, због чега је одмах затворен Вељко, а на почетку рата и прибојски свештеници Јово Јовановић и Гавро Гаврић.

*Први слети босанско-херцеговачких српских Сокола у Прибоју Мајевичком 1910.
Просије вјежбе.*

Због патриотског рада Вељкиног у Прибоју и због везе његове са сарајевским атентатом аустријске власти сматрале су српскога сељака из Мајевце као свога највећег непријатеља, а за вријеме рата који год је човек рекао да је из Прибоја био је од стране аустријске власти прогањан и излаган највећим непријатностима. То потврђује и чињеница да су аустријске власти у Зворнику 1917. године одуговлачиле отварање школе у Прибоју и прибојска је школа од свих школа у срезу зворничком најкасније отворена.

Какво је било велико херојство и јунаштво Вељке Чубриловића види се најбоље из овога примјера. Када се чуло за сарајевски атентат свештеник Јово Јовановић нудио је Вељки свога коња да пребјегне преко Дрине у Србију, али је то Вељко одбио иако је знао, да ће због саучесништва у сарајевском атентату, бити осуђен, те је тако добровољно принео свој живот на олтар отаџбине.

Важно и интересантно је напоменути, да су и први учитељ на српској школи у Прибоју свештеник Перо Лазаревић и последњи учитељ Вељко Чубриловић објешени од стране аустријске власти за вријеме свјетског рата.

Соколи "Обилићи" из Бијељине на вјежбама у Прибоју.

Перо Лазаревић објешен је у Тузли 1914, а Вељко Чубриловић у Сарајеву 3. фебруара 1915. године."

У Прибоју је Јованка радила са I и II разредом, а Вељко са III и IV. Мада се радило у двије смјене у учионицама препуних ученика учитељи су проналазили начине да држе пажњу ученика у пуној мобилности. Односи ученик-учитељ били су лишени батинања.

Поред рада међу ђацима Вељко је у Прибоју одмах развио велику активност међу омладином и одраслим. Основао је и развио спортско друштво "Соко", антиалкохоличарско друштво "Побратимство", "Народну читаоницу", пододбор "Просвјете". Захваљујући раду на изградњи соколске организације у мајевичким селима и добрим везама са соколским управама у околним градовима, посебно подршци коју је добио од професора Стеве Жакуле и свога кума Мишка Јовановића, начелника Зворничко-посавско-подрињског соколског округа, Вељко Чубриловић је организовао у Прибоју 1910. до тада невиђени Соколски слет на коме су се нашли спортисти из Тузле, Брчког, Бијељине, Зворника, Прибоја и дугих мајевичких села. Збороване у Прибоју и одређена признања за поједине спортске дисциплине, која су стигла и до сеоских младића, урезана су толико у сјећања народа овога краја да се о томе и данас прича.

Бројна спортска такмичења у којима је узело учешћа и више прибојских младића као и читава манифестација слета са присуством у Прибоју бројног градског свијета, оставила је снажан утисак на околину и подигла углед учитеља Вељка Чубриловића до великих висина. Вељков и Јованкин учитељски стан (кућа) у Прибоју постао је као нека врста савјетовалишта за

сва питања и проблеме са којима се суочава село и сељак. О томе Јованка пише: "Кад год је неко имао какву невољу на суду, на пореском уреду, спор са агом (били су још кметовски односи) и сл. долазио је учитељу Вељку. Поред Срба долазили су и поједини муслимани из села Теочак. Вељко је писао молбе, жалбе, без икакве накнаде."

Кад год је нашао времена Вељко је путовао по ближој и даљој околини. Нарочито је добро упознао велике фамилије Петковића у Горњем Прибоју и Керовића у селу Тобуту. Његов обилазак села и прикупљање разноврсних података о истим био је скопчан са великим пројектом Јована Цвијића о испитивању српских насеља.

У Годишњаку Српске краљевске академије бр. XXVI/1912. годину, на стр. 121 се каже: "Рад на испитивању насеља српских земаља под руковођењем академика др. Јована Цвијића био је у овом:

У току прошле године примљени су описи ових села и области: Голак (Горња Јабланица) са 24 села од учитеља С. Ђулибрковића, село Дражањ (срез грочански) од учитеља Р. Ковачевића, **5 села из Мајевнице (Босна) од учитеља Вељка Чубриловића**, Скадарска Крајина од учитеља Андрије Јовићевића и опис племена Куча од Стевана Дучића."

Прибој 1910. Вјежбе жена са чуњевима.

Нажалост, није се могло утврдити – да ли је ова грађа и објављена и на која се мајевичка села односи. У истом Годишњаку се каже: "Због ратних прилика целе друге половине прошле године и све до сада Етнографски се

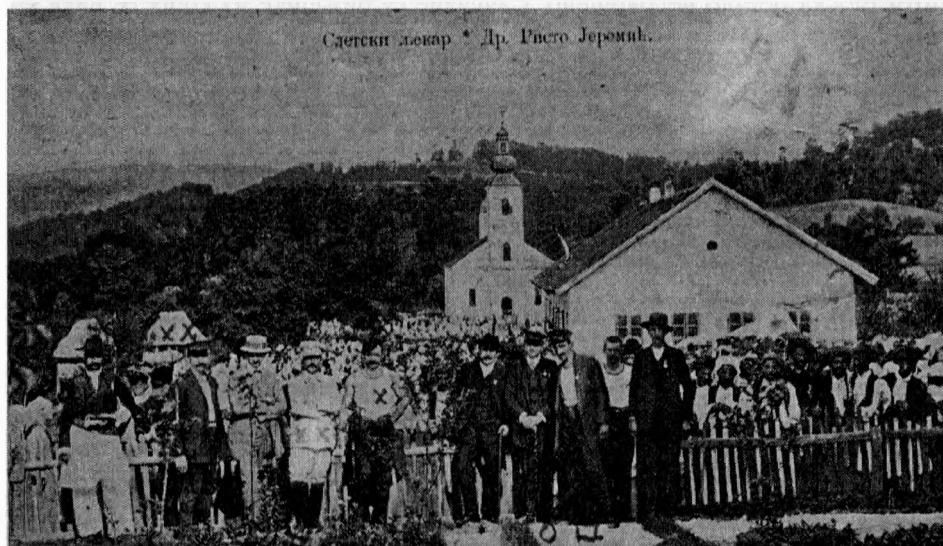
одбор није могао састајати, да би се донели дефинитивни закључци о горњим делима. То је утицало неповољно и на издавање грађе овога одбора, јер и XIX Зборник Етнографског одбора који у штампи није могао бити завршен због одласка у рат њена уредника.", (стр. 120).

У Прибоју Мајевичком 1910. године.

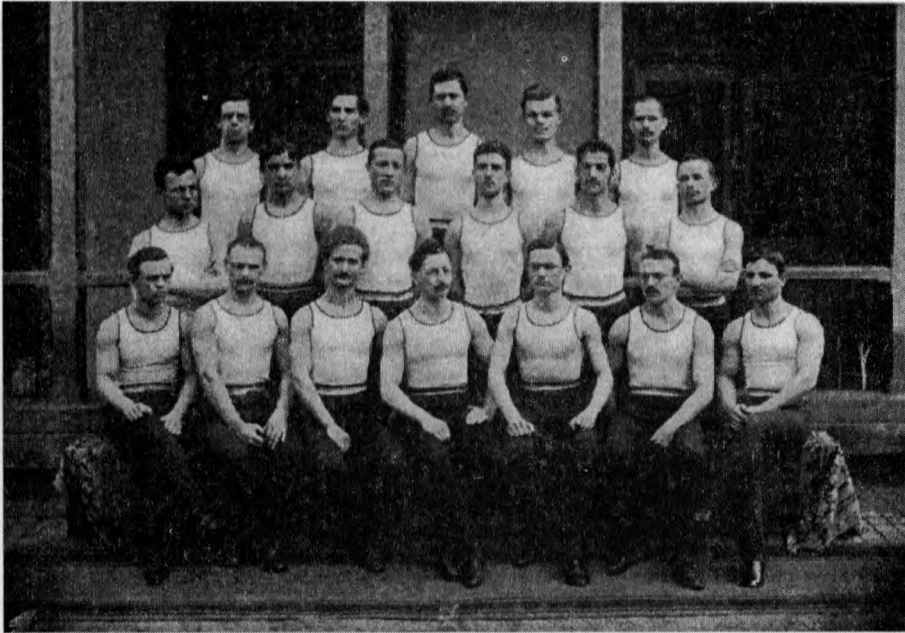

Мајевички Прибој 1910. Завршна вјежба слетца.

Прибој Мајевички 1910. У предаху вјежби.

Слика послата из Прага Вељку Чубриловићу у Прибој. У првом реду, дружи с лијеве сјеране др Јово Боконић.

Заједно са супругом Јованком, Вељко се спремао и на продужење школовања. Почели су писати и уџбенике за основну школу, али је то услед смрти Вељка остало недовршено. Сачуване су биљешке из којих се види на чему су радили. Неки радови су им и штампани. У педагошко-књижевном листу "Српска школа", који је излазио у Сарајеву, штампан им је 1909. године у пет бројева рад "Како да њроведемо хиџијенске ѡринциџе у основним школама". С обзиром на његову актуелност и данас, доносимо га у цјелини у Прилогу I на крају ове књиге. Бројне сеоске младиће Вељко је слао на ратарски курс, а један број својих бољих ђака у ратарску школу преко "Привредника". На сеоским сијелима говорио је сељацима о искуствима обраде земље у Босанској крајини и Војводини.

Вељко је у 1912. постао и повјереник организације Народна одбрана. Као што је радио за Прибој и околину тако је радио и на успостављању везе са организацијом у Србији и проналажењу нових чланова. За Балкански рат 1912. године имао је спремну чету младића-сељака са Мајевице који су жељели да иду у Србију, али је отуда поручено да остану код куће, јер ће њихове услуге требати доцније.

На дан 21. маја 1914. године Чубриловић је испред Прибоја прихватио Гаврила Принципа и Трифка Грабежа и организовао превоз оружја које су они из Србије носили ради атентата на аустро-угарског престолонаследника Фрању Фердинанда у Сарајеву. Оружје су до Тузле 22. маја пренијели колима

Неђо Керовић и Цвијан Стјепановић и предали га Вељковом куму Мишку Јовановићу, старјешини Сокола у Тузли, који га је у Добоју предао Данилу Илићу, а овај однио у Сарајево и касније раздијелио атентаторима.

Послије вијести о извршеном атентату, Вељко се према Записима његове супруге Јованке "ломио да ли да пребјегне у Србију или да остане". Битан разлог због кога је остао, јесте одбијање његових кумова Керовића и других сељака умијешаних у акцију, да напусте своја имања и бјеже преко Дрине. Супруга Јованка је о томе оставила слиједеће податке: "Рекао ми је – Неђу да бјежим, шта буде њима, нека буде и мени. Јер с каквим би образом икад ико више дошао међу њих да их покрене на неку акцију. Рекли би лако је учи, он ће кофер на раме па побјећи, а ми своју земљу не можемо понијети. Остајем."

Од Видовдана 28. јуна па до уочи Ивањдана 7. јула, Вељко и Јованка су живјели у неком страху и "ослушкивали сваки шушањ". Затим су у ноћи 7/8. јула, дошли жандари, опколили кућу и уз уобичајену грубост, ставили Вељку "лисице" на руке и одвели га преко Зворника и Тузле у Сарајево. "Изашла сам са дјететом на рукама да се опростимо. Срце ми се кидало.", забиљежила је ту незаборавну сцену његова супруга Јованка.

У моменту одвођења Вељко је оставио у Прибоју супругу Јованку и кћерку Наду која је имала тек осам мјесеци (рођена 14. односно 27. септембра 1913. године) тако да оца није ни запамтила.

*
*   *
*

Шта је даље било са једним од најбољих учитеља и људи које је изњедрила Босанска крајина, одњеговала и духовно припремила Војводина, а за навјек запамтио српски народ на Мајевици – говори се у наредним поглављима ове књиге.

Посебно је из душе и успјешно дат Вељков лик у **Записима** његове супруге Јованке, који Записи портретирају не само Вељка него и Јованку као његову супругу. Затим слиједе поглавља: **Нека документа Вељка Чубриловића из учитељског периода; Забиљешке Вељка Чубриловића из учитељског календара; Вељко Чубриловић на Бијелом Хљебу; Преписка између Вељка Чубриловића и његове супруге Јованке у вријеме Сарајевског велеиздајничког процеса 1914. године, све до Опроштајних писама Вељка Чубриловића пред вјешање 3. II 1915. године, својој кћери, супрузи, сестрама и браћи и писма др Стаке Бокоњић, Вељкове најстарије сестре снахи Јованки, које се и по садржају и форми може поредити са најбољим записима из Косовског циклуса. Ту су и судске пресуде из којих се најбоље види сурова стварност настала послје Сарајевског атентата.**

Вељко Чубриловић са женом Јованком и кћерком Надом

Епархија <i>музланска</i>		Протопрезвитерат <i>звонички</i>	
ИЗВОД			
из матице РОЂЕНИХ православне српске цркве храма св. <i>Рожд. св. Богородице</i> у <i>Трмбљу</i>			
Страна матице <i>ДЗ. Књига</i>		Редни број матице <i>129</i>	
1	Година:	<i>1913 (хмт. девет стотина осамнаесте)</i>	
2	Мјесец и дан:	мјесец <i>септембар</i> , дан <i>14.</i>	
3	Мјесто:	<i>Трмбљ</i>	
4	Је ли живо рођено:	<i>живо</i>	
5	Година, мјесец и дан:	<i>1913. септембра 20.</i>	
6	Мјесто и храм цркве:	<i>Трмбљ Рожд. св. Богородице.</i>	
7	Мушко или женско:	<i>женско</i>	
8	Име:	<i>Нада</i>	
9	Вјероисповијед:	<i>српско-православна.</i>	
10	Је ли законито:	<i>јест</i>	
11	Оца: име, презиме, вјероисповијед и занимање:	<i>Вукче Чубриловић српско правосл.; урник.</i>	
12	Матере: име, презиме и вјероисповијед:	<i>Јованка Станковић српско-правосл.</i>	
13	Котар:	<i>Звонички</i>	
14	Општина:	<i>Трмбљ</i>	
15	Мјесто станова и кућни бр	<i>Трмбљ, 28.</i>	
16	Оца: име, презиме и занимање:	<i>Михаило Јовановић трговац</i>	
17	пребивање:	<i>Музла</i>	
18	Име и презиме свештеника који је извршио тајне:	<i>Јово Јовановић, парох.</i>	
19	Примједбе:		

Штампа Писарје Искаб у Мостару.

Потврђујем својеручним потписом и јавичним печатом, да је овај извод у свему сагласан са својим оригиналом.

Издао
у *Трмбљу*
дана *27. маја*
године *1979.*

Антионистр.
Михаило Јовановић
срп. правосл. свештеник

Факсимил кршћенице Наде Чубриловић

ЧУБРИЛОВИЋ ЉЕПОСАВА - ЛЕПА

(1888-1961.)

И Лепа је завршила основну школу у Босанској Градишци и након мајчине смрти била је једно вријеме код свога рођака др Пере Ивановића, а затим се вратила кући код бабе Алке и потом млада удала за Велимира-Вељка Митраковића, трговца у Босанској Дубици. Они су имали шесторо дјеце, од којих је троје умрло у дјетињству. Остали су им у животу Милинко (1909-1994.), који је студирао економију и био познати бизнисмен у Бечу. Кћерка Радмила (1913.) завршила је учитељску школу, али није радила као учитељица, већ као сарадник свога другог мужа адвоката Глише-Гиге Радонића, који је радио као адвокат у Земуну. Сада је у пензији. Најмлађе Лепино дијете – Војна (1914-1961.), након осмољетке удала се за инг. Ранка Трифковића и изродила му троје дјеце: Вељка, који је умро као дијете након пријема вакцине, Милоша, који је и сада професор на Правном факултету у Сарајеву и Милинка, који има самосталну адвокатску канцеларију у Земуну.

ЧУБРИЛОВИЋ ВИДА

(1890-1977.)

И Вида је после завршетка основне школе у Босанској Градишци и мајчине смрти, живјела једно вријеме код брата Вељка Чубриловића у Тузли. Када се Вељко оженио и прешао са супругом Јованком у мајевички Прибој, прешла је с њим и сестра Вида, а браћа Бранко и Васо остали су и даље на школовању у Тузли. Како је и Вида испољавала све више интерес за школу, нађено је породично рјешење да она напусти Прибој и оде у Сарајево код сестре др Стаке која је тада становала са својом другарицом др Катицом Радулашки. Помажући им у кући Вида је започела да учи и полаже приватно гимназију у Сарајеву, а када је то завршила запослила се и одмах уписала на Правни факултет у Београду. Уз комбинацију рада, учења и велика одрицања, стекла је и диплому правника, а затим се, слично својој мајци, бацила на рад у разним женским друштвима и удружењима у Сарајеву и Босни и Херцеговини. Нарочито је пуно радила на просвјетивању жена сељанки учећи их бољем спремању хране, хигијени и разним другим домаћичким пословима. Одлазила је пјешке или на коњу у разна забачена села Босне и Херцеговине, држала домаћичке течајеве и прикупљала бројне податке о животу села и сељака. На богатој документационој заоставштини Вида Чубриловић данас би се могао правити добар магистарски рад или докторска теза.

Тек у својој четрдесетој години Вида је стигла да се уда. Муж јој је био инг. Арсо Копривица, родом са Романије, познати банкар у Београду,

посланик и првак Земљорадничке странке – Савеза земљорадника за источну Босну. У току Другог свјетског рата Арсо је био стално на Романији

Вида Чубриловић

у Штабу Романијског партизанског одреда, али је главу изгубио на крају рата подметањем од комуниста, јер се настојало да се смањи број предратних посланика у новој Титовској власти. Да би иронија била што већа Види је додијељена и првоборачка пензија, јер се ствар хтјела до краја заташкати. Арсо и Вида нису имали дјеце. Након удаје Вида је прешла у Београд у коме је као већ пасионирани истраживач, створила велику породичну библиотеку у коју је уносила све едиције и књиге које су се тицале села и сељака. У њеној библиотеци су се налазиле, између осталог, и све књиге Српског етнографског зборника са обје серије: а) Живот и обичаји народа и б) Насеља и становништво. Ишла јој је на руку и околност што је и њен муж Арсо био окренут препороду села и сељака.

Након Видине смрти, а по њеној жељи, највећи дио њене породичне библиотеке отпремљен је у Босанску Градишку – у Спомен дом "Чубриловићи", а дио књига отпремљен је и за Мајевички Прибој – у Спомен библиотеку "Вељко Чубриловић". Истим библиотекама даровао је и Васо Чубриловић велики дио својих књига.

Дом Копривица у Београду био је нека врста прихватилишта свим људима који су тражили неку помоћ или савјет. Вида је била посебно везана за брата Васу, који је мало запамтио оца и мајку, па му је она као сестра то надокнађивала. Дуго времена сматрала се његовим старатељем, али у најпозитивнијем смислу. У свим тешким ситуацијама у које је Васо упадао у оба свјетска рата: дуготрајне робије, затвори, остајање без посла, породични проблеми, болест сина и др. Вида је била та која му је притицала у помоћ и на коју се могао сигурно ослонити. Истовремено, у Арсиној и Видиној кући у Београду, боравили су на краће или дуже вријеме и бројни чланови фамилије Чубриловић – сестрићи и сестричине, братанци и братичине, док су ишли у школу, студирали и полагали испите. На крају, Вида је сву своју непокретну имовину оставила потомству свога најстаријег брата Вељка, јер је хтјела и тим чином да покаже колико га је вољела.

ЧУБРИЛОВИЋ МИЛОРАД

(1892-1946.)

Милорад Чубриловић

Након основне школе у Градишци и нове ситуације у којој су се нашла Јовина и Савкина дјеца, по смрти родитеља, Милорад је упућен на столарски занат. Том занату придодао је касније трговачку школу и друго властито уздицање преко кога се изборио да заузме добро мјесто у дрвној индустрији "Угар" у Босни. Живјео је са женом Даницом претежно у Гостиљу и Себешићу код Травника. Даница је била родом из Кључа из угледне српске породице Бован. Браћу су јој убиле усташе 1941. године.

Надзиран и усмјераван са разних страна, Милорад је заволео своју струку и временом ушао у многе тајне шумарске индустрије. Људи у предузећу и шире су га цијенили и вољели.

Када је 1941. дошла окупација земље и укључивање Босне и Херцеговине у Независну Државу Хрватску, нашло се и предузеће у коме је радио Милорад у усташким рукама. На тражење усташа пошао је да се пријави. Претходно је свратио свом директору Тетеру, пореклом Швајцарцу, који му је савјетовао да то не чини, већ му је испосоловао папире да га као радника упути на рад у Њемачку. Тако је и било. Милорадова жена Даница, са троје малољетне дјеце, послје низа перипетија, нашла се 1942. године као избјеглица у Србији. Ускоро је преко кума Илије Сукаре, успостављена веза и са Милорадом у Њемачкој па је он дошао у Србију. Некако су животарили до 1945.

Након ослобођења земље, Милорад је са породицом, стигао поново на старо мјесто у Босну, али је 1946. умро и сахрањен је на гробљу у Травнику. Жена Даница са дјецом, нашла се опет у тешкој ситуацији. Притекли су јој у помоћ Милорадове сестре и браћа: Стака и Вида, Бранко и Васо. Син Јован завршио је у Београду Стоматолошки факултет, а његове сестре: Мира и Слободанка, постале су солидни просвјетни радници. Преко струкестоматологије, којом се бавио др Јово је враћао касније "дуг" теткама и стричевима поправљајући им истрошене зубе.

ЧУБРИЛОВИЋ БРАНКО

(1894-1962.)

Бранко је рођен 1894. године као пето по реду мушко дијете Савке и Јове Чубриловића. Српску основну професионалну школу завршио је у Босанској Градишци. Након преране смрти родитеља и за Бранка је нађено рјешење да настави даље школовање уз помоћ старијег брата Вељка. Како је Вељко започео своју учитељску дјелатност у Тузли 1905. то је у јесен исте године дошао у Тузлу и његов брат Бранко и уписао се у I разред гимназије. Од тада па до стицања дипломе зрелости 1913. године, Бранко је био везан стално за Тузлу. Истина, преко зимских и љетњих распуста он је одлазио и у Босанску Градишку код дједе Васе Видовића или у село Леденице код очеве фамилије, понекад и код сестре Лепе у Босанску Дубицу, али су то све били краћи предаси између појединих школских година у Тузли. Као одличан ђак, стасит, спортски обликован, веома отворен и динамичан, Бранко је био љубимац свог старијег брата Вељка. Кад је Вељко прешао на рад у Прибој, Бранко је ферије проводио и у Прибоју у који је доводио и другове са којима је правио излете по околним мајевичким селима. Много година касније, када је већ био министар пољопривреде у влади Цветковић-Мачек, сјетио се Прибоја и помогао да се у истом подигне лијепа Ветеринарска станица.

Још док је био у I разреду гимназије у Тузли је букнуо ђачки штрајк. У години 1907/8. поново су штрајковали тузлански ђаци, почев од III-VIII разреда. Поводи су били различити. У те догађаје Бранко се одмах укључио, јер је сматрао да школа стеже млади дух. Са доласком Тугомира Алауповића за директора Тузланске гимназије и оснивањем литерарног ђачког клуба Бранко се донекле смирио, јер је нашао форму преко које ће исказивати своју крајишку бунтовност. Када је био у VI разреду почео се занимати за соколство и у вези с тим је читао разне записе у "Српској Ријечи", "Српском Соколском гласнику" и другим часописима и листовима. Важније од тога је чињеница да је Бранко Чубриловић био храбар и одличан спортиста у више дисциплина. Учествовао је у бројним такмичењима у Тузли, Мајевичком Прибоју, Прагу на Прашком слету 1912. године, а дуго су се памтили и његови вратоломни скокови са моста у ријеке Саву и Уну.

Управо, у вријеме Бранковог школовања и уз његову велику улогу, у Тузли је настала, развила се и оставила неизбрисив траг у историји овога града – Прва југословенска национална омладинска организација, која је спадала у најактивније и борбеније организације у читавој Босни и Херцеговини.

Након језуитски сроченог и обнародованог прогласа о анексији Босне и Херцеговине 1908. у Тузли је, па и њеној гимназији дошло до великог врења. Баци су скочили на ноге и почели са протестима. У таквој атмосфери препуној политичких напетости у Тузли је основана и прва организација Срба-ђака под називом "Књижица".

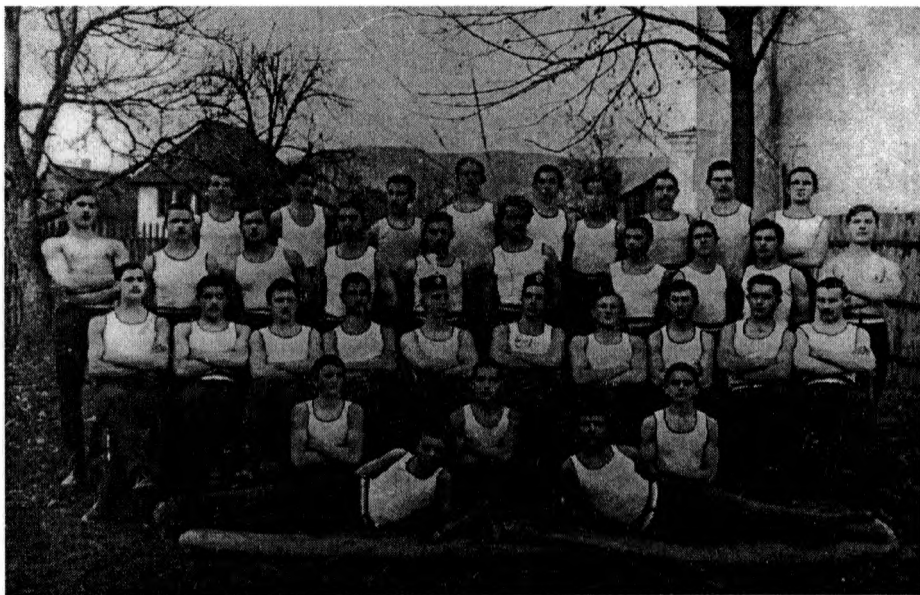

Група ђака у Тузли 1912. У првом реду са шеширом Бранко Чубриловић.

Њени оснивачи и најагилнији чланови били су: Михаило Симић, Миливој Ранков, Миливој Јевтић, Радо Јовановић, Перо Стјепановић, који су са Ђуром Остојићем из VIII разреда, Петром Новаковићем из VI и Ђорђем Поповићем из V разреда, изабрани у јесен 1909. године у први одбор или управу дружине. Први њен предсједник био је Ђуро Остојић. Циљ организације је био да се одгаја омладина у свјесном националном духу и да подстиче учење и завршавање школе. У наредној школској години у организацију су још учлањени: Тодор Илић, Младен Стојановић, Крсто Марић, Љубо Тодоровић, Стеван Хакман, Никифор Тадић, Митар Софренић и Бранко Чубриловић, ученик V разреда.

На сугестију др Ристе Јеремића, управа ђачке организације обратила је највећу пажњу борби против алкохолизма о чему су држана предавања не само у Тузли, него и Бијељини, Модричи, Озрену, Шамцу, Црквинама, Жабарима и другим мјестима. Школска 1910/11. представља по много чему значајну прекретницу у раду читаве тузланске ђачке организације. Осим рада који се интензивира у смислу учења, националног васпитања, књижевног образовања и ширења организације, јављају се не само појединци, него и читаве групе, које траже појачан рад у национално-борбеном духу. Тај дух је захтјевао физички и психички квалитетне кадрове што је требало да се постигне преко оснивања и појачаног рада организације Сокола. Није случајно да је баш те године дошло до великог соколског слета у Мајевичком Прибоју.

*Тузлански соколи са прославе 1913. У средини са кајом Бранко Чубриловић.
У четвртој реду други с лијева Васо Чубриловић.*

Рад ђачке и друге омладине у Тузли помагала је са своје стране "Просвјета", која је путем награда, стипендија и на друге начине допринесла да већи број ђака, нарочито оних који су били сиромашнијег материјалног стања, заврши школу. Поред "Просвјете" било је и других добротворних организација и појединаца који су вршили снажан утицај на профил тузланске српске омладине. Међу њима су Ђорђе Лазаревић, уредник "Српског покрета", првог политичко-социјалног листа у Тузли, и један од главних људи окупљених око политичке групе "Отаџбина" у Босанском сабору. Затим, сlijеди га Васо Црногорчевић, угледни тузлански трговац и велики борац за црквено-школску аутономију. Није ништа мања улога ни др Николе Стојановића, адвоката и председника парламентарног круга "Народ", најрадикалније српске грађанске партије у Босни. Угледни тузлански лекар Ристо Јеремић, остао је забиљежен у историји као нека врста ђачког мецене и једног од покретача "Српског Сокола". Он помаже и његује науку, испитује насеља и има најбољу библиотеку у Тузли. У истом граду живи и политички ради и Перо Стокановић, трговац, старјешина и добротвор "Српског сокола" и први председник Клуба Срба посланика у Босанском сабору. Многим тузланским ђацима остао је у незаборавном сјећању и један број жена-Тузланки: Марица Мићић, жена трговца Исаила Мићића, Анђа Васиљевић, жена трговца Љубе Васиљевића, Тата Јовановић, жена трговца Ђорђа Јовановића и друге, које су основале 1912/13. Бачку трпезу, за ђаке који нису имали родитеље или су били сиромашнијег стања. И Бранко и његов брат

Васо били су редовни абоненти ове кухиње. У трпези се није само јело, него се причало и о српству, југословенству, а тон свему томе је давао професор Трговачке школе Милутин Поповић. У трпези је Прва југословенска организација одржавала 1913/14. и своје састанке. Оштар политички курс Аустро-Угарске према Србима у Босни и Херцеговини, донекле је попустио након отварања Босанског сабора. То је дало простора за ницање разних легалних и нелегалних организација и удружења. Управо, у то вријеме, поред гимназије у којој су иницијативом њеног директора Тугомира Алауповића, основане и радиле Бачка читаоница, Удружење трезвености и Литерарна дружина, Срби-ђаци стварају још двије организације – организацију "Народне одбране" и "Бачку соколску чету", које читавом раду српске омладине у Тузли дају нову димензију.

Од 1911-1914. рад гимназијске омладине у разним удружењима и Српском соколу у Тузли, добиће форму и карактер присне сарадње најјачих националних организација у Босни. Тон свему томе давао је Стеван-Стево Жакула, професор, који је био "идеал знања и отмјености, оличење правде и витештва". Предавао је историју, српски и земљопис. Био је разредни старјешина Гаврилу Принципу и Трифку Грабежу, а предавао је и Бранку и Васи Чубриловићу. Под његовим духовним утицајем увелико су стајали и Вељко Чубриловић и Мишко Јовановић. Године 1912-1913. са становишта Србије и српског народа у цјелини, значе почетак и увод у опште ослобођење Словена под Аустро-Угарском.

Побједе на Косову, Куманову, Битољу, Брегалници, то су најбоље наговјештавале. Након положене велике матуре 1913. године, Бранко Чубриловић не иде у своју Босанску крајину да се одмара, него пожурје да се пребаци у Србију да би обишао новоослобођене крајеве од Турака. Сам Бранко је у својој биографији навео да је послје Балканских ратова учествовао у српско-бугарском рату, да се потом уписао у Беч на медицину, али да није прекидао своје везе са Тузлом и Југословенском омладинском организацијом коју је предводио Тодор Илић. За студиј медицине добио је од "Просвјете" 600 круна, а од општине Босанска Градишка 300 круна. Први семестар 1913/14. био је у Бечу, а затим је прешао у Грац. Кретао се у друштву студената – Босанаца на челу са Јованом Зубовићем. У Грацу је активирао Југословенску омладинску организацију "Шумадија", основао свој кружок и постао један од активних тајних организатора против Аустро-Угарске. Из Граца је спремио у "Српску ријеч" свој чланак "Нешто о Соколству" у којем говори о бунтовној омладини и Соколству као прикладном свом одгојитељу. Послије атентата 1914. Бранко је ухваћен у Босанској Дубици, отјеран у Сарајево и касније суђен у Бањалучком велеиздајничком процесу.

Политички живот ђачке омладине у Тузли није се битније мијењао послје одласка Бранка Чубриловића на студије. Док је још он био у Тузли било се прешло са српске на општејугословенску оријентацију и тако је и остало све до Сарајевског атентата.

Бранко Чубриловић као студент, Беч 1914.

Ко је, када и одакле утицао да се напусти она линија дјеловања омладине којој су припадали Вељко Чубриловић, Мишко Јовановић и њихови другови није познато. По свој прилици, бар што се тиче Тузле и тузланске средњошколске омладине, да је долазак Тугомира Алауповића за директора гимназије и све оно што је он у међувремену учинио, био пресудан за напуштање српске и прелазак омладине на општејугословенску оријентацију. За ту оријентацију био је и Бранко, а касније и његов брат Васо свим својим бићем. Међутим, та магистрална линија дјеловања у коју је српски народ уградио све најбоље што је имао, показала се на крају по њега тотално промашеном. Али, како то није тема овога рада, вратићемо се поново тузланској средњошколској омладини.

Програм Југословенске тузланске организације до кога се дошло није се ни по чему разликовао од програма кога је имала сарајевска, бањалучка, мостарска или нека друга организација. Свуда је циљ био рушење Аустро-Угарске и народно уједињење. У вези с тим дужност сваког југословенског омладинца је била да ради на свим оним пословима који ће довести до пуне националне слободе и уједињења свих Југословена.

По програму Димитрија Митриновића "Народно уједињење", који је прихваћен у Тузли као основа за рад, стајало је да се цјелокупно дјеловање омладине има усмјерити против Аустро-Угарске као државе и њене династије, а за остварење циљева мора се временом иступити крајњим средствима. Узори су били Јован Скерлић, Милан Марјановић, Васа Стајић, Стојан Новаковић, Јован Цвијић, Петар Кочић, Владимир Гађиновић, Владимир Черина. Божидар Томић о томе пише:

"Стање духова у коме смо се налазили представљало је завјереничку атмосферу у којој се живјело и дисало. То је било покољење у којем је осјећај за слободу и борбу попунио сваки други осјећај, у које се жртвовало тијело и цио живот."⁷

⁷ Вид. Предговор књизи - *Нацие Тамновање*, Тузла, 1938, сџр. XXII.

Српски учитељи на соколском курсу у Сарајеву 1912. Сједи дружи с лијева Стево Жакула.

Прва Југословенска ђачка организација – чији је програм најкраће гласио – Југославија под Карађорђевићима, још чвршће је повезана у прољеће 1914. године након једног предавања, кога је Бранко Чубриловић, тада студент медицине, имао у Тузли у дворани Српског сокола са Србима-ђацима. На састанку је Чубриловић у једном великом заносу, изложио потребу прихватања нове – југословенске идеологије. Тој идеологији подешена је и нова организација омладине. Након што је на првој широкој сједници прихваћен програм "Народног уједињења" за који се залагао Чубриловић, у организацију су пописани: Тодор Илић, Младен Стојановић, Љубомир Тодоровић, Алија Симитовић, Бранко Јузбашевић, Алојзије Будимир, Звонимир Дојчански, Обрад Мићић – сви VIII разред; Божидар Томић, Војо Васиљевић, Вид Гаковић, Стеван Ботић, Никифор Тодић, Јово Зечевић, Лазар Кладар и Милан Ивковић – ученици VII разреда; Љубомир Ранков, Никола Николић, Светолик Милишић, Јездимир Дангић, Бранко Вуковић, Петар Јовановић, Милош Илић и Бошко Митровић – ученици VI разреда и Драго Мађер, Раде Старовић, Коста Хакман, Зарије Зарић, Драго Станишић, Анђелко Поповић, Душан Поповић, Вељо Наранчић, Јаков Савић и Гајо Јовановић – ученици V

разреда. У Управу су изабрани: Тодор Илић, предсједник, Младен Стојановић, подпредсједник, Божидар Томић, секретар, Војо Васиљевић, благајник и Драго Мађер, члан Управе.

Од Управе и ђака у цјелини се тражило да раде на свим оним пословима који ће довести до пуне националне слободе и уједињења свих Југословена. Од априла до јуна 1914. године одржано је више предавања на којима су се сами ученици припремали и говорили о југословенској идеологији, интегралном југословенству, значају народних пјесама и гусала, лику и дјелу већ умрлог Јована Скерлића. Ишло се затим да се у организацију привуче што више Хрвата и муслимана, али је то остао недовршен посао. Тодор Илић, предсједник организације одржавао је и даље тијесне везе са Бранком Чубриловићем и Јованом Зубовићем и од тајних кружока Југословенске омладине из Беча и Граца, добивао упутства и директиве за даљи рад, укључујући тако тузланску организацију у цио један систем или мрежу омладинских удружења. Та удружења назваће се касније "Млада Босна", мада она никада нису била једна чврста организација.

Након атентата, у Тузли су у року од недељу дана похапшени сви чланови организације. Најприје су, због веза са атентатом, затворени: Мишко Јовановић, Васо Чубриловић, Стеван Ботић и Божидар Томић, а затим и други. Тек је ток Сарајевског велеиздајничког процеса против 25 оптужених за учешће у атентату на хабзбуршког престолонаследника Фрању Фердинанда, који је вођен од 12-23. октобра 1914. године, показао да је пет главних актера тог чина: Гаврило Принцип, Трифко Грабеж, Мишко Јовановић, Вељко Чубриловић и Васо Чубриловић, као и два њихова сарадника – Стеван Ботић и Божидар Томић, имало најтјешњу везу са Тузлом.

Какву је опасност за Аустро-Угарску представљала Југословенска ђачка организација у Тузли, види се и по томе што је Царско и краљевско заједничко министарство у Бечу наредило да се већ 3. септембра 1914. године затвори гимназија у Тузли "због национално-револуционарног рада њених ђака и наставника".

У току 1915. године одржана су у Босни и Херцеговини четири велика политичка процеса против ђака средњих школа: Први 3. марта у Бањој Луци, против бањалучких ђака; други 12. маја против мостарских ђака; трећи 21. јуна против сарајевских ђака и четврти, од 13. септембра до 5. октобра 1915. године у Бихаћу, против 41 ђака и 3 професора тузланске гимназије и трговачке школе.

На основу пресуде изречене 5. октобра 1915. године осуђени су: Тодор Илић, на смрт вјешањем, Младен Стојановић 16 година робије, Стеван Ботић 15 година робије, Војислав Васиљевић 13 година робије, Марко Илић 12 година робије, Сретен Стојановић (каснији сликар) 10 година робије, Љубомир Тодоровић, Бранко Јузбашић, Обрад Мићић, Љубомир Ранков, Никифор Тодић, на по 5 година робије, Јован Зечевић и Вид Гаковић, на по 4 године робије. Драго Мађер, Алија Симитовић, Алојзије Будимир, Светолик Милишић, Лазар Кладар, Захарије Зарић, Раде Старовић, Јездимир Дангић,

Драго Станишић, Петар Јовановић, Бранко Вуковић, Милош Илић, Гајо Јовановић, кажњени су између 2-3 године. Остали: Мустафа Бектић, Стеван Хекман, Миливоје Поповић, Адем Бисе, Вељко Вујасиновић, Петар Милетић, Вељко Стјепановић, Звонимир Дојчански, Никола Николић, Бошко Митровић, Анђелко Поповић, Јаков Савић, Милан Ивковић и Коста Хакман, на казне испод 15 мјесеци. Једини ослобођени био је Велимир Наранчић.⁸

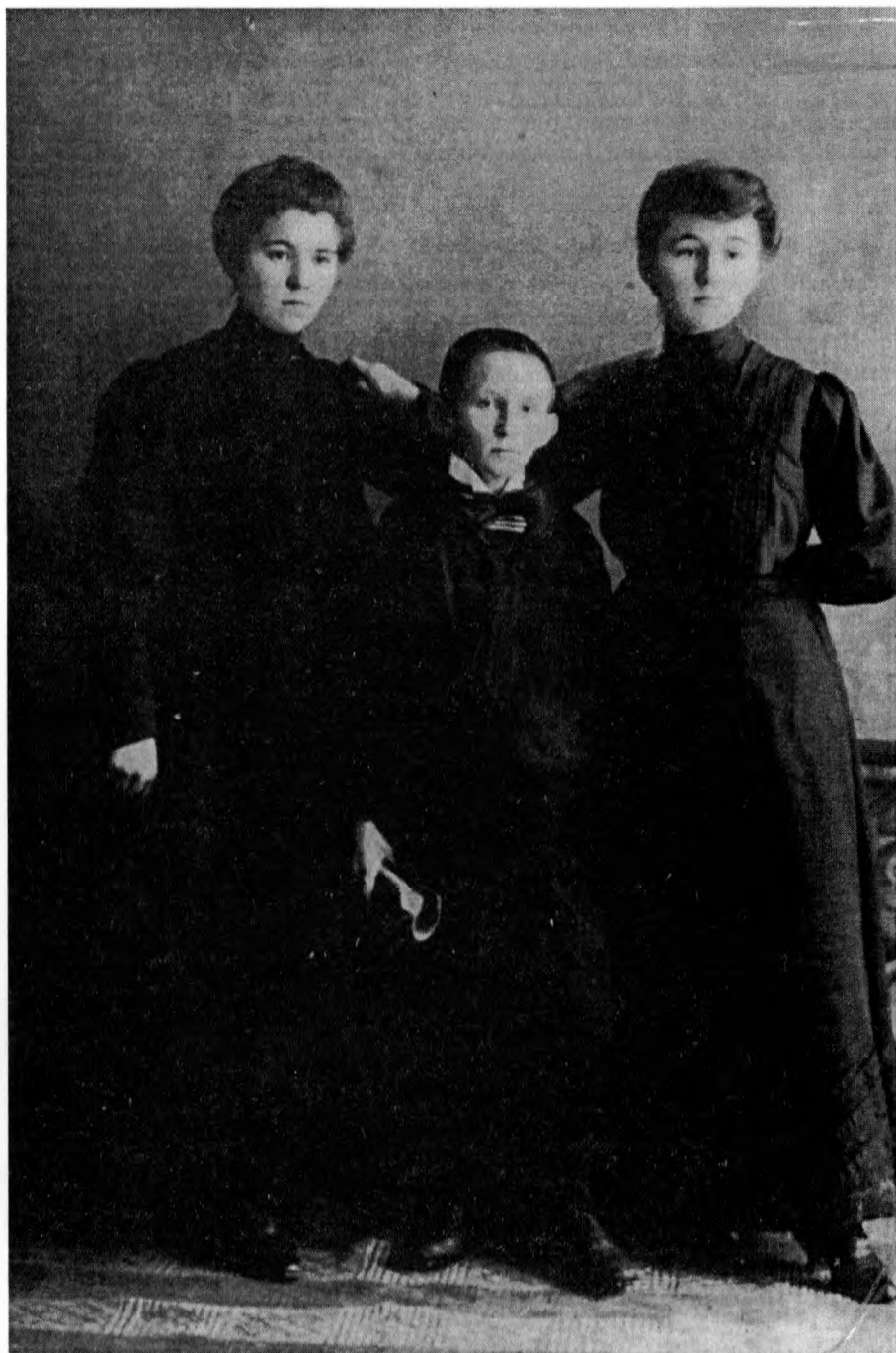
Тузлански ђаци и професори за вријеме суђења у Бихаћу.

ЧУБРИЛОВИЋ ВАСО (1897-1990.)

Васо Чубриловић је рођен у Босанској Градишци 14. јануара 1897. године. Крстио га је у цркви Пресвете Богородице у Градишци поп Јован Суботић, а име Васо дао му је породични кум Ђорђе Ковачевић, трговац у Босанској Градишци. Рођен је као десето по реду законито дијете Јове и Савке Чубриловић.

Основну школу Васо је завршио у родном мјесту 1908. године, а затим је исте године дошао код свог брата Вељка, тада већ учитеља у Тузли, да би наставио даље школовање у тамошњој гимназији.

⁸ Божидар Томић, Предговор књизи Јездимира Данџића, "Наше џамновање", сир. XL.

Васо Чубриловић са сестрама Видом и Лејом 1908. године пред одлазак на школовање.

Епархија: Баналучка Епархија

Препис
Провспрезвитерат: Бањалука

По сл. 122. зак. о чиновницима
просто од таксе.

ИЗВОД

РОЂЕНИХ КОЈИ ИСТОЧНО-ПРАВОСЛАВНЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ

храма Попрова Ерес. Горад у Бос. Градњанин

Страна протокола: 27 Број протокола: 1/1897

1 година:	1897 год.
2 мјесец и дан рођења:	јануара 1.ог
3 мјесто:	
4 је ли ишце рођено:	ишце
5 година, мјесец и дан крштења и крпомена:	1897 год. јануара 13ог.
6 мјесто и храм крштења:	Бос. Градњанин Попров. Ерес. Горад
7 кућно или милосто:	кућно
8 Име:	Јово
9 Вјероисповјед:	срп. правосл. вно
10 Је ли законито:	законито
11 име, презиме, вјероисповјед и занимање оца:	Јово Чубриловић трговац
12 име, презиме и вјероисповјед матере:	Саака
13 Матар:	Бањалучки
14 Општина:	Б. Градњанин
15 Мјесто станова и кућни Бр:	_____
16 име, презиме и занимање куле:	Ђорђе Ковачевић трговац
17 пребивање:	Бос. Градњанин
18 Име и презиме свештеника који је извршио тајне:	Јован Суботић парох
19 Приједба	

Да је овај извод из протокола рођених својему оригиналу у свему вјеран, засвједочујем својеручним потписом и црквином печатом.

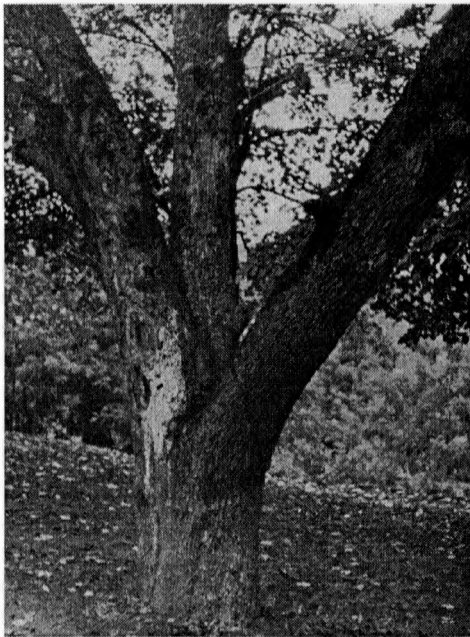
Дано у Б. Градњанин 5 јануара 1919.

Кришеница Васе Чубриловића

У Тузли су већ били његова старија сестра Вида и брат Бранко, који је већ ишао у гимназију. Јованка, супруга Вељка Чубриловића о томе пише: "Имали смо доста материјалних брига, јер је ваљало троје издржавати: Виду, Бранка и Васу. Васо је имао нешто стипендије, али добро сам запамтила, како је Вељка свакога првог у мјесецу бољела глава кад стану стизати рачуни."⁹

Управо, ти "рачуни" су увелико утицали на Вељка и Јованку Чубриловић, да они 1910. напусте Тузлу и пређу на учитељски рад у село Прибој на Мајевици, јер су одатле имали повољније могућности да јаче подрже школовање своје млађе браће и сестара. Ваља имати у виду и чињеницу да је и Јованка Чубриловић остала рано без мајке и оца и да је и она имала у својој породици млађу сестру и четири брата, за које се такође, као најстарија сестра, мајчински бринула.

Већи дио љетњих, а нарочито зимских распуста од 1910-1914. године, проводио је у Прибоју и најмлађи Вељков брат Васо, било сам, било са својом и Јованкином браћом и сестрама. Снаха му Јованка о томе пише: "Васо је имао некакву трубу и уживао је да се попне на грану и дува повоздан тако да му ју је Вида једно вријеме била сакрила".¹⁰

Крушка пред школом на чије се гране њео Васо.

За вријеме љета када настају велике врућине, Васо и најмлађи Јованкин брат Душко, силазили су на ријеку Јању и проналазили најдубље вирове гдје су се купали, дружили са сеоским младићима и рибу ловили. Из тога времена датира и Васино дружење са неколико омладинаца-Прибојчана, који су се касније као одрасли људи, радо распитивали за живот и судбину Васе Чубриловића. Када сам 1972. године био у посјети Прибоју са већ остарелим професором Васом, препознао га један од омладинаца из тога времена Јовика Петковић, пришао му и пошто су утврдили одакле се знају, слатко су се изгрлили и сузе пустили. За тренутак избиле су на површину бројне њихове заједничке успомене на дјечаштво из Прибоја.

⁹ Вид. Јованка Чубриловић, *Забилешке*.

¹⁰ Исто.

Јовика Петковић, Васо Чубриловић и Здравко Анђелић. Прибој 1972.

Дужи боравци у Прибоју и срдачни односи које су имали Вељко и Јованка са сеоским домаћинствима – учећи им дјецу и одлазећи им у куће поводом: слава, свадби, крштења, сахрана и сл. утицали су и на младога Васу да из Прибоја понесе снажне утиске о животу села и сељака у овом дијелу Босне. Васо се нарочито сјећао бројних високих и наочитих младића из кућа Петковића и Керовића, чији су домаћини стајали у одличним односима са његовим братом, а стари Митар Керовић био је већ и у кумовским односима

са учитељем Вељком. Касније након сарајевског атентата, неки од ових сељака (Митар Керовић, његови синови Неђо, Јован и Благоје, Цвијан Стјепановић, Јаков Миловић и др.) биће ухваћени и осуђени на дугогодишњу робију коју ће проводити заједно с Васом у Мелерсдорфу.

Упоређујући живот сељака у Прибоју са животом својих дједова Чубриловића у Крупи на Врбасу, код којих је такође повремено одлазио и проводио дио годишњих одмора, Васо је био у прилици да гради ширу и комплетнију слику о мјесту, улози и положају српског сељака у разним областима Босне и Херцеговине. Та слика ће му касније бити пред очима и као научном и као јавном раднику.

По природи жив, вижљаст, немирног духа и радознао, Васо је био упућен у бројне разговоре, радње и послове којима се бавио његов старији брат Вељко. Било је ситуација када је и пјешке одлазио из Прибоја у Тузлу и обратно, савлађујући врлетно брдо Бусију, да би однио какву важну поруку трговцу Мишку Јовановићу или из Тузле свом брату Вељку. У зимском периоду та стаза је била теже проходна, ризична због појаве вукова, што је на младога Васу остављало снажне утиске. О томе је причао у више наврата са великим узбуђењем.

Још као ђак шестог разреда гимназије у Тузли, Васо је постао члан национално-револуционарне организације "Млада Босна". Као такав демонстративно је напустио Светосавску приредбу у Тузли 1914. године у тренутку пјевања аустро-угарске химне. Убрзо потом био је искључен из гимназије и отишао је код сестре Стаке у Сарајево да би тамо наставио школовање. По доласку у Сарајево упознао се са учитељем Данилом Илићем и неким другим припадницима "Младе Босне" који су се припремали за извођење атентата на престолонаследника Аустро-Угарске Фрању Фердинанда. Како је и сам учествовао непосредно у атентату, био је ухваћен у Босанској Градишци, враћен у Сарајево и осуђен на 16 година робије. Главу није изгубио јер је, према важећем аустро-угарском законодавству, био малолетан. У затвору у Мелерсдорфу у Аустрији је провео 4,5 године, од чега у самици 3 године, 3 мјесеца, 3 недјеље и 3 дана.

О томе какви су били услови и режим живота које су аустро-угарске власти наметале кажњеницима говори и Васо Чубриловић у свом писму из Зеничког затвора које је послао сестрама Стаки и Види почетком 1918. године. Преко писма читалац може стећи доста реалну представу о току вођења Сарајевског велеиздајничког процеса, судбинама појединих људи, околностима, ужим и ширим, у којима се све то одвијало и још низу других питања из живота и положаја српског народа у Босни и Херцеговини. Писмо је настало "из дубоке унутрашње потребе" путем кога је млади Чубриловић желио да остави трајно свједочанство своје отечеству о томе ко је, како и зашто убио аустро-угарског престолонаследника Фрању Фердинанда 1914. године у Сарајеву. Мотив је био утолико већи, јер су аустро-угарске власти чиниле све да искриве истину о атентату и да за то учине одговорном Србију, а не своју погибелну политику према Србима у Босни и Херцеговини. На 36

страница густо писаних руком, тада већ двадесетогодишњи Васо Чубриловић детаљно је описао припреме атентата на надвојводу Фрању Фердинанда, начин извршења убиства, откривање атентатора, њихова хапшења, мучења, саслушавања, процес изрицања пресуда, живот и умирање појединих осуђеника у затворима у Мелерсдорфу и Терезијануму, као и приказ мањег броја заточеника који су остали живи.

Писмо је писано у једној свесци, латиницом, са доста архаичних ријечи. Све до смрти чувала га је у својој личној архиви Васина сестра Вида Чубриловић, а затим је писмо дошло у посјед свога аутора од кога сам и ја добио препис. Послије Васине смрти 1990, оригинал писма је предат у Архиву САНУ.

Писмо у цјелини гласи:

"Ја ћу вам сад написати све што се сад сјећам о атентату. Почећу најприје од почетка па онда ћу вам све по реду даље причати. На атентат уопће ја сам се одлучио био у октобру 1913. у Тузли. Ондашње свађе са професорима, шиканирање српских ђака и уопште цијело стање нашег народа у Босни мене је већ онда натјерало на такве мисли. Осјећао сам шта ће доћи па сам још онда мислио да би боље било једног правог кривца против нашег народа убити него да чекам рата па да у најбољем случају на српској страни судјелујем, убијем неколико војника који нису ништа криви, док она господа која су ово све скривила сигурно ни у рату неће доћи на домак. Зато сам онда био наумио Потјорека убити, па кад сам био код вас о Божићу 1913. у Сарајеву, ја сам се онда распитивао код другова куда он пролази и у које вријеме. У то сам био у јануару 1914. истјеран из Тузл[анске] гимназије, па сам се онда неко вријеме колебао опет да ли да побјегнем у Србију или да одем к вама, па сам се онда напакон одлучио да одем к вама и да онда причекам zgodnu прилику за стари наум, што сам га имао. Само сам се тога бојао да не буде прерано, јер сам ипак слутио да би се из тог могло свашта излећи и зато сам био одгодио на љето 1914. или 1915.

У Сарајеву сам се одмах упознао са разним ђацима, а наравно највише са онаким који су били као и ја. Међу њима су били Цвјетко Поповић, Лазар Ђукић, [Марко] Перин, [Драган] Калембер и други који су са мном заједно били у југословенском ђачком удружењу [ја ћу вам писати даље латиницом, јер иначе мијешам кад пишем ћирилицом а и присташа сам латинице]. Лазар Ђукић ми је причао о неким стварима што су се догађале у Сарајеву док сам био у Тузли па сам онда убрзо познавао већину сарајевских ђака. У то је већ био дошо и април. Сјећам се и сад, добро да сам онда чито у "Српској речи" и "Побратимству" да ће Фердинанд доћи у Сарајево. Одмах чим сам то прочито, одлучио сам се био за атентат. И оних пар дана размишљао сам онда како бих дошао до оружја. Ја сам себи могао оружје набавити у Тузли, гдје сам имао веза, али у Сарајеву још нисам био сам посредно ступио са ким у везу: па ми је зато било тешко јер у случају да донесем оружје из Тузле нисам га имао гђе сакрити, јер код куће сеја Вида имала је обичај превртати по соби да нађе дуван па би онда могла наћи, а то би онда

била комедија. А осим тога, пошто сам добро познаво расположење ђачко према Аустрији, био сам увјерен да ће се сигурно и на другој страни неко спремити, па онда пошто сам опет знао да ће Лазар Ђукић зато сигурно знати, ако шта има, јер је он већ једном био уплетен 1910. у такав комплот против цара, који је онда био запречен са једне стране. Стога сам гледао да га испитам па ако буде нешто да онда и ја томе приступим, а ако не буде да онда да барем њега наговорим да ми оружје сакрије што га добијем из Тузле. И тако једног дана кад сам се с њим шето причо ми он о посјети царевој 1909, па му ја онда у разговору додам: "Ево сад ће и Фердинанд доћи" – а он одговори: "Ја". Ја му онда рекнем: "Добро би било дочекати га." То је у нашем језику атентат извести на њега. А он: "Но ја, кад би било људи за то." Ја: "Нашло би се људи, само кад би имали с чим." Он: "Оружје би се већ могло наћи само кад би ко хтио." Ово је до сад све било као у шали, а сад му ја рекнем сасвим озбиљно да ја оћу и да сам се за то већ био одлучио само да ми је тешко за оружје. Онда ми он, каже, да ће ме упознат са једним човјеком који ће ми већ све даље казати. И збиља он ме послвије два-три дана упозна са Данилом Илићем. Ја и Илић одемо онда на брдо у једну кафану и ту се договоримо. Мој први услов је био да ја нећу ни за кога да знам него за Илића а опет нико не смије ни за мене да зна. Илић ми је имо донијети двије нихилистичке округле бомбе, леворвел и цијанкалиј и имали смо се договорити гдје ћемо га напасти. Осим тога, ја сам се био обвезо још двојицу наћи за атентат који опет нису смјели знати за Илића, него сам ја моро од њега оружје узети па њима дати. Из почетка смо мислили да ће то бити свечанија посјета и да ће на њега више пазити, па ме је Илић пито да ли би ја био приправан да одем у један град на босанској прузи а гдје ће се можда копати лагум под жељезницу. Ја сам био присто, а да ли је то из почетка намјеровано или не, ја не знам. Илић ми је био реко само да ће бити још тројица осим нас тројице и да оружје долази од српских официра. А кад сам га пито да ли зна и српска влада за то, одговорио је да не и да се то и тамо кријући ради. Више о томе нисмо ни говорили. Из почетка смо се били договорили да га дочекамо код Маријен-хофа јер ондје је једна врло уска улица са једним пућићем који је још виши од остале улице, одакле је било врло лако бацити бомбу у кола. Договорено је било да први од нас на кога наићу кола, баца бомбу а онда одмах који буде нешто даље од њега да употреби ту сметњу, па да га или устријели или му баца бомбу у аутомобил или кола.

Ја сам онда послвије тога размишљао кога бих могао наћи у Сарајеву још за атентат. Познаво сам, додуше, већ много ђака али ми се ипак није ни један чинио за то згодан. Поповића Цвјетка познаво сам од прије, али нисам знао да је он био са [Милошем] Пјанићем затворен 1912-13. Управо у то вријеме сам некако и за то чуо. Онда сам га мало боље проматро, па како ми се био допао одлучим покушати са њим срећу па ако ми не успије, онда да одем у Тузлу јер тамо сам сигурно могао наћи. Исто као и са [Лазаром] Ђукићем тако и са њим навео сам разговор на то. Па кад сам и њему реко да би добро било дочекати престолонаследника, он ми је одговорио: "С чиме? Нећеш га

ваљда са блатом убити." Ја сам одмах знао колико је сати. Казо сам му да може добити оружје ако само оће. И он је одмах присто. Ја сам то јавио Илићу а он ми је онда реко да другог не треба тражити јер да га је он већ нашо, премда му није сасвим сигуран. У то некако доба реко ми је он да ћемо оружје добити на мјесец дана пред атентат и да ће оно бити одмах међу нас подијељено. А кад сам му ја реко да га немам гђе оставити, онда ми он одговори да нађем неког од својих школских другова, који је миран, и није извикан, па да га наговорим да ми оружје сакрије. Кад сам му споменуо [Драгана] Калембера и [Марка] Перина, он ми је рекао да су они добри па да могу код њих покушати. Ја сам покушо, али они нису смјели. На то ми рекне [Данило] Илић да ће он онда код себе задржати док не дође вријеме да се подијели. У то је и јуни већ дошо. Илић ми рече једном да је оружје већ дошло и да нам нису послали онаке бомбе каке смо ми жељели него војничке српске. Ми смо се, додуше, љутили, јер смо знали како је тешко са таким оружјем извршити атентат, гђе свака секунда одлучује. Како и ко је оружје донио, то нисам знао ипак сам се једном насмијо кад ми је случајно пало на ум како би то било кад би њих наш Вељко¹¹ транспортирао, а не знајући ни за кога је.

На неколико дана пред атентат била је екскурзија ђачка у Тузлу. [Данило] Илић ми онда рече да би добро било да и ја идем и да му успут понесем писмо за Мишка Јовановића. Он ми је, наиме, већ прије био казо да је и он у Н[ародној] О[дбрани] па сам ја мислио да он има ради нечег другог да пише Мишку. А нисам ни слутио да би и Мишко био у шта уплетен. Ја сам онда ишо на екскурзију и Мишку писмо дао. Међутим ми је Илић реко да неће бити одређеног плана у нападају, него да може сваки тамо чекати гђе оће. Мени то, додуше, није било право, јер ја сам с њим већ био уговорио да он мени дадне прво мјесто. А сад пошто нисам био сигуран, оћу ли моћи доћи до Ф. Фердин[анда] нисам знао шта ћу са оружјем у случају да га некоји прије мене дочека. О том сам се разговаро и са [Цвјетком] Поповићем, па док сам ја био на екскурзији у Тузли, он је упито Иву Крањчевића, који је био већ стари његов пријатељ, били он хтио сакрити наше оружје у случају да ми не мogleмо доћи до престоло[наследника]. На тај би начин нам оружје могло остати и онда би га могли употријебити против [Оскара] Потјорекa или [Леона] Билинског, за кога се је говорило да ће доћи у јесен 1914. Збиља Крањчевић је био присто и ја кад сам дошо са екскурзије, рекне ми то Поповић. У то доба некако имао је и Поповић екскурзију, па онда пошто смо се бојали да му не би дозволили да се поврати са екскурзије у Сарајево и да не би га сарајевска полиција експедирала, код које је он био записан у црној књизи, био сам ја уговорио са Илићем да он њега сакрије. Илић ми је био реко да би и за мене било добро да се сакријем јер смо се бојали да неће сарајевска полиција нас све експедирати из Сарајева. А осим тога, и ја сам хтио да одем од вас пред атентат, да ви не би имали неугодности. Зато сам ја био онолико наваљиво на Стаку да ме пусти да отпутујем пре свједоцбе.

¹¹ Односи се на Вељка Чубриловића, учитеља у мајевичком Прибоју.

Међутим, је Поповић стигао био са екскурзије. Полиција није никог затварала па смо се онда били одлучили остати како јесмо. У то некако доба казо сам био и Поповићу за Илића, јер ми је и то Илић био реко и да ћемо се са осталом тројицом састати, да се сви скупа договоримо. Који су она четворица била, ја нисам знао. Само смо једном у разговору ја и Поповић говорили кад смо видјели Илића са [Гаврилом] Принципом, да је могуће и Принцип заплетен. Поповић је онда придодо: "Ако Гавро буде први, онда ми не требамо ни ићи, јер је Фердинанд онда богин." Наравно, то су била само наслућивања. Уопће у задње вријеме свако је наслућиво да ће нешто бити. Ја сам се био договорио са Илићем да он каже и Поповићу да ћу ја отпутовати а и ја сам то казо Перину и Калемберу јер сам се бојао да би ме могли издати, као што су они збиља неколико пута о томе и изланули се, док ја нисам Перину запријетио. Илић ми је био реко да ће нас послати у два оближња села, па да истом изјутра рано на 28. да дођемо у Сарајево. У то се је било већ то и покварило, јер је полиција била мирна. На 27/VI састанемо се ја, Илић и Поповић па одемо на Бембашу, где нам је Илић дао сваком по бомбу и леворвел, а цијанкалиј смо били добили већ пре две-три недеље. На жалост, ниједан од нас није знао с њим баратати, него смо га вуцали по џепу, па нам се тако и покварио. Онда нам је Илић реко да ја станем код Данила Димовића кућних врата а Цвјетко на ономе ћошку од просвјетине куће. Ја и Поповић смо се љутили што је тако рђаво мјесто изабрано а Илић нам је онда реко да је то само онако за форум а послѣје може себи сваки изабрати мјесто гдје оће. Ја сам онда себи био изабро ону уску улицу код ћемалуше.

Леворвел сам у суботу 27/VI имао цијело вријеме уза се а бомбу сам био оставио у мој астал, јер кад сам дошо онда кући вас ни једне није било ондје и ја сам онда отворио сам врата па унутра оставио, премда сам се бојао да Вида не нађе. На 28/VI отишо сам онда одмах изутра доље у варош и шетајући по кеју чеко сам кад ће он доћи. Ту ми се је придружио и онај препарандист што је био рањен од бомбе. Ја сам се из почетка хтио од њега растати, али кад ми он једном у шали добаци, управо на ону липу показујући, под којом је послѣје био рањен, ондје има бомба сакривена за Фердин[анда] онда сам ја одговорио "добро" чекај док експлодира. И тако је он ондје остао са мном, које је мјесто било врло незгодно. Иза ћошка учитељског конвикта, па нисам могао ништа ни видјети. Наш је распоређај био оваки.

Дакле, први је био [Мухамед] Мехмедбашић, па онда ја, прекопута од мене [Недјељко] Чабриновић. Онда на ћошку од просвјете [Цвјетко] Поповић а прекопута од њега [Гаврило] Принцип и [Трифко] Грабеж.

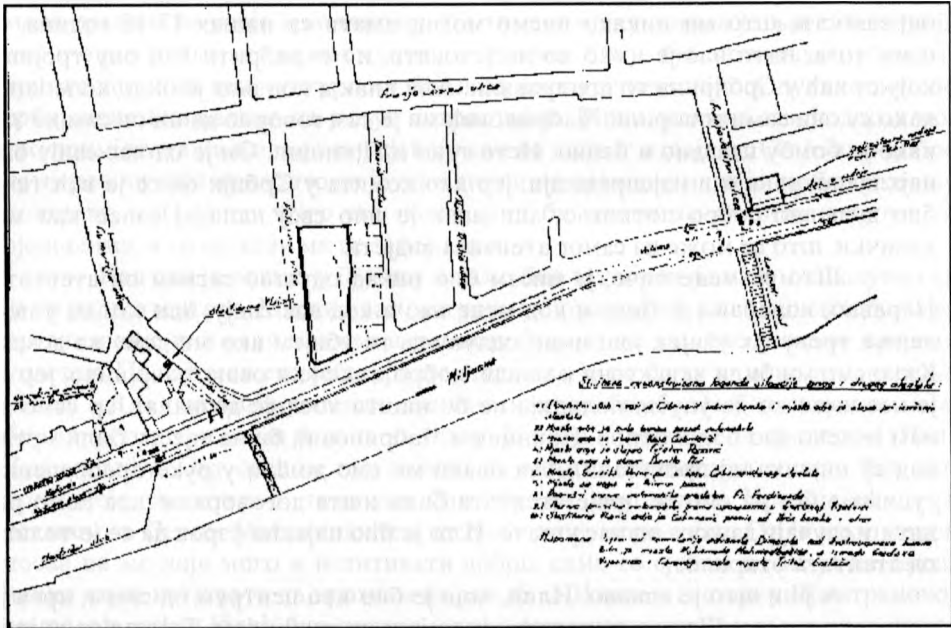
Од нас свију најзгодније је мјесто имо [Недјељко] Чабриновић, јер он је управо мого видјети са свог мјеста све тамо до иза славенске банке. Око десет сати већ је било све спремно. Ја! На два-три дана прије, реко ми је био [Данило] Илић да ће Фердинанд бити у трећем аутомобилу. Ја сам револвер имао у десном џепу а бомба ми је била завезана за појас. Јер сам ону моју црвену машину што сам имо свезо за кајиш на обадва краја, па сам онда машину тако раширио да је бомба била као у каквој врећи, одакле сам је мого

врло лако извадити а осим тог пошто је било на трбуху није се могло ни примјетити. У џеп није могла јер је сувише тешка била па ми је џеп отезала. Дакле, у десет сати аутомобили су се нама примицали. Напријед је ишао неколико стотина метара један аутомобил у коме су били полицајни чиновници. Наравно ја нисам рачуно да се и тај аутомобил рачуна у његову пратњу. Него сам истом следећи аутомобил бројо. А кад наједном мјесто другог избије он. И то сам га видјео кад се је показа на ћошку од конвикта. Као да га сад видим и његову жену. Он је држо руку на кирисарској капи поздрављајући а његова жена била је у бјелини и држала сунцобран. Ја упитах свог препарандисту је ли он то а овај ми рече "да". Онда док сам ја ступио два-три корака назад да дођем до зида гдје бих могао бомбом лупити његов аутомобил је био већ преда мном и одједном чуо сам прасак као из леворвела и онда сам стао и видио како је један бацио бомбу на аутомобил. Није истина да ју је престолонаследник бацио доље на земљу, него је она сама ударила у кров од аутомобила који је био спуштен, а одатле одбивши се пала на земљу два-три корака далеко од мене. Ја сам одмах примјетио како дим излази из ње а и чуло се као код машине дахтање. Ни тренутка не изгубивши скочио сам на десно према Димовића вратима и спустио се на земљу. Међутим се је престолонаследник био и сам окрено да види шта је, а аутомобил је био даље неколико корака отишо и стао управо пред [Гаврила] Принципа и [Цвјетка] Поповића. Ови му у оној збрци нису онда ништа урадили. Из четвртог аутомобила излетио је потпуковник Мерици и полетио престолонаследнику. И управо у то вријеме експлодира бомба. Ја сам срећом остао читав, премда су они око мене били скоро сви рањени. Онај савјетник и савјетница стајали су ондје крај мене. Бомба како је експлодирала тако нас је све шесторицу на све стране растјерала како је се гдје који налазио. Ја који сам био на десној страни побјего сам крај конвикта у гимназијску улицу, а одавде отишо сам био у ћемалушу да га тамо дочекам, гдје сам онда успут Дару и Виду на балкону видио. Поповић како је био на ћошку, побјего је у ону споредну улицу и сакрио оружје у подруму дра Костића.

[Недјељко] Чабриновић како је бомбу бацио тако је одмах и скочио преко баријере у Миљацку, прогутавши цијанкалиј, али који му није ништа нашкодио јер је био покварен. Принцип и Грабеж како су већ били на оној страни кеја до Миљацке и отишли су за аутомобилом даље. Гдје је Грабеж последије стоје не знам, јер он је говорио сад ондје сад ондје. Принцип је најприје ишао за аутомобилом а онда се повратио и стао на ћошак код Силберговог дућана. Ја сам чеко неко вријеме на улазу у ћемалушу, док нисам чуо да неће више проћи и да се опет један напад догодио. Онда се вратим натраг на кеј и тамо чујем да га је Принцип устријелио и да је одвежен у конак. Ту сам некако сусрео и Крањчевића па му онда даднем оружје а он га однесе и сакрије код неког свог рођака. Како га је Принцип устријелио то ваљда знате. Само то могу још додати да ниједан од нас није хтио престолонаследниковице устријелити, него смо сви хтјели још и Потјореку вратити зајам ради изнимног стања 1912-13. Да је она била погођена то је био само случај, јер

како ми је сам Гавро говорио, он је био онај хитац намјенио [Оскарју] Потјореку који је сједио насупрот од ње, али у оној гунгули ударио га је неко у руку која му је онда отишла на страну, па је тако несрећом њу погодио.

Скица распореда аџиенџијора

Ја кад сам чуо да је он убијен, онда ми је било сведно, или ме затворили или не. Додуше, ја сам вјерово Илићу више него самом себи, и био сам чврсто увјерен да ме неће издати. Од Принципа и Чабриновића нисам се ни бојо јер они нису ни знали за нас као ни ми за њих. Дакле, само сам се имо бојати Илића. И премда сам на 30/VI чуо од Поповића да је и он ухапшен, ипак се нисам бојо јер сам држо да нас он неће на никакав начин издати. Наравно, ја сам то узимо све олако. Пре атентата нисам на то ни мислио да бих могао бити затворен, јер сам био сигуран да ћу га ја извршити, а и сам онда пасти, а послје опет сам био чврсто увјерен да ме неће издати. Право да кажем, ми смо сви били као у некаквој екстази у оно вријеме. Додуше, душевну равнотежу смо ми имали, али као да је некаква магла застирала нама свима поглед и све што смо радили, радили смо ми додуше према нашој вољи, али ми се сад чини као да то није била наша воља него као да нас је неки други, јачи нагон гонио да радимо ово. И сад ми се чини, као да нисам ја ово био и остали моји другови, него као сасвим нека друга бића, сасвим друкчија од нас. Тај утисак оставила је на мене и наша расправа. Код нас је то најгоре било да ми нисмо имали ни једног зрелијег човјека међу нама. Илић,

који је био најстарији од нас свију, имао је 24 године а и то је још готово дијете. Особито је било за Поповића и мене тешко. Ја и он били смо препуштени сами себи. Ми смо, додуше, имали чврсту одлуку за атентат. Мрзили смо Фердинанда и Аустрију исто као и Принцип, али ипак за такве ствари били смо још премлади. За то треба зрелости, хладнокрвности и опрезности, што ми никако нисмо могли имати са наших 17-18 година. А осим тога, нити нас је имао ко насјетовати, ни охрабрити као ону тројицу, коју су већ у Србији на то приправили. Али ипак и код њих је било колебања, како су они сами говорили: Чабриновић ми је сам говорио да ни он сам не зна како је бомбу извадио и бацио. Исто тако и Принцип. Он је од нас свију био најхладнокрвнији и најспремнији, јер као комита у Србији он се је већ тамо био душевно добро потковао, али ипак је цио свој нападај извео као механички, што се може из самог атентата видјети.

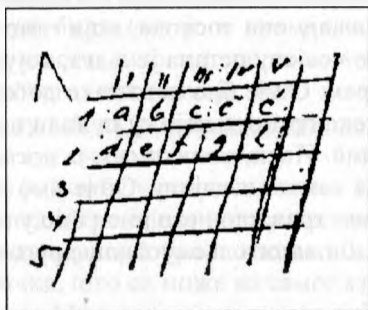
Што се мене тиче, ја нисам био никад одустао сасвим од атентата. Наравно, колебања је било и код мене као и код нас свију, али сам до у последњи тренутак увијек још имао одлуку да га убијем ако ми дође на домак. Како смо ми били неискусни и млади, добро да се је и овако завршило, јер да је нас имао ко да упуте, полиција не би ништа последије дознала. Јер само да нам је неко дао бољи отров. Принцип и Чабриновић би на мјесту били мртви кад су цијанкалиј прогутали. Али овако ми смо дошли у руке препредедим суцима а без да смо се прије атентата били ишта договорили шта ћемо радити у случају да кога од нас ухвате. И то је био највећи узрок да се је толико од атентата открило.

А још што је главно, Илић, који је био као центрум од свега, први је попустио и казо. Што се њега тиче, ја га још не разумијем. Тај човјек који је био тако сталан и сигуран и којему није било први пут да се у такве ствари упусти, клону је био сасвим духом и издао је све. Ја га не кривим и не одобравам покојном Вељки [Чубриловићу] и Мишку [Јовановићу] што се нису хтјели с њиме ни пред смрт опростити. Јер знам сам из искуства мога како има тренутака у људском животу гдје му је потребна највећа енергија душевна па да се одржи у равнотежи. О начину како су њега искушали, причо ми је он сам. Најподлије фалсификовање писама и новина су судци употребљавали да измаме од њега нешто. Они су њему показивали "Српску реч", кад је њезина штампарија била већ разрушена у којој су били најгаднији чланци против њега и атентатора. Судац истражитељ му је дао своју поштену ријеч био и заклео му се да ће бити пуштен напоље ако призна. И он јадник већ како је био и онако слаба тијела, брзо је био скршен кад су му вјешалима пријетили. А и мени су самом показивали мала вјешала, питајући ме да ли ја знам шта је то. Њему су већ поготову пријетили. И током једног тренутка одао је он нас готово све. Мене, [Цвјетка] Поповића, [Лазара] Ђукића, Вељка [Чубриловића] и Мишка [Јовановића]. А он се јадник све до у задњи тренутак надо да ће га зато помиловати. Колико сам ја мого опазити, они су уопће на њега највише наваљивали. Грозили му, обећавали, матер му затворили и уопће сва средства употријебили само да што више од њега

сознају. Послије се је он сам кајао и кад сам га ја питао једном зашто нас је казао, он ми је одговорио: "Јер сам био магарац." За најмању ситницу се је прихваћао, за коју је мислио да би му могла помоћи а ипак код свега оног душевног стања у коме се је он за цијело вријеме налазио није он ни стотину од оног издао што је он знао, а то заборављају она господа, која само туђе мане траже а на своје и не гледају. На томе човјеку остала је љага, коју ћу ја ако изађем икад напоље настојати да саперем. Он је био исто тако добар патриота као и ми сви а сигурно и бољи од неке господе која су пунили џепове србијанским хиљадама на рачун патриотизма. Ипак, колико сам ја досад могао примјетити на њега се сви сјећају као на каквог издајцу. Он је имо добре намјере али није крив што се је од њега више тражило него је он био у стању понијети, а да је он хтјео све одати, још би многи њему били другови на вјешалима, а то се чини ми се заборавља.

Кад сам ја дошао у Дубицу и тамо био затворен, ја нисам ни слутио да је то ради атентата. Мислио сам, сигурно нешто ради југословенских ђачких организација или ради мазања њемачких фирми где сам био у задње вријеме улплетен. Па већ можете себи преставити како је то било за мене изненађење кад су ме на полицији упитали гдје сам оставио бомбу. Ја бих сигурно мање био запрепаштен да ми је пала на главу. У забуни признам да сам је дао [Иви] Крањчевићу. Сад срећом они мјесто да ме даље испитују, а онда бих им, признајем, све открио, тако сам био збуњен, оду ватати Крањчевића а ја останем са Пером Максимовићем, шефом шпијунским, сам. Он је имао неког посла па ме није мого и испитивати добро, само се сјећам да ме је на сваки начин хтјео натјерати да признам да сам се са Илићем састајао у Шмитрановој књижари, где је Илић био цензор једног националистичког радничког листа "Звоно". За то вријеме ја сам се био мало сабро, па кад су ме онда почели испитивати, ја сам онда имао већ план израђен. Призно им нисам ништа друго него да сам се с Илићем, за кога су ми они већ били казали, био договорио за атентат и ништа више. Цијелу ону ноћ трајало је испитивање. Чиновници се редали све један за другим, и како су већ зановјетали то би већ било предуго писати. Тај пут нисам се дао уватити. Од 9 сати увече до четири сата изутра трајала је истрага и испитивање. Онда су ме послали у обћински затвор гдје сам у ходнику на цименту спавао до 10 сати изутра, јер ме нису хтјели дати с осталима у собу. У то је дошо један лајтант са војницима, ударио ми гвожђе на ноге и руке, наравно псујући и дерући се, па сам онда био отпремљен у фијакеру са двојицом војника, фелдбелом и једним стражаром у гарнизонски затвор. Ту су ме прегледали сасвим и дали у ћелију. Кључар нам је у доњем боју био некаки Пољак, затвореничка псина да не може бити гора. Само гдје је могао уватити прилику лупио нас је из потаје. Тако смо провели у гарнизону готово 4 мјесеца. Војник нам је увјек био пред вратима, па већ како су нас знали шиканирати. Онај псује а овоме опет није право да му окренемо леђа кад читамо, па лупа ногама у врата и дере се ко животиња. Шетње нисмо имали никакве. Књига својих исто тако нисмо смјели имати. Него срећом су нам мјешали шољице па смо ми онда написали

на шољицама абекеду, коју смо онда сви научили па смо се тако куцањем разговарали, ако вас интересује написаћу вам овдје нашу методу коју је увео Поповић.

Четирнаеста страница писма - приказ начина шлегалног споразумијевања затвореника.

Дакле, сад кад се оће, на примјер, јавити слово "а" онда се лупи једанпут за знак да је слово у првом реду, а онда мало послјије још једном то значи прво слово и онај који то слуша одмах зна да је то слово а. Тако за сва остала слова. Осим тога, имао је сваки од нас за себе екстра знак, наиме ако ја лупим у зид онда их одговори неколико па ја не могу са оним говорити са ким би хтјео.

Стога кад има сваки свој знак, онда ја лупим одмах знак онога с киме оћу да говорим, а кад ми он одговори, лупим онда мој знак да он зна ко га зове и онда наставим даље. На тај смо се начин били тако увјештили, да сам ја разумио како покојни брат из другог ката прича Чабриновићу у првом кату да је добио шућке и саламе, а ја сам био у приземљу. Са тим смо се највише забављали. Послије смо научили и неке друге кудати, тако да је то сад постала свеобћа абекета за политичке наше казненике.

И иначе, како су с нама поступали то ваљда и сами сте чули. Храна је испочетка била добра, али јој се послјије имало шта приговорити. Додуше према каснијој Мелерсдорфској храни и она је била добра, али ипак је могла бити и боља. Др [Рудолфу] Цислеру сам једном показао кад је био код мене што сам добио мјесто меса. Само га упитајте, он ће вам већ сам казати, ако вам већ није казо.

Сутрадан од како сам био дошао у затвор, одем први пут на преслушање судцу истражитељу. Био је Шефер. Ја сам био намислио држати се оног исказа из полиције. Шефер онда наједном рече, онај ваш исказ из полиције не вриједи, јер ви нисте све онако казали како је у истину и било. Ја му одговорим да јесам и да немам више ништа тамо додати, а он онда извади Илића записник, отвори га и показавши ми прстом на имена [Лазара] Ђукића и [Цвјетка] Поповића, упита ме а ко је ово. Ја нисам први пут хтио признати да је мени Ђукић казо за атентат и да сам ја Поповићу опет то исто учинио, али је на несрећу Илић сам то већ био признао и ја онда био сам тако магаре да то признам. Наравно, ја сам онда био још дијете, па ме је тако Шефер могао збунити и навести да признам. А уопће цијелу ствар узимо сам олако и много пута и комедије тјеро с тим, као на примјер кад сам реко [Драгану] Калемберу послјије атентата сусретавши га у вароши и видјећи како се препо да сам пуцо. То није ништа друго било него комедијаше, јер мени је онда било сведно кад је Фердинанд платио. Друго и нисам имо шта говорити. За

Ђукића и Поповића казо је Илић а што се тиче [Бранка] Загорца, [Марка] Перина и [Драгана] Калембера за њих нисам ни казо. Са Загорцем је био Ђукић велики пријатељ. Он му је био и казо за све па последице кад су Загорца затворили, он каже за Перина и Калембера. Како и сами видите, ту је све један за другог говорио. [Недјељко] Чабриновић је опет реко за Воју Танасића и за [Лазара] Ђукића. [Гаврило] Принцип је казо за [Данила] Илића и [Трифка] Грабежа. Грабеж опет за [Мићу] Мићића и [Јакова] Миловића, а Илић за нас остале. То је све било стога јер се ми нисмо били договорили прије, па онако неприправне онда није било тешко судцима да нас похватају. Са мном и са Поповићем нису они ни имали толико посла јер ми смо били споредно, али са Илићем и осталима су се натезали већ сам вам мало прије казо како су са Илићем поступали, а са Чабриновићем и Грабежом су сасвим друкче.

Шефер би обично последице узалудног испитивања затворио записник па онда реко Чабриновићу да више неће писати него да ће се сад приватно разговарати. Наравно, он је знао наврнути воду на свој точак па је мало по мало од њега искушао. И последице кад је Чабриновић отишо у ћелију, он би то све записао. Па сутрадан дође ти он Чабриновићу и донесе му некако писмо које се управо односи на оне ствари о којима је он јуче с њим разговарао и рекне му да је то писмо ухваћено и да се сад све већ зна. Чабриновић у забуни призна више него што би и требало, а Принцип опет да запречи да онај не би још шта више казо потврди и тако се је код њих ствар откривала. Али има сигурно и ствари које су они нама управо наметнули. Тако, на примјер, Чабриновић је једном реко у шали Шеферу да је он био представљен престолонаследнику Александру [Карађорђевићу] а овај је то одмах записао и то је онда узето као сасвим истинито. Исто је тога било и код мене, кад сам хтјео казати узроке зашто сам га хтјео убити. Шефер је увјек од тога избјегавао. Он је само тражио да му кажемо оно што је нама на штету а да нешто у записнику рекнемо њима на штету то он није дао. Записника самих ја се не сјећам а и уопће они имају мало вриједности, јер ко зна како су они њих прекројили. Само ћу вам ја овдје сад казати по реду како је текла расправа и шта је ко признао. Јер пошто је сад изишла књига о нашем процесу, то онда се можете одмах увјерити шта је тамо слагато а шта је придодато.

Принцип, Чабриновић и Грабеж са Илићем су признали да се је Принцип у априлу 1914. договорио са Чабриновићем да изведу атентат и да су онда нашли још и Грабежа а да су се онда преко једног Србина муслимана договорили са [Миланом] Цигановићем из Београда да им он набави оружје. Овај их је упутио на Воју Танкосића и он им је оружје обећао дати и дао им. Кад су они полазили у Сарајево, до Шапца су ишли паробродом а ту су се онда пријавили мајору Мити Поповићу, који им је дао пасоше као српским финансима до у Лозницу гдје су се опет пријавили капетану Кости Тодоровићу, који их је послао на Исаковића аду на српско-босанској граници. Овамо је дошо Мићо Мичић, пекар из Јање, а њега је послао финансијски надстражар да зовне Јакова Миловића из једног оближњег села па су онда

њих двојица превела Принципа и Грабежа преко Дрине са оружјем, док је Чабриновић отишо са Грабежовим пасошем преко Малог Зворника. Одатле их је одвео Јаков Миловић до куће Обрена Милошевића па онда с њим заједно у Прибој нашем покојном брату.¹² Ту их је он преузео и одвео их кући Митра Керовића гдје су били неколико сати и јели па одатле их је посло у Керовића колима са Неђом Керовићем и Цвијаном Стјепановићем у Тузлу. Оружје су носили са собом Стјепановић и Керовић. У Тузли дали су Неђо и Цвијан оружје Мишку Јовановићу и рекли му да му то шаље Вељко учитељ и да ће сад и ђаци доћи. Послије су се састали Принцип и Мишко па су се онда договорили да по оружје дође Илић. И збиља, послије неколико дана дође Илић по оружје и однесе га у Сарајево својој кући. Он га је ту задржо док није било дошло вријеме да се раздијели. Тако су они признали да је ствар текла а ако се шта још послије тога дода то је онда измишљено.

Покојног брата је највише натоварио Јаков Миловић. Он је казо да је примо и преносио писма братова у Србију а брат је признао да је био члан Народне обране заједно са Мишком, али да није знао да Народна обрана има и другу сврху осим културно-просвјетну. Мићо Мичић је опет натрапо на Јакова, како он каже, а њи двојица су најгоре од нас свију и прошли кад су били уапшени свршетком јула 1914, били су четири дана готово без какве ране у војничком затвору у Бијељини. Војници су их тукли свију који су онде са њима били интернирани, а поготово њих двојицу кад су чули да су и они уплетени у атентат. Онда су их затворили у једну посебну собу, гдје је један оберлајтант довео два наредника, који су их онда тако измрцварили да је Миловић од оних убоја и умро а Мичић да је од они полудио. Мичић је и сад овдје и причо ми је сам о том. Он се је хтјео већ два пута убити. Једном у Сарајеву пререзо је себи жиле и тешком муком су га спасли, а овде је опет скочио из другог боја, али је срећом пао на једног казненика који га је дочеко. На расправи нашој сједио је он до мене и тај је човјек цијело вријеме био као изван себе и он се ни сад не сјећа ништа шта је било на расправи. Осим тога, боле га ребра и прса од онда од кад су га тукли. И сад о ничем другом не говори него о атентату. Особито га јадника гризе што је казо мало више о Миловићу, а ја сам то гледо пошто сам с њим радио заједно у задње вријеме, да га утјешим. Замислите. Сад о часном посту на исповеди почео и то да говори свештенику неће ли му бити шта лакше, а она хуља поповска, одмах га прекинула говорећи му: "Молите се Богу, молити се Богу за опрост од гријеха, али ја то нећу ништа да знам." Не можете ни замислити како је очајно изгледао кад ми је то причо. Наравно да се ја нисам ни причестио ни исповиједи јер и кад би нешто држо до тога, не бих онаквој хуљи ишао на исповијед па кад бих знао да о томе и спас моје душе овиси.

И збиља ја сам то сам и на себи искусио. Ни затвор, ни батине, ни глад и зима не могу човјека тако намучити као управо осјећај да си могао једном човјеку уштедјети неугодности а ниси то учинио. И ја сам увјерен да

¹² *Односи се на Вељка Чубриловића, учитеља у Прибоју.*

много и многи политички казњеник на томе пати. Јер у затвору није то као напољу. Овдје је човјек упућен сам на себе, а особито ако је у самици нема он прилике да своје мисли нечим другим забави као што на примјер напољу, него он узме на нишан себе самога. Цио свој живот прође он у мислима, па онда и најмања погрешка, покрај које је он може бити на слободи сасвим мирно прошао, запне му за очи, па онда истом се љути и стиђи да је то тако урадио и зашто то није боље испало. Сад већ према карактеру његовом, он ће из тих својих погрешака вући последице корист и поуку за будући свој живот сјећајући се увијек оних очајних часова у затвору, или ће сасвим подлећи очајању и од таквога онда се је тешко што надати. Такав је један Мића Мичић. И зато ме овдје ови наши врло љуте кад га зову будалом, магарцем итд. Они не знају да је он управо зато најнесретнији што је препаштен и предбар. Он ми се је сам већ неколико пута на то тужио, како га ови овдје наши готово сви презиру и називају га будалом и како је њему то тешко. Но ја то могу већ и сам замислити како му је. Исту кризу, како њега још увек мучи, ја сам већ претуррио, и знам како је то. Али ипак и сад се некад поврати оно нерасположење, што притисне човјека као мора, и треба онда лијепа доза душевне енергије па да се истргне из тог стања. Мени је највише у том помогла моја природна наклоност на весеље и добро расположење. И оно писмо што сам вам писо из Мелерсдорфа у јулу 1917. најбољи је примјер таквог расположења. Онда човјеку дођу најчудноватије мисли и ствари на памет којима се он последице смије.

Неке ствари ћу изоставити за сваку сигурност да не би други страдали. Ја сам вам сад казо у главном о самом атентату колико је потребно да знате и колико је на расправи било изнешено. Последице нас био је осуђен и начелник из Лешнице у Србији, [Ђуро] Бањац, да је код њега Принцип преноћио, али ја о том не знам ништа. Ја ћу се већ код Бањца распитати ових дана, шта је с њим било, па ћу вам онда написати. Он је овдје са нама.

По моме мишљењу, атентат је добро и испало ко га је имао у рукама. Јер у истину ја се чудим како нас није полиција и прије атентата поватала, код наше толике неопрезности. Али било како било, ми се ни један нисмо надали да ће из тога настати европски рат и били смо сви у том увјерени да оружје шаљу пар српских официра. Јаков Миловић је причо да је он био већ побјегао у Србију, али да га је Божо Милановић повратио натраг, рекавши му: "Нека те објесе кад ниси хтио то запријечити." Кад би сад у тако нечему судјелово, сад би то сасвим друкче ишло. Али сад сведно. Ја сам се на 28/VI 1914. помирио био са животом а ово сад што имам то ми је само поклон, кога не смијем одбацити, премда вам истину кажем да би ми драже да сам још прије 4 године пао. Јер ово сад није живот. То је лагано умирање душевно и тјелесно. Ни замислити не можете како човјек може у затвору оглупавити. Особито овдје у Зеници, гдје човјек нема времена да се више душевно бави. За мене је срећа велика што сам у Мелерсдорфу имао слободан рад па сам онда тамо више читао. Појединих питања код истраге се не сјећам, па ко би се свега тога сјећао.

je muzji obelao dati i dao mu. Kad su oni polazili u
 Sarajevo do Gabe su isti parobrodom a to su se onda
 prijavili. muzji čiti i Prigovori koji im je dao
 kao kao srpskim finansijsima do u boznicu gdje su se
 prijavili kapetani Đorđević koji ih je po-
 slo na Đakovica adu, na srpsko-bozanski stanicu
 čuvas je do Đorđević i Đorđević i Đorđević je po-
 slo finansijski nadstrazari da dođu Đakovica Đorđević
 iz jednog oblika jed sela pa su onda njih Đorđević
Đorđević i Đorđević preko Drine sa Đorđević Đorđević
 nove stiva sa Đorđević passem preko Đorđević
 ka. Odatle ih je odveo Đorđević do kuće Đorđević
Đorđević pa onda njim sejedno u Đorđević Đorđević
 petojinom bratu. In ih je on preuzeo i odveo ih kući
Đorđević Đorđević gdje su bili nekoliko sati i još pa odatle ih
 je poslo u Đorđević Đorđević sa Đorđević i Đorđević
Đorđević Đorđević i Đorđević. Muzji su nosili sa so-
 bom Đorđević i Đorđević. Muzji dali su Đorđević i Đorđević
 oruzje Đorđević i rekli im da su to Đorđević
Đorđević i da se sad i staci doći. Posle su se sa-
 stali Đorđević i Đorđević pa su se onda dogovorili da po-
 oruzje dođe Đorđević. Đorđević Posle nekoliko dana dođe Đorđević
 je oruzje i odveo ga u Đorđević kući. Tu ga je
 su radno dok nije bilo došlo vreme da se razdeli.
 Tako su oni priznali da je stov tekla a ako se što još
 posle dođe to je onda zamisljeno. Đorđević brata je
Đorđević Đorđević Đorđević Đorđević. On je Đorđević da je pri-
 mo i prenosi jezika bratova u Đorđević a brat je
 priznao da je bio stam narodne obrane zajedno sa Đorđević
Đorđević, ali da nij znao da narodna obrana ima

Факсимил 18. странице писма.

Сад ћу вам причати даље шта је било са нама, послије расправе. Колико је који од нас осуђен ваљда знате. Нас петорица смо одмах примили казне, па су зато мене и Поповића послали одмах на 30/X 1914. у Зеницу. Транспортирали су нас двојица војника. Били смо везани али иначе су били према нама учтиви, премда су дозвољавали да нас војници на појединим штацијама псују, нашто смо ми уосталом већ били и научени. У Зеници смо били дани одмах у самицу. У стакленој кући у Зеници били смо ја и Поповић пет мјесеци, од 30/X 1914. до 21/III 1915, камо су послије дошли и [Лазар] Ђукић, [Бранко] Загорац, Керовић Митар и Неђо, Јаков Миловић и Цвијан Стјепановић. Поступање према нама је било да није могло бити строжије. Имали смо екстра шетњу, у цркву нисмо смјели ићи, сваке недеље преврћали су нам собу да виде немамо ли шта у соби итд. Пошто су онда још грмили топови око Сарајева, стражари сами су се нас побојавали, јер премда је то смијешно и апсурдно, ипак су они сви мислили а и сад мисле да су нас на атентат наговорили краљ Петар и цар Никола, па пошто се не зна још ко ће добити, то онда они мисле да је свакако најбоље да нас нити не нападају а нити да нам што помогну. Тога су се готово сви држали. Наравно да је многи од њих употребио прилику да нам се мало и свети. И зато су се држали и држе се и сад већином прописа. А то је по нас онда још горе, јер казнионички пропис је исто што и законик судски. Стражар га увијек може на свој начин растумачити. Ми смо, додуше, увијек настојали да избјегавамо свађе, па кад нам који и рекне да смо лопови, лупежи итд. морали смо прешутјети. По пропису казненик мора бити у самици три мјесеца ако се добро влада и директор има право само онда једног казненика више задржати ако се он добро не влада. Али они су нас задржали три године и три мјесеца премда ни један од нас није био кажњен. Храна у Зеници онда је била као у Сарајеву. Добивали смо толико да смо могли некако животарити. Ја сам изгубио у Сарајеву 8 кила а у Зеници сам био осто на тој мјери.

Али највише што нас је овдје мучило то је било управо оно потајно пакошћење са стране команде и неких стражара и онда страшна дисциплина. На примјер, кад смо излазили у шетњу, нисмо смјели ни очију подигнути а камоли главе а ипак су стражари увијек захтијевали да смо једнако удаљени један од другог. Особито је код тога јадни покојни Митар Керовић страдао јер није могао да иде па би га онда неки изгрдили и испсовали. Додуше, већ онда су се међу њима неки показали као људи и тима част и стога им то никада нећу заборавити. Једном сам вам био одавде писо, па пошто се овој господи овдје учинило то сувише брезобразно да сам написао гдје ми је драго да покојни брат се добро држи, он онда није био још објешен, то су ми онда забранили писати за шест мјесеци. У шпитаљ нас ни једног нису хтјели узети премда је Јаков Миловић већ онда био болестан, али му лијечник реко да лаже и да му ништа не фали. Појединости се не сјећам јер цио тај живот теко је једнолично и тужно и све што се одатле сјећам то је оне досаде која ме је онда притискивала. И тако је то уобће са животом казненичким. Човјек се сјећа само првих тренутака а послије му се све слије у памети као не-

прегледна тмурна маглуштина која је човјечију душу притискивала за оно вријеме.

На 21/III 1915. били смо одаслани у Мелерсдорф и Терезијенштат. Изутра смо се окупали, пресвукли се и у подне дошао је један вагон у казниону са осам жандара и војника, који су нас имали пратити. За пут смо добили сваки по два казненичка хљеба. У вагону су нас најприје свезали једног за другог па онда два и два и напосљетку су нам свезали ноге за клупе вагонске. Тако увезани возили смо се цијело вријеме. Били смо одмах растављени. Мене, [Цвјетка] Поповића, Керовића Митра и Неђу и Јакова Миловића свезали су посебно, а посебно [Лазара] Ђукића, [Цвијана] Стјепановића и [Иву] Крањчевића. Како се је према нама поступало о том не треба ни говорити. Жандарчине чим не могу да успут себи купе пива, одмах то на нама искале, псујући и викајући. За они два-три дана возње нисмо ништа више добили за јести него она два хљебића кажњеничка. А што нам је било најнеугодније, жандари су казивали успут публици ко смо ми, па би се онда свијета скупило око нашег вагона, а шта се ту говорило и лајало, то особито у Мађарској, то ја Мађарима нећу никад заборавити. И нема брезобразнијег и неотесанијег народа од њих. И кроз Беч смо ми ишли и тамо нас није свијет гледо баш лијепо, али ипак су се понашали пристојно према нама. И то морам нијемцима признати уобће да су били увијек према нама обзирни и штовише много пута и добри. Разговарати се успут нисмо смјели.

Стигавши у Беч, ту смо се сасвим растали. Нас петорица смо отишли у Мелерсдорф а она тројица су наставили пут у Чешку. Ми нисмо ни знали куда нас воде, него истом послјије пар недјеља дознао сам гдје смо. Тамо су нас дали одмах у самице.

Заправо, то нису биле самице него ћумези. Испод кажњеничке фабрике направити, било је ту неких шеснаест ћелија. Четири су биле велике на једној страни а на другој страни дванест малих. Изглед њихов не могу вам описати тако па да себи можете преставити. Прозори су били окренути према сјеверозападу, тако да је управо онај вјетар што је пирио са угарске равнице у прозоре ударао. А тамо је опет увијек вјетар и љети и зими, само што зими зна тако побјеснити да оцаке са кућа пообара и војничке стражарнице испревалује. Ћелије су биле, како сам вам већ прије писо, три метра дугачке и 1,75 широке. По томе можете себи већ преставити колике су биле големе. Прозори су били преко два метра високо од пода, осим тога тако са гвозденим шипкама, решеткама и крилима од прозора испреплетани да се ни по дану није добро видјело. Замислите да су код вас код куће сва доња крила од прозора зазидани а само онај горњи капак да остане, па ето вам нашег прозора. Тамо сам ја моје очи покварио. У соби нисмо имали лампе и нисмо је смјели имати, него је више врата био један прозор који је обдан био затворен а обноћ би га војник отворио да се види унутра толико колико он треба да може видјети шта ми радимо. Пећи исто тако нисмо имали у соби него се је ложила једна пећ у ходнику па ако је могло шта унић и у ћелију добро и јест. Али смо од тога имали слабу корист јер се за цијелу

самицу давало три лопате угљена дневно а то није било ни доста да се пећ добро угрије. Осим тога, прозори су били врло слаби па кад пирне напољу, у мене су се преврћали листови у соби и код затворених прозора. И саме ћелије биле су влажне а особито послје кише. Много пута била је онда у нас сваком пуна ћелија воде, што напада унутра па онда по пар недјеља требамо много пута док се зидови осуше. А што је ту најгоре било, нисмо се могли шетати ни кретати у ћелији. Док направим пет корака, већ морам натраг па се човјеку тако заврти у глави. Па онда кад још дође зима и глад, онда нас притисне поготову.

Мелерсдорфска команда није ништа друго него једна лоповска банда која већ тридесет година од тог живи да казненике поткрада. У мирно доба казненицима је било сведно. Јер зато им је команда дозвољавала да могу себи приватно набавити, који оће, а и други су онда уз њих живјели. Али кад је дошао рат, није се могло ништа добити а команда почела још више красти, онда су казненици већином почели мршавити и умирати. Нас петорица поготову. Ми смо били увијек у самици, ни с ким нисмо смјели ни проговорити. Војници су добијали увијек заповијед код наступања на стражи код нас да не смије нико са нама ни прозборити. И наравно, они су се тога држали првих двије године. И то су били најгори тренуци у моме животу. На 10/V 1915. почели смо добијати један хљеб на пет дана а за вечеру нисмо имали ништа премда је команда добијала новце за онај хљеб што ми нисмо добијали, и морала нам купити зато нешто или давати вечеру. Тако смо били и без хљеба и без вечере мјесец и по дана. Шта смо онда пропатили то се не може ни описати. Изутра смо добијали супу, у подне пола литре супе и пола литре кормпирове салате или купуса и онда ништа више цио дан. Хљеб што га добијемо већ други дан плеснио, па или хтјели или не хтјели морали смо га одмах појести па онда по три дана буди без њега. Најгоре онда обноћ. Не може се заспати од глади, стомак чисто боли. Но то је било још добро. Али кад дође зима, онда истом наста патња. И оно мало животне енергије што смо имали били смо већ потрошили а храна увијек гора и гора.

У то се разболи и Миловић. Он је био већ цијело вријеме болестан. Кад су га затварали, онда су га већ жандари испребијали, послје у Бијељини изубијају га и војници тако да је он још 4 мјесеца послје тога на главној расправи имао крваву кошуљу и гаће, јер му за цијело вријеме нису дали да се пресвуче. Убоји, што су му они задали, су се позлиједили. Он је ишао на визиту и у Зеници и у Мелерсдорфу, али га лијечници нису хтјели узети у шпитаљ. Напослијетку му искочи на лијевој страни ребара кврга, голема као шака, гдје се је била крв накупила. А осим тога, и друга ребра су му била поломита, гдје су га они војници у Бијељини по заповиједи надпоручничковој ципелама ударали. Напокон ни лијечник га није могао више одбити. Узме га у шпитаљ, али само на два дана. Оперира му ону квргу, исциједи из ње крв и одма сутрадан пошаље га тако болесног са малим завојем у мјесецу јануару у самицу. Наравно да је студен у ћелији урадила већ своје. Рана му још горе се огноји и натече, кичма му се савије, а имао је страшне болове, јер онај цио

мјесец што је био у самици прејечо је. Напокон и нама свима додија па се потужимо код обрста а он онда упита ратно министарство да ли га смије дати у шпитаљ. Мелерсдорфска команда је добила кад смо ми тамо дошли од ратног министарства наредбу да нас има настрожије држати одијељено од осталих. То ми је једном приликом реко и сам лијечник кад сам ја био болестан у 1916. да ми не може дати тако звани *maroden-Zimmer* јер да наредба каже "streng separiert". За шпитаљ су морали молити екстра од министарства. И тако су [Јакова] Миловића одвели у шпитаљ, али је било прекасно. Тамо је лежо до априла, још неколико пута био опериран и напослијетку умро у априлу 1916.

Неђо Керовић умро је од стомака. Како је у њега болест била не знам стално. Само знам да га је стомак забољео, ишао је неколико пута на визиту, али га лијечник послао натраг и онда кад већ није могао ни ићи готово, оде опет са мном и лијечник му рече да има катарк у цријевима. Недјељу дана лежао је у шпитаљу и онда наједном умро. Угушила га крв што му је ударила на уста. То је било свршетком марта 1916. Стари Керовић умро је исто од стомака. Њега је исто тако стомак забољео у септембру 1916, отишао је у шпитаљ и већ концем септембра био је готов.

Миловића су без сумње убили жандари и они наредници, а Керовиће глад и беспослица. Јер то можете сами преставити како је њима било у оној пештери без икаквог рада и разговора и са једним хљебом на пет дана. Они, који су као сељаци били научени на кретњу, разговор, добру а још што више много хране, добијали су једва толики комадић хљеба да су могли имати изутра у чорбу. И наравно, то је све морало водити катастрофи. Ја и [Цвјетко] Поповић били смо још дјечаци, па смо се могли и са мање ране уздржати, а осим тога ми смо могли и помало књига добијати и тако се нечим забавити, а они управо ништа. Њемачки није знао ни један да би могли нешто читати а за њих је то већ била готова смрт кад су морали бити у самици без икаквог занимања. И осим тога, Неђо је био и по свом карактеру врло слаб. Он ми је неколико пута причо како обноћ плаче, кад се сјети жене и дјецe. Плач му помого није него му је прије одмого.

У то вријеме некако у октобру 1916. обољео је и [Цвјетко] Поповић. Најприје је имао прсни катарк а одатле се и сад лагано развија туберкулоза и од ње ево и сад лежи у шпитаљу. Осим тога, добио је јадник и реуму, која га исто тако мучи. Мене и њега није онда оборило како сам већ реко, зато јер смо ми од природе лакше се могли задовољити. Али ипак и нисмо онда тако били слаби да се је туберкулоза могла тако лако у Цвјетка развити а у мене се појавила слабоћа срчана. Ја сам од свију још најбоље прошо, јер сам се успркос забранима и Befehl-има ипак увијек знао договорити са куварима а и другим казненицима, да ми продају. А то ме је опет било само са вашим новцем могуће. Јер да ми ви нисте слале зимског веша и новаца ја бих већ давно био готов. Али и оног стања нећу никад заборавити. Особито зиме од 1915/16. и 17. Много пута изутра кад сам устајо налазио сам воду у канти и у

пљуваоници смрзнуту. Руке су ми отицале па се онда окрастају тако да се ни умивати нисам могао. Уши исто тако.

Ево ћу вам описати један така дан. Устанем у шест сати изутра па брже-боље навучем одијело и у том дође и кључар. Најприје се умију остали казненици па онда истом ми. Ако се могу умити, умијем се и у том дође црна кафа, наравно од цикорије. Притиснем онда руке на њу да ми се угрију и испијем је док је још врућа, послвије тог чекам сат док дође кључар да изметем. Наравно, у стомаку већ кврчи јер она кафа отворила само апетит. Кад изметем, чекам кад ће нас пустити на шетњу. Зима ме већ увати, а најгоре ми је било за руке, чинило ми се као да су у леду. Почнем шетати по соби. Не иде! Заврти ми се у глави а онда ме некако умор спонадне тако као да ми тијело није моје, наслоним се на кревет и тако проведем много пута по два сата као у полусну. Иако се већ разданило, читати се не може. Мозак не може да капира. Онда ме спопане тако стање досаде и нерасположења да бих најволио одмах умријети и на послвијетку панем опет у апатију. Ако је каки познат војник на стражи, попнем се на прозор па се мало с њим разговорим, ако нема никог у ходнику, али и он јадник леће тамо-амо вичући ако је Чех. Sakradnes je zima, а ако је Немац: Krucifiks noch mal von komt einmal Ablüs.

А прва ријеч код сваког је глад. Глад, глад и опет глад. На ништа човјек не може друго ни да мисли него на јело. Мого читати што хтјео, она је увијек на памети. Јер то није било оно тренутачно испражњење стомака, па гдје човек жели да га напуни. Него то је цијело тијело, исисано и измождено за тим чезнуло. То сам се ја најбоље увјерио кад сам почео од вас пакете добијати. Ви ми нећете вјеровати, али ја сам онда обноћ устајо да једем. Стомак ми је био пун, али је тијело још увијек тражило. И тако сам јео два-три мјесеца, док нисам дошао на стару мјеру и заситио се. Кад послвије дође кључар, испусти нас на шетњу по сата. Послвије тога бјежи одмах под деку док не дође подне. О спавању нема ту ни говора, него човјека увати онда некака слабост па се не може ни макнути, ладан зној га пробије, силе и душевне и тјелесне га оставе па тако проведем опет до подне. У подне дође репа и чорба. Репа кисела а стомак празан, па коље онда унутра ко да неко реже у стомаку. Ипак се нешто мало угријем па онда узмем да шта читам.

Сат-два читам док опет не озебем па опет под деку, послвије на шетњу, па сједи или покушај нешто читати док не дође 5 сати поподне. Онда дође чорба од репе, испијем је па се онда мало прошетам. Јер то је код мене чудновато. Мени је највише зима до подне а чим дође 5 сати поподне, одмах као да нека топла струја прође корз цијело тијело и ја онда могу и читати и шетати и све друго радити. Постанем као сасвим други човјек. Сви су се томе у Мелерсдорфу чудили. Ја сам не знам откуд то дође. Обично сам онда шето или са војницима разговаро до 7-8 сати, онда сам ишо спавати. И сваку ноћ моро сам о јелу сањати, много пута ми је чисто жао било кад се управо у оном тренутку пробудим кад би требало јести. Само је то било много пута тешко обноћ, не може се дуго и заспати од глади. А кад добијем хљеб па га половицу поједем, онда спавам ко топ. Срећом мени се то врло ријетко

догађало. Али јадни Цвјетко на том је патио а и сада пати ужасно. Ријетко кад да је спава више од 4-5 сати. Па већ сад можете замислити како су му морале бити дуге ноћи што трају од 5 сати увече до 6 сати изутра. То је њега највише и убило. И онда самоћа. Човјек се осјећа много пута тако осамљен и тако жалостан да би не знам шта дао за само једну сућутну ријеч. Зимски су дани обично тако протicali, а лети је већ било боље. Онда код читања и лијепог времена човјек и заборави на глад.

Што се поступања тиче према нама, оно је било то морам признати коректно. Команда се је, наине, бојала да се не дозна ако ми што урадимо. Зато је она увијек настојала таке ствари заташкати или је вољела увијек оне друге казненике који би са нама ма шта имали, прогонити. Погољштина, додуше, ми нисмо имали никаквих а према другим казненицима ми смо били и строго држани. Али што се је мени тамо највише допадало успркос крађи и лоповлудима командним, то је што су према нама били учтиви. Ја сам тамо био 2 1/2 године а ниједан ми није рекао рђаве ријечи. Додуше обрст ми није хтио дозволити посјете двије године, али ја мислим да то није била његова кривица него министарства ратног и босанске владе, од којих је он добио упуте како има према нама поступати. Истом у јулу 1917. дошла је била наредба да се ја и Поповић даднемо заједно али опет нисмо смјели са другима бити заједно. Уобће, руска револуција нам је пуно помогла, јер послјије ње сви су били према нама сусретљиви, а особито смо се били у задње вријеме спријатељили са многим војницима чешким и њемачким. Ту сам та два народа и упознао и особито Чехе и завољео. И Нијемци су већином били према нама добри, особито радници а о Чесима већ не треба ни говорити.

Да је Мелерсдорфска команда лоповска банда то ћу вам сад доказати. У јуну 1915. добио је Цвјетко од сестре 15 Кр. и сам оберс бабспропос му је донео и показао намирнице пред нашим кључарем. Кад је послјије требао Цвјетко да добије за тај новац гулаг, како се код нас каже, и питао шта је с новцем, одговори му оберштаб, да он није никаквог новца добио и узалуд се Поповић позиво на кључара и тужио обрсту. Оберстлаб му тако одговори да се он не сјећа да му је икаку намирницу показао и да се је то њему и кључару само причинило. И тако пропане Цвјетку онај новац. То је само један примјер. А најбољи је примјер за њихов лоповлук што је у првих шест мјесеци умрло у 1917. години 140 казненика а осталих стотину морали су узети у шпитал. Док сам ја био тамо, вођена је истрага против њих, премда сам увјерен да им неће ништа бити јер велики лопови штите мале.

Концем септембра 1917. послани смо овамо опет. Зашто? Ја не знам. Тај пут што смо имали био ми је један од најугоднијих путова што сам га имао у свом животу. Везани нисмо били, јести смо имали доста, а војници су били према нама тако сусретљиви да боље већ није могло бити. Они то сад, на жалост, морају платити, али би само желио да се оно поправи за што сам чуо да је писано у новинама да су Чеси. То није истина, ни један се од њих није признавао за Чеха и двојица су само хрђаво говорили а, они су сви били

Нијемци и то већином из Беча. Али чини ми се њемачким новинама није драго да су они управо Нијемци били.

*Васо Чубриловић, Цвјетко Појовић, Иво Крањчевић и Цвијан Стјепановић на станици у
Нашицама 1917, ириком сировођења из Мелерсдорфа у Зеницу.*

Наравно, овдје кад смо дошли да је било сасвим друкче. Дочекали су нас, додуше, учтиво и господин директор нам је био обећао да ће гледати да нам олакша, али, колико му прописи допуштају, то јест ништа. Премда смо ми били преко три године у самици, ја сам био од 3/VIИ 1914. до 13/VIИ 1917, ипак су нас дали опет у самицу гдје смо морали бити још три мјесеца. И тако сад имам три године, три мјесеца и три недјеље и три дана самице кад урачунам и ових три недјеље што сам скоро имао.

Да вам кажем право, овдје је храна пуно боља него у Мелерсдорфу и здравије је овдје, али овдје човјек мора доживити таквих понижења и таквих увриједа претурити да би ми драже било у Мелерсдорфу глад и зиму подносити него овдје бити. Али сад шта ћемо. Гдје смо, ту смо. Трпити се мора. То је што се тиче судбине нас петорице. А шта је са оном шесторицом било у Терезијену? Казаћу вам колико сам оно од Иве [Крањчевића] и Цвијана [Стјепановића] чуо.

Одмах после је мог и Цвјетковог одласка отпремљени су: Гавро [Принцип], Недјељко [Чабриновић] и Трифко [Грабеж] у Терезијен. Шта су они јадници препатили, то је страшно. Осам дана су путовали, ради рђавих

веза, оковани у ланце а готово ништа нису добили за јести. Умал им нису од глади помрли. Како су их на разним штацијама дочекивали о том не треба ни говорити.

Дошавши у Терезијен бачени су сви тројица у самице и добили су ланце на ноге. Храну су они имали добру из почетка, али су им ћелије исто тако биле хрђаве као и у нас. Додуше, биле су веће него наше али исто са малим прозорима. И уобће живот им је иначе био као и у нас. Кад су послје дошли још [Лазар] Ђукић, [Иво] Крањчевић и [Џвијан] Стјепановић, и они су носили ланце на ногама све до 4/XII 1915, онда су им скинули свима. Гавро је био болестан и није могао ни устати а још му нису хтјели скинути ланаца са ногу. Самоћа, зима и глад и код њих су учинили своје. Најприје добије Чабриновић туберкулозу, оде у болницу и умре 1916. у јануару или фебр[уару] не знам тачно. Послје њега оде Грабеж у шпитаљ, бољео га стомак, па кад се једне вечери повратио натраг у ћелију, осване изутра мртав. Какав је био узрок његовој смрти, не зна се. Ја мислим да се је он сам убио јер он је то и у Сарајеву већ покушао. Ђукић Лазо је полудио. Он је већ напољу био слаб, а поготову самица, глад и зима спојена хрђавим поступањем су га скршили. Уобразио је био себи, како ми је то Крањчевић причо, да га оће да отрују па онда је почео о неким стварима говорити о којима би при здравој памети шутио, али на срећу нису му вјеровали и тако се много људи спасло несреће. Напоследку су га морали послати у лудницу у Праг, гдје је и умро у мају 1917. За Гавру већ знате. Њега су и у болници држали увијек у самици. И њихова је команда краља. Али она је имала управо опречну методу него наша да то заташка. Они су зато још и поштравали оне наредбе што су их добили од министарства за нас. Тако, на примјер, ми нисмо имали никако гвожђе на ногама у Мелерсдорфу, док су они у Терезијену имали 8-10 мјесеци.

Ето, ја сам вам сад нашкрабо и већ ме рука боли али само морате на ово пазити јер сам ту казо и за неке ствари за које суд и не зна, као писмо Илића на Мишка, приправе атентата 1910. на цара итд. а то сам вам зато казо да можете макар донекле добити добар преглед о моме судјеловању у атентату. Остало што има то вам не треба ни говорити јер за вас треба само толико колико то стоји у свези са нашим признањима пред судом.

Ово придодано писмо пошаљи, Видо, Емилу Шпатном у Праг ако можеш како."

Глава II

ЗАПИСИ ЈОВАНКЕ ЧУБРИЛОВИЋ

ЗАПИС ИЗ 1920. ГОДИНЕ

Вељко је рођен у Бос[анској] Градишци 1886. Отац му, пок. Јово Чубриловић бијаше за своја доба врло напредан човјек. Судјеловао је у устатку 1876. и одликован сребреном медаљом за храброст. Као велики Србин био је у оку аустр[ијским] властима а темперамантан, како је био, често их је изазивао па је много пута платио глобу због увреде аустр[ијског] цара. Вељкина мати – Савка, бијаше такође бистра жена и знатно је искакала из своје средине. Вељко се врло радо сјећао куће и дјетињства и често ми је приповиједао о томе. Кућа им је била топло гнијздо, које је привлачило читаво коло ђака и омладине Градишке. Једанпут у Прибоју, сјећам се, вјетар, снијег, ноћ и испаде сиромах покојни Драгољуб Кесић, чувени комита, прозебао и гладан, пјешке од Приједора, носећи некакву вијест, све шумом, да га не би опазили жандари.

У разговору с Вељком, рече: знаш ли ти ко ово од мене учини? Твоја мати читајући нам српске јуначке пјесме. (Драгољуб је учио српску основну школу у Градишкој и становао је код Вељкине баке). Ово све споменух да се види каква је била његова родитељска кућа, гдје је примио прве, најјаче утиске.

Кад је свршио основну школу дадоше га у српску гимназију у Нови Сад. Добро је учио, али пошто им је међутим, умро отац и имање се потрошило, није могао наставити науке у гимназији, него пређе у Српску учитељску школу у Сомбору, да би што прије свршио те помогао породици, млађој браћи и сестрама. У Сомбору је био веома омиљен међу друговима због своје добротe и веселе нарави. Овдје је имао доста мучних дана, јер кад су ђаци штрајковали против неких професора био је Вељко један од вођа те изгуби потпору коју је имао. То вријеме се је много патио па ми је доцније о том често причао.

Ђако је рођен у Бос. Трапичици
 1886. Отац му, пок. Ђуво Чубриловић
 била је добра прилика да се
 одука. Чубриловић је јустицију и
 судиство срећно изабрао за професију.
 Као београдски судија је у оку својој.
 Властима а његов рад је био
 је био, исто је се још и
 много пута истакао својим
 умом и квалитетом своје
 радње. Чубриловић је био
 савршен судија такође и својим
 животом је искривао и свој
 ђако се још много пута
 а, и исто је се прихватио
 кривично је био много пута
 и привлачио слично и својим
 и много радњи. Једном је
 био се још истакао својим
 судијом и својим радњем
 Комитет у Београду и касније
 Прокурора и својим радњем
 истакао да је био истакао

7

Факсимил 1. странице Записа из 1920. године.

Од свих професора највише је на њега утицао Паја Радосављевић,¹ оснивач експерименталне педагогије у нас, сада доцент на Универзитету.

Прво учитељско мјесто бијаше му Тузла (1904). У оно вријеме бијаше у нашем националном животу завладала нека учмалост, осјећај као неке спарине пред олују. Младеж је осјећала да јој недостаје нечег у што би уложила снагу, па је накупљену енергију трошила у лумповању и банчењу. Дошавши као млад учитељ у Тузлу, упао је и Вељко у такво једно друштво, у којем је тада био и покојни Мишко Јовановић. Њих двојица су се одмах нашли и завољели. Вељко је као интелегентнији, много утицао на пок. Мишка и веома га је волио и цијенио. Ја сам их оба двојицу упознала у Београду 1906. приликом Учитељског конгреса. Већ у то вријеме почиње покрет за соколство и трезвеност а дошла је и анексија, која нас је пренула и најјаче покренула на озбиљан рад. Мишко буде изабран за старешину Сокола и сав се преда соколском раду, а Вељко је исто био у Соколу и у Трезвености. Нарочито је био агилан члан Српског учитељског удружења. Био је један од главних бораца за побољшање учитељског положаја, који је онда био заиста незавидан. 1909. оженио се. Наш цијели брачни живот био је једна идила. Заједно смо читали и радили. Неке радове штампали смо у педагошком листу "**Српска школа**".² Заједно смо почели израђивати неке уџбенике за основну школу, али то је остало недовршено. У то вријеме једино што нам је мутило срећу бијашу материјалне бриге, оскудица. Са нашим двојема малим учитељским плаћама морадосмо да издржавамо и помажемо пет ђака: два Вељкина брата, Бранка и Васу и сестру и мојег брата и сестру. Да бисмо могли живјети морадосмо оставити варош те 1909/1910. преселисмо у Прибој кот[ар] Зворник. Истом овде отворило се за Вељка читаво поље рада. Показао се као прави народни учитељ. У непрестаном додиру са народом просвећивао је и учио тежака дружећи се с њиме и саосјећајући с њиме. Својим лијепим и умиљатим опхођењем брзо је задобио љубав и повјерење. Слушали су га и питали за савјет у свакој својој невољи. Долазили су не само наши тежаци из околине него и из даљих села па чак и муслимани. Пишу ми отуда да га се сјећају с великом љубави и пијатетом. Држао је аналфабетски течај, оснивао Соко, који је врло лијепо напредовао. Послао је неколико младића на ратарски курс у Шабац и слао је и своје ђаке у тамошњу ратарску школу. Једнога љета дошао нам је у Прибој пок. др Јефто Дедијер па су њих двојица ишли проучавати села по Упутствима др Цвијића. Кад се упутио у тај рад ишао је доцније сам и испитивао, те је израдио опширан рад, који је

¹ Радосављевић Паја (1879-1958), учитељ у Ашањи и Мосћару, професор Сомборске учитељске школе и професор за педагозику и психологију Бујоршког универзитета. Оснивач експерименталне педагогике код нас. Написао низ студија на немачком, енглеском и руском језику. Написао марксизам и социјалистичке. Вид. Мала енциклопедија - Просвета, друго издање, Београд, 1969, књ. 2, стр. 408.

² Вид. рад: Вељко и Јованка Чубриловић, "Како да проведемо хигијенске принципе у основним школама", Српска школа - педагошко-књижевни лист, Прва Српска штампарија Ристе Ј. Савића, Сарајево, 1909, Свеска 1, стр. 9-12; Свеска 2, стр. 40-44; Свеска 3, стр. 75-78; Свеска 4, стр. 117-119 и Свеска 5, стр. 155-157.

штампан у "Гласу Српске Краљевске академије"³. У оптужници су навели и тај његов рад као доказ за "велеиздају". У Прибоју је ступио у Народну одбрану, те је постао повјереник револуционарног Одјела. Свом жестином и снагом прихватио се је посла. Створио је повољне везе и организовао је читав онај крај. За Балкански рат 1912. имао је спремну чету све по избор тежака младића, који су се јавили у помоћ Србији, али отуд је поручено нека остану код куће, јер ће њине услуге требати доцније. Везе су биле тако изврсне и функционисале тако тачно и поуздано да је доцније Принципу кад је отуда проио бомбе збиља изгледало све мистично као што је изјавио на испиту у истражном затвору. Аустријске власти запазиле су тај рад те је био описан као политички веома сумњива особа. Да би га ухватили слали су своје шпијуне у село оним људима које је он слао у Србију. Тако нам једног дана дође из Тобута један тежак и рече да му је ноћу долазио човјек у турском одијелу и нудио оружје које је као бајаги послано из Србије. Вељко је са Србијом имао тако брзу везу да је за неколико сати сазнао да је то варка и договоре се да "Турчина" домаме као да ће примити оружје а онда да га свежу и предају жандармима. Кад су га свезали препао се, али чим су га предали жандармима обрадовао се и био након споразума с њима одмах пуштен. Његовом помоћу макло је у Србију и неколико ђака Тузланске гимназије, који су већином неправедно били искључени из школе. Сав тај рад вршио је са великом љубављу и пожртвовањем. При томе не само да је ризиковао, него је и материјално жртвовао. Више пута долазили су повјерљиви људи које је он даље отправљао. Један пут сјећам се бијаше дошао неки комита којег је требало даље отпремити и Вељко му даде за пут храну и 3 круне од задњих 5 што смо имали у кући.

Ја сам веома вољела његову несебичност и доброту, ми смо се разумјевали и наш живот био је пун радости и среће. Тада нам се испуни и највећа жеља, роди нам се кћи наша Нада 27. септ[ембра] 1913.

Био је врло њежан отац. Наду је волио више [од] свега на свијету, као да је осјећао да неће дуго уживати очинску радост. Њежно нас је обадвије привијао себи и називао: "Моје најмилије двије женске главе". Једанпут је ишао ради изборне агитације у села (био је Кочићевац) и задржао се два-три дана. С пута ми је послао писамце о том како нас је пожелио и нарочито своју кћер али "тата има њену чарапицу у џепу па јој тепа".

21. маја 1914. на празник Цар Константин и Царица Јелена, позван је био на неку сахрану и одјахао. Вратио се увече врло узбуђен. Одмах ми је почео казивати догађај тога дана. На путу изашао је пред њега тежак са границе, чини ми се покојни Јаков Миловић (умро у тамници у Möllersdorf-у), који је такође био члан Народне одбране. Он му је рекао: "Сиђи с коња господине, ево овамо неки ђаци носе оружје из Србије". Кад је дошао к њима казали су му ко су и куд иду. Били су пок. Гавро Принцип и пок. Трифко Грабеж. Тражили су од њега упутство и помоћ како да оружје (6 бомби и 4

³ Вид. *Српска Краљевска Академија - Годишњак, XXVI, 1912, стр. 117-122.*

Видео бисмо дејан на свези, као
 да је одређено да се све што се
 оштрину радост, као што нас је доде
 је привукао себи и парубао. То је
 није није неке маке. Чедану је
 имао ради изборне антициде у ола
 (као је Кривеваг) и задржао се до
 17. дана. (Уста ми је послао писанце
 о том како нас је тражио а најбоље
 своју крв али шта има вену "аристу"
 у себи "а 27. века".

21. маја 1914. на граници "Зарки"
 станица и цоуце Јелеке и доде је био на
 неку садрину и одао. Врло је
 у све врло грубо. Оух ми је
 парубао г. тага и та дана. На
 изашо је из неке страве на границе. Уста
 ми се и којим Јакоб Милебит (проф. у
 станица у Коларсдорф-у), који је
 такође био ми парубе одбоје.
 Он ми је рекао: "Сити с која и стиди
 ево само неки јаци и се друже из
 Србије". Као је устао к њима рекао су
 му ко су и из иду. Били су
 авр. Приштин и в.к. и тријето Граб.
 Приштин су се све у јуноско и доде
 како да друже (Волов и Чорвош).

Факсимил 7. станице Зайца из 1920. године.

бровинга) неопажено пренесу до Тузле. Он их је одвео у село Тобут, кући наших кумова Керовића. Ту се договоре да пок. Неђо (умро у тамници у Möllersdorf -у 22. III 1916.) и Цвијан Стјепановић-Марић (одлежао тамницу у Möllersdorf -у и Зеници), оба двојица честити и поуздани људи, однесу оружје и одведу ђаке у Тузлу до пок. Мишка Јовановића.

На Вељку је њихова одлука учинила силан утисак. Сјећам се како ми је одушевљено говорио о њима: "Знаш Јоко да ми се згади наш ћифтински, сити живот кад видим оне идеалне младиће како без промишљања и хвалисања жртвују себе. Понијели су уза се цијан-калија да се отрују кад изврше атентат. Уморни од пута легли су да спавају. Дуго сам гледао двије њихове лијепе, младе, усијане главе једну уз другу и упоређивао њихов несечбични идеализам са данашњим себичњаком".

Сутрадан они су отпутовали у Тузлу и отуда је на познати начин оружје неопажено пренешено у Сарајево. Од тога дана пажљиво смо по новинама пратили вијести о доласку престолонаследника. Морам рећи да смо обоје жељели да никако не дође, па да се не морадне употребити отпремљено оружје.

Како у селу нијесмо могли редовно добијати новине, то смо за долазак сазнали тек пошто је атентат већ извршен и то на Видовдан послје подне.

Од тада настадоше за нас оба двоје страшни дани и још страшније ноћи. По читаве ноћи нијесмо спавали. Смишљали смо како би се могли спасити сви који су били уллетени, али спас за све био је немогућ. На граници су одмах предузете строге мјере а најгоре је било то што за случај да атентаторима не успије умаћи или отровати се, није било ништа предвиђено, ни уговорено да се спасу други људи. Вељко је могао спасити сам себе, јер он је био близу границе и једно вријеме помишљао је да пребјегне, али пошљедњих дана чврсто се одлучи да не бјежи, јер рече: "То би био кукавичлук, да спасем сам себе а други да остану. Шта буде њима нека буде и мени".

Десети дан иза атентата ја бијех устала раније и опазим пред сеоским дућаном жандаре како много погледају у нашу кућу. Одмах ме ледне, али не хтједнем Вељки ништа казати. У то дође поп Гавро Гаврић и оде Вељки у собу да му каже како жандари распитују за њега. Он устаде, обуче се и оде одмах да види шта хоће. Тек што изађе чу се пуцањ пушке. Истрча и видјех слику коју никад заборавити не могу: Вељко блијед и лијеп као Бог стоји на брежуљку и подиже руке да ми покаже ланце у које га оковаше. Потрча му са дјететом, али жандари ми "у име закона" не дадоше. На пуцањ пушке бијаше их се скупило 10 или 12. По ноћи су дошли, опколили нам кућу и посакривали се а пуцањ из пушке био је уговорени знак да су га ухватили у кући, јер као што су доцније причали, бојали су се да ће се Вељко забарикадирати у кући и бранити се бомбама. С њима заједно дошао је судач и писар из Зворника, те одмах узеше Вељку на испит и почеше преметати кућу. Од јутра до 4 сата по подне претраживали су све кутове и најзад пођоше. Дошао је тешки час растанка. Вељко се савлађивао, али при

растанку са дјететом није се могао уздржати, сузе оквасише дјетиње образчиће. Одвезли су га у Зворник, а отуда у Тузлу, па у Сарајево у гарнизонску тврђаву. Затворили су га у самицу, уску ћелију од неколико корака дужине. Своју ћелију и живот у њој описао ми је доцније у једном писму⁴ које ми је послао по бранитељу др Цислеру. Прво вријеме није био окован, али послје му метнуше на ноге тешке окове. Нијесу никога к њему пуштали, нити дозвољавали да чита па чак ни да сједне или легне него је по цио дан морао непрестано по соби ходати. У свако доба дана па и ноћи долазили су судци да испитују. Судци нису били ни објективни ни савјесни, него су радили по заповијести бечког министарства. Отуда се захтијевало да се докаже велеиздаја организована из Србије да би се пред Европом оправдао навјештај рата и судци су радили по бечкој заповијести. Већином су били нечовјечни и несавјесни. Најнечовјечнији од свих био је судски тајник Лео Пфефер, франковац, који се при испитивању понашао грубо пријетећи као полицајни агент, и који је забрањивао да им се у затвору учини ма и најмања олакшица коју закон дозвољава. Ово је чинио прво као франковац из мржње на Србе а друго као штребер који је хтио по цијену њихових глава да аванзује што му је и успјело, јер је постао државни одвјетник. Након ослобођења мјесто да буде стављен на оптуженичку клупу, стављен је у пензију.

Након 7 дана пошто Вељка одведоше, отишла сам и ја с дјететом у Сарајево. Одмах су ме детективи предвели на полицију пред њихова шефа Ивасјука, који ме је шиканирао и мучио. Двапут дневно морала сам долазити да се пријавим. Послије неког времена затворише ме у окружном затвору, раставише од дјетета које сам на прсима хранила. Имала сам да издржим страшне дане: у бризи и неизвјесности за Вељком, у бризи и тузи за дјететом, међу простим злочинкама, у соби без сунца, без ваздуха провела сам пет страшних седмица, чини ми се пет година. Кад ме пустише бијаше истрага скоро довршена те затражи дозволу да походим Вељку. Прва ова посјета бијаше страховито тужна. Доведоше нас у тврђаву и поставише пред високе гвоздене решетке. Около стајаше јака војничка стража. Са горњег ката зачуше се кораци и звекет ланаца. Сваки звек параше ми срце. Угледах Вељку окована, ослабио и поблиједио, али бијаше миран и прибран. Оних пет минута што нам би дозвољено да говоримо, чини ми се само заваравасмо једно друго, ја њега да се не брине за нас, нама је добро, а тако и он мене, да му није зло. Ја сам се савлађивала да не зајаучем из гласа.

Дозволили су ми у 8 мјесеци свега 5 посјета. Двапут сам носила дјетете. Пошљедњи пут била сам крајем јануара на 4-5 дана прије смрти. Био је ведар, миран, на све спреман. Ја сам се обмањивала надом да се осуда неће извршити, јер се задњих дана у Сарајеву био пронио такав глас, али он у то није вјеровао. Растали смо се у нади да ћемо се опет видјети, ја сам отпутовала у Градишку дјетету, а након неколико дана сазнам страшну истину. Све је било свршено.

⁴ Вид. писмо Вељка Чубриловића - Јованки Чубриловић од 3. октобра 1914.

Пошљедњег дана опростиле су се с њиме сестре Вида и Стака и писале су ми да је био потпуно измирен са смрћу. Стака вели да више није био човјек, него више биће. Био је толико јак, да је њих тјешио. О његовим задњим часовима и јуначком држању писао је свештеник Мратинковић, који га је исповиједио, причестио и отпратио до стратишта.

Сахранили су њих тројицу у заједнички гроб, на једној њиви испод храста. Сахрана је обављена по ноћи, тајанствено. За гроб се ипак сазнало и осванула на њем једног дана кита цвијећа, о којој је полиција водила истрагу. Гробови и сад стоје на истом мјесту, осамљени и скоро заборављени.

Породица им је подигла три скромна дрвена крстића и засадила цвијеће. Говорило се да ће свечано бити пренешени у гробље, али се сад о томе ћути. У ово грозничаво себично вријеме свака се забавио о себи, али ја вјерујем да сјајна дјела пропасти не могу и племените жртве заборавити се не могу.

У Сарајеву, 1920.

Јованка удова В. Чубриловића

ЗАПИС ИЗ 1965. ГОДИНЕ

Данас је 12. јули 1965.

Првог октобра 1964. навршила сам 80 година, дакле ушла у дубоку старост. Живим у породици са кћерком Надом, унукама Јованком и Вером и зетом Вељком Ковачевићем. Не могу рећи да ми је рђаво, али у овим годинама човјек се осјећа све усамљенији и све се више враћа у прошлост, па ево и ја желим да оживим своја сјећања.

Отац ми Ристо Адамовић остао је рано сироче без оца (Јове) и мајке (Јованке) па га је отхранио дјед Петар (са надимком Шишко) ашчија. Он га је научио своме занату. Дјед Шишко (надимак зато што је био дебео) био је ашчи-баша, старјешина свога еснафа. Отац је имао брата Косту, који је не знам из ког разлога, промјенио презиме у Здравковић и живио је у Брчком гдје се бавио трговином. Очева сестра Стака удала се за аустријског официра Јохана Голингера, који је прешао у цивил, јер није имала да даде кауцију која се морала положити при удаји за официра. Кад сам завршила учитељску школу у Карловцу 1904, ја сам код ње у St. Pölten-у у Аустрији, провела вријеме до свога постављења за учитељицу у Бијељини. Тетка ми је указала највећу нежност а тетак је био добродушни Шваба са необично великим брковима. Имали су кћер Мици, која се удала за управитеља грађанске школе (Hauptschule) у Inzersdorf-у код Беча, гдје сам их ја са Надом 1929. или 1930. посјетила. Имали су двије кћерке, једна је удата за професора универзитета Симонића, који је неке године умро. За њих двије (Ilza и Bely) више ништа не знам. Стриц ми Коста био је без дјете. Мајка ми је из породице

Мајсторовића, и њеном оцу име је било Јово а мајки Јованка, а мојој мајци Симона. Отац јој је био самарија, имао је још два сина Ристу и Тоду. Од Ристе ми је жив син Богдан, одличан и познат правник и кћерка Даница удата за професора Ђоку Поповића. Бабу и дједу сам одлично запамтила. Дједо је имао дућан у Крачулама⁵ и ништа ми није било драже него из школе свратити код њега, гдје би ме обично чекао сомун с кајмаком.

Сјела би у миришљаву сламу и он би ми још купио зими салеп а љети бузу, кад би салебија или бузација пролазили испред дућана. Бабе Јованке се сјећам добро. Малог раста, у антерији са широким свиленим појасом, у жутиим папучама. Разговорна и разборита у кући са синовима, снахама и унучадима. Сваком је надијевала имена од милоште: Златија, Бегија. Дједо је и нама свима надијевао имена: Перо-Петарац, Јово-Јованац, Главоња. Мене је звао Куса. Имала сам једну сестру Јеленку, која је хвала Богу жива и браћу Перу,⁶ Јову,⁷ Милу,⁸ Душана.⁹ Жив је још Јово, који станује у Бору са сином Ристом. Други му је син Никодин.

Обадва су изучили занате и свршили техникум па су висококвалификовани радници. Обадвојица имају по двоје дјце. Перо је живио у Бечу гдје се оженио. Он је умро за вријеме овог другог рата. Жена му је још жива, а кћи му Јованка има кћерку Илзу. Јованка је била једну годину код мене, дописивале смо се, али већ има година-двје како не пише. Брат ми Мило умро је у Брчком кад му је било 17 година. Ја сам тада била учитељица у Бијељини, отишла сам у Брчко и сахранила га. Најмлађи нам брат Душан, Душко, кога смо сви највише вољели био је мој питамац. Узела сам га себи у Бијељину гдје је завршио основну школу а онда сам га одвела у Београд у Богословију Св. Саве. Кад је био Балкански рат јавио се за добровољаца, али био је премлад, нису га примили. Пошто је школа била затворена, био је код мене у Прибоју. У Првом свјетском рату опет се јавио у војску и као добровољац био је рањен и као реконвалесцент био је учитељ у Маћедонији. Становао је код мајке Лазара Кујунџића, чији је други син Анђелко био Душанов најбољи друг. Кад се опоравио, ратовао је даље и погинуо на Солунском

⁵ Крачуле су локалитет у Сарајеву близу Баичарице.

⁶ Перо Адамовић је најстарији Јованкин браћ. Преко Српског друштва "Привредник" изучио је занат у Грцу, а затим се настанио у Бечу где се оженио Аустријанком Мици. Након прикључења Аустрије нацистичкој Немачкој, полиција га је као Србина сирчала у логор и пошто се тешко разболео, пуштен је кући где је ускоро умро.

⁷ Јово Адамовић је други Јованкин браћ, који је такође изучио занат, а затим био мобилисан у Аустро-угарску војску. Пребежао је Русима, а затим као добровољац учествовао у борбама у Добруци и на Солунском фронту. За истичање у борби одликован је медаљом за храброст.

⁸ Адамовић Мило, трећи Јованкин браћ, умро као младих у Брчком.

⁹ Душко Адамовић је најмлађи Јованкин браћ. У трећој години изгубио је мајку, а у осмој оца. После очеве смрти, крајње време је био код сирца, а чим је Јованка добила место учитељице у Бијељини 1905. године, узела је Душка код себе и о њему се својски бринула. Кад је завршио основну школу, похађао је Богословију у Београду. Јавио се као добровољац у Први балкански рат, али није примљен, јер је био премлад. Али је зајмо учествовао као добровољац у Првом свјетском рату и погинуо на Солунском фронту.

фронту (положај Маркаревац). Један његов школски друг, доцније инспектор Министарства Просвјете (име сам му заборавила) причао ми је да су њих осморица ђака-војника били изабрани да као стипендисти иду у Оксфорд, а мој се Душко захвалио, рекао је: "Рат још није завршен, моја је дужност да останем." А кад нас је испратио на станицу његове поздравне ријечи биле су: "Идите и чувајте српски образ." И брат Јово био је добровољац на Солунском фронту. Он је из Аустријске војске пребјегао у Русију.

Јованка Адамовић-Чубриловић, дружи ред, с лијеве стране.

Сестра ми Јеленка остала је сироче без мајке и без оца у Мостару. Ја сам је довела и смјестила у Завод племените Мис Ирбијеве у Сарајеву. Моја кућа била је њезина кућа. Завршила је учитељску школу и удала се за учитеља Гигу Јерића. Она ми је хвала Богу жива. Има 3 сина и 2 кћери и осмеро унучади. Синови су јој: Слободан, инжењер, Бранислав љекар, Милојко официр, инжењер. Кћерка Соња љекар, Зага учитељица, удата за инжењера Пешевског.

Ми смо у дјетињству добили добро, патријархално васпитање: "то се ваља", "то се не ваља." Поштење и честитост у сваком погледу усађено нам је у душу. Иако смо рано остали сирочад ни једно није пошло рђавим путем.

Зачас 1. 12 јуна 1965.

7. децембра 1907. побреним сак 80 година, дини
 ишла у доброду ст ароси. Живил у породици са кћер:
 са нагом, црчкама званком и Верим и земак тис...
 и себице. Не су реви на ми је рђаво, ам у обик
 идукама кобјек се рејета зве усавретији и све се више
 ирџа у брочности, та ево и ја велики да оживи свјед
 ијетана.

Овау мт Рашко Адамовић остао је рачо сирот
 без оца (Зубе) и мајке (Зубанке) та ел је отхрнени
 био титинар са надимком Шинко; "интерјера, Фн + ...
 илени мт занату. Зед Шинко (надимак зан: мт
 је био зевео) био је аман-бама, са архивиста
 свота еснафа. Отау је млао брата Косту, који је
 не знак из кој разлога трохијерно трезиле у Зуравко:
 бит и живно је у брочком гур се јавно приовитио.
 Ова сестра Стана здала се за Аустријског офици
 на Јована Јолитера, који је премао у цевни ју
 наје мала да даде кадуцу коју се морала поло:
 и мт три удче за официра. Код сам завршила учи:
 и вочку школу у Карловцу 1904, ја сак код не
 и ст. Pölsen - у у Аустрији провела бржеке у
 свта поствремена за уривању у бјелити. Ини:
 ил је укавала нареду велити а мтсак, т. био
 илени мт шинко са мтсак велити З. Кошени.

су Кфер Мици, која се удана за уривитио:
 на граване школе (Hauptschule) у Innsdorf-у
 код Бера, где сак их ја са нагом 1929 или 1930 до:
 ретили. Илени су збале Кферсе, једна је удата за
 професа унверзитетска Симоница, који је реке
 гавне укро, ја она збале (Глза и Велу) биле

Факсимил 1. странице Записа из 1965. године.

Јованка Адамовић са браћом Душком.

Основну школу свршила сам у Сарајеву. Учитељице су ми биле Зорка Ђурчић, Мара Јакшић, синовица Ђуре Јакшића, Милева Павковић. Све су биле врло строге и хладне према нама. Управитељ је био Стево Калуђерчић, био је исправан, а највише смо вољеле катихету Луку Ђупића. По свршеној основној школи продужила сам школовање у Вишој дјевојачкој школи. Учитељице су биле: за српски и њемачки језик Мара Јакшић, за историју и земљопис Зорка Ђурчић, за математику, физику, природопис и хемију, био је Стево Марковић. Био је одличан наставник, савјестан, праведан, зналац својих предмета. Опхођење с нама било је исправно, увијек одмјерен, учтив, пажљив. Веома смо га цијенили. Трудио се да схватимо и научимо и што сам код њега научила то је било темељно и трајно. Цртање нам је предавао Стево Калуђерчић, али то је било с прегледачица. Ручни рад нам је предавала једно вријеме Милка Дракулић, доцније удата за адвоката

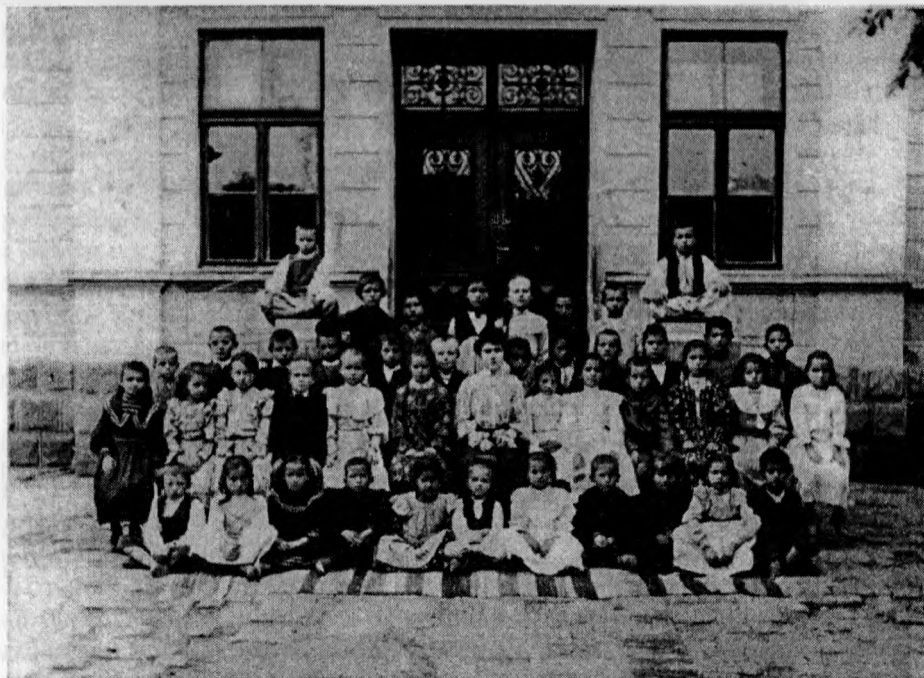
Душана Васиљевића. Била је врло мила и отмена. Друга наставница ручног рада била је гђа Даница, такође врло фина жена удага за доктора. И основну и вишу дјевојачку школу завршила сам са одличним успјехом. Кад сам била у трећем разреду (било ми је 13 година) умрла нам је мајка. Остало нас је шестеро дјеце, све једно другом до уха. Најстарија сам била ја, а најмлађи Душан, било му је 3 године. Отац се с нама мучио, ваљало је то исхранити и око куће савити. Ја сам силно жељела да наставим школу и мој ми отац није то спријечио иако би ја у кући могла да га замијеним. Женска учитељска школа била је само у Самостану католичких калуђерица. Ја сам пошла тамо, али издржала сам само 14 дана, понижавале су нас, Српкиње и глупаво натурале католичанство. Сама, из своје иницијативе отишла сам Николи Кашиковићу, уреднику "Босанске виле", добром човјеку, добром Србину и замолила га да ми изради какву стипендију да наставим учење у којој српској учитељској школи. Њега и пок. Стоју познавала сам из раније, јер смо у комшилуку становали. Он ми је израдио стипендију од Друштва Св. Саве из Београда и он лично одвео ме је у Карловац и смјестио у стан учитеља вјежбаонице Лазе Борђошког. То је била уредна, добра кућа. Госпођа Борђошки била је узорна мајка и домаћица. И она је била учитељица, али није радила изван куће, јер су имали четворо дјеце. Држала је по двије учитељске приправнице на стану, а хранио се код њих још и г. Лазин брат Божо, наш професор срп[ског] језика и још један професор Манојловић. У тој кући видела сам много сваког реда. Професор математике био нам је Светозар Прибићевић.¹⁰ Као предавач био је нервозан, скоро шашав. Понекад је пишући цифре на табли одједном хитнуо креду преко цијеле учионице. Радио је с нама у нашем литерарном удружењу "Будућност". Ја сам била секретар, а председница била је Катарина Богдановић, моја добра другарица, доцније директорица гимназије у Нишу, а сад како чујем, налази се у старачком дому у Крагујевцу. Светозар, звали смо га Прибац, знао је да нас одушеви за рад те могу рећи да сам ја одатле понијела вољу и љубав за мој будући рад. Он је живио с мајком и са братом Адамом. Тада је изабран за посланика Самосталне странке. Избор је био бучан и одушевљен, носили су га бирачи на рукама. Он се оженио својом ученицом, нашом другарицом из разреда Босиљком Бастом. Она је била сиромашна и школовала се тако што је била дружбеница неке госпође.

Учитељску школу завршила сам с одличним успјехом 1904. Тада сам отишла тетке Стаки у St. Pölten код Беча да будем код ње док добијем учитељско мјесто. Она ме је примила срдечно и са свом љубављу и нежношћу, али сам знала да ту не могу дуго остати, јер и они су живили доста танко, од теткове пензије. Била сам забринута, јер су били мали изгледи да из

¹⁰ *Светозар Прибићевић (1875-1936), политичар и јавни радник, учесник у Првом светском рату, члан Српско-хрватске коалиције, вођ Самосталне демократске странке; више пута министар. По стварању Краљевине СХС и Југославије, присиљан на умирење. Приближио се Николи Пашићу и с њим образовао владу Националног блока. Када је Пашић склопио споразум са Сједињеном Радијом, Прибићевић је отишао у опозицију. Пред крај животног залагао се за федерализам. Умро је у Прагу.*

те далеке Аустријске вароши добијем мјесто. Послала сам молбе на неколико мјеста и опет замолила мога добротвора Николу Кашиковића да ме препоручи. Он је то радо учинио, јер сам била одлична ученица, а он и госпођа Стоја познавали су ме као добру и честиту дјевојку. Ја сам у њиховој кући била примана и остајала по неколико дана. Мјесто сам добила у Бијељини. Ја сам пошла с радошћу, а моја тетка је мој одлазак чисто одболвала. Ускоро је и умрла.

У четвртој години учитељске школе умро ми је отац. Ја сам одмах пошла из Карловца у Мостар, али кад сам стигла у Сарајево, рекли су ми да је ујак Тодо отишао и свршио сахрану. Ствари је распродао а нешто спаковао и донио у Сарајево. Сестру, Јеленку, оставио је у Мостару код неког кума Ристе Инђића, књижара, а два брата, Милу и Душана, довео је у Сарајево. Ја сам браћу одвела у Брчко стрицу док не завршим школовање. Кад сам добила мјесто, Душка сам довела себи у Бијељину, а Мило је остао у Брчком. Тамо је и умро кад му је било 17 година. Душко је био дивно, добро и паметно дијете, био ми је права радост. Ја сам од оно мало ствари намјестила стан и кад је Душко завршио основну школу, одвела сам га у Београд, у Богословију Св. Саве.

Јованка Адамовић са својим првим ученицима у Бијељини 1904/5. године.

У Бијељини биле су ми колеге: најпре Јованка Мирковић, а затим Анђа Тодоровић, доцније удата за учитеља Лазаревића, онда Ђуро Кончар и Живојин Анђелић. Кончар и Анђелић су премјештени у Зворник. Из Зворника Анђелић је дошао и запресио ме. Ја сам га завољела и пристала сам. Тражили смо заједно мјесто у Брчком, али кад нисмо добили, вјеридба се развргла. У Бијељини сам стекла двије добре, дивне другарице: Јоку Јовичић и Стану Тејић. Стана је умрла као дјевојка а Јока се доцније удала за апотекара Алексића. Она је прије двије-три године умрла. Остао јој је син, мислим Милан. У Бијељини сам развила рад међу женама те сам уз помоћ Јоке и Стане основала "Добротворну задругу Српкиња", године 1905, прије него што је основана Задруга у Сарајеву. Циљ је био развијање српске нар[одне] свијести и солидарности, помагање сиротиње и сиромашних ђака.

Рад на просвјештавању и културном подизању народа ометале су Аустријске власти. Н. пр., Срби су основали пјевачко друштво и жељели да се зове "Србадија". Власти 9 година нису дозволиле да друштво почне рад под тим именом. И наша задруга морала је за сваки рад тражити одобрење, а за сваку приредбу слати програм на цензуру. У Бијељини сам била двије године 1904/5 и 1905/6. А тада сам тражила друго мјесто, јер ми је, због раскинуте веридбе било незгодно да даље останем.

У љето 1906. био је у Београду Конгрес учитеља. Ја сам са другарицом Милицом Костић отишла на Конгрес. Тај одлазак био је за мене од пресудне важности. Ту сам упознала свог будућег мужа и одмах га завољела свом душом. Он је био учитељ у Тузли, а ја сам већ прије тога тражила учитељско мјесто у Тузли, одакле је одлазила моја другарица Катарина Богдановић, која ме је топло препоручила.

Нас неколико учитеља и учитељица из Босне, отишли смо у посјету Милу Павловићу-Крпи.¹¹ Он нам је одржао ватрен говор, па међу осталим рекао је онако његовски: "Чија је год г..... на Босну сјела, прсла је, па ће прснути и Швабина". Тада се говорило о доласку Аустријског цара Фрање Јосифа у Сарајево. Ја сам била ријешила да на њега извршим атентат. Пошто нисам имала оружје, отишла сам Милу Павловићу и замолила га да ми оружје набави. Он је био запањен, али и одушевљен мојом одлуком. Савјетовао је ипак разумно да идем кући а ако буде требало оружје ће ми се доставити. Живила сам у грозничавом ишчекивању а своју одлуку чувала сам као највећу тајну. Фрањин долазак у Босну је тада одложен.

Дошла сам у Тузлу. Учитељски станови били су у кући у којој је некад станао владика. Ја сам добила једну собу и једну собицу. Собу сам лијепо намјестила и одржавала перфектну чистоту. Колеге су ми биле мој будући муж Вељко, затим Јоцо Травањ и Наталија Каназаревић. Травањ је био музикалан, као и његов брат, учитељ у Сарајеву Коста Травањ. Наталија је имала лијеп глас и вољела музику, па се по тој линији спријатељила с

¹¹ Миле Павловић-Крпа (1865-1957.), писац прича, критичар, путописац, преводилац, јавни радник. Дела: "Најуљске шетње"; "Слике и карактери"; "Од Сувобора до Марибора" и др.

Травњем, који се тада разводио од жене. Због њиховог пријатељства, које вјерујем, није прелазило границу исправности, имали смо доцније великих неприлика.

Српско ијевачко друштво и Бијељини 1905/6. године.

Вељко је био млад, лијеп, добар, паметан, диван. Отац му је био Јово, мајка Савка, рођена Лазаревић. Мајка јој, Вељкина бака, доведена је млада из Сарајева. Отац јој је био Саранда, закупац пореза. "Покри питу да не види Саранда" - говориле су домаћице (јер ће онда бити већи порез, имућнија кућа). Вељков отац Јово, родом је из Врховине (село Крупа). Ујак му Васо Видовић, један од вођа устанка у Бос. Крајини, довео га је са села себи у трговину. Дуго је носио ујаково презиме. Кад је избио српско-турски рат 1876. учествовао је као добровољац и добио сребрну медаљу за храброст (коју ја још чувам). У трговини се осамосталио и лијепо напредовао. На Сави је имао и своју "лађу" за транспорт робе (ја још чувам бакрену мангалу која се употребљава на лађи). Био је напредан човјек и још онда кад је ријетко ко ишао у иностранство, он је ишао у Париз на изложбу 1888. Са изложбе је међу осталим, донио и минђуше са малим сафирима, које су дали мени и ја их

још чувам. Пок. Јово био је велики Србин. Кад је умирао, а умро је млад остављајући седмеро дјеце, опраштајући се са пријатељем [Брајићем], рекао је: "Ако икад дочекаш слободу, дођи ми на гроб и трипут викни – Јово дошла је Србија".

Вељко је рођен 6. јула 1886. у Бос[анској] Градишци. Било их је шестеро осим њега: сестра Стака, доцније др Бокоњић, Лепа, удата за Вељка Митраковића у Дубици и Вида, доцније удата за Арсу Копривицу. Браћа су му била: Бранко, Милорад и Васо. Милорад је имао две кћери: Миру и Боду (Слободанку) и сина Јовицу. Јовица има синчића Милорада. Бранко има сина Велимира (Цицу) који живи у Америци, а Васо има сина Милоша који је душевно оболио (изгледа као жртва рата). Вељко и ја имамо кћерку Наду и од ње двије унукe: Јованку и Веру.

Основну школу Вељко је завршио у Бос. Градишци, а четири разреда гимназије у Новом Саду. Пошто је требало прихватити млађу браћу и сестре, није могао да настави гимназију, него је отишао у Српску учитељску школу у Сомбор. Био је омиљен међу друговима и другарицама и звали су га "лепи Вељко". Није био лакомислен, већ онда се истицао у раду међу друговима. Читала сам један његов чланак из тог доба. Не знам да ли сам већ рекла, Вељка сам упознала у Београду на учитељском Конгресу 1906. Одмах је био срдачан и звао ме је "Секо". Ја, богме, нисам била сестрински расположена, одмах сам га завољела свом душом и свим чулима. Кад сам дошла у Тузлу, почели смо заједно да спремамо учитељски испит т. зв. *дефиницију*. Отишли смо на полагање у Пакрац. Тамо је била мушка учитељска школа. Управитељ је био Шумоња. Тамо је образована комисија пред којом су се полагали сви испити. Када смо се послје положених испита враћали у Тузлу, Вељко је желио да сврати у Бос. Градишку да види мајку, сестру и браћу. Замолио ме је да и ја пођем. Кад смо стигли пред кућу у исти мах су пред кућом стала кола из којих излази његова мајка. Враћала се из села гдје је била да подучава сеоске жене у домаћинству. У Градишкој је постојало женско друштво с тим циљем. Мајка му је била пристала жена у српском одијелу са барешом на глави. Била је удовица са седмеро дјеце. Једини Вељко био је завршио школу. Стака је била у Прагу, студирала је медицину. Мајка је живила оскудно, али се довијала и одржавала ранг куће. У кућу су долазили студенти, Вељкини и Стакини другови. Одмах је то вече позвала на вечеру друштво у коме је био и др Јово Малић, тада један од најугледнијих људи у Градишкој. Ја сам учинила добар утисак. Вељко ми је доцније рекао да му је мајка говорила: "Гледај ти ово паметно и скромно, шта ће ти она кола меса". "Кола меса" односила су се на дјевојку са којом се Вељко тада забављао. У Тузли је Вељко живио бурним младићским животом, али се бавио и озбиљним радом: био је запажен међу учитељима, био је врло активан члан Одбора учитељског удружења. Био је и члан Епархијског савјета, што је за њега, још младог био особит знак признања. У школи је био добар, врједан, весео и срдачан учитељ. Својим ђацима био је као друг и врло су га вољели. Н. пр. једна од његових ученица, послје много година, срела је Наду,

познала је по очеву лику и плачући сјећала га се као јединог човјека који јој је у дјетињству указао њежност и доброту. Она је, наиме, послуживала у једној кући и често у школу задоцњавала. Никад је није грдио, него би је помиловао и послао на мјесто. Ја сам у Тузли исто развила жив рад међу женама. Основала сам "Добротворну задругу Српкиња". Како је само онда било тешко жене покренути на рад изван својих кућа! Али успјела сам. Ја сам била тајница (секретар), а предсједница била је Марица Мићић, озбиљна и племенита жена. Најбогатије, Јовановићке (Орошчићке) једва смо задобиле за чланице, али у Одбор нису хтјеле. Нису хтјеле мијешати [се] са "плебсом". Нијесмо их баш ни молиле. Ми смо и без њих лијепо радиле. Помагали смо сиротињу и сиромашне српске ђаке. Радиле смо и на просвијећивању а нарочито на развијању националне свијести и љубави за слободу. У програме наших приредби иако су били подвргнути цензури, провлачиле су се ипак патриотске пјесме и ватрене рецитације. У програмима сам учествовала и ја, предавањима, па чак једном и монологом "Мила" од Косте Трифковића. У то вријеме између 1907 до 1909. почела се будити и ђачка омладина. Баци гимназије почели су реаговати на неправедне поступке према Србима-ђацима. Бак Јово Милишић ошамарио је директора Ајзелта. Кад га је појурила полиција, ја сам га сакрила у мојој кухињи. Анексија 1908. Били смо ошамућени, огорчени. Нисмо знали шта да радимо. У своје немоћноме јаду тргали смо и мастилом поливали прогласе аустријске власти а они нису ничим показивали да су то примијетили, хтјели су да пред свијетом створе утисак да је анексија мирно и са пристанком народа примљена. Ми смо провоцирали и даље. Тражили смо од представника српске црквено-школске општине да се скину заставе са школе и са цркве (које су по наређењу власти, биле истакнуте), а кад предсједник општине српске то није смио, онда смо то чинили ми сами. Са школе смо скидали ја и Ацо Богдановић, тада студент, а доцније адвокат у Бијелини. Пошто је Ацо био мали, а држач за заставу подалеко од прозора, он се добро нагнуо а ја га држала за капут да не падне. Да се скине застава са цркве требало се попети на звоник. Попели смо се ја и неки Јово писар и скинули. На згради Епархијског савјета била је истакнута Српска и Аустријска црно-жута застава. Стргали смо их, а црно-жуту још разгулили у парампарчад. У тој групи омладине били смо: ја, Ацо Богдановић, Богдан Петровић, тада богослов, Љубица доцније удата за Мишка Јовановића, Јока Јовичић, доцније удата Алексић и још неки други. Сматрали смо да треба организовати јачи отпор. У томе дође ми порука и путни трошак од грађана из Грачанице да идем у Београд, пошто сам имала генерални пасош за Србију, да питам какво држање треба да заузмемо. Отишла сам Милу Павловићу, он ме је одвео руском посланику Хартвигу. Рекли су ми да однесем поруку нека народ мирује, јер ни Србија ни Русија нису спремне да нас сад помогну и доћи ће вријеме када ће се о томе, о анексији, друкчије рјешавати. Кад сам полазила Миле ми је понудио новце "за путни трошак". Ја сам их љутито и ојађено одбила, јер ја не радим за новац него из родољубља. Миле ми је доцније причао

да кад је однио тај новац и спустио на сто војводи Мишићу, овај га упита: "Шта је то?" - "То је новац што је дат оној учитељици, а она га енергично одбила". Војвода ме је потапшао по рамену и рекао: "Ни брига те Миле, док ми имамо такве омладине, Босна је наша.". Доцније је Миле о томе и писао, чини ми се у "Правди", жао ми је, немам тога исјечка.

У Тузли у љето 1908. имала сам велике неприлике. Компетовала сам на учитељско мјесто у Сарајеву а да би Општина могла благовремено изабрати на моје мјесто другу учитељицу јавила сам им то, а у случају да не будем изабрана, остајем ту. Поступила сам поштено јер су се у општини жалили да их учитељи обично оставе на цједилу: најпре нађу друго мјесто па онда им откажу. Примили су на знање моју намјеру да тражим друго мјесто, али "поднесите писмено отказ, форме ради, да можемо расписати натјечај, а ако не добијете мјесто у Сарајеву, разумије се да ћемо Вас поново изабрати, јер смо Вашим радом задовољни". Били су одредили и новчану награду нама учитељима. Међутим, почеле су интриге око наших колега Јоце Травња и Наталије Каназаревић па су тражили од мене и од Вељка да свједочимо против њих. Кад смо ми то с гнушањем одбили, општински одбор анулира наше награде. Мене је то револтирало и саставим о томе један допис с намјером да пошаљем у мостарски лист "Народ" који ми је и раније штампао неке дописе. Тај поступак одборника назвала сам ћифтинским. Пошто ми се све то згадило, одустала сам од тога дописа па сам концепт згужвала и бацила у корпу за отпатке у мом разреду. Послужитељ (бијаше неки пријечанин, Панга) нађе тај концепт и однесе га председнику Општине Васи Црногорчевићу. То је био неки уображени трговац, нађе се увријеђен, изнесе на одборску сједницу и ријеше да траже од мене да молим за опроштење. Ја сам сматрала да немам зашто да молим за опроштење тим прије што допис није ни изашао на јавност. Црногорчевић задре да ће он поднијети оставку или да моју "формалну оставку" сматрају за праву и да ме неће поново изабрати за учитељицу. Долазила су ми два угледна одборника - Исаило Мићић и адвокат Милан Максимовић (који нам је доцније био кум на вјенчању) и наговарали ме да напишем то извињење које тражи Црногорчевић, јер ће им учинити велику непријатност ако даде оставку. Ја напишем изјаву да сам у афекту саставила онај концепт и да жалим ако се ко нашао увријеђен. Позову ме на одборску сједницу и ту прочитају моју изјаву, али Васо Црногорчевић изјављује да се не задовољава тим него ми изјаву врате и траже да напишем да молим за опроштење, ако не напишем они ће на овој сједници изабрати другу учитељицу. Ја кажем да немам шта да молим и пред свима поцијепам ону моју изјаву и одем. Они збиља изаберу другу на једној од идућих сједница иако сам ја уложила жалбу Великом [учитељском] просвјетном савјету, иако је Учитељско удружење прогласило бојкот. Требало је да изаберу још једног учитеља на мјесто Јоце Травња и још једну учитељицу на мјесто Наталије Каназаревић. Учитељи су били лојални: на тако лијепо мјесто као што је Тузла није се јавио ни један. Изабрали су на моје мјесто и Наталијино учитељице Љубицу Божић, доцније удату за

Мишка Јовановића и Јудиту Радосављевић. Мјесто учитеља остало је не попуњено. Ја сам остала без мјеста. Боже како ми је било тешко! Нигдје никога гдје би могла отићи и склонити се док се моја жалба код В[еликог] У[чителског] П[росвјетног] савјета не ријеша. За мене се заузео одбор Добротворне задруге Српкиње, јер сам им неопходна као секретар. Заузели се и неки омладинци који су осуђивали поступак општинског одбора. Млади инжењер Мика Благојевић и професор Свето Стојановић ишли су од магазе до магазе и тражили да ме бар поставе на упражњено мјесто учитеља. Једно вече су ми у знак симпатије пјевали под прозором. Вељко је за то вријеме био у Бос. Градишци код мајке. Кад се вратио, узео је ствар у своје руке: употребио је све своје везе и свој утицај, те се свршило тако да ме је Општ[ински] одбор изабрао на непопуњено мјесто учитеља. Доцније ми је у шали рекао: "Бјежи, препао се ја отићи ћеш". Значи, већ му је онда било стало до мене, а ја то нијесам ни знала. Тек доцније изјавио ми је своје осјећање и на Јовањдан 1909. дошао је са својим пријатељем Јовом Павловићем да ме прстенује. Тога дана славила сам своје дјевојачко крсно име. Он ме је посетио и донио на поклон лијеп албум за фотографије који и сад чувам. Увече, већ сам се спремила да легнем кад њих двојица куцнуше на врата и некако озбиљно свечано упиташе могу ли да уђу. Послије краћег разговора, Јово Павловић у име свог пријатеља свечано ме запреси (од мене саме) и предаде ми дијамантски прстен, кога су ми доцније, за вријеме рата, из куће коју су обили, украли њемачки официри. Вељко одмах позва Бранка и Васу и објави колегиницама на чија је врата залупао, да смо се вјерили. Бранко и Васо често су послвије, кад су постали министри: Бранко у старој Југославији а Васо у новој, причавали како су се обилато частили колачима који су се затекли код мене као славско послужење. Вељко је хтео да се вјенчамо што прије, а ја сам мислила да одложимо до краја школске године да би довршила још неке припреме. Узели смо на отплату спаваћу собу од куване буквине или од брестовине какве су онда биле модерне. Посаћивала сам постељског и личног рубља. Имала сам и лијепих ручних радова. Намјестили смо двије собе: спаваћу и мали салончић од мог дјевојачког намјештаја. Двије собе и кухињске ствари донешене су из Градишке кад је Васина мајка умрла и кад су Васо, Бранко и Вида доселили у Тузлу. У намјештању стана помагала ми је Даринка, жена Стеве Жакуле а и он сам дошао је да укуцава неки зидни ћилим и друго зашта је требала мушка помоћ. Он је у томе био спретнији од Вељка. Вјенчану хаљину сашила сам од рипс свиле сребрнасте боје а горњи дио хаљине и рукави били су од чипке постављени свилом. Хаљина је била кроја принцес, а тај крој ми је могао добро стајати јер сам била витка (48 кг.). На глави удешен вео а намјестиле су ме Даринка и кума Ангела сестра жене доцнијег министра Летице. Кажу да сам слатко изгледала. Вјенчали смо се у цркви 12. априла 1909. послвије подне. Приредили смо вечеру у Гранд хотелу за најближе пријатеље, а послвије вечере дошло је Пјевачко друштво да честита и отпјева двије-три пјесме, дошле су чланице Добротворне задруге са поклонима (Икона Св. Николе и служавник за колаче од кина сребра и

кандило). Долазили су још неки пријатељи и ђачки родитељи. Од Вељкове фамилије били су сестре Стака и Вида, браћа Милорад (био је дјевер), Бранко и Васо и ујак поп Светко Лазаревић. Од моје родбине нико, сви су били још дјеца: сестра у Заводу Мис Ирбијеве у Сарајеву, браћа Јово и Перо на знатима, Душко у школи у Београду. Моји најбољи пријатељи били су Даринка и Стево Жакула, који је био стари сват.

Јованка Адамовић, Вида Чубриловић и Драгица Бјелановић, Тузла 1980.

Почео је лијеп, хармоничан живот у браку. Ја сам била сретна јер сам стекла свој дом, јер сам добила дивног друга кога сам све више вољела што сам га боље познавала. Био је добар, племенит, несебичан, срдачан, весео, разговоран. Био је отворена књига, све своје утиске дијелио је са мном. Имали смо доста материјалних брига, јер је ваљало троје издржавати: Виду, Бранка и Васу. Васо је имао нешто стипендије, али добро сам запамтила како је Вељка сваког првог у мјесецу бољела глава кад стану стизати рачуни.

До краја 1909. остали смо у Тузли, а онда на позив свештеника Јове Јовановића, преселили смо се у Прибој у Мајевици. Ја сам држала два разреда, први и други, а Вељко трећи и четврти. Школа је била на лијепом мјесту, на брежуљку испод кога је ријека Јања. Поред школе изграђена је за наш стан лијепа трособна вилица. Испред ње мала терасица, а иза кухиње велика тераса, на којој смо љети ручавали. Око куће била је башта коју сам ја претворила у чаробан цвијетњак: избројала сам једном 35 врста цвијећа. Преко Јање био је повртњак, кога је Вељко обрађивао са ђацима. Прије 3-4 године, народ оног краја је, уз велику свечаност, поставио мермерну плочу на школу "у којој је радио Вељко Чубриловић". По мене је у Београд дошао нарочити изасланик Одбора за подизање спомен плоче да ме позове на свечаност (послани би по ме лимузину). Ја нисам могла отићи јер би ми то све тешко пало, али сам послала кћерку и зета. Кажу да је било дирљиво, да се народ са највећим пијатетом сјећа свога учитеља.

У Прибоју је Вељко развио велику активност: основао је "Соко", "Побратимство" (антиалкохоличарско друштво), "Народну читаноницу", Пододбор "Просвјете" српског културног просвјетног друштва. Одржан је Соколски слет, врло успио на који су дошли "Соколи" из Тузле, Брчког и Зворника. Присутствовала је велика маса народа. Вјежбама је руководио Стево Жакула, професор из Тузле, одушевљени соколски радник. Са слета имам сачуване фотографије.

Нас двоје смо одржавали срдачне односе са сеоским домаћинствима. Позивани смо на домаће свечаности: крштења, славе, свадбе. Сјећам се једне такве гозбе у Злом Селу у задружној кући Петковића. Из куће су послали младића са коњима за нас двоје. И сада ми лебди пред очима слика дочека. У кући је било око 30 чељади. Сви су, у чисто обучени, били пред кућом. Домаћин је на вечеру позвао и неколико својих добрих пријатеља, све трезвених добрих домаћина. Остали смо на конаку. Ја сам легла раније а Вељко је с људима, до неко доба ноћи, водио озбиљне разговоре.

Кад је у Ковиљачу дошао краљ Петар ишло је из Прибоја и околине много свијета а и ми смо жарко жељели да га видимо. Јахали смо сву ноћ кроз шуму и сутрадан ујутру стигли (ја мртва уморна) у Ковиљачу. Видли смо и одушевљено поздравили осветника Косова.

Наша кућа у Прибоју била је као неко савјетовалиште. Ко год је имао какву невољу на суду, на пореском уреду, са агом, (били су још кметовски односи) долазио је Вељки. Долазили су чак и "Турци" из муслиманског села Теочака. Вељко се знао удубити у свачију невољу: савјетовао је, писао

молбе, жалбе, све без икакве награде. Понекад ми је било баш и криво. Сељак с пуном торбом иде поповој кући да му "чита молитву", а враћа се с празном Вељки на савјетовање. Вељко се у то вријеме повезује са "Народном одбраном". Веза је ишла преко Боже Милановића, трговца у Шапцу. Вељко постаје повјереник Народне одбране. Организује читав онај крај: Прибој, Тузлу, Брчко, Зворник. Доста путује. Испитује српска насеља по Упутствима др Јована Цвијића. По том послу долазио нам је и Јефто Дедијер, професор у Београду, један од најбољих ђака Цвијићевих, отац Владе Дедијера. Он је становао код попа Јове, али је по цијеле дане проводио са Вељком. Бијаше врућина и њих двојица највише су вољели да им у собу у хладовини, по ћилиму простем чаршафе да се одмарају и бесконачно разговарају. Вељкин рад о српским насељима по Мајевници штампан је у Гласу Срп[ске] Краљевске академије.

27. септембра 1913., послје 4 и по године брака, родила нам се кћерка Нада, жељно очекивана, безгранично вољена. Наша срећа била је потпуна. Назвао нас је "моје двије женске главе". Имам фотографију на којој је Нада од 5 недеља на мом крилу, а Вељко нагнут над нас гледа нас са њежном љубављу. То нам је и једина заједничка слика – ускоро ће наступити догађаји који ће разорити наш срећни дом. А наш дом замјењивао је родитељску кућу нашој млађој браћи и сестрама. Вида је стално живила с нама, а моја Јеленка и Душко долазили су преко ферја, (па Јеленка једног љета и са другарицом Савом Шашић). Васо је некад проводио код нас (учили су гимназију у Тузли и он и Бранко), а некад у Крупи, селу у Врховини, а Бранко је свраћао с времена на вријеме а вазда са групом другова. Љети нас је бивало у кући по осмеро. Све што се зготовило за ручак у сласт се појело а Васо, као најмлађи, вадио је себи последње, како је он звао "табланет". Васо и мој Душко спавали су у таванској соби у школи. Једина дужност била им је да донесу (са извора, испод бријега, недалеко) воде, па и то се понекад учине да не чују кад их Вида, са кантом и ђугумом, дозива. Кад их зове да једу одмах чују. Иначе кад год огладне одрежу себи хљеба и пењу се на таван да осјеку сланине. Омладина је код нас проводила весело живот. Једно вријеме бијаше им ушло у моду да поране и праве далеке шетње. Моја сестра бијаше велика спаваћица, па гдје год би сјели да се одморе, Јеленка сукњу на главу па отспава. Као да је знала да се доцније, кад се удала и једно за другим родила петеро дјеце, неће довољно наспавати. Васо је имао некакву трубу и уживао да се попне на грану и дува по ваздан тако да му је Вида била сакрила.

Наш лијепи, срећни, радни живот биће прекинут. Почело је овако: 21. маја по старом, 3. јуна по новом календару, 1914. на празник Цар Константин и Царица Јелена, Вељко је покасно дошао кући и узбуђено почео ми казивати: "Ја и поп Јово (свештеник Јово Јовановић) јахали смо на коњима путем за село Тобут. Пред нас изађе сељак (био је то Јаков Миловић) и рече ми да сјашем, траже ме неки ђаци. Ја рекнем попу да он иде даље а мене Јаков одведе у страну гдје ме упозна са два младића. То су били Гаврило Принцип и Тривко Грабеж. Повјерише ми да су кришом прешли из Србије и да носе

оружје да изврше атентат на Фердинанда Аустријског престолонаследника, који треба да дође у Сарајево. Моле ме да их пребацам до Тузле, до Мишка Јовановића, а одатле ће оружје даље бити отпремљено до Сарајева. Носе и отров цијан кали да се отрују кад пану у руке сарајевске полиције. Ја сам их одвео (казује Вељко даље) до наших кумова, Керовића, гдје ће преноћити а сјутрадан ће их један од синова старог Митра Керовића, Неђо, колима одвести у Тузлу. Смјестили смо их да спавају. Гледам њихове младе главе, један је црне, гргураве косе, лијеп као упис, Тривко. Иду да жртвују своје младе животе, па сам се згадио на наш биједан, њифтински живот." А наш живот био је скроман, радан, а поготову његов био је у највећој мјери пожртвован. Аустријске власти имале су га стално на оку. Слали су и шпијуне да уходе његове везе са Србијом. Једнога дана дошао нам је Анто Антић, млад окретан сељак члан Сокола и казао да му је долазио неки сумњив човјек и нудио да му донесе оружје, као бајаги послано из Србије. Питао је Вељка шта да ради, а Вељко га савјетује нека га не одбије, него нека му закаже састанак кроз дан-два, а он ће, преко својих веза, провјерити да ли је то заиста порука из Србије. Наравно, није била. Кад је тај тип дошао на састанак, Анто га спроведе до жандарске касарне и као тобоже лојалан грађанин, преда жандармима. Видио је како су се подмигнули. Хтјели су преко Анте да ухвате Вељка, јер је Анто био његов најинтимнији сарадник. Вељка су опомињали неки учитељи комуналне школе нека се чува јер су чули да га аустријске власти држе на оку као сумњивог.

Догађаји су се одвијали даље. У Тузли је оружје примио Мишко Јовановић, однио га је у Добој. По оружје је дошао из Сарајева Данило Илић, учитељ и новинар. Данило га је држао у свом стану (становао је у Опркању, улици у којој сам се и ја родила), са мајком Стојом а затим га раздијелио: Гаврилу Принципу, Трифку Грабежу, Цвјетку Поповићу, Васи Чубриловићу (Вељкином најмлађем брату), Недељку Чабриновићу и Мехмедбашићу. Сви су били ђаци осим Недељка, који је био типографски радник. У Сарајево је стигао надвојвода. Дошао је да у Новопазарском Санџаку, окупираном дијелу између Србије и Црне Горе, присуствује маневрима, које је Аустроугарска војска изводила као вјежбу за рат против Србије и Црне Горе. Дошао је као представник силе коју је Њемачка гурала на исток (*Drang nach Osten*) преко територије српског народа. Дошао је да покаже гвоздену песницу баш онда, кад смо се, пуни радости и поноса, спремали да прославимо побједу над Турцима (1912) и над Бугарима (1913). Фердинанд је био несимпатична личност. У Сарајеву му је спреман званични дочек. Али спреман му је био и незванични. На његов аутомобил бадио је бомбу Недељко Чабриновић а затим је, преко камене ограде скочио у Миљацку и прогутао цијан-кали. Одмах су га ухватили, а Фердинанд с пратњом продужио је у Градску вијећницу гдје га је са поздравним говором дочекао градоначелник муслиман, не знам му име. Надвојвода га је бијесно прекинуо и узвикнуо: "С бомбама ме дочекујете". Наредио је да га одвезу у болницу гдје су однијели од бомбе рањеног његовог пратиоца. Шофер је један моменат зауставио ауто баш на ћошку код Латин-

ске њуприје (да добије даља упутства), гдје је стајао Гаврило Принцип који је пуцао на Фердинанда. Смртно га ранио а нехотично и жену му Софију. Ти његови пуцњи одјекнули су по цијелом свијету и показали да српски народ неће да буде прегажен, да буде роб. Доцније је Хитлер открио планове Њемачке, да прошири свој простор и прегази све што јој је на путу. Да прегази Јужне Словене и остале Словене, да један дио расели, други дио биолошки уништи и трећи дио учини својим робљем које би обављало само грубе послове и служило њемачког "надчовјека" (Ibermench). Сав тај догађај као да је био судбински предодређен. Доцније је и Принцип, на саслушању, рекао да му је све то изгледало мистериозно. Сељак их преводи преко границе, на путу дочекује учитељ, води их у село, својим кумовима. Они их одвезу до Тузле. Даље путују до Сарајева. Пред Принципом застаје ауто. ... Њемачки злочиначки планови нису се остварили. Пресјекла их је српска омладина. Пресјекла их је баш у згодном тренутку, кад су и интереси великих сила били против њемачких освајачких планова. На Принципа су са исуканим сабљама полетели аустроугарски официри. Напали су га и "Турци" – босански муслимани. Полиција га је једва отела, наравно да га подвргне мукама и изнуди признање о саучесницима а нарочито да се набади одговорност за атентат на Србију. Српска влада, међутим, није имала у томе никаква учешћа. Да је знала она би атентат спријечила, јер Србији није било до нових заплета, била је исцрпљена у два рата. Принцип је био надчовјечански јак, свјестан свог дјела, за које се није кајао. Себе није штедео а о другима није признавао.

Први је, кажу, почео говорити Недељко Чабриновић.

Ми смо од Видовдана, од атентата живјели као на бијелом хљебу. Проводили смо грозничаве дане и још теже ноћи. Вељко се ломио да ли да пребјегне у Србију или да остане. Поручио је био сељацима да и они бјеже. Они нису хтјели. Вељко се онда преломио. Реко ми је: "Нећу да бијежим, шта буде њима, нека буде и мени. Јер с каквим би образом икад ико више дошао међу њих да их покрене на неку акцију. Рекли би, лако је учи, он ће кофер на раме па побјећи, а ми своју земљу не можемо понијети. Остајем." И остао је. Од Видовдана, 28. јуна до Ивањдана, 7. јула, очекивали смо и ослушкивали сваки шушањ. Уочи Ивањдана опколили су нам жандари кућу и сјутра дан ујутру ушли и ставили му ланце на руке. Одмах су почеле грубости и понижења. Један сељак, улизица, изрод, скинуо нам је и у ћошак бацио икону са зида. Вељко је, по урођеној својој љубазности, рекао ми да жандаре послужим ракијом. Грубо су одбили. Сјели су на кола. Изашла сам са дјететом на рукама да се опростимо. Срце ми се кидало. Одвели су га у Зворник и ставили у затвор. Доцније ми је при једној посјети у затвору сарајевском рекао да је судија у Зворнику био човјечан, у затвор му је из свог стана послао јастук и покривач. Из Зворника су га одвели у војни затвор у Сарајеву.

Остала сам сама са дјететом од 8 мјесеци. Послије неколико дана дошла ми је сестра. Ријешила сам да отпутујем у Сарајево да би могла пос-

јетити мужа и однијети му што му треба и што дозволе. Кућу сам закључала и све оставила, понијевши само најнужније за дијете и одијела. У Сарајеву сам узела стан код прије Јефте, која је први пут била удата за брата Владике Саве Косановића, а тада била удовица иза другог мужа. Како смо и од чега смо живиле ја и сестра и дијете ни сама не знам. Имала сам нешто уштеђевине од учитељске плате и Српска општина из Прибоја ми је плату и даље слала иако су све српске школе биле затворене чим је рат почео. Српски народ био је стављен ван закона. Све српске установе биле су расурене. Сви угледни Срби били су позатварани или узети у таоце или послани у логоре. Таоци су морали патролирати поред возова или војних објеката и ако би се макар и случајно десио неки квар, стријељани су. По логорима су мучени и гладовали. У Новој Градишкој н. пр. кад су их проводили на рад, купили су огуљине од кромпира што су биле бачене у канте за смеће. Моја сестра и још двије-три дјевојке из Бос. Градишке, организовале су прикупљање намирница и цигарета, правиле мале пакетиће и добацивале им. У Араду је у логору завладала страшна епидемија пјегавог тифуса, која је покосила безброј невино затворених људи. Од пјегавца је оболио и др Јово Бокоњић, муж моје заове пок. Стаке. У Араду је био и ујак мог свекра Васо Видовић, један од вођа устанка у Босанској Крајини.

У Сарајеву сам одмах од Окружног суда тражила дозволу да посјетим мужа. Дозвола се морала тражити и од судца истражитеља Леа Пфефера, загребачког Јеврејина који се издавао за Хрвата. Добиле смо дозволу и ја и Љубица Мишка Јовановића, која је такође допутовала у Сарајево. Тешко је било наше виђење с њима. Пустили су нас у затвор у војничком логору. Између нас је била решетка. Около војници. На ногама су им били тешки ланци-букагије. Вељки смо доцније послали вунене увијаче (које и сад чувам) да увије ноге испод букагија. Туга је била велика, али смо се оба двије чувале да не плачемо. Говорила сам да је нама добро, да се не брине за нас. А јадно нам је било. При опроштају смо се, кроз шипке гвоздене, пољубили. Љубица је осјетила да јој је Мишко у уста спустио цедуљицу. Једва је чекала да прочита, мислила је, сирота, да је каква њежна лична порука, а оно, кад смо се удаљиле, прочитала је: "Пиши, писмо метни у постављену коверту, а између поставе и коверта, на унутрашњој страни напиши шта је ново на ратишту". Сви су они били такви: бринули су се за судбину српског народа више него за своју личну. Мogle смо, ограничено, преко Окружног суда писати и добивати од њих писма. Све је морало бити у неколико ријечи и пролазило кроз строгу цензуру. Кад су им одредили браниоце, Вељко ми је, без цензуре, по свом браниоцу др Цислеру, послао писмо у коме је изнио свој јад, али и своју вјеру у сретну и слободну будућност свога народа.

Др Цислер је био диван човјек, по убјеђењу напредан социјалист. Именован је за браниоца по службеној дужности и док су други браниоци као н. пр. Коста Премужић још више оптуживали своје браћенике, он се одбране прихватио поштено и ватрено. Усудио се да постави тезу да није ни почињена велеиздаја, јер Босна и Херцеговина нису још биле по Аустр[оугарским] за-

конима уклопљене у државну заједницу, пошто царева прокламација о анексији није још била усвојена у оба два парламента – аустријском и угарском. Цислер је од свег срца заволио Вељка и исто тако и Вељко њега. Цислерове посјете биле су му велика радост јер су могли искрено разговарати. Цислер је доцније писао о Вељку као о идеалном човјеку, а држао је о томе и предавање на Коларчевом универзитету. Он је због своје одбране дисциплински кажњен и протјеран из Сарајева. Он је доцније у шали рекао: "Не би они мене ни одредили за браниоца да их није преварило моје швабско презиме."

Кад сам, негдје у јулу мјесецу, опет однијела писмо, преко суда, замолила сам Леа Пфефера да писму додам и фотографију наше Наде, он је фотографију зафрљацио преко цијелог дугачког стола и љутито се издерао: "Још ћемо према убицама бити сентиментални". Ја сам одговорила: господине судија, он је оптужен а није осуђен! Доцније сам ја ипак преко адвоката др Цислера послала фотографију, коју је Вељко држао пред собом и задње своје ноћи, на бијелом хљебу, а коју ја чувам.

Пфефер ми је тада подвикнуо зашто сам ја управо дошла у Сарајево и гдје станујем. Рекла сам да сам дошла да будем близу мужа да би му могла у затвор послати што му је потребно. Забиљежио је адресу мога стана и кад сам дошла кући, у стану су ме чекали детективи да ме воде у затвор. Спаковала сам завежљај дјечијих ствари и с дјететом у колицима пошла с њима. Одвели су ме у Окружни затвор у Конак улици. Управник је био Србин Салаћанин, добар и благонаклон човјек. Стражари су били неки Тодор и неки Ристић. Ристић је био гад, а Тодор добар и осјетљив човјек. Кад су ме увели у дугачку, мрачну собу у којој је било још 7-8 затвореница, горко сам заплакала кад сам видјела гдје ће моје дијете проводити дане. Стражар Тодор ме је тјешио и учинио што је могао: донио ми нову сламарицу! У затвору ме је испитивао најпре неки Филипковић (да ли је био судија или судски приправник) а затим судија Плазник. Плазник је био добар човјек, било му је мило што се нисам запетљала ни у какву противурјечност. Ја сам, наравно, порицала да сам ишта знала о атентату. Порицала сам више због тога да не бих одала што год, него да себе сачувам. Услови у затвору били су тешки. Видила сам да би ми дијете ту пропало, па сам замолила судца Плазника да дозволи да дијете буде код моје сестре и да ми га она доноси на дојење. Он је дозволио. Доцније дошао је да инспицира затвор предсједник Окружног суда Илинићки и он је забранио да ми се дијете доноси: "дијете или унутра или напоље." Морала сам је одбити од дојења иако је било летње доба, опасно за одојче. Судац истражитељ Лео Пфефер није био задовољан резултатом испитивања па је сам дошао да ме испитује. Позвали су ме у канцеларију управникову. Пфефер је викао на ме и пресирио ме да признам да сам знала за атентат. Рекао је да је Љубица Јовановић, која је прије мене доведена у затвор, изјавила да није ништа знала, него је први пут о томе чула од мене, кад сам, при пролазу за Сарајево, свратила њој у Тузлу. Одговорила сам му да сам Љубици казала само оно што сам прочитала у "Обзору".

*Нада Чубриловић кћерка Вељкова и
Марица Јовановић кћерка Мишкова.*

У том загребачком листу излазиле су у неколико бројева биљешке о току истраге. Наравно није излазило све што сам ја знала и што сам Љубици казала, али Пфефер није даље провјеравао. Послије пет недеља пуштена сам из затвора с тим да се сваки дан имам пријављивати шефу детектива – В. Ивасјики. И то су биле посебне муке. Сваки дан морала сам ићи у полицију. Ушла бих у собу, он се правио да ме не види, него би ме пустио да стојим код врата по сат и по два. За то вријеме доводили су из затвора јадне испијене и убијене људе и он би их преда мном испитивао. Доцније сам ја, без допуштања Ивасјуковог сједила и чекала док он не прими на знање да сам се јавила. У соби је било великих фотографија повјешаних сељака. Страшно је било гледати и одлазила сам чисто болесна. Иначе мене није ни-

шта питао и једног дана, кад сам баш нешто слаба дошла да се пријавим, погледао ме је и упитао: шта је? Јесте ли болесни? – Не морате више долазити. Послије тога су и мене и Љубицу, која је из затвора била пуштена у болницу да се породи, протјерали из Сарајева. Нас двије с дјецом и моја сестра пошле смо у Тузлу а одатле ћу ја у Прибој. Пратили су нас детективи. У Тузли Љубица оде у кућу свекра Пере Јовановића, а ја чујем да је у Прибоју војска. Привремено ме прими учитељица Риста Мандрапа, доцније удата за Ристу Милетића. Истом смо се распремали кад момак Пере Јовановића донесе душек и ствари Љубичине да Љубица буде код Ристе учитељице, да је свекар не може у кући држати. За стварима дође и она јадница и сва очајна отури дијете, своју Марицу, и паде плачући по душеку. Риста је сутрадан морала да пријави да смо ја и Љубица код ње а котарски предстојник јој је рекао: "Зашто Љубица није у свекровој кући? Мисли ли он да се тако може одрећи сина? Нека гђа дође и пријави да ју је истјерао из куће, он ће је присилно морати примити." Кад сам то казала, вели Риста, газда Пери, он се само лупа по бедрима и хуче. Ја сам видла да не можемо оба двије остати код Ристе, а пошто је Љубица била с њом боља другарица, ја ријешим да идем кући у Прибој, куда сам била протјерана. Наређено ми је да идем. Требало је путовати 36 километара колима преко Мајевице. Кола нигдје није било сва су реквирирана за војску. У очајању одем владици Илариону да га замолим нек се заузме да ми се одобри боравак у Тузли бар док не нађем кола. Не само да није хтио ништа да учини, него ни једне добре и утјешне ријечи не рече. Ја

онда одем окружном предстојнику (звао се Барон, некад је био (срески) ко-тарски предстојник у Градишкој и знао је немирног Вељковог оца Јову, који му је често опсовао "Фрању ћелавог") и он одобри да останем у Тузли докле год хоћу. Ипак сам жељела кући јер ми је тамо све остало. Нађем једне циганске таљиге у које је упрегнута нека рага. Погодимо се да нас одвезе за 5 форинти. То је онда било много, али нека му је алал, јер ми Циганин рече: "узми госпоја једну врећу брашна па понеси јер у селу нема." И збиља то нас је брашно прехранило у селу одакле је непријатељ био све извукао. Наш пут преко Мајевице био је језив. Потучена Аустријска војска враћала се са Цера. Колоне кола са рањеницима. Рањени коњи. Прашина. Смрад. Војници пјешаци уморни, утучени. Ми се скупиле у колима ни живе ни мртве. Сваки час застајемо да пропустимо војне одреде. Једва стигосмо, послјије не знам колико сати у Прибој. Видјех нашу кућу освјетљену и у њој промичу сјенке. Ту су били Аустријски официри. Освјетљена је била и кућа попова. Попа су били одвели у логор, али затекосмо попадију с дјецом. Она се паковала да иде у Тузлу гдје је имала сестру, Мару. Ми ту ноћ преноћимо код ње. Каже нам да не може више ту остати, јер војници насрћу на кућу и вели срећа је наша што нисмо биле у Прибоју, јер се, каже, пијане Мађарине залијетале са голим сабљама тражећи Принципа, јер су били нешто начули да је учитељ имао везе с Принципом. Не можемо дакле ни у своју кућу. Ту се затекао био Софро Гашић, свештеник из Злог Села, отац попа Гаше, који је био добар Вељков пријатељ и који је доцније о Вељку топло писао. Поп Софро је био добар човјек, нешколован, али срдачан. Он нам понуди склониште у својој кући. Тамо су нам његова попадија и снаха Гавриница дале једну собицу. Ту нам је било врло тешко за храну. Сељаци нису били научили да ишта продају на мало. То је шљиварски крај па су домаћини продавали суву шљиву и жито и набављали за кућу шта треба. Жене су ми по која донијеле по прегршт пасуља и по које јаје. Имале смо срећом брашна па смо мијесиле погаче и кувале смо пасуљ. Најтеже нам је било за млијеко. Попадија је имала краву, али јој је било незгодно да нам продаје млијеко, него би помало дала на поклон. А нама је требало за дијете сваки дан. Сваки пут је ваљало поново молити, а нама је то било врло тешко. Дијете је осим хљеба и млијека добивало по неко јаје и јело је с нама пасуљ. Пасуљ је звала "га", тепала је па није знала изговорити гра. Доцније кад смо из Прибоја отишле у Градишку и кад јој се могла пружити разноврсна храна, она је дуго свако слано јело називала "га". Настала је зима. Ми нисмо биле понијеле никаква зимског одијела, па смо ја и млада попадија Гашиница сишле у Прибој и пошто је војска била напустила нашу кућу, ушле смо. Собе су биле под судским печатом, јер су када смо ми отишле још једном вршили преметачину, однијели све књиге и папире и на кваке собних врата метнули печате. Ја сам, не повриједивши печате, извукла из кваке ексерчић и као лопов ушла у своју сопствену кућу и извадила за дијете и за нас, мене и сестру, нешто зимских ствари. Попадија је за то вријеме чувала стражу и мени је, ненавиклој на сваку незакониту радњу, од страха срце лупало да искочи.

Остале смо и даље у кући попа Софре и пуно смо се мучиле, јер осим тога што смо биле стидне да иштемо, видле смо да је попова кућа прилично оскудна. Тада ја добијем писмо из Арада од ујака Васе Видовића. Тај дивни старац мислио је на нас. Писао је: "Драга снахо, пређи у Градишку. Станујте у мојој кући а из моје радње узимајте што вам је потребно." Имао је трговину у Градишкој у ортаклуку са Ковачевићем. Пошто су њих обојица били интернирани у Араду, радњу је водила жена Ковачевића, кума Стајка. Ја сам молила котарску управу да ми дозволи сеобу у Градишку. Они, пси, умјесто да ми издају дозволу, послали су по ме жандаре да ме спроведу до Тузле а одатле ће детективи до Градишке. Био је 24. децембар, цича зима. Сутра дан су биле Материце, празник на кога се мајке обично каквим поклоном откупљују дјеци. И ја сам спремала поклон мојој Нади. Сашила сам јој гаћице и плела чипкицу да их украсим. У то долази поп Софро, зову ме њему у собу и он, сиромах, плаче и каже: "Дијете моје, ено те чекају жандари код Богдановић хана. Ујутру зором да си тамо, јер ће те иначе убити." Одмах се ја и сестра почнемо спремати. Нисмо ни лијегале. Ујутру узмемо дијете и наше ствари па преко замрзнутог чачка, по љутој зими сиђемо у Прибој. Ту су нас, код хана, чекали жандари и хоће да нас гоне пјешке преко планине. Ја кажем да с дјететом не можемо ићи пјешке него да узем кола. Они пристану с тим да узем друга кола за њих. У Тузлу смо стигли уочи католичког Божића. Жандари нису знали коме да ме предају па су ме предали у затвор. Сестру с дјететом послала сам код куме Љубице. У затвору сам провела страшну ноћ. Затворили су ме у собу гдје су биле још двије жене. Једна је била сељанка из околине Власенице, Мара, из куће Жугића, из које су повјешали 9 мушких глава. Друга је била једна луда сељанка из Прибоја. Била је из боље сељачке куће, али као безопасна луда, ходала је по селу, па је долазила и мојој кући. Кад смо били у кући попа Софре, дошла је била, али је добила наступ лудила кад је мене видјела. Страшно је било: расплела је сиједе косе па почела кроз кућу да јури и језиво да пјева: "Ја ћу вама нешто казати, Србијанци морају побједити". Сви смо побјегли из куће. Она је, сирота, била начула да је, у вези са ратом, са српством, учитељ одведен, па је видјевши мене, његову жену, довела у везу све тешке догађаје, који су њу потресли и изазвали тежак наступ лудила. Њу су довели у затвор зато што је кукала на Железничкој станици кад је испраћала мобилисаног сина. Ја сам стрепила да ме не позна и опет добије наступ. Цијелу ту ноћ пресједила сам натукавши на очи шешир и подигавши крагну од капута. Сутрадан видјела сам, кроз рупу на вратима, људе као скелете. Понеки су долазили до врата наше ћелије и богорадили: "Маро, сестро, имаш игдје залогај хљеба". Ја сам очекивала да ме пусте, да ме изведу пред старјешину затвора. Стрепила сам од тога да још једну ноћ проведем у ћелији са лудом женом. Почела сам енергично да лупам у врата и стражари ме одведоше пред неког чиновника који је само имао дужност да ми даде пропусницу за даље путовање у Бос. Градишку. Пустеше ме, те ја и сестра с дјететом бисмо, са пратњом детектива, спроведени у Градишку. Од тешког пута, по великој хладноћи, најпре преко Мајевице, па возом, биле смо

скоро промрзле. Мојој Надици смо једва одлијепили очице. У Градишкој нађем стан у кући Јелене Васић и останем у кућном затвору. Набавак за храну вршила је сестра. Она се запослила у радњи Видовића и Ковачевића, а ја нисам никуд излазила. У Градишкој су биле само жена и дјеца, сви виђенији људи били су по затворима и у интернацији, највише у Араду. Жене су ме лијепо примиле. Обилазиле су ме. Највише су ми се нашле у помоћи Гина Суботић и њена сестра Даница, затим попадија, жена попа Душана Суботића, па Зорка Малић жена Владе Малића, Милка Пајић и сестра јој Гина и друге. Живиле смо тако мирно, скромно. Ја сам добивала учитељску плату од Прибојске црквено-школске општине и давала сам и неке часове из њемачког језика а сестра је добивала плату из радње Видовића.

3. фебруара сестра дође с пијаце кукајући и донесе ми црну вијест да је мој Вељко обијешен. Јао! За првог дана и још неколико дана нисам могла плакати. Окаменила сам се. Сестра ми је потурала дијете да се освијестим. Први пут сам заплакала кад је из Дубице дошла Вељкина сестра Лепа. Тек доцније сазнала сам каквом је јуначком смрћу завршио. О томе је најаутентичније писао свештеник који је присуствовао погубљењу: свештеник Мратинковић. Имам у документима његов чланак. Ведро се попео на стратиште, целата потапшао по рамену: "Ниси ти крив". Скинуо крагну, наметнуо себи омчу и ускликнуо: "Живио српски народ", "Живила слобода!" "Живио краљ Петар!" У томе су залупали добоши да се даље не би чуло. И Аустријски лист "Bosnische Post" писао је: "Ишли су у смрт као у сватове". Са Вељком су истом смрћу уморени наш кум који је крстио нашу Наду, пок. Мишко Јовановић и Данило Илић. Вељка сам у затвору посјетила трипут. Кад сам у јануару била код њега, био је он с друге стране гвоздене преграде, окован. Око нас било је много чувара и неки у војничким униформама. Ја сам му рекла да смо ја и Љубица поднијеле молбе за помиловање, али и ако молба буде одбијена, "Ти ми буди јунак и храбро поднеси што бити мора. Гледај ове задригле швабе и њима ће доћи крај, липсаће негде без трага а Ти и Твоји другови даћете своје животе за узвишени циљ, за слободу свога народа." Он ме је ведро гледао, није веровао у помиловање, био је прегорео свој млади живот. Задње ноћи, на бијелом хљебу, читао је Јеванђеље и подвлачио нека мјеста. Јеванђеље имам, завјештаћу га Музеју православне цркве у Београду. Те ноћи писао је опроштајна писма: мени, Нади да јој се преда кад јој буде 15 година, браћи, сестрама. Писма мени и Нади послао је Окружни суд сарајевски у Градишку преко суда. Неки судија, Хорват, није нам писма предао него их је послао у Сарајево Земаљској влади са дописом да таква "велеиздајничка" писма треба уништити, јер ће иначе одмах бити објављена у Србијанским новинама. Тај Хорват је похваљен "за своју будност". Чиновник коме је наређено да уништи писма није их уништио, него је оригинал задржао а направио преписе и ја сам их у препису примила од мог дјевера Васе.

У Градишкој сам живила 1915 и 16, а онда се преселила у Бос. Дубицу. Ту сам ступила као учитељица дјеце Нике Цикоте. Од њега сам добила

двособну кућицу за становање. У једној соби биле су школске клупе а у другој смо становале ми. Наставу сам држала од 8-12 и од 2-4. Послије 4 долазиле су ми ученице за вишу дјевојачку школу и то двије Матаругине и Босилка Цикотина. Ове три ученице водила сам у Бања Луку да полагају испит у Државној вишој дјевојачкој школи. Послије часова за вишу школу долазила ми је још за њемачки језик једна муслиманска дјевојка, која ми часове никад није ни платила. Мучила сам се од јутра до ноћи. Сестра ми се у међувремену удала за учитеља Глигорија Јерића. По ноћи сам кувала ручак за сутра дан, спремала, пропирала, пеглала. Раном зором устајала сам, спремама моју Надицу и пошто ми се сестра удала и отпутовала, а ја послје рата добила мјесто на основној школи, Наду сам водила мојој заови Лепој а у подне је враћала кући. Мучиле смо се и ја и дијете. Кад смо пролазиле кроз варош, жене истом устају и отварају прозоре а ја се већ нарадила и дијете морала из сна да пробудим. Кад смо Наду питали зашто ће учити она каже: "Учићу за госпоју", јер је, јадница, видела да "госпоје" могу спавати докле хоће. Међутим, није јој било суђено да "изучи за госпоју" него је свршила права и посветила се тешкој судској струци.

Послије паузе од неколико мјесеци наставићу да записујем своје успомене.

У међувремену, задесила ме је тешка жалост. 28. марта 1966. умрла је моја сестра Јеленка. Од ње сам старија 6 година па сам за њу имала не само сестринска него и мајчинска осјећања. Она је имала лијепу старост. Извела је на пут петеро дјеце, сви су постали добри и корисни људи: једна кћерка и један син су љекари, 2 сина инжењери. Једна кћерка учитељица, удата за инжењера. До гроба у Бијељини отпустили су је синови и кћери и осамнаесторо својих најближих: петеро дјеце, 3 снахе, 2 зета и осмеро унучади. Све је то младеж која ће наставити да живи својим животом, али мени је најтеже, лијепо ми се пола живота откинуло.

У Дубици смо остале до краја рата, до ослобођења. Сви Срби су одахнули. Људи (који су преживјели) вратили су се из логора и затвора. Одушевљењу није било краја.

И ја сам учествовала у општој народној радости, али сам оплакивала своју судбину. Мој се друг неће вратити. Ми у Дубици жељели смо да видимо бар један одред српске ослободилачке војске, па смо навалили на Нику Цикоту, који је био предсједник Нар[одног] вијећа да позове одред војске, ко бајаги да одржи мир. Дочекали смо војнике са неизмјерним одушевљењем и љубављу. Моја Нада је предала старјешини одреда цвијеће и поздравила пригодном декламацијом. Жене су се натјецале која ће изнијети боље ђаконије и дати боље постеле. (Мени се ипак нешто није допало: У Дубици је била учитељица сестра Леа Пфефера. Одмах се почела мотати око официра – чини ми се био је резерни – у цивилу је био учитељ, презиме, чини ми се, Јовичић). Иако је упозорен ко је она, он јој је ипак указивао нарочиту пажњу. Одмах је почело оно наше "братство и јединство" које та аустро-шокачка багра никад није искрено прихватила.

а сестра је добивала плату из руке Петра. 43
 3 фебруара сестра дође с куцама куцајући и донесе
 ми урну вијести да је мај Вељко оженио. Уао!
 за први дан и још неколико дана нисам могао
 плакати. Окалемила сам се. Сестра ми је казала
 да дојде да се освјестим. Прво ођа сам зашла
 на каз је из Зрбнице дошла Вељкова сестра Јелка.
 Тек дођа је сазнала сам каква је јунак сам
 српцу мај Вељко браво. О томе је најзаступљеније
 горе писао свештеник који је присуствовао тогу.
 Јелка: свештеник браво индигит. Имам у добу =
 мечама постој чланак. Бадро се почео на срп =
 тинке нешто кажемао по рачу, "наш је
 краљ". Слично Краљу, наметнуо себи ољу чучка
 нуо: "Нашо српки народ! Нашо слобода! Нашо
 краљ Петар! У томе су залуцали до томе да се
 даје чеба чуло. И аустријски мист Вошмизеле
 Post" писало је: "Имају су у срцу као у сватове".
 Са Вељком су истоим српцу уморене наан ку
 који је криво намау наду, код Мишко Јовано =
 вич и записо Улаћ. Вељко сам у замбуру
 појетима тринути. Када сам у јануару била
 код него, био је он с друге стране гводеке
 трепраде, оклован. Око нас било је много
 чубара и неких у војничким униформам
 лица. Уј сам му рекао да што ја и куцају тога
 јеле могае за томи твабе, али бр најбо мога буде
 одбрана, Пим ма буда јунак и храбро погнест

Из Дубице сам отишла у Сарајево. Добила сам мјесто за помоћницу директорице Софије Мандић. Почела сам још те 1919. год. да се спремам за испит на двогодишњој Педагошкој школи. Додељена сам била на рад мушкој трговачкој школи, а пошто сам положила испит, постављена сам за директорицу Женске грађанске школе. Поред своје службене дужности, материнске и домаћичке дужности, развила сам врло живу активност у женским удружењима. Била сам једна од вођа "Женског покрета", секретар "Кола српских сестара" и председница канцеларије, т. ј. одељења "Народног женског савеза". Држала сам предавања, једно и на Народном универзитету. Са заовом др Стаком Бокоњић, држала сам састанке са ученицама учитељске школе, поздравни говор на прослави 10 годишњице "Гајрета" на коме ми је секретар Гајрета нарочито честитао с ријечима "ваш је говор био најсадржајнији." Држала (сам) велики говор и у Градској вијећници за право гласа жене. То је била једна велика манифестација, са импозантном поворком жена кроз град. Држала (сам) реферате на конгресима "Народног женског савеза" и т.д. и т.д. У међувремену моја Нада проводила је весело ђачки живот. Била је одлична ученица и развила се у лијепу, љупку дјевојку. Матурирала је и требала је да продужи студије. Пошто у Сарајеву није било ни једног факултета а жао ми је било послати саму у Београд, ријешила сам да се преселимо.

31. маја 1966, одавно опет не наставих своја сјећања.

Данас је хладан дан, не може се бити на тераси, гдје је обично, проводим своја послеподнева радећи што у рукама: крпљење, плетење и друго. Моји укућани буду забављени својим послом са својим друштвом а ја не одржавам везе ни ским: моје вршњакиње су или помрле или се као и ја повукле у своје домове, па сам већином сама. Доста читам, доста размишљам. Више живим у прошлости него у садашњости. Садашњост ме не задовољава. Ми смо са одушевљењем и пожртвованошћу радили за слободу свог народа, надајући се да ће се у слободи постићи просвјешћеност и веће материјално благостање нашег народа. Жељели смо да се на слободној територији развија наше племе снажно духом и тијелом. Често се сјећам једног разговора са Васиљем Грђићем. Рекла сам му: постигосмо слободу, какав нам је сад циљ? Одговорио је: да се културно уздигемо и да **општечовечанској култури дамо свој допринос**. Нажалост садашња генерација занешена комунистичким идејама равнодушна је и према крваво одбрањеној отаџбини и према посебним одликама и традицијама народним, као да би јој било свеједно да наш народ изврши самоубиство. Запрепастила сам се кад ми је један комуниста рекао: "Мени је свеједно кад би сутра уместо нас овде живели Кинези". Комунистичка партија која је узела власт, није донијела ни жељене слободе ни благостања народу. Дај боже да пође на боље! Тешко ми је и помислити да су све жртве биле узалуд.

Представнице Кола Српских сесџара на вјенчању краља Александра и краљице Марије, 8. јуна 1922. године. Јованка Чубриловић у другом реду са црним шеширом.

Наставак са стране 47.

1931. године преселисмо у Београд. Нада се уписала на Правни факултет кога је у најкраћем року са оценом 9 завршила. По завршетку студија отишла је на годину дана у Париз ради учења језика, а доцније да докторира. Кад се вратила добила је мјесто у Окружном суду па је у судској струци остала и до данас.

Ја сам добила мјесто наставнице Мјешовите грађанске школе на којој сам годину дана вршила дужност управитеља.

31. јула 1966.

Та година кад сам била вршилац дужности управитеља била ми је врло тешка. На школи сам затекла свађу између двије групе наставника. Једни су били против дотадашњег управитеља Трајка Антића и покушали да и мене увуку. Други су били против мене, јер су били против тога да жена буде управитељ на Мјешовитој грађанској школи. Школа је, међутим, напредовала, број ученика се повећавао, зграда је постала претијесна. Молили смо од Општине града Београда да нам даде већу зграду. Сазвала сам збор родитеља и покушала да заједнички радимо на добивању веће зграде. Основала сам "Фонд сиромашних ученика" са циљем да се отвори трпеза за најсиромашније и да им се набављају школске књиге и прибор. За предсједника "Фонда" изабран је неки Гавриловић, уображен човјек који је покушао да се мијеша у ствари школске управе. Имала сам велике муке да га сузбијем у томе.

1 31 маја 1966 година отсет не наставих своје јављање.
 Замисао је слободан дан, не може се бити на базару, изје,
 ишито, проводио своје поштоматне радове као у руркала
 кривене, и летице и друго. Моји културни буру забављам
 својим поштоматни са својим друштвом а ја не одржавам
 везе ни с ким; моје вршњацике су ми познате ни се
 као ја паљурке у своје државе, па сам већина сала.
 Још а питањем, доста размишљавам. Према мени у про-
 шлости него у садашњости. Садашњост не не зедо-
 вавања. Ни смо са одушевљеним и поштоматним раду
 ни за слободу свога народа, надјуре се да ће се у слободи
 поштоматне привојевности и везе материјално благодатно
 нашег народа. Мени смо да се на слободуј мери-
 рити развоје наше тиле снажно духом и поштомат.
 У исто се дефан једног разговора са Василем Јуфенк.
 Рећи сам му: поштоматно слободу, какав нам је сад
 циљ? Одговорио је: да се културно уздигнемо а да
ошито свјезаност ју култури дано свој добринос.
 Најташност садашња генерације занеметена комунистички
 крили идејана равнодушна је и према хравао одбраме-
 ниј отаџбини и према посебним одликама и тради-
 цијана народним, као да би јој било свједно да
 наш народ мборчи и салодушество. Запреча стале сам
 се кад ми је један комуниста рекао: Мени је свједно
 кад би сутра уместо вас овде шивели Хитлери."
 Јошунитишка партија која је узела власти није дошле
 на ни шивене слободе ни благодатна народу. Зај вине
 да поје на доле! Мени смо ју и поштоматни да су све шивене
 бине култури.

Факсимил 48. странице Записа из 1965. године.

На Свесловенском слету у Прагу 1938. Нада Чубриловић и Даница Видојковић

Школа је била у тешком положају нарочито због тога што њен опстанак није био законом обезбијеђен. Из државног буџета биле су обезбијеђене само плате наставника, а све материјалне трошкове имала је да сноси Општина "ако на то пристане"! Требало се борити да Општина преузме материјално издржавање т.ј. да даде зграду, огрев, осветљење, школске послужитеље и друге потребе. Председник Општине био је зло-

гласни Милутин Петровић. Отишла сам са још двојицом наставника да молимо да се за школу даде одговарајућа зграда. Њему су пре тога подвалили да потпише уговор за неку зграду у Војводе Миленка ул. где су биле мале собе и остале просторије за приватне станове. Кад сам му рекла да та зграда никако не одговара, да се у њој не може одржавати настава и да је не можемо примити док је не прегледа комисија Министарства просвјете, добио је хистеричан напад, викао је, праскао ногама, лупао тако да су дошли из сусједних канцеларија да виде шта је то. Наредио је да се одмах у ту зграду преселимо и кад сам се вратила у школу, пред кућом су већ стајали камиони. Брзо сам сакупила наставнике и организовала сеобу. У новој згради организовала сам наставу тако да сам свако одељење ученика разделила на (а) и (б) – једна половина радила је пре подне а друга после подне. Судбина школе је уопште висила о концу. Општина је хтјела са себе да збаци терет издржавања школе. Пошто сам као управитељица била и члан Општинског одбора, предложила сам да једна делегација одборника посјети школу и да се увјери у корисност њеног постојања. Одборници су поднијели врло повољан извјештај, нарочито су били одушевљени школском радионицом – школа је била занатског смјера. Издржавање школе је коначно примљено на општински буџет. Добили смо и другу зграду, у Француској улици, која је ипак одговарала. Боже колико сам напора поднијела док се то све средило т.ј. док сам осигурала опстанак школе. Моје личне тешкоће још нису биле престале. Попријеко се гледало на то што сам жена, што сам Босанка, роварило се против мене и од одељења Министарства дошло је решење да "предам дужност најстаријем мушком наставнику". Предала сам дужност најстаријем, Милошу Вучковићу, који је био врло недостојан и послје краћег времена смијењен. Постављен је за управника Ђуро Поткоњак, човјек старији, исправан али као Личанин имао је против себе групу Србијанаца. Ни он, сиромаш, није дуго остао на том положају, замијенио га је Ђока Ђорђевић. Он је био према мени непријатељски расположен, правио ми је више неприлика без икаквог повода с моје стране. Док сам вршила дужност управитеља школе била сам изабрана за председницу секције Удружења наставника грађанских школа за Београд, Земун и Панчево. На тој дужности сам се послје двије године рада захвалила. Извјештај о раду био је на Скупштини примљен са одобравањем. Још сам била наставница у активној служби кад је настала кобна 1941. година.

9. авг[уст] 1966. настављам

Чим је Хитлер почео да дивља по Европи настало је и код нас грозничаво стање. Споразум с Нијемцима нико није одобравао. Оставке на министарски положај поднијели су одмах мој дјевер пок. Бранко и Срђан Будисављевић. Образована је нова влада с предсједником Симиновићем. Дошао је 27. март 1941. Раскинут је пакт с Нијемцима. У Београду манифестације "Боље рат него пакт". Народ је збиља био једнодушан, био против пакта с Нијемцима. Знало се и то да ће Нијемци одговорити нападом на нашу земљу,

а знало се и то да ми не можемо зауставити тога страшног непријатеља који је већ био прегазио пола Европе. Почело је евакуисање Београда. Одлазио је свако ко је имао гдје. Узалуд је Симовић апеловао: "останите сви у својим домовима". Ми нисмо имале куда. Молила сам Бранка да уколико се буде повлачио из Београда, поведе Наду. Обећао је. Тако смо остале. Дошао је 6. април, недеља, ујутро. Дошла нам је Надина другарица, комшиница Слава Загорчић. Пијемо кафу. Радио свира. Наједанпут се зачу језиво зујање. Наилазе штукe. Слава отрча кући. Ја и Нада и бединерка Тинка сјурисмо се у подрум. Настаде паклено бомбардовање. Тешка бомба ударила је и срушила кућу преко пута од нас и убила нашу добру комшиницу Дану. Ми смо побегле у склониште на скверу недалеко од куће. Изгледа да је док смо биле у склоништу, долазио по Наду Бранков шофер са аутом и вратио се пошто нас у кући није нашао. У склоништу се било искупило доста комшилука, али повикаше да бјезимо јер је на склониште пала бомба (која још није експлодирала). Побјегосмо код Загорчевих, те у њихов ров. Било нас је много. Било је страшно. Таласи бомбардера наилазе. Штукe се обрушавају. Земља подрхтава. Бјесомучни Хитлер је био наредио "Уништити Београд". Наша кућа је била тешко оштећена: кров срушен, зидови попуцали, прозори разбијени и изваљени. Ништа из куће нисмо понијели осим једног коферчета са документима. Ни хране. У страху и ужасу провели смо у рову цијели дан и предвече, по наговору Загорчевићевог рођака Бошка Тешановића, кренусмо из Београда авалским друмом. Нисмо знали куда ћемо, само даље од ужареног пакла, јер Београд је горио. Ријека народа креће се друмом. Са нама су и двоје старијих људи и једна тешка срчана болесница. Нећемо да их оставимо а са њима врло споро одмичемо. Једва смо стигли до 9 километра у Јајинце. Уђемо у једну недовршену кућу – ни врата, ни прозора, ни намјештаја, ни ватре, ни хране. Захлади и поче падати снијег. Напатисмо се и, пошто већ Нјемци уђоше у град, вратисмо се. Ми нисмо могле у нашу кућу него се 2-3 дана склонисмо код Загорчевићевих а затим узмем једну собу у вили "Ната" недалеко од куће. Ту преселим и ствари, неке сам већ прије изнијела у Загорчића кућу, јер сам из Јајинаца дошла да из упола порушене куће спасем што је вредније. Срећом сам имала нешто готовог новца те одмах погодим са инжињером Крехликом да ми оправи кућу. Већ 1. јула уселиле смо се у оправљену кућу. Уочи самог бомбардовања Нада се вјерила са Вељком. Он је отишао у своју војну јединицу, али после капитулације вратио се. Извјесно вријеме крио се од Нјемаца а онда се одлучише да се вјенчају. Вјенчање је обављено у септембру. Кум вјенчани а после и дјецу крстио је Јосиф Кораћ-Пепек и кума Борка, обадвоје професори, искрени и топли пријатељи. И Нада и Вељко су положили испите, Нада судијски, а Вељко адвокатски. Живот се како-тако организовао, отвориле су се школе, прорадили судови. Ја сам се јавила на дужност, и пошто сам навршила 41 годину и 2 мјесеца активне службе – пензионисана сам 1944.

Нада је наставила рад у суду.

1943, 4. јула родила нам се Јованка, а 4. августа 1947. родила се Вера. Помогла сам Нади да их одњегујемо. Сада су велике дјевојке. Јованка је апсолвирала архитектуру, а Вера је матурирала са дипломом Вук Караџић која се даје за одличан успјех у свим разредима, а она никад није ни на полугодиштима – имала друкчије оцјене него све петице. Много се поносимо њима. Нека су живе и здраве!

Јованка Чубриловић са кћерком Надом и унукама Јованком и Вером.

Глава III

НЕКА ДОКУМЕНТА ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА ИЗ УЧИТЕЉСКОГ ПЕРИОДА

**СРПСКИ ПРАВОСЛАВНИ ЦРКВЕНО-ШКОЛСКИ ОДБОР У
ТУЗЛИ
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ**

Тузла, 26. маја 1910. п.с.к.

СВЈЕДОЦБА

Овим се званично потврђује од стране Срп[ског] прав[ославног] Црквено школ[ског] одбора у Тузли да г. Вељко Чубриловић, учитељ, ради на нашој школи од 15. августа 1905. године до данас.

Ова му се свједоцба издаје на његову молбу, што хоће да тражи сталан декрет за службовање на српским школама од В[исоког] Ц[рквеног] П[росвјетног] Савјета, јер је свој дефинитивни сертификат од Земаљске Владе изгубио.

За Срп[ски] прав[ославни] Цркв[ено] школски одбор у Тузли.

26. маја 1910. п.с.к.

Подпредседник

Перо Стокановић

Печат: Српске православне
општине у Д. Тузли

ГЛАВНО НАДЗОРНИШТВО СРПСКИХ ШКОЛА ЗА Б[ОСНУ] И
Х[ЕРЦЕГОВИНУ] У САРАЈЕВУ
ВЕЉКИ ЧУБРИЛОВИЋУ СРП[СКОМ] УЧИТЕЉУ

[Сарајево, 26. јула 1912.]

Врој 125. ех. 1912.

УВЈЕРЕЊЕ

Овим се званично потврђује да је г. Вељко Чубриловић намјештен као дефинитиван учитељ у Прибоју. Његова основна плата износи за сада К. 1200 годишње и од те плате може му се обуставити на основу правоћних административних и егзекутивних сврха до износа од К. 600.

Сарајево, 26. јула 1912.

Печат:

Главно надзорништво Српских школа
за Босну и Херцеговину у Сарајеву

Главни школски надзорник

В. Барић

Главно Надзорништво Српских Школа за Б. и Х. у Сарајеву.

Број 125. ех 1912.

У В Ј Е Р Е Њ Е.

Овим се званично потврђује, да је г. Вељко Ч у б р и л о в и ћ намјенен као дефинитиван учитељ у Прибоју. Негова основна плата износи за сада К. 1200 годиње и од те плате може му се обуставити на основу правемећних административних и ексекутивних оврха де износа од К. 600.

С а р а ј е в о, 26. ј у л а 1912.

Главни школски надзорник:

В. Боричић

Господину

Вељко Ч у б р и л о в и ћ у,

срп.учитељу

у

Прибоју.

Факсимил о поштовању Вељка Чубриловића за учитеља у Прибоју.

**В. БАРИЋ, ГЛАВНИ ШКОЛСКИ НАДЗОРНИК
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ - СПРСКОМ УЧИТЕЉУ**

Сарајево, 9. маја 1913.

Будући да је Земаљска Влада регулисала плате комуналним учитељима, то је Велики Управни и Просвјетни Савјет донио ријешење дана 29. априла 1913. број 853. да се од 1. маја исплате периодични доплатци сталним учитељима срп[ских] школа и то:

4 периодична доплата по 200 Кр.

4 периодична доплата по 300 Кр.

Првих шест доплата признају се иза сваке четврте године, а задња два иза треће.

Да би се могло тачно установити право на ове доплатке, позивате се, да овога пута поднесете оригиналне документе, или овјеровљене преписе, са потребним образложењем на ово главно Надзорништво а касније ће се доплатци исплаћивати аутоматски без нарочите молбе.

Основну плату и активитетни доплатак, уредиће Велики Управни и Просвјетни Савјет 1. јануара 1914. због буџетарних прилика наших црквено школ[ских] општина.

Сарајево, 9. маја 1913.

Главни школски надзорник
В. Барић

ВЕЛИКИ УПРАВНИ И ПРОСВЈЕТНИ САВЈЕТ У САРАЈЕВУ
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

Сарајево, 12. фебруара 1914.

Врој 159. ох. 1914.

Господину

Вељку Чубриловићу

српском учитељу у Прибоју

Донашањем "Школске Уредбе" створене су нове прилике у званичном раду и правном положају учитељских лица у нашим српским школама. Услијед тога настала је и та потреба, да се удесе и попуне нове учитељске "Особне и квалификационе листе", и да се у њима означе и утврде све чињенице, на којима се оснива поменути положај учитељских лица и огледају прилике њиховог званичног рада.

Тога ради достављају Вам се у прилогу 2 примјерка нове листе, с позивом, да их у одијелку А. и Б. свестрано и тачно испуните и у року од 14 дана иза примитка ове наредбе, предложите надлежном Епархијском Савјету.

При томе треба узети у нарочит обзир слиједеће:

1. Све наводе треба доказати исправама, и то или оригиналним, или овјеровљеном препису (нове преписе може овјеравати и црквено школски одбор и не требају биљега). Датуме треба увести сасвим вјерно по старом календару, а у загради по новом.

2. У 3. рубр. А. треба употребити изразе "Припадник Босне и Херцеговине", односно "Аустријски држављанин", или "Угарски држављанин".

3. Податке у рубр. 4. А. треба доказати вјенчаним листом и крсним листовима дјецe, која су у животу (у колико за сад буду при руци).

4. У рубр. 8. подразумијева се испит за више народне школе, дипломе са виших педагошких или свеучилишних курсева, курсева за слејд, господарство и др.

5. У 10. рубр. А. треба навести, да ли учитељ[ско] лице разумије страни језик, или њиме потпуно влада, – да ли само усмено, – или и усмено и писмено (саставци, кореспонденција).

6. У 12. рубр. А. не треба наводити чланство у цркв[ено] школским одборима, јер је то вирилно учитељско право.

7. Наводе рубр. 13. А. треба доказати војн[ичким] сертификатом или књижицом, евентуално навести "трајно опроштен од војништва".

8. Рубрика под Б. I. врло је важна за учит[ељска] лица, која су служила прије звања у нашијем школама по српским, комуналним или државним школама у монархији, или по комуналним школама у овој земљи. На подацима тога доба темељи се урачунавање година у период[ичне] доплатке и мировину. Ту пређашњу службу треба доказати увјерењем тадашње највише школ[ске] власти [Школски Савјет Карловци, – Земаљска Влада, – зем[аљско] намјесништво] о времену и својству службе, а уједно и о томе, колико би се од тијех година, према тадашњим прописима тамо, рачунало у доплатке, а колико у мировину. Ко нема такове податке, нека их у сопствен[ом] интересу што прије набави.

9. У I. рубр. под Б. II. мисли се само **први избор**, кад је неки приправник или учитељ први пут компетовао за мјесто у српској школи ове земље. То треба доказати изватком из записника црквено школског одбора.

10. Рубр. 3. истог одијељка такођер је врло важна. Од дана кад је ко наступио у звање и положио заклетву, рачунаће се новајлијама вријеме службе уопште.

11. У I. хоризонталну рубрику у одијељку Б. II.б. треба у дотичну вертикалну рубрику уписати само име првог мјеста службе, као и први приход у том мјесту. У рубрици за приход, која својом текстацијом не одговара пређашњим приликама, већ је намијењена будућим новим, треба унијети оне врсте прихода, које су тада биле, а текстове који томе не одговарају, превући црвеним мастилом и уписати нове. Приходе у нарави (стан, башча, дрва) треба навести у напоменама.

Иза рубрике за вријеме службе, треба у "Напомени" додати нову рубрику, и у њу уписати својство службе.

У даљем простору, иза те прве хориз[онталне] рубрике, уписују се други случајеви у колико су наступили у истом мјесту (означени су у глави тог одијељка) а на свршетку података тога првог мјеста службе, уноси се укупан износ времена службе у истом мјесту.

Иза овога треба истим начином унијети по реду податке (промјене и др.) из другијех мјеста службе, све до конца год. 1913. У интересу бољег а једнообразнијег уношења тијех података нека се учитељ-ца послуже приложеним формуларом.

Касније податке у томе одијељку (иза год. 1914. и даље) уносиће надлежни школски надзорници.

Сарајево, 12. фебруара 1914.

Предсједник
АЕ. и Митрополит
ИЛАРИОН с.р.

Глава IV

ЗАБИЉЕШКЕ ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА ИЗ УЧИТЕЉСКОГ КАЛЕНДАРА

Српске задаће

УВОД У ИСТОРИЈУ ВАСПИТНИХ ТЕОРИЈА

I. Тјелесна се казна ни у коме случају не може допустити, и то из три разлога: 1. По природи својој она је ропска и понижава; 2. С временом она губи своје дејство; 3. Ако учитељ врши своју дужност показујући чврстину у раду, неће бити прилике за њу. Она је заиста оружје рђавог учитеља.

II. Ниједан васпитни нацрт, који није брижљиво начињен и тачно одређен у своме општем прегледу, ако не у свима појединостима, не може бити изведен, а да се много времена не изгуби.

III. **Раткеови афоризми:** 1) У сваком наставном плану треба следовати раду и току природе, свако учење, које је усиљено и природи противно, шкодљиво је и слаби природу. 2) Учи само једној ствари. У исто вријеме ништа не ремети тако разумијевање као покушај, да се многе ствари у исто доба науче; прво сврши, дакле, једну ствар, добро, па онда пређи на другу. Научити можеш који било језик и на једном писцу. 3) Често понављај исту ствар; што се често понавља, дубоко се утискује у разум, а учењем многих ствари на збркан начин и разум је збркан, поремећен. 4) Учи се све прво на матерњем језику. То има ту добру страну, што васпитаник мисли једино на ствар коју учи, а не на средство, којим је учи. Од матерњег се језика прелази на друге. 5) Учи све без насиља. Насиљем и ударцима учење постаје мрско младим ученицима. И то је противно природи. Дечаци се бију, јер нису запамтили, чему сте их учили, али да сте их ви учили, као што треба, они би то запамтили. Сада морају да пате они због ваше небрижљивости. 6) Ништа не учи напамет, ако човјек много троши на учење напамет, то бива на штету

разумијевања и оштроумља, ако је дух сватио што честим понављањем, то ће се природно упамтити без тешкоћа. Не треба задавати два часа једно за другим. 7) Јединства нека буде у свему, како у наставним методима, тако и у књигама, прописима. Граматике нека су у узајамној вези, колико је год то могуће, и немачка и јеврејска и српска. 8) Прво учи самој ствари, а затим начину ствари. Не дај правило пре градива, писца и језика. Правила без градива ремете разумијевање. 9) Учи свему огледањем и истраживањем, мало по мало. Ауторитет не вриједи ништа сам собом, ако нема основа и разлога за то. Ни једно правило ни појам не треба да се усаде у дух док нису овјерени, и док није доказано нађено да су тачни.

IV. Коменски

Градиво морамо тако разрадити да свака година, сваки мјесец, сваки дан, сваки час има свој одређени задатак.

Школских часова не сме бити сувише много, највише четири, а толико опет за приватно учење. Телесне се казне не смеју употребљавати.

Сва објашњавања морају бити јасна као сунце. Ако треба да потпомогне ухо, рука, говор, као што је добро и употребљавати моделе, слике, таблу.

Multa roga; retine ovleta; retent doce.

Много распитуј; памти, задржи што си научио; од онога што си запамтио поучавај.

Шта може да учини учитељ за лектуру

Учитељ, 1895.

У народним библиотекама не треба да буде само књига, које би пружале корисно знање, не само књига које би забављале садржином, утицале на срце и осјећање, већ и народне умотворине које, поред осталих историјских списа, треба да развијају родољубље.

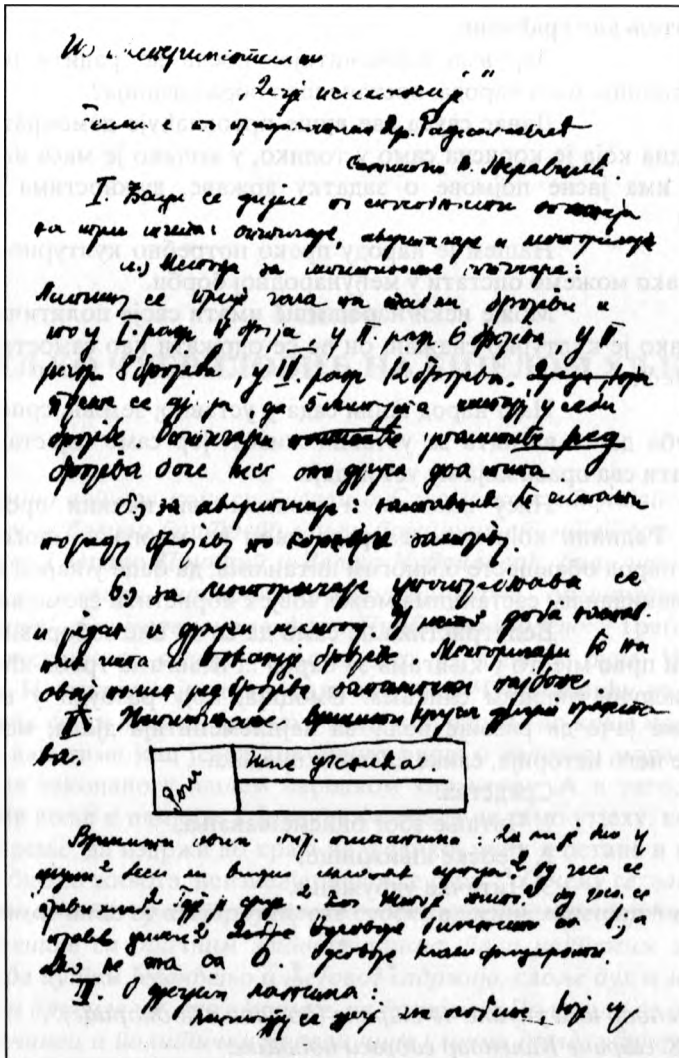
Развијати потребу читања школом.

Док се год не развије потреба за читањем у довољној мјери, дотле ми и не можемо говорити ни о каквом културно-васпитном утицају литературе на народ. Осим тога, ако се осјећање потребе читања или боље интерес за читање не развије, онда од писмености нема никакве користи, јер писменост сама по себи нема никакву васпитну силу, већ је само једно од средстава, да се до васпитања дође. Ако се не чита и писменост ишчезава.

Сијела за разговор и читање

У Њемачкој су развијене породичне вечери за читање. У Норвешкој постоје друштва младића за разговор.

Учитељ или који интелегентнији чича реферише о каквој васпитној књизи и њеном предмету, уједно излаже популарне књиге и нуди их на продају и читање.

Факсимил 14. странице забилежики из Училишког календара.

Значајну улогу у преваспитавању и образовању народа играју и новине. Но штета је што новине као партијски органи све оно што доносе обоје партијском бојом. Већина читалаца мисли као и њихове новине, или како згодно рече неки професор: "пусте новине да за њих мисле". Листови треба да стоје у служби васпитања и да своје читаоце упућују на ваљану лектуру препоручујући и критикујући књиге, које су намјењене дједи и народном васпитању.

Показује се потреба за оснивањем "Друштва за ширење добрих списа у масу".

Учитељ као грађанин

Зар има племенитијег посла но радити на томе, да народ, или тачније маса народа, постане што образованија?

Данас свуда све више преовлађује демократија, самоуправа народна која је корисна само у толико, у колико је маса народа образована, те има јасне појмове о задатку државе, дужностима и правима грађанским.

Нашем је народу преко потребно културно оснажење, јер једино тако можемо опстати у међународној борби.

Може неки народ и не имати своје политичке независности, али ако је културно снажан, он ће се одржати као самостална народност, нпр. Чеси.

Наш народ живи сада у уставној земљи, српска интелигенција треба да се васпита за уставни живот, јер само свјестан грађанин може уживати сва права која му устав даје.

Нису школом и књигом сви начини просвјештавања исцрпљени. Радници који хоће да раде наћи ће много и много начина и прилика да народ обавијесте о многим питањима, да баце у народ нове мисли и идеје. У свакидањим састанцима може човјек користити своје народу.

Белетристика не само да се не сме заборавити, него јој се мора дати прво мјесто у књигама за народ ... Књигама треба ићи за тим да се машта испуни лијепим сликама. Емоција, коју разбуди у нама добра поезија може јаче да развије вољу за најплеменитија дјела, може да нам оживи више него историја, слике славних предака.

Средства:

1. Читање због описмењавања,
2. Сеоске књижнице,
3. Читачка удружења.

* * *

Календар има укујно 44 сїрране (до задње ѿодкорице).

Од 8. сїрране Календар садржи ѿодашїке:

Школска уредна и дисциплинска ѿравила (сїр. 8).

Народно васїшїање (сїр. 10).

Проучавање Коменског (сїр. 11).

Метїод земљойиса и исїорије – како да се ѿредају (сїр. 12).

Из експериментїалне дечије ѿсихологїје: И ѿаци се деле ѿо сїособносїима оїажања на ѿри ѿшїа: оїшїичаре, акусїшїичаре и моїшоричаре (сїр. 14).

Анїроїометїријско мерење (сїр. 16).

Мерење умора (сїр. 17).

Подаци о бројевима часоїиса, ѿрошковник ишїд.

Глава V

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ НА БИЈЕЛОМ ХЉЕБУ

Већина аутора који су писали о Сарајевском атентату, поготово оних који су се бавили историјским истраживањем појединих атентатора, сагласни су у томе да су Гаврило Принцип и Вељко Чубриловић, били најистакнутије личности у оквиру национално-револуционарне организације назване "Млада босна". Својевремено је Адам Прибићевић писао: "Треба да будемо захвални аустријској судској власти што је дала у руке Чубриловићу Јеванђеље. И зато што је, тако, дала прилике Чубриловићу да нам остави вјеран отисак свога врелог, јуначког и служби народа до краја преданог срца, пружајући нам тиме још један докуменат више о великом моралном богатству, које је закопано у нашем народном карактеру. А и зато, што му је, против своје воље и намјере, с Јеванђељем дала не само утјеху, већ и подстицај и охрабрење, да издржи до краја на јуначкој муци и остане и преко гроба оно што је био за живота, неизневјеривши се себи."¹ *О чему се, заправо ради? Ради се о томе што су аустроугарске судске власти, мијешајући политичке кривце-мученике са обичним заговорницима, па и најчешће злочинцима, настојале да уштедје Јеванђеља и његовог садржаја, слома дух и морал својих клијената и присиле их, као вјернике, на покајање. Полазило се од тога да и обичан злочинац и политички кривац чине слично дјело: убијају, руше, разваљују или намеравају да то учине. Али није се имало у виду да то обичан злочинац чини из користољубља, а политички кривац за свој народ или своју идеју.*

Са Јеванђељем, чији је основни смисао позив на жртвовање и слављење мучеништва, Вељко Чубриловић је друговао неколико мјесеци, а посебно интензивно пред вјешање. У тој књизи је читао и оловком подвлачио она мјеста и садржаја за које је држао да одговарају највише његовој природи и положају у коме се нашао. Тако је, напр. из Јеванђеља – по

¹ Српско коло - Календар, Загреб, 1922, стр. 66.

Маџеју, њодвлачио најчешће оне садржаје који су даџи у главама: V, VI, IX, X; а из Јеванђеља – њо Јовану, њоглавља: VI, IX, X, XI, XII, XIII, XIV и XVIII.

Неке од њодвучених формулација су:

- Старајте се не за јело које пролази, него за јело које остаје за вјечни живот, који ће вам дати син човјечији;

- Ја сам пастир добри, пастир добри душу полагаје за овце, и кад будем подигнут од земље, све ћу привући к себи;

- Још мало, и свијет мене више неће видјети и ви ћете ме видјети, јер ја живим и ви ћете живјети;

- Чашу коју ми даде отац зар да је не пијем.

На крају је закључено: "Читао Вељко Чубриловић на Бијелом Хљебу 20. јануара 1915."

Јеванђеље је њредао Вељко Чубриловић својим сесџрама на задњем оџрошџајном сасџанку, 3. фебруара 1915. године, њред само вјешање и оно се све до данашњих дана чува код Наде Чубриловић-Ковачевић као највећа реликвија. Добила га је од своје џеџке Виде Чубриловић-Койривице 15. VI 1931. године, након џџо је сџекла исџиџ зрелосџи на Првој класичној џим-назији у Сарајеву.

**НОВИ ЗАВЈЕТ
ГОСПОДА НАШЕГ**

ИСУСА ХРИСТА

превео
Вук Стеф. Караџић

1864.
Издање А. Рајхарда и др. му
у Бечу

НАДИЦЕ МИЛА,

Кад год Ти буде тешко у животу, нађи утјехе у Јевађелију по Св. Јовану, које је читао Твој отац на Бијелом хљебу 3. II 1915. године.

На задњем опроштају са сестрама 3. II 1915. године у 6 сати изјутра рекао нам је: Прочитајете Јевањђеље Св. Јована, оловком сам подвлачио поједина мјеста, која су најбољи тумач мојих осјећања задње ноћи.

Немојте замном плакати, јер умирем за свој народ, кога волим.

Угледајте се на мене!

За успомену на храброг оца, предајем Ти ову свету књигу дне. 15. VI 1931. године.

Кад си матурирала у Женској гимназији у Сарајеву.

Твоја тетка Вида Чубриловић

Наднице мила!

Када смо сви били једно у
животу, па смо ушли у Јеванђељу
у Св. Јовану, који је писао тој
одењу на Бијелим хвасту 3. II 1915 године.

На задњем одењу са
северне 3. II 1915 године у 6 сати
изјутра рекао нам је „Промојите
Јеванђеље Св. Јована, оловком
сам извадио изједина мена,
која су најбољи тумач мојих
осетана задње ноћи.

Немојте замишљати, ја
умрем за свој народ, који волим.

Промојите се на мене!

За цетиљу на крају оца, предан
си ову свету књигу где 15. II 1915.

Када си маторила у
Херцеговину из Сарајева.

Овога мена, Туга је сват.

КЊИГА "НОВИ ЗАВЈЕТ", ПРЕВОД В. КАРАЏИЋ 1864.

ПО МАТЕЈУ

ГЛАВА V.

4. Благо онима, који плачу, јер ће се утјешити.
6. Благо гладнима и жеднима правде, јер ће се наситити.
14. Ви сте видјело свијету, не може се град сакрити кад на гори стоји.
15. Нити се ужиже свијећа и меће под суд, него на свијетњак, те свијетли свима који су у кући.
39. А ја вам кажем да се не браните од зла, него ако те ко удари по десном образу, обрни му и други.
44. А ја вам кажем: Љубите непријатеље своје, благо-сиљајте оне, који вас куну, чините добро онима, који на вас мрзе, и молитe се Богу за оне, који вас гоне.

ГЛАВА VI.

10. Да дође царство твоје, да буде воља твоја и на земљи као на небу.
24. Нико не може два господара служити: јер или ће на једнога мрзити а другогга љубити или једнога вољети а за другогга не марити. Не можете Богу служити и мамони.

ГЛАВА IX.

из 37. Жетве је много а посленика мало.

ГЛАВА X.

- из* 16. Ето ја вас шаљем као овце међу вукове.
17. Чувајте се од људи: јер ће вас они предати судовима, и по зборницама свијијем биће вас.
18. И сви ће мрзити на вас имена мојег ради, али који претрпи до краја благо њему.

На сѣр. 182. ѿочиње ЈЕВАНЂЕЉЕ ПО ЈОВАНУ, а ѿред ѿим њеџовом руком најисано:

Читао Вељко Чубриловић на Бијелом Хљебу 20. јануара 1915.

ГЛАВА VI.

27. Старајте се не за јело које пролази, него за јело које остаје за вјечни живот, које ће вам дати син човјечији.

50. И изведе их на поље до Витаније, и подигнувши руке своје благослови их.

51. И кад их благосиљаше, одступи од њих, и пуношаше се на небо.

52. И они му се поклонише, и вратише се у Јерусалим с великом радошћу.

53. И бијаху једнако у цркви хвалећи и благосиљајући Бога. Амин.

*Читао Светко Губриловић
на Бијелом меду 20 јануара 1915*

СВЕТО ЈЕВАНЂЕЛИЈЕ

по

Ј О В А Н У.

Г Л А В А I

У почетку бјеше ријеч, и ријеч бјеше у Бога, и Бог бјеше ријеч.

2. Она бјеше у почетку у Бога.

3. Све је кроз њу постало. и без ње ништа није постало што је постало.

4. У њој бјеше живот, и

живот бјеше видјело људима.

5. И видјело се свијетли у тами, и тама га не обузе.

6. Посла Бог човјека по имену Јована.

7. Овај дође за свједочанство да свједочи за видјело да сви вјерују крозањ.

8. Он не бјеше видје-

Факсимил 182. странице Светог Писма које је Вељко Чубриловић читао уочи извршења смртне казне. (Својина Јованке Чубриловић).

из 35. Који мени долази неће огладњети и који мени вјерује неће ожедњети.

из 63. Дух је оно што оживљава, тијело не помаже ништа.

ГЛАВА IX.

Ја дођох на суд, на овај свијет да виде који не виде, и који виде да постану слијепи.

41. Рече им Исус: кад би сте били слијепи, не бисте имали гријеха, а сад говорите да видите, и тако ваш гријех остаје.

ГЛАВА X.

11. Ја сам пастир добри, пастир добри душу своју полаже за овце.

13. А најамник бјежи јер је најамник и не мари за овце.

27. Овце моје слушају глас мој, и ја познајем њих и за мном иду.

28. И ја ћу им дати живот вјечни и никад неће изгинути и нико их неће отети из руке моје.

ГЛАВА XI.

из 51. "прорече да Исусу ваља умријети за народ;

52. и не само за народ, него и да расијану дјецу скупи у једно."

ГЛАВА XII.

24. Ако зрно пшенично паднувши на земљу не умре, онда једно остане, ако ли умре, много рода роди.

32. И кад ја будем подигнут од земље, све ћу привући к себи.

ГЛАВА XIII.

34. Нову вам заповијест дајем да љубите један другог као што ја вас љубим да се и ви љубите међу собом.

36. Куда ја идем не можеш сад ићи за мном али ћеш послуже поћи за мном.

ГЛАВА XIV.

19. Још мало, и свијет мене више неће видјети и ви ћете ме видјети, јер ја живим и ви ћете живјети.

ГЛАВА XVIII.

из 11. Чашу коју ми даде отац зар да је не пијем?

из 14. *Иодвучене ове ријечи и ѿред њима уийиѿник*: да је боље да умре један човјек него народ да пропадне.

Глава VI

ПРЕПИСКА ИЗМЕЂУ ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА И ЊЕГОВЕ СУПРУГЕ ЈОВАНКЕ У ВРИЈЕМЕ САРАЈЕВСКОГ ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКОГ ПРОЦЕСА 1914. ГОДИНЕ

Преписка између Вељка Чубриловића и његове сугрупе Јованке у вријеме сировођења Сарајевског велеиздајничког процеса, није до сада објављивана. Сматрало се да је то зраћа сировога приватног карактера и да њу историја нема шта да тражи. Међутим, када се пажљивије погледа садржај писана и околности у којима су она настала, онда се види да су писма јако значајна за расвјетљавање низа питања везаних, не само за породицу Чубриловић, већ и за Сарајевски аџенда у цјелини.

Желим овом приликом да се посебно захвалим госпођи Нади Чубриловић-Ковачевић, кћерки Вељка Чубриловића, која је, због оштрије Српског и цивилизацијског интереса, дозволила да се ова зраћа учини јавним добром.

Наиме, одкако је Вељко Чубриловић одведен из Мајевичког Прибоја у Сарајево у затвор, па док није осуђен и објешен 3. фебруара 1915. године, он је својој сугрузи Јованки и малољетној кћерки Нади, упутио девет писана и то: 24. јула, 3. октобра, 6. октобра, 7. октобра, 21. новембра, 5. децембра и 21. децембра 1914. и 14. и 31. јануара 1915. године.

Јованка је, у своје и име кћерке Наде, шакође послала девет писана мужу и то: 19. септембра, 30. септембра, 7. октобра, 10. октобра, 8. новембра, крајем новембра, између 1-14. децембра и 21. децембра 1914. и једно писмо 27. јануара 1915. године.

Овом приликом доносе се у препису сва ова писма онако како су и настала и то без икаквих бијних измјена. Жеља је да се сачува у потпуности њихова ауџенџност. Сва писма писана су руком, црном џинџом и то шако што је Вељко писао џри писма ћирилицом, а шест џаџинџом. Јованка је писала чеџири писма ћирилицом, а џет џаџинџом.

Орџинали писама налазе се код Наде Чубриловић-Ковачевић. Више него и једна друга врста докумената ова писма описликавају раскошне ликове Вељка Чубриловића и његове сугрупе Јованке онако какви су они уистину и били. Ради се, прије свега, о младим људима, школованим, културним, људним енергије, прожећим великим плановима за будућност своје породице, струге и свога народа. Они се међусобно бескрајно воле, поштују, уважавају, испомажу, али нису ауторитетни, већ имају и високо изражене националне и опште људске квалитете. Када најр. Јованка обавјештава свога мужа у писму од 19. септембра да је већ у "четвртом мјесецу прудноће", она га не обавезује да се о томе брине, већ му пише: "само теби нека драги Боже да здравље и добро, за што се молим дан и ноћ". У стилу легендарног писника Филипа Вишњића, Вељко на то одговара: "Твоје благословено стање необично ме радује. Чувај се душо моја, може Боже да ти да ми родиш замјеника, љуба освешћеника. Ако буде син одмах за пошаљи на краљеву војску. По оној народној - 'Рани сина ја шаљи на војску. Србија се умириши неће.'".

Биће најбоље да се писма не преиричавају, него изворно читају.

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ И СТАКИ [БОКОЊИЋ]

Сарајево, 24. јула 1914.

Драга Јованка и Стако,

Увелико ме развеселило кад сам чуо да си са нашом Надом¹ дошла. Кад сам то дознао у души ми је било лакше. Јави ми коме си оставила кућу и да ли је Бранко дошао. Драга Јованка, купи ми једне кожне папуче и пошаљи што прије.

За сада ми не остаје друго, него да Ти зажелим најљепше здравље, а тако исто и нашем дјетету.

Поздрави све наше, а пољуби Јову,² Стаку,³ Виду⁴ и Даиницу Ану,⁵ а Тебе и нашу Наду грли и љуби твој супруг

Вељко

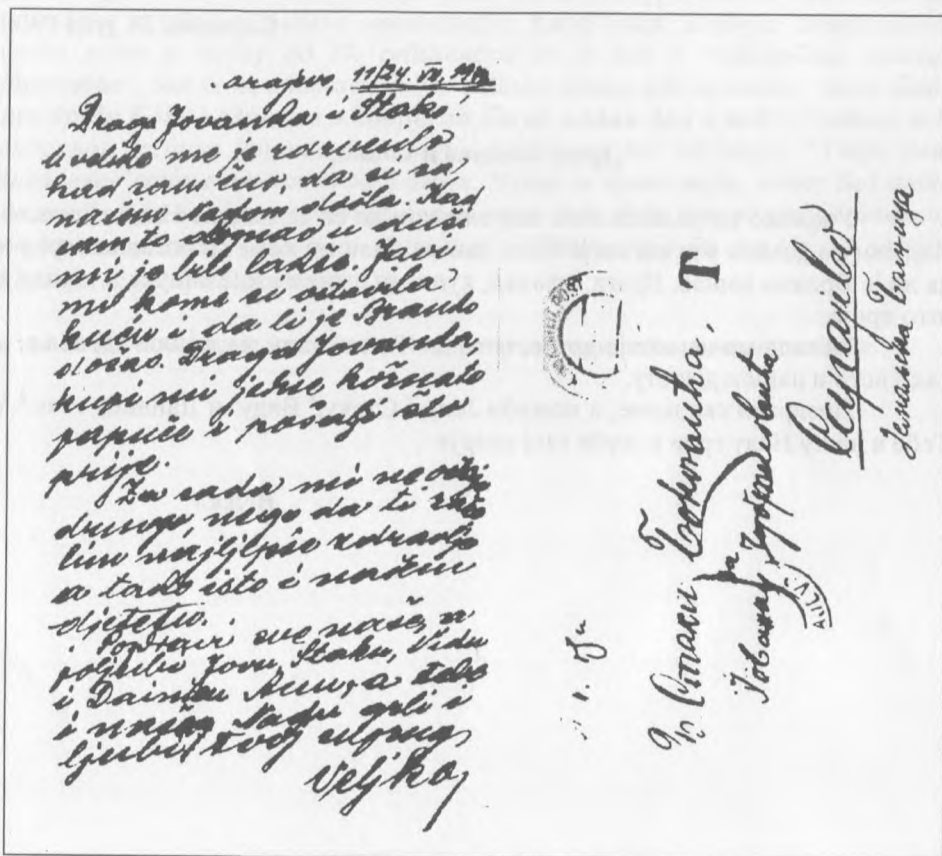
¹ Нада Чубриловић, кћи Вељка Чубриловића, имала је тада десет месеци.

² Др Јово Боконић, суйруг др Сїаке Чубриловић.

³ Др Сїака Чубриловић, сестїра Вељка Чубриловића.

⁴ Вида Чубриловић, сестїра Вељка Чубриловића.

⁵ Даиница Ана, ујина Јованкина у Сарајеву.

Факсимил првог Вељковог писма.

ЈОВАНКА ЧУБРИЛОВИЋ -
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

Сарајево, 19. IX 1914.

Мили мој Вељко,

Јављам Ти да смо ја и Нада хвала Богу здраво и добро.

У Сарајеву ћу остати са дјететом и са Јеленком¹ још неко вријеме. Могу Ти јавити да ће нас Бог опет обрадовати породом, ја сам чини ми се у четвртом мјесецу трудноће. Ништа се за нас не брине, само Теби нек драги Бог да здравље и добро, зато се молим дан и ноћ. Јави ми се бар са двије три ријечи, да се умирим.

За нас се ништа не брине, буди потпуно миран.

Сви те волимо и љубимо, а највише твоје

Јованка и Нада

---

¹ Јеленка, сестра Јованкина, учитељица.

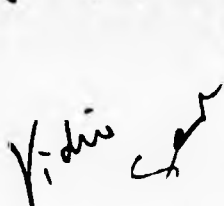

Мили мој Звонко,
 жабвам Ти да смо ја и Нада
 хвала Богу здраво и добро.
 У Сарајеву, ћу остати са дјететом
 и са Уљинком још неко вријеме.
 Могу Ти јавити да ће нас још оти
 обрадовити пороком, ја сам чини
 ми се у четвртој мјесецу трудотне.
 Ништа се за нас не брине, само
 Теби нех држи Ти да здравље не
 добро, за то се молим дан и ноћ.
 Јави ми се бар са двије пера
 вријеме да се умирим.
 За нас се ништа не брине,
 буди потпуно миран.

Сви те волимо и љубимо
 а највише мвоје.

Јванка и Нада

у Сарајеву, 19. III. 1914.

Факсимил првог Јованкиног писма.

ЈОВАНКА ЧУБРИЛОВИЋ -
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

Сарајево, 30. IX 1914.

Мили мој Вељко,

Чим су изашле оптужнице ми смо Ти потражили бранитеља и то хтјели смо баш г. Цислера,¹ којег Ти је случајно и суд именовео.

Ако одбрана успије, као што се ми надамо, одредили смо као хонорар кућу и земљу у Градишкој и осим тога колико се још могне, неће се жалити.

Ја сам неколико пута тражила дозволу да Те смијем посјетити, али су ме увијек одбијали и сад су ми обећали, да ћемо се моћи видјети после главне расправе. Молићу да Ти смијем донијети и Наду.

Она је проходила уочи Крстовдана, здрава је, немирна и врло златна.

Срдачно те воле и поздрављају Стака,² Вида³ и Јеленка, а нарочито Те љубе Твоје

Јованка и Нада

---

¹ Др. Цислер Рудолф, адвокат.

² Др Сјака Чубриловић, сестра Вељка Чубриловића.

³ Вида Чубриловић, сестра Вељка Чубриловића.

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, 3. октобра 1914.
(Препис Јованкином руком)

Мила моја,

Пошто нема Др Цислера, то осјетих потребу да Ти опет пишем. Прво да Ти прикажем "моје обитовачиште". Ћелија 4 1/2 м дуга, 2 м широка, прозор у квадрат по метар, а на њему гвоздена решетка, врата окована, на њима отвор са заклопцем као око, туда стражар сваки час вири да види шта радим. Уз дужи зид гвоздени кревет, утврђен шарафима за под, на њему сламарица и јастук од сламе тврдо набијен, два чаршафа и ћебе (од јуче 2 до-бисмо), до кревета у ћошку канта од лима и лимени шкаф. Уз сјеверни зид сто и столица, на столу плехана посуда за воду и шоља за јело. Код врата у сјеверном зиду узидана је пећ и затворена вратима од жице посебним кључем. У западном зиду крај врата узидана је такозвана "кибла" која се вади када се на отвору отворе врата. Више кревета гвоздена полица. На прозорима капци са кључем, они се закључавају сваку вече. – Када још замислиш у тој ћелији Надиног тату у оковима, у зимском капуту, са шеширом на глави, вјечито гладна, намргођена и нервозна, па ћеш имати праву слику моју када сам у ћелији. Додај томе досадна и безобразна стражара, каквог балију добровољца како непрестано тупа пред твојим вратима и да простиш када напоље идем вири. А да слика буде потпунија замисли "бешлиса" како овде зову кључара, каплара, кога ваља титулирати "Нерг Коргогал" – и господине, а он некаки жалосни Пољачић¹ теби заповиједа и ословљава те са ти.

Укратко, жељан сам да видим човјека и да проговорим ријеч. Ни у Зеници не може бити горе. – Али ми имамо и задовољства. Договарамо се између себе куцањем. Баш данас по Чабриновићу питао сам Васу да ли му је зима и има ли капут. Нема. Ја сам му послао свој иберцигер. Мишко ми је јавио да је добио ћер, ја сам му честитао. Али ако кога опази стражар и јави, одмах казне постом (не добије јести), но ми се на то не осврћемо. Ја још ни-сам постио, а Чабриновић двапут. Имали смо и двије новине "Ђасу" и "Ок-ове", али је цензура заплијенила, уреднике казнила постом и обуставила

¹ Припадник пољске националности.

излажење. Обавешћавали смо се пишући плехом од пертла на шољама. Двапут су нас премјештали. Сваки дан тече монотono и досадно. Своју ћелију редовно прећем 2.000 пута бројећи, а то је 8 км. Ципеле и папуче сам подерао. – Збиља пошаљи ми **лијепих књига**. Кад се расправа сврши бићемо премјештени у други затвор, а ако ме не објесе, робоваћемо неће у Мађарској или Аустрији. Тога се бојимо сви. Не би ми робија била у Зеници, ти би тамо учитељица била. Васо нема веша, спремите му. – Не знаш како се радујем састанку, Теби и Нади. Само да је жив изаћи па дураћемо некако. Како кума Љуб[ица]²? Васо³ баш сада пита шта има. Чули смо да су Срби у Семизовцу и да је Танкосић⁴ погинуо. Пуно још има, али немам папира. Него вас грлим и љубим све, а нарочито Наду и Тебе воли ваш Вељко.

Где је Бранко?⁵ Зна ли ујак Васо,⁶ Лепа⁷ и Светко⁸ за нас? Пиши опширно. Јово Павловић⁹ и Милан Икић-Максимовић¹⁰ затворени су. И Јово Миловановић¹¹ и Живан¹² [Петковић] оптужени су да су држали са мном **тајне** састанке. О овоме ћу ти писати. Сироти људи ни криви ни дужни па толико пате. Поздрави све, ако можеш писати у Прибој. Ја држим да је Прибој комитски и војводе Вука-Војина.

В. [Вељко]

Шпајзкарта:

Доручак: чорба;

Ручак: чорба са 4-6 залогаја меса и 80-100 зрна пиринча, или паприкаш после кога не мораш прати шоље;

Вечера: црна кафа (удробљена густижом) – војничка, или чорба (ако је гершла добро је) и 1/2 кг хлеба.

² Супруга Мишка Јовановића, који је ипак ођер био у затвору.

³ Млађи Вељков браћ.

⁴ Танкосић Војислав (1881-1915.), иеиадијски мајор, организатор и инструктор чети за борбу против Турака у Старој Србији и Македонији. Био умешан у Сарајевски атентат због чега је у аустроугарском ултиматуму Србији иражена његова испорука, али је Српска влада то одбила. Истакао се у рајтовима 1912-1915. Погинуо код Крушевца.

⁵ Млађи Вељков браћ.

⁶ Васо Видовић, деда Вељков.

⁷ Сестра Вељкова.

⁸ Светко Лазаревић, свештеник, Вељков ујак.

⁹ Пријатељ Вељка Чубриловића.

¹⁰ Један од угледних сељака.

¹¹ Један од најбоље ситоједних људи у Мајевичком Прибоју.

¹² Један од најугледнијих људи из Мајевичког Прибоја.

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, [6. октобар] 1914.

Мила моја Јованка,

Дошао ми је бранитељ Др Цислер. Мило ми је што сте њега "изабрали". Ја сам здрав и жив.

Пошаљите ми:

1 ципеле бр. 43

чарапа, сапуна и што лијепо за јело, али не много.

Жељан сам вас свију, али Боже здравља, макар ћемо се видјети. Ја и дан и ноћ на вас мислим и са вама сањам.

90 дугих дана нисмо се видјели.

Нека буде онако добро, а са мном како буде.

Вас волим и грлим небројено пута.

Остало ће вам доктор причати.

Воли вас и грли

Вељко

ЈОВАНКА ЧУБРИЛОВИЋ -
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

7. X 1914.

Мили мој Вељко,

Данас доби од г. Цислера Твоју цедуљицу и обрадова се кад након толико дугих дана прочита пар њежних ријечи написаних Твојом милом руком. Сад ти ово пишем код Стаке и пожурићу се да Ти по г[осподину] бранитељу пошаљем ситнице које си тражио. Да ли си примио чарапе, папуче и веш, које сам ти послала преко Окружног суда?

Мили мој Вељко, скоро ћемо се можда видјети приликом расправе, неznam да ли од радости или од жалости стрепим чекајући тај дан.

Наша је **Надица здрава и златна, паметна, иде по соби, тетура се на својим дебелим малим ножицама. Иста је Ти.**

Већ сам ти писала да сам опет у другом стању, сад је четврти мјесец.

Мили мој, **буди само храбар, не колни духом.**

Буди нам здрав и храбар.

Сви Те волимо, а љуби Те твоја Јованка и Нада и Јеленка.

Свога брацу пуно, пуно љуби и воли
сеја Вида.

Свог браца много љуби
сестра Стака.

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, 7. октобра 1914.

Миле моје, двије женске главе,

Јуче када ти писах на брзу руку, стојећи то учини, а сада хоћу, мила моја, да Ти на тенане пишем и опишем стање у коме живим ево данас 90 дугих дана и још дужих ноћи, а без вас двије слатке моје. Мисли ми се роје, хиљаде и хиљаде мисли овога момента струје кроз мој мозак; али их не могу средити, јер осећање да вас нисам дуго видио, и жеља за вама надјачала је све друго, па и ово писмо ако буде мало збркано и несређено, узрок је: жеља за вама.

Необично ми је тешко пао растанак у Прибоју. Онај час када Наду спаваћиву пољубих, а она ме кроз сан погледа, и онај Твој болни узвик пред Миловановића ханом: **"Недају нам живити; воде нас као јање на заклање"**, непрестано ми је пред очима и на уму. Ти часови маме сузе на моје очи. – За ових 90 дана хиљаду пута преживио сам наш заједнички живот, а нарочито моменте од Надина рођења овамо. – Душо моја, најмања ситница коју у животу и не опажамо сачињава и она један дио нашег лијепог, слободног живота. Да ме пусте да бар, једанпут на дан шетам ходником, тричавих 10-20 м, ја бих то сматрао срећом и привилегијом.

Мила моја, нема дана, ни у дану сата када не мислим на вас; није прошао дан, срамота ме је рећи, али је тако, да нисам оплакао своју судбину. Надање је у мене ослабило. Сама помисао да би од вас двије био растављен дуги низ година убија у мени издржљивост, и грозна је као смрт. – Али, жеља за животом, ја волим живот, то сам сада увидио, јер сте вас двије оне, које дајете смисао моме животу, а није ми мрзак живот ни у прозаичном смислу, жеља за животом – слободом, надјачаће и ублажити моју тугу – ако ме не објесе.

Твоје ново, благословено стање необично ме радује. Чувај се душо моја, може Бог дати да ми родиш замјеника, љута осветника. Ако буде син одмах га пошаљи на краљеву војску. По оној народној **"рани сива па шаљи на војску, Србија се умирити неће"**. – Чувај се душо.

И моја иначе обична машта изневерила ме је. Стварао сам слике и прилике, кроз које ћу проћи. Перспектива је рђава. – У најбољем случају, ја тако мислим бићемо растављени бар 5 година, а у најгорем случају – смрт.

Но доста о томе. Биће онако како ће бити. Нема тако гадног положаја из кога човјек неће изаћи, а нема ни тако велике несреће коју човјек не може преживити.

А Ти, Јоко, како живиш, шта радиш, имаш ли новаца, ништа ми не пишеш. Отиди у В[елики] Ц[рквени] П[росвјетни] савјет и тражи да се Теби и Јеленки изда плата, а ја имам право на 1/2 плате све до осуде. Ви сте аутономни чиновници, а доспјели сте у незгодан положај. Они ће вам дати плате и потпоре. Је ли плаћено "Славији" све. То је важно у случају моје смрти, да не останете без ичега. Пишите ми гдје је Бранко и шта ради?

Шта је у Прибоју народ говорио, када су ме затворили?

Је ли срушена вијећница, шта си урадила са сланином и сувим месом и ракијом? Често пута сањам и мислим на богату софру у своме скромном дому. Овде је рана слаба. Недају да узимаш надопуну.

Заборадио сам казати да ми пошаљеш марамца, кашику, иглу и конач. Умијеси ми киселу штрудлу па пошаљи, ако допусте, или мљечни хљеб.

Иначе, ја сам здрав и жив, само кадкада патим од стомака.

О Нади, милој мојој пиши ми шта све умије? Зна ли рећи "тата"? Шта јој тетке веле, како им се допада? Сликај ју, па ми кришом пошаљи слику. Ону су ми одузели. Ову пошаљи по Др Цислеру, он је красан човјек.

Пиши ми о Стаки, Види, Јеленки и о себи, а нарочито о Нади.

Је ли Др Катица у затвору?

Загрлите се сви и изљубите умјесто мене; а ја ћу (ах) мишљу бити с вама и љубити све, а нарочито вас двије – моје женске главе.

Надин тата Вељко

ЈОВАНКА ЧУБРИЛОВИЋ -
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

Сарајево, 10. X 1914.

Драги Вељко,

Шаљем Ти ципеле № 43, 3 пара топлих чарапа, сафун и чешаљ, што си преко госп[одина] бранитеља Др. Цислера, тражио.

Пиши имаш ли чистих кошуља, гаћа и крагнува и је ли узате зимски капут и иберцигер.

Буди здрав нама свима Твојима који Те волимо и поздрављамо.

Љуби те Твоја

Јованка

ЈОВАНКА ЧУБРИЛОВИЋ -
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

Прибој, 8. XI 1914.

Мили мој Вељо,

Мене су из Сарајева послали у Прибој.

Молила сам да ми дозволе живити у Тузли, јер је у Прибоју врло тешко, али нијесу дозволили. Ја сам се са дјететом и са сестром прибила код попа Софре, узела једну собицу под кирију и **тако животаримо**. Нада је здраво, једино ради ње и живим, а иначе би давно свршила. **Без Тебе је Вељо врло тешко живити**. Ја овако далеко од Тебе ништа не знам шта је с Тобом, остало ми је једино да тугујем. Захтијевај мили Вељо да ми се одмах јави коначна пресуда, па ћу ја одмах доћи у Сарајево да се видимо. Захтијевај да ми се преко котара јави одмах како дође ријешење са Врховног суда. Сарајевска полиција неће сметати да тамо дођем, то ми је обећао сам владин повјереник Др Герде.

Поздравља Те и љуби Јеленка, а ја и **Твоја кћерчица љубимо те и волимо неизмјерно и молимо се Богу за свог милог тату** (Нека му буде милостив). Не тугуј.

Јованка

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, 21. новембра 1914.

Мила моја Јованка,

Јуче сам примио Твоје њежно писмо. Зашто си допустила да овлада душом Твојом очај? Ја сам миран, ту мирноћу буни ми Твоје неспокојство и немир. Јави се **котару** и моли да Ти допусте отићи у Дубицу. Од Врховног суда још није ништа стигло. Тек данас сам ја примио осуду, и пошто је Др Цислер отишао у војску именован сам за бранитеља адвоката Перишића. Коначна осуда тек кроз мјесец дана. Ја сам здраво и добро. Ти и моја мила Нада непрестано сте ми на уму. Пиши ми често.

Поздрави попа Софру и његове, и моје миле Прибојчане.

Јеленку љубим, а Тебе и моје чедо мило неизмјерно љуби

Ваш тата Вељко

Milda moja Jovanka, žene sam primio
 tvoje njošar promo. Želio si dopustiti da
 ovlada dušom tuvojom očaj! Ja sam
 miran, tu miru i buni mi tuje
 nepokojstvo i nemir - Jari, se kalom
 i molu da ti dopusti olisu n Dubion.
 Od Yehavny fuda još nje uista stiglo.
 Sve danas, sam ja primio ovdje, i pošto
 je de Cider olisao n rojden imenica sam
 na komitela utrokata Jevičića. Konata
 ovdje tek kroz njeve dana - ja sam
 njeve i dobro. Pi i moje mila Milda ne-
 jostam ni mi na mmi. Pisi mi čudo!

Todorovi papa Jafar i njeve; i moje
 mila Priborčine - Jellena ljubim n sebe
 i moje čudo mila nekonjome Gubi
 Vasi taha Velje.

21. novem. bra 1914.

ЈОВАНКА ЧУБРИЛОВИЋ -
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

Прибој, [крајем новембра 1914.]

Мили мој Вељо,

Јуче добих Твоје драго писмо те се обрадовах кад видим само да си ми здрав и жив. Хитам, да разагнам излишне бриге, које сам Ти задала својим прошлим писмом.

Не сумњај уме мили мој, ја сам јака и сама се чудим одакле црпем оволику снагу, а оно је писмо резултат једног момента у коме је поред највећег савлађивања ипак пропиштала душа. Можда је извор моје снаге и у томе што се тврдо уздам да ће све добро бити. Ја осјећам (ако ме моје осјећање не vara) да ћеш нам се Ти опет здрав и жив вратити и молим се Богу да нам Те избави из тих тамничких зидина.

Ја станујем код попа Софре, око школе и око цркве све је пусто, све се развило из својих кућа. Наша визитна и спаваћа соба и сад су запечаћене и ствари у њима, а из треће собе, са тавана и из шпајза и кухиње све је разнешено и упропаштено, није ништа нема. Становали су у нашој кући солдати те су сву храну, сланину, суво месо, маст, ракију, све појели и попили. Краву и теле продо је Цвијетин за 110 круна, испод пола цијене.

Молила сам котара да ми се отпечате оне двије собе, да извадим постељину и што ми је најнужније, а још нема одговора. Молила сам и да се штета процијени па да ми се накнади. Али све се то може прегорети и прежалити, само, Боже дај да нам животи остану, а у првом реду Твој.

О браћи својој ништа не чујем, нити знам ће је који.

Ја живим врло повучено. Никуда не излазим, ни ским се не састајем, но ипак примјећујем да Те се свијет са симпатијама сјећа. Богдановић је још овде, а Миловановића баш раскући кућа: Јово затворен и у затвору умро, а поп Гашо интерниран у Сарајево. Живан у солдате узет.

Ти пишеш да идем у Дубицу, али то је мислим незгодно, јер је Вељко¹ у Араду као таоц затворен, па куд ћу самој Лепој.

Ми смо здраво и Нада је права Твоја кћи, весела, живахна и сваки дан све наличнија на Те. Ја јој покажем Твоју слику и питам гдје је татица, а она је љуби. Изнесем је понекад на брдо више куће и питам гдје је тата а она те гласићем својим дозива тата. Трче на сав мах. Већ зна изговорити неколико ријечи а све разумије што јој се само једном покаже.

Јованка

¹ Вељко Митраковић, муж Лейли.

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, 5. децембра 1914.

Мила моја женице,

Почећу као Душан¹: Жив сам и здрав. О Теби и о нашем чеду Нади мислим дан и ноћ. Сиротице, моје! Жао ми је што се патите и што ће те још много претрпјети због мене.

Мој бранитељ Др Перишић био је код мене и обећао је изградити код Др Шердеа да се повратиш у Сарајево.

Што се новаца тиче, то дигни своје плате од општине, а за мене по 1/2 плате за мјесец септем[бар], окто[бар] и новембар. Ако не могу исплатити, а Ти пиши Митрополиту Радонићу. Објасни му наш положај, нека Ти се исплати из Епархијских средстава, или из Српске Банке на рачун улошка прибојске Општине. Јеленка нека тражи од Савјета или плату или потпору.

Опширно ми пиши како си затекла нашу кућицу. А онда честитам Теби и нашој Надици Крсно име св. Николу, желећи да у будуће веселије и ведрије дочекамо и прослављамо у радости. Тога дана учини штогод сиротињи.

О Надици пиши шта све зна и о свему другом. Поздрави попа Софру и обе попадије. Јеленку волим, а Теби и Нади шаље небројено пољубаца и топлих загрљаја

ваш тата Вељко

---

¹ Вељко мисли на најмлађе Јованкиног брата Душана.

ЈОВАНКА ЧУБРИЛОВИЋ -
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

Прибој, 1.-14. XII 1914.

Мили Вељо,

Прмила сам Твоје писмо од 5. XII и изгледа ми да нијеси примио моје, у коме сам Ти писала како сам затекла нашу кућу. Затекла сам визитну и спаваћу собу запечаћене, а остало све отворено и потпуно празно. Све је, све размешено. Оне двије собе и сад су запечаћене, двапут сам писала кот[арском] уреду и молила да нам се отворе јер се патимо без постељине, па ништа не одговарају. Јеленка ће данас у Тузлу, да моли окружника, да нам се или ствари отпечате, или да нам се да пропутница за коју варош. Стака је удесила са старим ујаком Васом да ја станујем у Градишкој и пишу ми да иштем пропусницу.

Ја би одселила или у Градишку или у Сарајево ако ми Твој бранитељ изради дозволу да тамо станујем, али најприје би ствари попаковала и отпремила.

Нада је назебла па је мало ослабила, али ипак је хвала Богу весела и живахна. Врло је бистра и зна изговорити доста ријечи, а међу првима наравно слатку ријеч: **тата**. Мало је мушкобањаста, баш по твом укусу: узјаша на штап па трчи, то јој је коњо. Писала бих Ти још много, о њој и о свему, али бојим се, неће Ти хтјети предавати опширна писма, па се волим задовољити и са мање само да добијеш. У нади сам да се хвала милостивом Богу, неће извршити страшна казна на коју Те је осудио окружни суд, те сам радосна и уздам се у Бога да ће нам Те здрава и чила одржати и вратити међу нас, Твоје који те неизмјерно волимо.

Наше крсно име св. оца Николу прославићу са свима обредима, као и кад си Ти био, и одјенућу једно сиромашно дијете и учинити милостињу сиротињи, све за здравље Твоје и нашег дјетета.

Ти мили мој, само буди стрпљив и пази на здравље, па ће све Бог добро дати, све се може претрпити.

А сад честитамо Ти Крсну славу, са живом жељом, да до године заједно у здрављу и весељу прослављамо!

Пиши ми Вељо, имаш ли довољно рубља и да ли Ти се редовно пере? Јеленка ће Ти сад из Тузле послати по три пара свега: кошуља, гаћа, чарапа, марамица и једне пашмаге за по соби.

Пиши ми да ли Ти је нужно још шта од горњег одијела и све што Ти је потребно, ја ћу Ти послати.

Јави ми кад ово примиш. Пиши ми мили Вељо кад год можеш, Твоја су ми писма велика утјеха. Моли се Богу!

Поздравља Те поп Софро и његови укућани а ми Твоји волимо Те и грлимо небројено пута

Јеленка

Јованка и Нада

Пиши ми Вељо, имаš ли довољно рубља и дали Ти се редовно пере? Јеленка ће Ти сад их Турке послати по три пара свега: кошуља, гаџа, чарџа, мaramџа и једне паšмаге за по себи.

Пиши ми дали Ти је нужно још шта од горњег одијела и све што Ти је потребно, па ћу Ти послати.

Јави ми кад ово примиш.

Пиши ми мили Вељо кад год можеш, Твоја су ми писма велика утјеха.

Поздравља Те поп Софро и његови укућани и ми Твоји волимо Те и грлимо небројено пута.

Јеленка

Јованка и Нада.

Рибњи, 1. 14. / X. 1914.

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, 21. децембра 1914.

Мила моја Јованка,

Твоје мило писмо примио сам. Златна моја Нада, колико ми је радости принијела. Ја сам иначе добро. Сваки дан очекујем ријешење од Врховног суда, и ако се не надам ничем, опет једва чекам да изађем из ове неизвјесности. Биће онако како Бог нареди.

За тебе и Наду врло се бринем, а Ти ми тако мало пишеш о вама и вашем животу. Свака ме ситница занима. Када ће те почети предавања, и шта вам је владика Иларион одговорио у погледу плата?

Још пуно и пуно бих питања могао постављати, али ћу Ти краће рећи: опиши ми цио садањи твој живот. О свему и свачему!

Славу, нашу св. Николу провео сам преживљавајући оне сретне дане, када га заједно проводисмо.

Наду, милу нашу кћерчицу, хиљаду пута изљуби мјесто мене.

Поздрави попа Софру и његове, Богдановића и остале познате, а Ти душо моја одмах тражи да Ти се изда пасош, ако буде потребно да овамо дођеш, да се опростимо.

Јеленку волим, она је златна и добра.

Тебе, љубо, и наше чедо грлим и љубим

Вељко

ЈОВАНКА ЧУБРИЛОВИЋ -
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

Бос[анска] Градишка, 21. XII 1914.
(2. јануара 1915.)

Мили мој Вељо,

Прмила сам Твоје мило писмо од 8/21., које нас је затекло у Градишци. Ја сам свакако тражила пропутницу за Градишку, јер су сви наши жељели да ја будем овде, а зворнички кот[арски] уред био је "тако добар" па ме је овамо спремио са сигурном пратњом. Уосталом, то је сасвим свеједно, главно је да смо сад нас све три овде и да смо добро и здраво. Кума Ковачевићка била је у Араду да сахрани кума Ђорђу, па јој је тада стари ујак Васо наредио, да за мене, ако дођем овде, има једна соба у његовој кући (у којој сте ви становали). Кираџија још није испразнио стан, те сам се ја привремено настанила у кући преко пута, у Јелене Васића. Доцније ћу се настанили у тој Видовића кући или ће се отказати кираџији у нашој кући, па ћу тамо становати.

Писаћу о свему ујаку Васи, па како он нареди.

За наше издржавање имала сам до сада своју учитељску плату из Прибоја. Епархијски савјет наредио је општини да ми се тачно исплаћује. Општина ми је радо исплаћивала, уопште сви су били добри, према мени, те се надам, да ће ми плату и овамо слати. Јеленка од њене општине није добила, јер је њена општина сиромашна, али јој је митрополит рек'о, да ће јој Епарх[ијски] савјет исплаћивати. Надамо се да ће и ујак Васо наредити што буде нужно, да не би трпили оскудицу. Главно је, мили мој, Ти немој још и бригом о нама мучити себе. Гледај само да будеш миран и стрпљив, па вјеруј, све ће Бог дати боље него што ми мислимо. Помисли на толике хиљаде, који трпе и више него Ти, него ми. Ја се уздам у Бога и молим му се, да нам Те одржи здрава, само стрпљиво сноси све и пази на своје здравље колико год можеш. Је ли Ти сада зима, да ли Ти је потребно топлога рубља, пиши, да Ти пошаљем.

Како ми је мила Градишка и овај свијет. Све ми изгледа своје и познато. Кад видим дијете да протрчи улицом, ја се сјетим Тебе из Твога причања о Твом дјетињству. Кад чујем како овдје говоре живахно, ја опет као да видим Тебе. И ето, судбина, да наша Надица дише исти овај ваздух

који је дисао и њен Тата. Надица је наша опет хвала Богу здраво, била се у Прибоју и путем прехладила те је била ослабила, али се опет сад повратила. Она врло лијепо напредује. Све брзо схваћа. Тетка је учи разним лакрдијама којима би је од прилике научио Ти. Кад је питам гдје је наш татица, она рашири ручице па каже: от'со, от'со, Боже, али како слатко!

Често погледам у кућу, у коју си ме први пут довео својој мајци и сјећам се свега како је било и како се све промијенило. Ја сад и живим само од сјећања и наде, јер садашњост је тешка.

А сад мили наш тата, честитамо Ти Божић и драгог Бога молимо, да до године заједно у здрављу и радости проведемо. Немој да Ти буде без нас много тешко, сјети се, да ове године многе и многе хиљаде тата, неће Божић са својом дјецом провести. А и ми ћемо на то мислити и молићемо се Богу, да све на добро окрене.

Волимо Те и љубимо, Твоје

Јованка и Нада и Јеленка

Pisacu o svemu njaku Vasi, pa
kako on naredi.

Za naše izdržavanje imala sam
do sadu svoju učiteljsku platu iz
Truboja. Eparkijski Savjet naredio
je Opštini da mi se tačno ispla-
ćuje. Opština mi je rado ispla-
ćivala, upste svi su bili dobri
prema meni, te se nadam, da će
mi platu i ovamo slati. Jelenka
od njene opštine nije dobila, jer
je njena opština siromašna,
ali joj je mitropolit rek'o, da će
joj Epark. Savjet isplaćivati.
Nadam se da će i njak Vaso
narediti što bude nužno, da
nebi trpiti oskudicu. Ujavo je,
mili moj, Ti nemoj još i brigom
o nama mučiti sebe. Gledaj samo

Факсимил друге стране писма.

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, 14. јануара 1915.

Мила моја Јованка,

Твоја мила писма примио сам. Али нисам добио рубље, што ми је Јеленка послала из Тузле, али није потребно да ми шаљете. Иначе се врло радујем што си са милим чедом нашом Надом у Градишком. Населите се у нашу кућу. Ја сам иначе здрав и жив. Сваки час очекујем коначну одлуку о мојој судбини. Врховни је суд потврдио осуду. Душевно сам свјеж и гледаћу да ту свјежину и у најгорим приликама очувам.

Стака и Вида биле су двапут код мене у посјети, и једанпут ми писале. Када си у Градишком посјети моје тетке: Селку Радића и Бериће. Куми Стојки изјави искрено саучешће за кумом Ђорђом, и све поздрави.

О мени се немој много бринути. Нека сте вас двије моје женске главе живе и здраве, и нека буде само вама добро. А ја ћу стојичким миром испити ону горку чашу коју ми је Провиђење наредило. Као човјек сам живио, па тако исто хоћу да умрем. Не презам од будућности, макар како окрутна била.

Честитам вам Нову годину, и желим срећу и напредак и брз саста-
нак. Ако можете добити пропусницу, дођите.

Јеленку волим и хвала јој што је уз вас. Поздрави куму Стојку,
Радићеве, Берићеве и све који за мене питају.

Вас двије, милу Наду и Тебе воли Ваш тата

Вељко

ЈОВАНКА ЧУБРИЛОВИЋ -
ВЕЉКУ ЧУБРИЛОВИЋУ

Сарајево на Св. Саву 1915.
(27. јануара 1915.)

Мило срце моје,

Мислила сам да ћемо се моћи још који пут видјети, прије него отпу-
тујем, али не добисмо дозволу, јер нам је заиста релативно доста пута дозво-
љено. Ја и Љубица сутра послије подне путујемо. Пожељела сам наше миле
Надице. Питала сам на окружном суду за новце које тамо имаш, те ће Ти се
уручити. Немој Вељо жалити за храну, него набављај колико год можеш, кад
се новци потроше, тражи од Стаке, она ће положити. Шаљем Ти топлу вун-
ену капу и фине вунене чарапе и 3 марамице. Што ти год још устреба пиши
мени или Стаки, немој ничим да се патиш. Чувај своје, нама свима драго,
здравље и немој губити стрпљење, све ће Бог добро дати. **Увијек помисли да
нијеси Ти сам који патиш, него пате милиони.** Жао ми је што се још не
виђасмо да Ти речем збогом, и да Те видим у бољем расположењу него јуче.
Гледај, да премјестиш постељу даље од тог прозора и спавај вазда у фланел-
ским кошуљама.

Ја ћу опет ако Бог да здравља, потражити с времена на вријеме про-
путницу да Те посјетим и ако буде лијепих дана донијећу и Наду. Јеленка ми
је брзојавила да су обје добро и **Нада љуби тату. Једва чекам да идем дјетету,
а тешко ми се удаљити од Тебе, али Ти и онако знадеш да су моје мисли вазда
с *Тобом*.** Молим се Богу да Ти да снаге и здравља, да поднесеш све и да се
опет здраво вратиш своје дјетету и мени који Те неизмјерно волимо и топло
љубимо.

Јованка

*На дну писма које је примио од сугрупе Јованке из Сарајева од 27.
јануара 1915. Вељко је написао својом руком:*

Збогом, мила женице, збогом, драго дијете. 21. јануара 1915. у
сриједу у 5⁰⁰ изјутра. Љубим ваше ликове и шаљем безброј
пољубаца. Нека вас Христос-Господ утјеши.

Ваш тата

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, 31. јануара 1915.

Мила моја Јованка,

Твоје мило писмо примио сам. Жао ми је што се још једанпут не састадосмо прије Твога одласка, али се радујем што си прије обрадовала нашу милу Наду. Све ствари што си ми послала у реду сам примио. Хвала Ти! Моје рђаво расположење када си ме пошљедњи пут посјетила, препиши јакој назими и узбуђењу.

Понављам Ти мила моја, да се за мене не бринеш. Ма каква била пошљедња одлука, затеће ме приправна на све.

Ти само пази себе и наше мило дијете. Бојим се за вас. Када си већ у Градишком, а Ти ми пиши о њој. Посјети моје тетке.

Иначе ја сам здрав и добро. Ти ми пиши што чешће, јер се Твојим писмима много радујем. Опширно ми пиши о Нади.

Поздрављам све, а Тебе, Јеленку и Наду, воли много ваш тата

Вељко

Глава VII

ОСУДА

Окупација Босне и Херцеговине 1878. године од стране Аустроугарске и режим управе која су наметнули Бењамин Калај и његов следбеник Оскар Појџорек, укључујући њу и анексију Босне и Херцеговине 1908. године, довели су на крају до Сарајевског атентата 28. јуна 1914. године. Чим се то десило босанско-херцеговачка власт је скочила на ноге да похвата атентаторе. Принципа и Чабриновића имала је одмах у рукама, јер им је дејство ошрова било слабо, а зајим је листа проширена на неколико стотина људи за које се посумњало да би могли имати ма какве везе са њим велеиздајничким чином. На крају, број се свео на 25 младих људи, од којих су шесторица били активни учесници: Гаврило Принцип, Недјељко Чабриновић, Триво Грабеж, Васо Чубриловић, Цвјейко Појовић и Мехмед Мехмедбашић, а остали организатори и њихови помагачи.

На првом велеиздајничком процесу вођеном у Сарајеву од 12-23. октобра 1914. године, осуђени су на смрт: Данило Илић, Вељко Чубриловић, Мишко Јовановић, Миџар Керовић, Неђо Керовић и Јаков Миловић. Касније, царском интервенцијом, помиловани су на доживотну робију Миџар Керовић и Јаков Миловић, Неђо Керовић на казну сирогог зајвора у шрајању од 20 година, а објешени су 3. фебруара 1915. године: Мишко Јовановић, Вељко Чубриловић и Данило Илић. Државни целат Аустријанац Алојз Зајфрид о њиховом погубљењу је зајисао: "Јовановић, Чубриловић и Илић, пред вјешање су били врло мирни и прибрани. Али, када су добоши почели да ударају, они су ошочели клицање прошив Аустрије, и то врло живо".¹

Гаврило Принцип, Недјељко Чабриновић и Трифо Грабеж, с обзиром да су према аустроугарском законодавству били још малољетници, осуђени су на по 20 година робије. Зајим, на десетом мјесцу нашао се Васо Чубриловић са 16 година. Иза тога слиједе: Цвјейко Појовић 13, Иво Крањчевић 10, Лазар Ђукић 10, Цвијан Свјейановић 7, Бранко Загорац 3, Марко Перин 3, а остали су добили разне мање временске казне.

¹ Јован Бабић, Устеније Гаврилово, Бања Лука, 1994, стр. 283.

Од 13 осуђених и ујућених у зашворе Мелерсдорф и Терезијеништајн, осам је померло у самачким хелијама и то: Марко Перин, још 13. децембра 1914. године у Војној болници у Сарајеву. У Терезијеништајну, прво је, 21. јануара 1916. умро Недјељко Чабриновић, а 21. октобра исте године Трифко Грабеж. Лазар Ђукић је умро 19. марта 1917. а Гаврило Принцић 28. априла 1918.

У Мелерсдорфу код Беча, померли су од хладноће, глади и велике шортиуре: Неђо Керовић 25. марта, Јаков Миловић 16. априла и остарели Мишар Керовић 1. октобра 1916. године.

Крај рата и ослобођење су дочекали: Бранко Загорац, Цвијан Ситјејановић, Иво Крањчевић, Цвјетко Појовић и Васо Чубриловић.

Мехмед Мехмедбашић суђен је у описуству, јер је у међувремену побјегао у Црну Гору.

Више појединости о именима која су споменути садржи слиједећа

ОСУДА

У име Његовог ц. и кр. Апостолског Величанства!

Окружни је суд у Сарајеву наредио одредбом од 25. (12.) септембра 1914, бр. 7471/к, те након – од 12. октобра (29. септембра) до 23. (10.) октобра 1914. – под председањем судског надсавјетника Алојза пл. Куриналдија и у назочности судских савјетника Богдана Наумовића и дра Мајера Хофмана као судца, судског пристава Николе Рашића као перовође, напоскон Фрање Сваре као државног одвјетника, Иде Пфоб, Марије Келер и Јозефа А. Данона као приватних учесника, одвјет[ничког] перовође дра Макса Фелдбауера, одвјет[ничког] перовође дра Косте пл. Премужића, суд[ског] савјетника Фрање Струпла, одвјет[ничког] перовође дра Рудолфа Цистлера, одвјетника дра Срећка Перишића и судског тајника Већеслава Малека као бранитеља, – проведене главне расправе против: А. 1. Гаврила Принципа, 2. Недјељка Чабриновића, 3. Трифка Грабежа, 4. Васе Чубриловића, 5. Цвјетка Поповића, 6. Данила Илића, 7. Иве Крањчевића, 8. Лазара Ђукића, 9. Вељка Чубриловића, 10. Митра Керовића, 11. Неђе Керовића, 12. Јове Керовића, 13. Благоја Керовића, 14. Цвијана Стјепановића, 15. Михајла (Мишка) Јовановића, 16. Бранка Загорца, 17. Марка Перина, 18. Николе Форкапића, 19. Драгана Калембера, 20. Миће Мичића, 21. Јакова Миловића и 22. Обрена Милошевића; те Б. 1. Ивана Момчиновића, 2. Фрање Садиле и 3. Ангеле Садиле; и то на тужбу државног одвјетника, да су ови под А. 1.-22. извели дјела смјерајући на то, да се на силу измјени опсег подручја и земаља Аустро-Угарске монархије, да се наиме Босна и Херцеговина, отргну од монархије и припоје краљевини Србији; дочим ови под Б. 1.-3, да су дне 28. (15.) јуна 1914. иза почињеног атентата примили од Иве Крањчевића и сакрили у својој кући бомбе и бровнинг-пистољу, које је Васо Чубриловић требао употребити

код тога атентата, па је на приједлог државног одвјетника, да се сви ови под А. 1.-22. прогласе кривим злочина велеиздаје из § 111. б) к. з, а ови под Б. 1.-3. злочина припомоћи дане злочинцима сакривањем по § 296. к. з, те да се сви по закону казне, и на предлог приватне учеснице Марије Келер, да јој се у име оштете допита 680 К, данас дне 28. (15.) октобра 1914. пресудио ово:

А. I. Гаврило Принцип син Петров, родом из Облаја код Грахова, котар Ливно, у задње вријеме настањен у Сарајеву, српско-православне вјере, рођен 13. јула 1894. по старом календару, ђак VIII разреда гимназије у Београду, без иметка, нежењен и непорочан;

Недјељко Чабриновић син Васин, родом из Сарајева, надлежан у Требињу, и у задње вријеме настањен у Сарајеву, српско-православне вјере, рођен дне 20. јануара 1895. по старом календару, типограф, писмен, без иметка, нежењен и непорочан;

Трифко Грабеж син Ђорђин, родом из Пала, котар Сарајево, тамо надлежан у задње вријеме настањен, српско-православне вјере, рођен дне 28. јуна 1895. по старом календару, ђак VIII разреда гимназије у Београду, без иметка, нежењен и осудом котарског суда у Тузли од 19. (6.) новембра 1912, бр. 1951/кз, Б. 1204/1912 због преступка из члана § 345. к.з. са 14 дана затвора кажњен;

Васо Чубриловић пок. Јове, родом из Босанске Градишке, тамо и надлежан, настањен у задње вријеме у Сарајеву, српско-православне вјере, рођен 1. јануара 1897. по старом календару, ђак VI разреда гимназије, без иметка, нежењен и непорочан;

Цвјетко Поповић син Ђурин, рођен дне 4. марта 1896. по старом календару у Прњавору, у задње вријеме настањен у Сарајеву, српско-православне вјере, ђак III разреда препарандије, без иметка, нежењен и непорочан;

Данило Илић пок. Илије, рођен и надлежан у Сарајеву, 24 године стар (рођен 27. јула 1890. по старом календару), српско-православне вјере, бивши учитељ, у задње вријеме новинар, без иметка, нежењен и због преступка из § 358. к. з. по котарском суду у Фочи кажњен са 10 К новчане казне;

Лазар Ђукић син Стеванов, родом из Кључа, у задње вријеме настањен у Сарајеву, рођен 12. марта 1896. по старом календару, српско-православне вјере, ђак II разреда препарандије, без иметка, нежењен, непорочан;

Иво Крањчевић син Ђурин, рођен 20. маја 1895. по новом календару у Сарајеву, овдје надлежан и са сталним пребивалиштем, римо-католичке вјере, ђак II разреда трговачке академије, без иметка, нежењен и непорочан;

Вељко Чубриловић пок. Јове, родом из Босанске Градишке, настањен у задње вријеме у Прибоју, котар Зворник, 28. година стар, српско-православне вјере, учитељ српске конфесионалне школе, ожењен и отац јед-

ног дјетета, без иметка, кажњен осудом котар суда у Дервенти од 20. (7.) октобра 1908, бр. 2137/кз, због престапа из § 345. к. з. са 20 К новчане казне;

Михајло (Мишко) Јовановић син Перин, рођен, надлежан и са сталним пребивалиштем у Тузли, 36 година стар, српско-православне вјере, ожењен и отац једног дјетета, са иметком у вриједности од 100 К, управитељ кинематографа, писмен и непорочан;

Неђо Керовић син Митров, рођен, надлежан и са сталним пребивалиштем у Тобуту, котар Зворник, 28 година стар, српско-православне вјере, ожењен и отац од двоје дјеце, тежак са иметком око 2500 К, неписмен и непорочан:

криви су, што су у намјери, да се на силу измијени одношај подручја Босне и Херцеговине према Аустро-Угарској монархији и да се Босна и Херцеговина припоје краљевини Србији и у ту сврху у намјери да усмрте Његову ц. и кр. Висост надвојводу Пријестолонашљедника Фрању Фердинанда, подузели слиједећа дјела и то:

1. Гаврило Принцип, Недјељко Чабриновић, Трифко Грабеж, Васо Чубриловић, Цвјетка Поповић, што су дне 28. (15.) јуна 1914. у Сарајеву, у договореном савезу и у друштву са Мухамедом Мехмедбашићем, оборужани бомбама и бровнинг-пистољама, распоредивши се на више мјеста на Апеловој обали, истодобно засјели Његовој ц. и кр. Висости надвојводи Пријестолонашљеднику Фрањи Фердинанду, те што је у ту сврху Недјељко Чабриновић бацио бомбу према аутомобилу, у којем је сједила Његова ц. и кр. Висост надвојвода Пријестолонашљедник Фрањо Фердинанд, а да је бомба случајно промашила циљ, и Гаврило Принцип против Њега испалио један хитац из бровнинг-пистоље, те га погодио у десну страну врата и нанио му озледу, услијед које је Његова смрт наступила;

1. Гаврило Принцип напосе, што је у намјери, да усмрти Његову Преузвишеност поглавара земље Оскара Потioreка, који је сједио у истом аутомобилу са Његовом ц. и кр. Висости надвојводом Пријестолонашљедником Фрањом Фердинандом и са Њезином Висости војвоткињом Софијом од Хохенберга, испалио против њега други хитац из бровнинг-пистоље, који је погодио Њезину Висост војвоткињу Софију од Хохенберга у слабине с десне стране и задао јој озледу, услијед које је њезина смрт наступила;

2. Данило Илић, што је дне 15. (2.) јуна 1914. преузео од Михајла (Мишка) Јовановића у Добоју шест бомби и четири бровнинг-пистоље с муницијом, пренио ово оружје у Сарајево и сакрио у својој кући; затим што је наговорио Мухамеда Мехмедбашића, да непосредно судјелује у томе чину, а Лазара Ђукића, да му нађе још два друга за изведење истога, и кад му је нашао Васу Чубриловића, а овај још Цвјетка Поповића, што их је наговорио на изведење чина и подучио у баратању с бомбама и бровнинг-пистољама, напосе што је дне 27. и 28. јуна (14. и 15. јуна) 1914. раздијелио међу Мухамеда Мехмедбашића, Недјељка Чабриновића, Трифка Грабежа, Васу Чубриловића и Цвјетка Поповића бомбе и бровнинг-пистоље, што је дакле

на овај начин наручио Мухамеда Мехмедбашића, Васу Чубриловића и Цвјетка Поповића, да изведу горе описани чин, те набављајући средства и упућивањем помагао такођер, да се је чин заиста извршио;

3. Лазар Ђукић, што је течајем мјесеца јуна 1914. усљед потицања Данила Илића приопћио Васи Чубриловићу, да се кани извести горњи чин, упознао Васу Чубриловића са Данилом Илићем, те је тиме допринио, да је Васо Чубриловић у том чину судјеловао, што је дакле тиме помагао, да се је чин заиста извршио;

4. Иво Крањчевић, што се је течајем мјесеца јуна 1914. договорио с Васом Чубриловићем, да ће му сакрити оружје до дана чина, ако би га Чубриловић прије добио, а на 27. (14.) јуна 1914. опет се с њиме договорио, да ће након чина примити и сакрити оружје, ако га Чубриловић не би употријебио, што је заиста и учинио, дакле што се је прије чина споразумио са починитељем о помоћи, коју ће му пружити и прије и послје изведења чина;

5. Вељко Чубриловић, што је на 2. јуна (20. маја) 1914. у Тобуту преузео од Гаврила Принципа и Трифка Грабежа оружје, којим се је имао горњи чин извести, ово пренио у кућу Митра Керовића, одвео Гаврила Принципа и Трифка Грабежа у исту кућу, упутио Митра Керовића, да их прими на конак и прехрану, надаље да им стави на расположење кола у сврху њихова превоза и оружја у Тузлу, наговорио Неђу Керовића и Цвијана Стјепановића, да преузму оружје и одвезу Принципа и Грабежа у Тузлу, да предаду оружје Михајлу (Мишку) Јовановићу, напoкoн што је написао писмо Михајлу (Мишку) Јовановићу, те га уручио Неђи Керовићу, дакле што је хотимице набављајући средства и уклањајући запрeкe допринио, да се је горњи чин заиста извршио;

6. Михајло (Мишко) Јовановић, што је дне 3. јуна (21. маја) 1914. примио од Цвијана Стјепановића и Неђе Керовића 6 бомби и 4 бровнинг-пистоље с муницијом, те ово оружје сакрио на тавану своје куће, а онда га дне 15. (2.) јуна 1914. пренио у Добој и тамо га уручио Данилу Илићу, што је дакле тиме помагао, да се је чин заиста извршио;

7. Неђо Керовић, што је у ноћи од 2. на 3. јуна (20. на 21. маја) 1914. уз припомоћ Цвијана Стјепановића колима Митра Керовића одвезао Гаврила Принципа и Трифка Грабежа у Тузлу, однио 6 бомби и 4 бровнинг-пистоље с муницијом и ово оружје заједно с писмом Вељка Чубриловића предао Михајлу (Мишку) Јовановићу, дакле што је пруженом помоћи допринио, да се је горњи чин заиста извршио.

II. Јаков Миловић пок. Василија, родом из Бодеришта, котар Гацко, настањен у задње вријеме у Обријежју, котар Бијељина, 43 године стар, српско-православне вјере, удовац и отац од петеро дјеце, тежак са иметком око 400 К, неписмен и непорочан; и

Митар Керовић пок. Пере, рођен, надлежан и настањен у Тобуту, котар Зворник, 60 година стар, српско-православне вјере, ожењен и отац од 4 дјеце, тежак и посједник иметка у износу око 2000 К, неписмен и непорочан:

криви су, што су они у намјери, да се на силу измијени одношај подручја Босне и Херцеговине према Аустро-угарској монархији и да се Босна и Херцеговина припоје краљевини Србији, подузели слиједећа дјела и то:

1. Јаков Миловић, што је дне 1. јуна (19. маја) 1914. одвео Гаврила Принципа и Трифка Грабежа од Исаковића аде у кућу Обрена Милошевића у Трнову, у тој кући напратио на се торбу са 4 бровнинг-пистоље и муницијом, те затим одвео њих у друштву с Обреном Милошевићем, који је носио торбу с бомбама, у Тобут до Вељка Чубриловића, што је дакле пруженом помоћи допринио, да се тај чин изврши;

2. Митар Керовић, што је дне 2. јуна (20. маја) 1914. у Тобуту примио на конак и прехрану Гаврила Принципа и Трифка Грабежа, те упутио свога сина Неђу Керовића, да њих и њихово оружје колима одвезе заједно са Цвијаном Стјепановићем у Тузлу, дакле што је на тај начин помогао, да се је горњи чин заиста извршио.

III. Цвијан Стјепановић син Илијин, рођен, надлежан и с пребивалиштем у Тобуту (котар Зворник), 37 година стар, српско-православне вјере, ожењен и отац од троје дјеце, тежак и посједник иметка од 2600 К, писмен и непорочан,

крив је, што је он знајући, да Гаврило Принцип и Трифко Грабеж намјеравају усртити Његову ц. и кр. Висост надвојводу Пријестолонашљедника Фрању Фердинанда у сврху, да се на силу измијени одношај Босне и Херцеговине према Аустро-Угарској монархији и да се Босна и Херцеговина припоје краљевини Србији, хотимице пропустио пријавити области ово велеиздајничко подузеће и горње особе, о којим је знао, да ће га предузети, а могао је то пријавити без опасности по себе, своју родбину или оне особе, које су под законитом његовом заштитом.

IV. Бранко Загорац син Перин, родом из Кадине воде (котар Бања Лука), гдје је и надлежан, настањен у Сарајеву, рођен 6. октобра 1896. по старом календару, српско-православне вјере, ђак I разреда трговачке академије, без иметка, неожењен и непорочан;

Марко Перин син Јакова, рођен дне 13. августа (31. јула) 1897. и надлежан у Невесињу, настањен у Сарајеву, српско-православне вјере, ђак VI разреда гимназије, без иметка, неожењен и непорочан:

криви су, што су знајући, да Васо Чубриловић и Цвјетко Поповић намјеравају усртити Његову ц. и кр. Висост надвојводу Пријестолонашљедника Фрању Фердинанда у сврху, да се на силу измијени положај Босне и Херцеговине према Аустро-Угарској монархији и да се Босна и Херцеговина припоје краљевини Србији, хотимице пропустили пријавити области ово велеиздајничко подузеће и горње особе, о којима су знали, да ће га предузети, а могли су то пријавити без опасности по себе своју родбину или оне особе, које су под законитом њиховом заштитом;

чиме су починили:

Гаврило Принцип, Недјељко Чабриновић, Трифко Грабеж, Васо Чубриловић, Цвјетко Поповић, злочин велеиздаје из § 111. б кз, те злочин уморства из потаје, означен у §§ 209, 210/1. кз;

Данило Илић злочин велеиздаје из § 111. б кз. те сукривњу у злочину нарученог уморства из потаје, означена у §§ 9, 209, 210/1 и 3. кз;

Вељко Чубриловић, Михајло (Мишко) Јовановић, Неђо Керовић и Лазар Ђукић злочин велеиздаје из § 111. б кз. те сукривњу у злочину уморства из потаје, означена у §§ 9, 209, 210/1 кз;

Јаков Миловић и Митар Керовић злочин велеиздаје из § 111. б кз;

Иво Крањчевић сукривњу у злочину велеиздаје и у злочину уморства из потаје, означених у §§ 9, 111. б, 209, 210/1. кз;

Цвијан Стјепановић, Бранко Загорац и Марко Перин сукривњу у злочину велеиздаје из § 114. кз;

тога ради осуђују се:

Гаврило Принцип по § 112. б/1 кз. обзиром на §§ 65. и 90. кз. на казну тешке тамнице у трајању од 20 (двадесет) година, пооштрена једним постом мјесечно, те дне 28. јуна (15. јуна) сваке године тврдим лежајем и самотним затвором у мрачној соби;

Недјељко Чабриновић по § 112. б/1 кз. обзиром на §§ 65. и 90. кз. на казну тешке тамнице у трајању од 20 (двадесет) година, пооштрена дне 28. јуна (15. јуна) сваке године тврдим лежајем и самотним затвором у мрачној соби;

Трифко Грабеж по § 112. б/1 кз. обзиром на §§ 65. и 90. кз. на казну тешке тамнице у трајању од 20 (двадесет) година, пооштрена једним постом сваког 3. (трећег) мјесеца, те дне 28. јуна (15. јуна) сваке године тврдим лежајем и самотним затвором у мрачној соби;

Васо Чубриловић по § 112. б/1 кз. обзиром на §§ 65. и 90. кз. на казну тешке тамнице у трајању од 16 година (шеснаест година) пооштрена једним постом сваке пола године, те дне 28. јуна (15. јуна) сваке године тврдим лежајем и самотним затвором у мрачној соби;

Цвјетко Поповић по § 112. б/1 кз. обзиром на §§ 65. и 90. кз. на казну тешке тамнице у трајању од 13 (тринаест) година, пооштрена дне 28. јуна (15. јуна) сваке године тврдим лежајем и самотним затвором у мрачној соби;

Лазар Ђукић по § 112. б/1. кз. обзиром на §§ 65. и 90. кз. на казну тешке тамнице у трајању од 10 (десет) година, пооштрена дне 28. јуна (15. јуна) сваке године тврдим лежајем и самотним затвором у мрачној соби;

Данило Илић, Вељко Чубриловић, Неђо Керовић и Михајло (Мишко) Јовановић по § 112. б/1. кз. обзиром на §§ 65. кз, а Јаков Миловић по § 112. б/1. кз. на казну смрти, која се по § 20. кз. имаде извршити вјешањем; и то у смислу § 280, ал. II. кп. слиједећим редом: први Јаков Миловић, затим Неђо Керовић, Вељко Чубриловић, Михајло (Мишко) Јовановић и посљедњи Данило Илић;

Гаврило Принцип

а) Недјелко Чабриновић

*б) Недјелко Чабриновић и Томо Вучиновић
(на дан аџенџијаџа, 28. јуна 1914.)*

Трифко Грабеж

Васо Чубриловић

Џејико Појовић

Лазар Ђукић

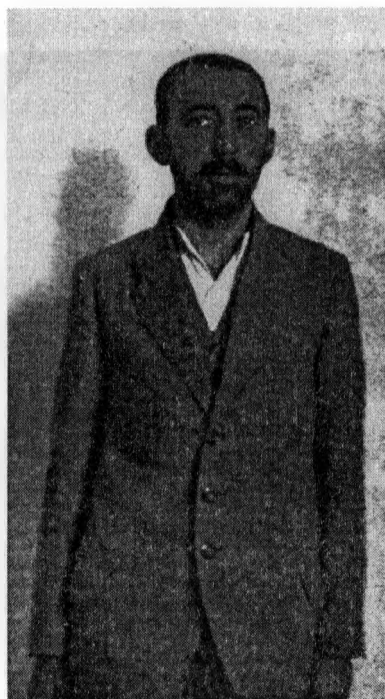

Данило Илић

Вељко Чубриловић

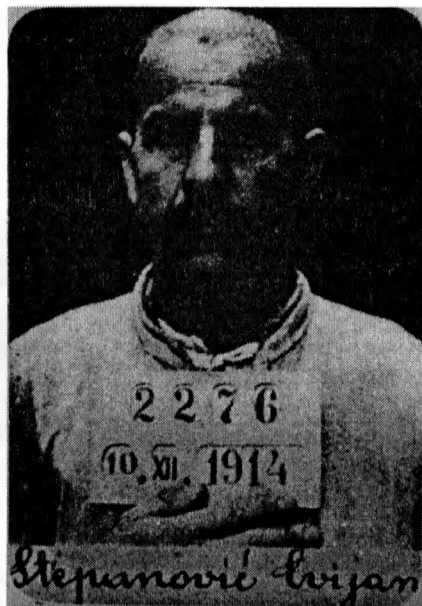

Мишко Јовановић

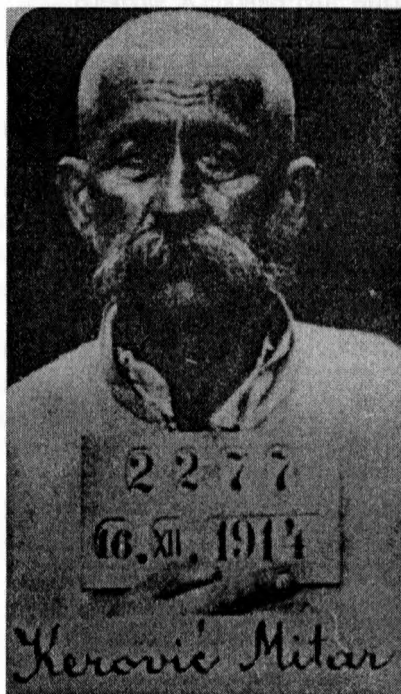

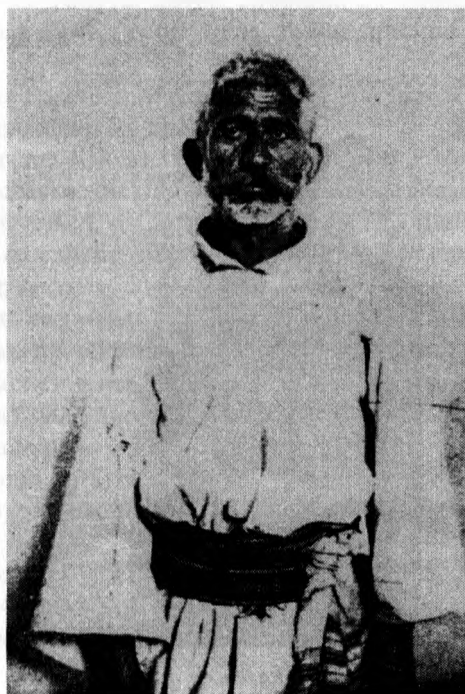
Небо Керовић

Цвијан Стјејановић

Митар Керовић

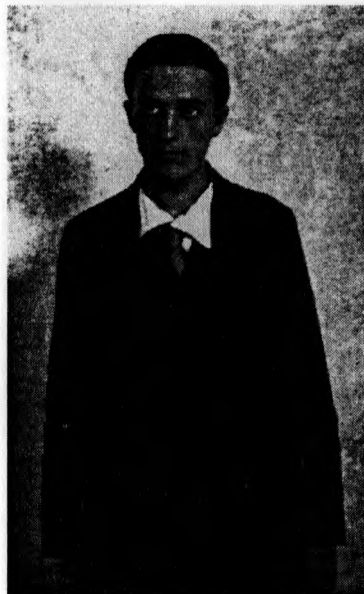

Иво Крањчевић

Дражан Калембер

Бранко Загорац

Митар Керовић по § 112. б/П. кз. обзиром на особиту опасност по-
дузећа на доживотну тешку тамницу;

Иво Крањчевић по 112. б/П. кз. обзиром на особиту опасност по-
дузећа и обзиром на пропис § 90. кз. на казну тешке тамнице у трајању од 10
(десет) година пооштрене дне 28. јуна (15. јуна) сваке године тврдим лежајем;

Бранко Загорац и Марко Перин по § 114. кз. упоробом § 92. кз. сваки
на казну тамнице у трајању од 3 (три) године;

Цвијан Стјепановић по § 114. кз. упоробом § 62. кз. на казну тешке
тамнице у трајању од 7 (седам) година, пооштрене једним постом сваког 3.
(трећег) мјесеца и дне 28. јуна (15. јуна) сваке године тврдим лежајем и са-
мотним затвором у мрачној соби.

По § 325. кп. отпуњује се Марија Келер са својим приватноправним
захтјевом на пут редовите грађанске правде.

По § 348. кп. имаду сви горе наведени оптуженици накнадити соли-
дарно трошкове казног поступка, а сваки за се трошкове оврхе казне, који
се за сада по § 350. кп. проглашују неутјеривима.

Б. Найрошв йшому ријешавају се йо § 271./3. кп.:

1. Јово Керовић син Митров из Тобута, котар Зворник, 30 година
стар, српско-православне вјере, ожењен и отац од петеро дјеце, тежак,
неписмен и непорочан;

Благоје Керовић син Митров из Тобута, котар Зворник, 34 године
стар, српско-православне вјере, ожењен и отац троје дјеце, тежак, писмен и
непорочан;

Никола Форкапић син Лукин из Требиња, у задње вријеме настањен у
Сарајеву, 19 година стар, српско-православне вјере, ђак IV. разреда пре-
парандије, неожењен, писмен и непорочан;

Драган Калембер син Радослав из Рељева, котар Сарајево,
надлежан у Кореници (Хрватска), настањен у Сарајеву, рођен 30. априла
1898. по новом календару, српско-православне вјере, ђак VI. разреда гим-
назије, неожењен, писмен и непорочан;

Мићо Мичић пок. Ђоке, рођен, надлежан и пребивалиштем у Јањи,
котар Бијељина, 26 година стар, српско-православне вјере, по занату лекар,
ну без стална занимања, неожењен, писмен и већ кажњен осудом окружнога
суда у Тузли од 19. октобра (6. октобра) 1909, број 1118/каз, због злочина из §
228. кз. са 3 (три) недјеље тамнице, пооштрене једним постом;

Обрен Милошевић пок. Милоша из Горње Трнове, котар Зворник,
38. година стар, српско-православне вјере, ожењен и отац од четворо дјеце,
тежак, неписмен и непорочан;

од оптужбе, да су извели слиједећа дјела, смјерајући на то, да се на
силу измијени опсег подручја земаља Аустро-Угарске монархије, да се на име
Босна и Херцеговина отргну од монархије и припоје краљевини Србији, и то:

Мићо Мичић, да је 1. јуна (19. маја) 1914. у друштву с Јаковом Миловићем одвео Гаврила Принципа и Трифка Грабежа од српске границе на Дрину, преко Дрине до Трнове у кућу Обрена Милошевића;

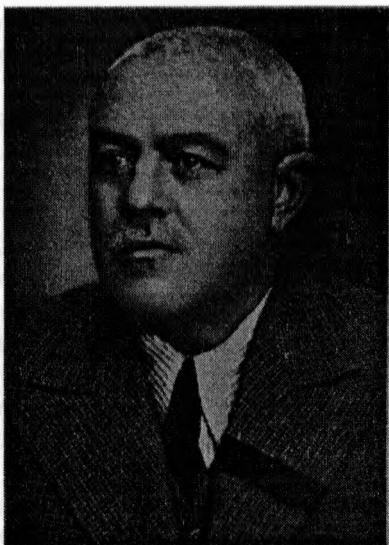
Обрен Милошевић, да је дне 2. јуна (20. маја) 1914. примио Трифка Грабежа и Гаврила Принципа, да је њима дао за пренос бомби и бровнинг-пистоља коњске бисаге и крпе, те их заједно са Јаковом Миловићем по њиховом захтјеву одвео у Прибој до Вељка Чубриловића;

Јово Керовић и Благоје Керовић, да су Гаврила Принципа и Трифка Грабежа примили дне 2. јуна (20. маја) 1914. на конак и прехрану;

Драган Калембер и Никола Форкапић, да су почетком мјесеца јуна 1914, дознавши од Васе Чубриловића, да ће се извести атентат на Пријестолонашљедника Фрању Фердинанда, разговарали се о томе у више пута с Васом Чубриловићем, при чему је дне 27. јуна (14. јуна) 1914. Драган Калембер дапаче опипао код Чубриловића оружје, што га је био имао уза се, да су му обећали, да га неће одати, те су тиме Чубриловића, подржавајући у њему расположење за намјеравано дјело, подупрли, да са својим друговима атентат изврши;

чиме да би били починили злочинство велеиздаје по § 111. б, кз.

2. Иван Момчиновић пок. Антуна, родом из Крешева, котар Фојница, настањен у Сарајеву, 67 година стар, римо-католик, удовац и отац од 3 (троје) дјеце, са иметком од 16.000 К, ципелар, неписмен и непорочан;

*Др. Лео Пфефер, истражни судија
у Сарајевском ајенџају.*

*Др. Рудолф Цислер,
бранилац Вељка и Васе Чубриловић.*

Фрањо Садило пок. Јосипа, родом из Пожеге (Славонија), настањен у Сарајеву, 40 година стар, римо-католик, отац једног дјетета, столар, без иметка, писмен и непорочан;

Ангела Садило рођ. Момчиновић из Сарајева, 31 годину стара, римо-католикиња, удата и мајка од једног дјетета, супруга Фрање Садила, домаћица, писмена, без иметка и непорочна;

од оптужбе, да су дне 28. јуна (15. јуна) 1914. иза почињеног засједног уморства на Пријестолонашљедника Фрањи Фердинанду и супруги Му војвоткињи од Хохенберга, знајући о томе злочинству, примили од Иве Крањчевића и сакрили у својој кући бомбу и бровнинг-пистољу, које је, како им је познато било, Васо Чубриловић требао да употреби код тога атентата, те су тиме настојали да затаје пред поглаварством, које је за то пропитивало, знакове, по којима су се починитељи горњег злочина могли да пронађу, то јест: хотимице настојали запријечити или барем отешчати, да се ти знаци не могу дознати, чиме да би били починили злочинство припомоћи дане злочинцима сакривањем означено у § 296. кз.

РАЗЛОЗИ

У прољеће 1914. године пронијела се по новинама вијест, да ће се 25, 26. и 27. јуна (12, 13. и 14. јуна) 1914. на југу Босне држати војне вјежбе, којима ће присуствовати Његова царска и краљевска Висост надвојвода Пријестолонашљедник Фрањо Фердинанд.

У програму тог високог посјета бијаше одређено, да Његова царска и краљевска Висост на 28. јуна (15. јуна) 1914. прегледа главни град Сарајево. По утаначеном програму дошао је надвојвода Пријестолонашљедник Фрањо Фердинанд у одређено вријеме у Босну у пратњи Своје високе супруге војвоткиње Софије од Хохенберга, те је Високи пар одсијео на Илицама код Сарајева.

Дне 28. јуна (15. јуна) 1914. кренуо је аутомобил, у ком је сједио Високи пар са поглаваром земље фелдцајгмајстором Оскаром Поттиорекком, из Илица и стигао са пратњом у Сарајево. Кад је аутомобил са Високи паром пролазио Апеловом обалом крај куће број 24, баци Недјељко Чабриновић на тај аутомобил бомбу у намјери, да усмрти Његову ц. и кр. Висост Пријестолонашљедника. Ну бомба промаши циљ, паде на цесту и распрсне се тако, те од тог бише тешко озлеђени Артур Пфоб, Јаков Рајх, Мара Шкоруп, Мишко Јакшић, Ида Пфоб и Урош Спирић, а лако су озлеђени Бернхард Шварц, Смаил Спаховић, Ерих пл. Мерици, Александер пл. Бос-Валдек, Ана Бложун, Јозефина Рупник, Ибрахим Џуселбег, Марија Келер, Мици Махау, Јозеф Ашер Данон, Лоренцо ди Терлици.

Аутомобили наставише пут кејом до градске вијећнице, а кад је Високи пар прегледао вијећницу, спреми се поворка на повратак. Пријестолонашљедник нареди, да се настави пут кејом до војничке болнице у сврху, да

посјети рањеног подпуковника пл. Мерициа, и тиме се промијени ред програма, по ком би се Високи пар вратио кроз Фрање Јосипа улицу и Ђемалушу. Возећи се натраг скренуше ипак први аутомобил код Латинске ћуприје у Фрање Јосипа улицу, ну поглавар земље наложи шоферу трећег аутомобила, у ком је он сједио са Високим паром, да остави аутомобил, који се је већ био окренуо према Фрање Јосипа улици, и да настави пут Апеловом обалом. У исти мах испали Гаврило Принцип стојећи на тротоару из бровнинг-пистоеље два хица против особа, које су сједиле у аутомобилу, и једним хицем погоди Надвојводу Фрању Фердинанда у врат с десне стране, а другим Војвоткињу од Хохенберга у слабине с десне стране, те им на тај начин зададе такве озледе, да је смрт Надвојводе и Његове супруге наступила за неколико часака.

У поводу тог чина би приметна предистрага против Гавре Принципа, Недјељка Чабриновића и других судионика у том злочињу и на оптужницу државног одвјетништва у Сарајеву држана главна расправа против данашњих оптуженика.

На темељу доказног материјала на главној расправи увјерио се суд, да се је чин извршио на овај начин:

Оптуженици Гавро Принцип, Недјељко Чабриновић и Трифко Грабеж признају, да су већ у мјесецу априлу 1914. у Београду закључили, да усмрте благопокојног Пријестолонашљедника пригодном Његовог боравка у Сарајеву. Што се тиче околности, како се је та њихова намисао родила и развила, разилазе се искази Недјељка Чабриновића и Гаврила Принципа. Први вели, да је у марту или априлу 1914. добио једно писмо, не зна оклен, и у њему нашао само изрезак из новина, писан латиницом, у ком је била тискана вијест, да ће Његова ц. и кр. Висост Пријестолонашљедник доћи у Босну, па да је то писмо показао истога дана Гаврилу Принципу и да су онда одлучили да изврше атентат. Чабриновић даље наводи, да је у кавани "Жирови вијенац" долазио и један комита, бивши келнер Бајић, који му је већ прије казивао, да би требало учинити атентате и споменуо је дапаче особу благопокојног Пријестолонашљедника, а баш онога дана, кад је он примио дотични изрезак, да му је Бајић рекао, да би требало усмртити Пријестолонашљедника.

Гаврило Принцип насупрот тврди, да се је одмах одлучио на атентат, чим је из новина сазнао, да ће Пријестолонашљедник посјетити Босну, а да се још није био споразумио са Недјељком Чабриновићем.

На темељу околности, да и Гавро Принцип потврђује, да је Недјељку Чабриновићу стигао тај изрезак, да су се истом након тога договорили о атентату, те га закључили, а тако и на темељу околности, да и Гавро Принцип потврђује, да је бивши келнер Бајић доиста сумњива особа и да је говорио о атентатима, прима суд, да је прва мисао о атентату, који су Гавро Принцип и Недјељко Чабриновић закључили, њима сугерирана са треће стране.

По признању оптуженика Грабежа приповиједао му је Гаврило Принцип, да су закључили извршити горњи атентат, чим је он стигао у Београд, те је и он одмах пристао, да судјелује при том атентату.

По признању Недјељка Чабриновића наканили су он и Принцип да од "Народне Одбране" затраже оружје за атентат и да пођу у ту сврху њезином тајнику мајору Прибичевићу, дотично одборнику Живоји Дачићу. Ну тада су обојица били одсутни из Београда.

Треба овдје споменути, да су у каване, гдје би оптуженици обично опћили, долазили и бивше комите, босански ђаци релегирани из школа у овим земљама и други сумњиви индивидуји, како то сами оптуженици наводе.

Међу тим комитама истицао се својим угледом Милан Цигановић, бивши порезни волонтер у Бихаћу, који је дапаче био у Србији одликован златном медаљом за храброст. Он се је често разговарао са оптуженицима о политичким приликама у Босни, те о националистичким тежњама, како ће се то касније тачно навести.

Принцип и Чабриновић одлучише, да се обрете томе Цигановићу у сврху, да им прибави оружје и средства потребна за извршење атентата.

По њиховом признању приповиједали су му ту цијелу ствар, а кад му је Чабриновић показао споменути изрезак, рекао је сам Цигановић: "Ето згоде, само да има људи."

Цигановић им обећа додати оружје, али да треба најприје упитати неку особу. Након неколико недјеља саопћи Цигановић Принципу и Чабриновићу, да ће заиста додати потребно оружје, те им рече, да је активни мајор Војин Танкосић с тим споразуман и да жели, да види једног од њих.

Они одлуче, да се Трифко Грабеж представи Танкосићу, и заиста га Цигановић одведе у стан мајора Танкосића, гдје га овај упита: "Јеси ли ти тај, јеси ли одлучан?" На јесни одговор Грабежов упита га Танкосић: "Знате ли пуцати из револвера?" а кад му Грабеж одврати, да не зна, рече Танкосић назоном Цигановићу: "Ја ћу ти дати један револвер, па их један дан иди учити пуцати." Кад га је Грабеж упитао, хоће ли још који пут требати доћи, одврати му Танкосић: "Не треба".

Сутрадан одведе заиста Цигановић Принципа и Грабежа у шуму "Топчидер", гдје се налазе и стрељане, те их је ту учио пуцати из бровнинг-пистоље.

Све то прима суд доказаним на темељу исказа Грабежова, подупртог исказом оптуженика Чабриновића и Принципа.

Један или два дана иза тога предао је Цигановић тим оптуженицима четири бровнинг-пистоље са муницијом и шест бомба и уједно им изручио једну карту за мајора Поповића у Шапцу. На тој карти бијаху – по сугласном исказу тих оптуженика на главној расправи – написана само два слова.

Према исказу Трифка Грабежа у току предистраге (15. [2.] јула 1914.) рекао им је том пригодом Цигановић, да им ваља најприје отићи у Тузлу, а

кад оданле неби никако могли пренијети бомба, нека се обрете Мишки Јовановићу.

Једнога дана концем мјесеца маја о. г. отпутоваше Принцип, Грабеж и Чабриновић са горњим оружјем из Београда лађом и кад стигоше у Шабац, представише се – по њиховом сугласном исказу – мајору Поповићу у кавани, гдје је играо карте. Он је одмах прекинуо игру, ставио им се на располагање, издао им исказницу у сврху, да добију попуст на жељезници, назначивши у исказници друга имена и наведавши, да је један од њих финансијски наређеник, а друга двојица да га прате.

По исказу Трифка Грабежа било је у тој исказници штампано и ово: "Умољавају се све упутне власти, да овим људима не чине никаквих сметња, већ да им по могућности изиђу у сусрет."

Осим тога им даде мајор Поповић писмо за капетана Првановића у Лозници. У том писму бијаше, како је то у предистрази навео Гаврило Принцип, написано: "Гледај да примиш ове људе и да их проведеш куда знаш."

Стигавши у Лозницу одлуче, да Чабриновић са Грабежовим пасошем оде преко Зворника у Тузлу без оружја, а да Грабеж и Принцип пренесу оружје у Босну другим путем.

Не питајући за сврху њихова путовања (као што их није за ото питао ни мајор Поповић у Шапцу) стави им се капетан Првановић у Лозници на располагање одобравајући одлуку Чабриновићеву, да са Грабежовим пасошем пријеђе у Босну преко Зворника, и договори се телефонички са својим подручним финансијским наређеницима о начину протурања Принципа и Грабежа преко Дрине, те им за ту сврху додијели финансијског наређеника Радивоја Грбића, који имаде финансијску караулу према Исаковића ади.

Исти је капетан предао Чабриновићу једно писмо за финансијског надзорника Шунића у Малом Зворнику, а Чабриновић исказује, да је на куверти тога писма било написано, да се оно преда учитељу Јаковљевићу у Малом Зворнику, ако је Шунић одсутан. Да је тај исказ истинит, види се из околности, да је међу списима нађеним код учитеља Јаковљевића у Малом Зворнику пронађено и писмо овог садржаја:

"Надзорни официр
Граничног реона
Лозница
Бр. служ.

Драги Шуне.

Буди на руци овом нашем младићу, да пређе пасошем преко М. Звор. Може га, ако је сигурније, отпратити Јаковљевић.
Важи и за г. Мил. Јаковљевића, ако Шунић није у М. Зворнику.

Поз.
Прван".

Чабриновић признаје такођер, да је то био садржај писма, које му је изручио Првановић и потврђује тиме истоветност тога писма.

Кад је Чабриновић стигао у Мали Зворник, није нашао Шунића, па се стога обрати учитељу Јаковљевићу, који с њиме оде преко Дрине у Бос. Зворник, гдје га препоручи опћинском биљежнику Ђорђи Дакићу, да му нађе конак.

Из Зворника крене Чабриновић под Грабежовим именом поштом у Тузлу, гдје се представи са писмом Трифка Грабежа ђаку Стевану Ботићу, који му даде конак.

Међутим су Грабеж и Принцип у пратњи финансијског наређеника Грбића дошли у његову караулу, ту преноћили, пуцали из бровнинг-пистоља, а сутрадан их је Грбић довео на Исаковића аду у колибу Милана Чуле.

На ту аду дошао је Мићо Мичић, бивши пекар у Јањи, те му је Грбић дао налог, да зове Јакова Миловића ако би био у Јањи. Мићо Мичић га послуша и заиста Јаков Миловић тога дана поподне стиже на Исаковића аду.

Прије него је Јаков Миловић стигао, пуцали су Грабеж и Принцип из бровнинг-пистоље у шуми, како то Мићо Мичић потврђује. Грбић и поменути ђаци рекоше Миловићу, да би они хтјели пријећи преко границе, да су Сарајлије и да би их требало одвести криомице. По исказу Јакова Миловића рекоше му Гавро Принцип и Трифко Грабеж, да их Миловић одведе к учитељу Вељку Чубриловићу у Прибоју.

Миловић је додуше порекао ту околност на главној расправи, но суд прима истинитим његов исказ у предистрази, како ће се то послје тачније разложити.

Јаков Миловић их онда одведе све до колибе Обрена Милошевића. Ту су ђаци извадили бомбе и револвере са муницијом, које до сада носише; затражили су од Обрена Милошевића торбе, нашли у његовој колиби коњске бисаге од костријети, ставили у једну бомбе а у другу пистоље са муницијом, те су затим наставили пут према Прибоју. Торбе су носили Обрен Милошевић и Јаков Миловић, коју околност суд прима доказаном по исказу Обрена Милошевића, Принципа и Грабежа, те стога не вјерује оправдању Јакова Миловића, да он уопће није носио торбе. Кад сви стигоше близу Тобута, сакрију се Грабеж и Принцип у грм, а Милошевић и Миловић наставе пут, да траже учитеља Вељка Чубриловића.

Вељко Чубриловић, учитељ у Прибоју, јахао је тога дана (2. јуна [20. маја] 1914.) близу Тобута, да – по његовој тврдњи – купи јање, па се путем здружи са попом из Прибоја, који је ишао на спровод. Чим му Јаков Миловић рече, да га траже неки ђаци, остави Чубриловић попа, поврати се и даде довести ђаке. Милошевићу и Миловићу дадоше ђаци свакоме по 5 К, те обојица на то одмах одоше.

Како Принцип, Грабеж и сам Вељко Чубриловић потврђују, рекли су му они одмах, да носе собом бомбе и пистоље у торбама, показали су му на захтјев једну бомбу и баратање са истом, те су му на његов упит, да шта ће им

то оружје, одвратили, да ће по свој прилици доћи Пријестолонашљедник у Сарајево и да кане на њему извршити атентат.

Они су му такођер казали, да треба то оружје отпрати у Тузлу, и то у колима. Вељко Чубриловић, по свом признању у предистрази, није на то ништа одговорио, него је ставио торбе са оружјем у бисаге свога коња и одвео их до у близину куће Митра Керовића у Тобут.

Овдје треба примјетити, да је оптужени Вељко Чубриловић тај свој исказ у предистрази знатно промијенио на главној расправи, али ће се касније пригодом разлагања доказа о његовој кривици тачно навести разлози, због којих суд прима, да је истинит његов исказ у предистрази.

Вељко Чубриловић ушао је у кућу Митра Керовића, пошто је скинуо бисаге и унио у кућу, а затим је рекао своме куму Митру Керовићу, којег је нашао код куће, да би требало одвести два ђака у Тузлу и да ли би им он дао кола, а међутим у кући конак и храну. Он је уједно по Неђи Керовићу, сину Митра Керовића, дао довести Принципа и Грабежа у кућу. Кад су се у кући састали Митар и Неђо Керовић, Вељко Чубриловић, Принцип и Грабеж, рекао је – по властитом признању – Вељко Чубриловић, да би требала двојица, који ће одвести Принципа и Грабежа у Тузлу, а то због тога, јер је Неђо Керовић био озлијеђен на руци, а осим тога ради пријеноса оружја. Неђо Керовић је навео, да би могао доћи Цвијан Стјепановић, на што је Вељко Чубриловић пристао, те је онда Неђо Керовић звао и Цвијана Стјепановића у кућу. Ту су почели говорити о начину, како ће се оружје пренијети у Тузлу, Чубриловић је извадио једну бомбу и показао свима, како се са бомбом барата, Принцип је показивао једну бровнинг-пистољу, те је рекао, да ће Неђо Керовић и Цвијан Стјепановић сваки по три бомбе и два револвера сакрити за појас и на тај начин исте пренијети у Тузлу.

На њихово питање рекао им је такођер Чубриловић, да ће они предати оружје Мишку Јовановићу у Тузли, те је изручио у ту сврху Неђи Керовићу цедуљу, на којој пише Мишку Јовановићу, да прими ђаке, да им вјерује и да се с њима споразуми. За цијелог тог разговора био је Митар Керовић – по исказу Вељка Чубриловића у предистрази – назочан, дочим су Благоје и Јово Керовић по који пут излазили и долазили.

По исказу Благоје Керовића рекао је том пригодом у кући Митра Керовића један од тих ђака, да је "Босна око и суза Србије". Прије него је Вељко Чубриловић отишао, рекао је на растанку Благоји Керовићу по признању потоњег: "Ови људи долазе из Србије, они су рискирали свој живот и то за нас Србе; они путују у Сарајево, тамо долази Пријестолонашљедник, другога ти спаса Благоје нема, само шутити, јер ако их одамо, оба ћемо изгубити главу", а један од ђака рекао му је при одласку: "Небој се Благоје за нас, да ћемо ми ишта казати, ми смо рискирали своје животе за Србе; ви имате само да шутите, јер ће вам шутња родити, а ако би нас издали, нас ће други осветити, па зато само шутите, другога вам спаса нема, а нас се не бојте, да ћемо вас икада издати". И Неђо Керовић потврђује, да му је Вељко Чубриловић рекао при растанку: "Знате ли куд ови људи иду, они иду у

Сарајево, тамо долази Пријестолонашљедник, они хоће да баце бомбе и да убију Пријестолонашљедника", а Неђо Керовић наводи, да је прије тога Вељко Чубриловић у кући Митра Керовића говорећи о ђацима рекао, да су ти ђаци добри људи.

По договору ставили су Неђо Керовић и Цвијан Стјепановић сваки по три бомбе и два револвера за појас, те су одвезли Принципа и Грабежа обноћ у колима до у близину Тузле. Путем, гдје цеста води крај оружничке касарне у Лопарима, сашли су Грабеж и Принцип са кола и обишли пјешнице касарну, док се Керовић и Стјепановић одвезоше даље, а иза касарне су Грабеж и Принцип опет сјели у кола. Код Јосиповца у близини Тузле сашли су Принцип и Грабеж са кола, док су Неђо Керовић и Цвијан Стјепановић колима дошли у Тузлу, отишли кући Мишка Јовановића, те су му ту у једној соби предали писмо Вељка Чубриловића, извадили бомбе и револвере, метнули пред њега на сто рекавши му, да му то шаље Вељко Чубриловић, да ће доћи два ђака из Србије и да ће их он наћи у 9 сати прије подне у српској читаоници. И заиста у 9 сати упознаде Цвијан Стјепановић Грабежа и Принципа са Мишком Јовановићем у читаоници. Како то Цвијан Стјепановић и Неђо Керовић сугласно потврђују, рекао је потоњи првome при повратку из Тузле: "Тврда срца у оних ђака, што смо их возили, јер кане са бомбама и револверима да убију Пријестолонашљедника, кад дође у Сарајево".

Мишко Јовановић састао се са Грабежом и Принципом, те су уговорили, да ће или један од њих или Данило Илић доћи у одређено вријеме по оружје, а пошто Мишко Јовановић није познавао Данила Илића, договорише се, да ће се потоњи легитимирати тиме, што ће показати кутију од Стефаније-цигарета. Иза тога су отишли Принцип и Грабеж из куће Мишке Јовановића, састали се са Недјељком Чабриновићем и отпутовали жељезницом у Сарајево.

Треба овдје споменути, да је Гавро Принцип, чим се је споразумио са Недјељком Чабриновићем о извршењу атентата, писао свome пријатељу Данилу Илићу у Сарајево, да ће извести атентат и да имаде за то средстава. То признају и Принцип и Данило Илић. Данило Илић исказује, да је на то писмо одмах почео тражити људе, који би извели атентат, да се је 3-4 мјесеца прије атентата упознао са Мухамедом Мехмедбашићем из Стоца, па пошто се је увјерио, да је он велики Србин и да је веома нерасположен према управи Босне и Херцеговине, мислио је, да би он могао судјеловати при атентату, те му је стога већ у мају писао, да дође у Мостар, гдје ће му саопћити важну ствар. За неколико дана састадоше се у Мостару, те је Мехмедбашић заиста пристао на то, да судјелује при извршењу атентата. Осим тога се је Данило Илић обратио и Лазару Ђукићу, рекавши му, да ће добити средстава за атентат, и позвавши га, нека тражи још кога, да учествује при атентату.

Други дан иза тога представио му је Лазар Ђукић Васу Чубриловића, који је обећао, да ће судјеловати при атентату, и рекао му је, да ће још наћи другова. Трећи дан му заиста јави, да је нашао Цвјетка Поповића.

Кад је Гаврило Принцип стигао у Сарајево, настани се у соби Данила Илића, који осми дан иза Принципова доласка по његовој упути оде у Тузлу к Мишки Јовановићу, представи му се показујући му кутију Стефаније-цигарета, и ту се договорише, да ће му Мишко Јовановић сутрадан предати бомбе и бровнинг-пистоље. Заиста му је Мишко Јовановић предао то оружје сутрадан у Добоју. Оружје је било запаковано у кутији од црног папира за шећер, замотаној у новинама и привезаној шпагом. То је оружје Данило Илић сакрио у затвореном сандучићу у својој соби под креветом.

Илић се је споразумио са Гаврилом Принципом о начину, како ће се извести атентат, те је одредио, гдје ће се 28. јуна (15. јуна) 1914. сваки поставити, да дочека Његову ц. и кр. Висост Пријестолонашљедника.

Мехмедбашић је морао стајати код Мостарске башче, Чабриновић код Аустро-Угарске банке, Поповић и Чубриловић код Ћумурије њуприје, а Грабеж и Принцип од Ћумурије до Латинске њуприје.

Дне 27. јуна (14. јуна) састао се је по договору Данило Илић са Васом Чубриловићем и Цвјетком Поповићем у парку на Бендбаши, гдје им је показао, како се барата са бомбама и бровнинг-пистољама, испалио је у тунелу један хитац из бровнинг-пистоље и предао ту пистољу и једну бомбу Цвјетку Поповићу, а другу пистољу и бомбу Васи Чубриловићу. Ту вечер предао је такођер једну бомбу Мухамеду Мехмедбашићу, а сутрадан на 28. јуна (15. јуна) ујутру предао је Трифку Грабежу бомбу и бровнинг-пистољу, а Недјељку Чабриновићу бомбу, и то обојици у сластичарни Влајнића у Ћумурији улици.

Васо Чубриловић и Лазар Ђукућ говорили су о атентату и пред својим пријатељима. Васо Чубриловић је наине рекао Бранку Загорцу, да ће се извести атентат на Његову ц. и кр. Висост Пријестолонашљедника, а прије тога му је већ говорио, да ће се устројити странка слична анархистичкој, у којој да су чланови од ђака он, Иво Крањчевић, Цвјетко Поповић и Лазар Ђукић, и питао га, да ли и он хоће приступити тој странци, а Бранко Загорац му је на то, како он тврди, у шали одвратио, да хоће.

До два дана приповиједао му је Васо Чубриловић за тај атентат, поновивши то више пута, а кад га је Бранко Загорац упитао, оклен оружје, одвратио му је он, да ће они већ ствари добити. Кашње му је казао, да су ствари већ стигле.

Исто тако приповиједао је Васо Чубриловић за атентат Марку Перину, ђаку више гимназије, а замолио је свога пријатеља Иву Крањчевића, такођер ђака трговачке академије, да му сакрије бомбе и револвере прије атентата, дотично замолио га је дне 27. јуна (14. јуна), да му их сакрије након атентата, ако их не би употријебио. Иво Крањчевић је на све то пристао.

Дне 28. јуна (15. јуна), поставили су се Мухамед Мехмедбашић, Недјељко Чабриновић, Цвјетко Поповић, Васо Чубриловић, Гавро Принцип и Трифко Грабеж уздуж Апелове обале, како је било договорено, а Недјељко Чабриновић и Гавро Принцип извршили су атентат како је већ напријед описано.

Мухамед Мехмедбашић отишао је након атентата у Столац, Васо Чубриловић предао је истога дана бомбе и бровнинг-пистољу Иви Крањчевићу, а он их је сакрио у кући Фрање Садила у соби Ивана Момчиновића пунца потоњег, који с њиме станује.

Мухамед Мехмедбашић побјеже у Црну Гору и буде ухапшен у Никшићу. Његово изручење бијаше већ у току, али му је успјело побјећи из судских уза у Никшићу.

Како је већ горе речено, суд прима, да се је чин збио, како је исти сада описан, на темељу признања свију горе наведених оптуженика дијелом у току предистраге, дијелом на главној расправи, а колико се ти искази разлизе, осврнуће се на то суд пригодом испитивања кривице сваког појединог оптуженика.

На темељу судско-лијечничких налаза и мнијења прочитаних на главној расправи, према којима је смрт благопокојног Пријестолонашљедника и супруге Му настала од унутарњег крварења као пошљедице заданих озледа, а тако и на темељу исказа Његове Преузвишености поглавара земље Оскара Потioreка и Његове Преузвишености грофа Фрање Хараха прима суд установљеним, да је толико код Његове ц. и кр. Висости Пријестолонашљедника Фрање Фердинанда колико код Њезине Висости Војвоткиње од Хохенберга наступила смрт једино од озледа, што им зададе Гаврило Принцип хицима из бровнинг-пистоље, да је дакле између Њихове смрти и чина Гаврила Принципа потпуно доказана узрочна веза.

У сврху просуђивања оптуженикове намјере при самом чину, мотива, који су оптуженике навели на чин, а тако и циљева, које су исти намјеравали постигнути својим недјелом, у сврху дакле, да се може њихов чин установити по свим његовим обиљежјима и на њ примјенити прописе казног закона, од потребе је прије свега, да се промотри, те испита расположење, које је уопће у Србији владало према Аустро-Угарској монархији, дотично према Босни и Херцеговини, београдски милије, у којем су главни учесници атентата Принцип, Чабриновић и Грабеж живјели, те онда установити, да ли и колико су осим особа, које тужи државно одвјетништво, учествовали при том чину и званични или незванични кругови краљевине Србије.

Ц. и кр. прокламацијом од 5. октобра (22. септембра) 1908. протегнут је суверенитет Његовог ц. и кр. Апостолског Величанства на Босну и Херцеговину.

Ради тог државног акта настало је напетост стање између Аустро-Угарске монархије и краљевине Србије, које је стање познато под именом "анексијона криза".

Најбољу слику нерасположења, које је владало у Србији пригодом анексијоне кризе, даје брошура "Народна Одбрана" тискана у штампарији Давидовића у Београду године 1911. која је брошура осудом овог окружног суда од 23. маја (10. маја) 1912, бр. 2952 к, проглашена пропалом, јер њезин садржај твори учин злочинства сметања јавног мира по § 142. а. кз.

Та брошура доноси извјештај средишњег одбора "Народне Одбране" о њеном раду од оснотка све до свршетка године 1910.

У њој се истиче, да је српски народ имао у своме животу много тешких и мучних дана, "у те дане долази и 24. септембар (11. септембар) 1908. године (7. октобра [24. септембра] 1908.) када је Аустро-Угарска без икаквог права присвојила себи Босну и Херцеговину, да се ово може да једначи са најтежим данима наше прошлости" ... "У таквом времену Аустро-Угарска притисла је поред других народа и неколико милијуна Срба, да их мучи и од нас одрођава. Неда им да се слободно Србином зову и своје домове српском тробојком ките, неда им да слободно тргују, своју земљу обрађују, да српске школе подижу, неда им да слободно славу славе, неда им, да певају о Косову, Марку и Милошу. Само таква држава, таква Аустро-Угарска, могла је да изврши анексију.", (страна 5.).

На истој страни наводи се даље, да је анексија Босне и Херцеговине узрујала не само Србе и Црну Гору, него све Србе, може се рећи и цијелу Европу, те је у таквим околностима, у тако озбиљним данима пало и оснивање "Народне Одбране", те су настали одбори тога друштва скоро у сваком већем граду Србије.

Задатак је одбора:

1. да подиже, храбри и јача националну свијест,
2. да врши уписивање и скупљање добровољаца,
3. да образује добровољачке јединице и да их припрема за оружану акцију,
4. да прикупља добровољне прилоге, новчане и друге потребе за остварење своје задаће,
5. да организује, отпрема и вјежба нарочите (комитске) усташке чете, намијењене посебном и самосталном ратовању,
6. да развија акцију и у свима осталим правцима одбране Српског народа.

Даље се наводи, како је одбору главно било пописивање добровољаца и прикупљање прилога за њихову спрему, како су се добровољци пријављивали осим из Србије, такођер из Аустро-Угарске, Русије, Њемачке, Бугарске, Турске, Грчке, Италије и других земаља, како је главни одбор установио ђачке и стрељачке чете, у којима су одушевљени официри вјежбали добровољце, и како су се они вјежбали о употреби свих врста оружја и експлозива, како би не бирајући начина нанијели непријатељу што више штете. "Они су требали да буду предходница наших пукова, страх и трепет позадини непријатељској." ... "Уз овај одред усташа била је установљена радионица свих врсти експлозива, у којој су се изабрани четници вјежбали у справљању бомба и других експлозива, како би то послуже могли на бојишту и сами радити.", (стр. 7.-8.).

Осим тога радио је одбор врло много и, како он наводи, са успјехом на ширењу патриотизма и на тумачењу непријатељске улоге Аустријине, и то одржавањем конференција, предавања и зборова, на којима се говорило о

српском питању, о српским земљама, о српском народу и о неправди, коју Аустрија чини анексијом Босне и Херцеговине Србији и цијелом српском племену. Истиче се, да су у ту сврху покренути разни листови и да је "Народна Одбрана" паче издала књигу о Аустро-Угарској војсци, коју је главни одбор израдио и растурио у 8000 примјерака у народ. Наводи се даље, како је одбор радио и на страни преко својих одбора и повјереништава и како су неки већи европски листови заступали најенергичније српску ствар, предбацујући Аустро-Угарској њену грамжљивост.

На 9. страни се тако вели, да је томе раду "Народне Одбране" учињен крај признањем анексије Босне и Херцеговине од стране свих великих сила, "чиме је Србија била остављена сама себи и морала се у интересу свога даљњег опстанка и рада покорити току догађаја, вративши исукани мач у корице, да би га у првој прилици са више снаге и вјештине употребила."

"Одбор 'Народне Одбране' у Београду изјавио је захвалност свима добровољцима, установама и појединцима, који су га помагали у раду, четнике је растурио, рад на скупљању материјалних прилога обуставио и приступио је реорганизовању свога програма задржавши своје пододборе и отпочевши с њима нови рад, који треба да припреми земљу, да ојача наше друштво, ослободи све нас, да јачом снагом и успехом у новој сличној прилици, као што је била анексија, узмогнемо дићи над собом стару црвену заставу 'Народне Одбране'".

Прије него се пређе на рад реформиране "Народне Одбране", колико се исти може упознати из поменуте брошуре, ваља истакнути, да је горе описани рад "Народне Одбране" у току анексијоне кризе заиста извршен.

Трифко Крстановић, преслушан под заклетвом на главној расправи, свједочи наима, да је дошао у Београд 1908. године, гдје се је састао у биртији "Зелени Вијенац" са капетаном Војином Танкосићем, који га поучи о задаћи комита, наима да исти морају бацати бомбе, рушити мостове, тунеле, брзојаве и жељезнице, и то за то, јер би лако могло доћи до рата између Србије и Аустрије. У другој кући да га је капетан Милан Прибичевић уписао у комите, а онда да су комитске чете отишле у Ђуприју, гдје су их вјежбали официри Танкосић и Душан Путник. Свако 14 дана да би дошли генерал Божо Јанковић, народни посланик Живко Рафаеловић и капетан Прибичевић, да их инспицирају.

Осим тога је пронађен код Милоша Пјанића један примјерак горе споменуте "Цепне књиге о Аустро-Угарској војсци" тискане 1909. године у Београду у Новој Штампарији Давидовића, чија је чиста добит намијењена у корист "Народне Одбране". Та је књига осудом овог суда од 29. маја (16. маја) 1913, бр. 2561 к, проглашена пропалом, јер твори учин злочинства по § 142. а. кз. и учин преступка по § 329. кз.

У уводу те књижице истиче се, да су Босна и Херцеговина биле од увијек српске земље, језгра српског народа, да је Аустро-Угарска монархија добила право од Европе да уђе у Босну и Херцеговину и заведе у њима ред, а да је она тлачила српски народ, прогонећи га и мучећи га на све могуће

начине, па да је иста у јесени 1908. најавила, да су те двије земље од сада за увијек њезине.

"Народ српски свуда, гдје га има, а на челу му Србија и Црна Гора, ријешио је да не допусти овако отимање Босне и Херцеговине, па се обратио Европи, да ово спријечи; ако Европа не буде могла или не буде хтјела да то учини, српски народ је одлучио, да оружјем у руци одбрани своје човјечанско право на живот. Србија се због тога налази пред могућности рата са Аустријом. Тога рата не мора да буде сада, али ће га бити, мора бити. Србија се спрема свом снагом својом за тај рат, у ту спрему спада и појава ове књижице."

"Кратка, прегледна, збијена ова "Цепна књижица" има задатак, да упозна наше официре, подофицире, све обвезнике наше војске, као и добровољце и све остале грађане са војном снагом Аустрије, а у главном и са земљиштем, на којем ће се ратовати".

На 9. страни се наводи, да је Аустро-Угарска састављена из десет разних народа, који су незадовољни у највећој мјери; у Аустрији тлаче народе Нијемци, у Угарској Маџари. Народи се отимљу, колико могу, Аустро-Угарска је због ове народносне борбе слаба држава, њена је слабост врло велика.

На 12. страни: "Босна и Херцеговина су узрок рата. Њихово становништво учествоваће у рату на српској страни, дижући се на оружје устаником. Босна и Херцеговина су ратиште, на коме имају да се сједине војне снаге Србије и Црне горе."

На 14. страни: "Земље које граниче са аустријанске стране са Србијом насељене су већином Србима у једном дијелу пак њиховом најближом браћом Хрватима. Срби живе дуж самих граница. Наша војна снага, која пређе границе и наиђе на непријатељско земљиште, осјећаће се као у Србији, као да је код своје куће, а непријатељ налазећи се у тој земљи као да није у својини већ у туђини."

На 27. страни: "пешадија није боље наоружана него наша, јер је наша пушка боља, артилерија се налази у преоружању, нови брзометни топ је много слабији него наш, надмоћност аустријска у наоружању лежи у машинским пушкама, због чега настаје за нас света дужност, да се наоружамо у великом броју тим оружјем."

На 47. страни: "јачу половину војске сачињавају Словени, од ових имају Срби и Хрвати у марињи по готово сами половину, у сувоземној војсци их има 7% и с тога јасно излази овај закључак, да у рату с нама Аустро-Угарска не може поуздано, да рачуна на половину своје убојне снаге, јер половина је те снаге Словенска, а као што је познато, Словени су у Аустро-Угарској потчињени и притешњени, с тога незадовољни државном управом; они нас као наша словенска браћа воле, због чега је тешко вјеровати, да ће они хтјети борити се против нас са оном вољом и одушевљењем, са којим једна војска треба да ратује."

Након описа аустријанских официра долази "Цепна књига" на 85. страни до овог закључка о њима: "Плитак и површан у својим погледима на живот, у служби занатлија и господин у исти мах, мекушац истрошен и престарио, у већем дијелу национално равнодушан у мањем осјетљив, врло уображен, подцјењујући балканског официра, особито српског, без заједничке велике отаџбеничке или националне идеје, која би га везала у великом одушевљењу с другом и с војником није аустријски официр ни мало опасан противник младом бујном и спремном српском официру, одушевљеном носиоцу заветне мисли."

Након описа војника долази књига на 92. страни до закључка: "сви разноврсни узроци, које смо навели, чине, да аустријски војник поред дугог служења у кадру и добрих природених способности, заостаје иза нашег одушевљеног, послушног, издржљивог војника. То вреди особито за пешадију."

У закључном суду о аустријској војсци вели се на 132. страни: "Према таквим приликама, војска нема воље за рат, у рат ће ући без одушевљења. Биће појединаца који ће, схваћајући службу савесно, ићи као добри службеници, али не са жељом да се жртвују, јер не осећају потребу особитог жртвовања за узвишене циљеве отаџбине."

"Аустро-угарска војска је велика, али она неће моћи своју величину да развије прама нама, прво: због потребе, да осигурава и остале своје границе; друго: што ће због незадовољства народа морати оставити доста јаку снагу по унутрашњости за одржавање реда; и напослетку, треће: што тешко наше планинско земљиште не допушта развијање неке особито велике снаге".

"Кад се према свему овоме узме, да је наша и црногорска војска одушевљена за рат, да има добро оружје, да је врло издржљива, да се савремено обучава, да су официри млади, енергични, да ћемо ратовати на земљишту, на које смо навикли, да ћемо се борити за своју слободу и огњиште, да ће војску потпомоћи јака устаничка акција (четничко ратовање у најширем обиму), онда се може доћи до оваквог закључка о аустро-угарској војсци:

Аустро-угарске се војске не бојимо. Она је велика, добро снабђевена и обучава се савремено, али је се ипак ми Срби не плашимо, јер та војска, колико је велика и добро опремљена, толико је – како смо показали објективно, не сакривајући и не тајећи ништа о њој, већ износећи голе чињенице – оптерећена и манама и недостатцима, који чине, да се ми овако мали и сиромашни можемо са њоме да меримо у име Бога и праведног нашег народносног повода за рат, са великом надом и вером у успех.

Ово рекосмо, а будућност ће доказати, да смо говорили истину!"

Тој "Цепној књижици" приложена је табела о дислокацији Аустро-угарске војске, из које се може видјети број и врста појединих посада у цијелој монархији.

Из тих исправа, а тако и из исказа Трифка Крстановића излази без двојбе, да је рад "Народне Одбране" тијekom анексијоне кризе био очито велеиздајнички, јер је "Народна Одбрана" намјеравала отргнуће Босне и Херцеговине од Аустро-угарске монархије и припојење краљевини Србији, а то се је хтјело провести силовитим начином, наиме ратом. Средство, које је "Народна Одбрана" у ту сврху одабрала, наиме оборужање и вјежбање усташких чета, било је прикладно да евентуално доведе до наумљеног циља.

Како је већ горе истакнуто, престао је признањем анексије са стране краљевине Србије рад "Народне Одбране" око оборужавања и образовања чета, те је "Народна Одбрана" према споменутом извјештају отпочела додуше нови рад, али се он по циљу никако не разликује од пријашњега рада.

Разлагајући програм новог рада "Народне Одбране", наводи се на 10. страни: "анексија је била само један ударац против нас од стране нашег непријатеља, испред кога су ишли многи други, а послје кога су дошли опет други. Да нас не би нови напад затекао једнако неспремне требало је припремити се – радити. Неспрема коју смо показали за време анексије није била само војничка него општа народна. Војска је данас народ. Да би народ дао добру војску није довољно ако он има само пушке и топове. Да би показао успехе у рату мора наш народ умјети руковати оружјем, мора знати да треба ићи (и зашто) у рат, мора имати јаку народну (српску) свијест, мора бити просвјешћен; не смије бити завађен, мора бити здрав и привредно јак. Све то је потребно и за рад пушком и топом".

С тога се даље вели на 11. страни: "садржина рада, коме се нова Народна Одбрана ставила у службу, јесте спрема народа за борбу у свима правцима народног рада, а према данашњим потребама времена".

"Народна Одбрана увиђа постигнуће тога циља, сједињењем снага, које раде добровољно у народу, борбом против завађања те агитацијом у најширим слојевима".

Као најглавније задатке свога рада наводи "Народна Одбрана" јачање националне свијести, јачање витештва и уношење нових мјера у друштву о томе, како треба радити. О јачању националне свијести вели се ово: "Између осталог анексија нас је поучила о томе, да у нашем народу у Србији није национална свијест српска у оној мјери јака, како је то потребно да буде у земљи, која представља, као мали слободан дјелић од 3 милијона наду и ослонац 7 милијона нашег заробљеног народа." ... "У Србији се незна за Босну и Херцеговину, Хрватску, Далмацију, Банат, Бачку, Стару Србију и Мацедонију онолико колико је то потребно. Наше друштво не осјећа довољно своје Српство, не види своју народну јачину, нема довољно свијести о својим српским дужностима, нема свега тога у нас ни онолико, колико треба да има народ у најповољнијим приликама, а камо ли онолико, колико треба да има народ са задатком Пиемонта као ми." ... "Као први свој задатак, као најсветији и најважнији узима Народна Одбрана буђење, развијање, јачање, усавршавање српског осјећања у нашем народу од града до града, од села до села, од куће до куће, од човјека до човјека, од старца до дјетета." ... "Наш

циљ је српска свјесна и поносна Србија, такву Србију желимо створити што прије. Само таква Србија достојна је да носи име Србије, само таква имаде и снагу да побједоносно издржи све биједи, које на њу насрћу, само поносна на своје Српство, свијесна свога Српства у највећој мјери, моћи ће поднијети све жртве, које тражи од ње велики задатак ослобођења и уједињења једног цијелога народа. Само онда, када се у нас распламти српска свијест, разбуктиће се и воља за све остале задатке Народне Одбране."

Прије свега истиче она стога као свој задатак "јачање националне свијести".

Што се тиче јачања витештва, наводи такођер "Народна Одбрана", да је свакако потребито и вјежбање у стријељању, јер да "нови удар као што је била анексија мора дочекати нова Србија, у којој је сваки Србин од дјетета до старца стрјелац" ...

О соколству истиче "Народна Одбрана", да је оно од апсолутне потребе за народ, и наставља: "Нестаје већ старих Турака са југа, још само један део нашега народа цвили под њиховом влашћу; али долазе нови Турци са севера, страшнији и опаснији од старих. Културно надмоћнији, економски јачи, северни непријатељи устремили су се на нас. Они хоће да нам одузму слободу, језик, да нас прегазе, смрве. Предзнаци борбе, која долази, осјећају се. Српски народ стоји пред питањем "бити ил' не бити"."

"И, ево, ту сад наилази време српскога Соколства, и, ево, ту сада настаје поље рада српским Соколима. То изискује време, то тражи потреба народне одбране."

"Само народ здрав, само народ снажан, само народ национално свестан и добро организован, способан је да се брани, да победи."

"Ту истину исписали су на својој застави српски соколи и објављују је народу. Ту истину хоће они у дело да претворе."

"Сваку способну јединку, сваког брата Србина, сваку сестру Српкињу, хоће српско соколство да очеличи, у сваком да пробуди понос србински, свест у снази нашега народа, и да тако са снажним и свесним народом ступи у борбу, уверено у народну победу, не страхујући за народну будућност."

"Ето, то хоће српски Соколи, то је њихов циљ ..."

"Соколска мисао остварује српску мисао, јер уједињује све своје чланове где били, српске соколове у српској мисли. Она је снажно средство за борбу, зато мора ући у све слојеве народне."

Напокон се тврди у соколству, да морају сви Срби бити Соколи, све Српкинице Соколице, да је народ српски у опасности и да је према томе остваривање мисли српског соколства један од првих задатака здраво и право схваћене "Народне Одбране".

На 22. страни се наводи, да рад олимпичког клуба мора бити у складу са тежњама "Народне Одбране", и као средства за ширење мисли и задатка "Народне Одбране" сматрају се такођер предавања, рад жена, ситан и мали рад, препорођај друштва и одгајање нових Обилића и Синђелића."

Говорећи "Народна Одбрана" о Обилићу и Косову, наводи ово: "Нови су Турци, против којих се ваља борити на новом Косову, то су једни узроци новог Косова, оних што живе међу нама, а други су који живе на пољу око наших граница, на сјеверу и западу: Немци, Аустријанци, Швабе са њиховом навалом на наш српски и словенски југ. Мрак и незнање нашег народа унутра и њемачка најезда с поља, Турци су, које треба данас на Косову српском дочекивати и с њима бити бој за име српско и слободу."

Настављајућ позивље "Народна Одбрана" на непрестани рад на тим пољима у сврху одгајања нових Обилића, јер је рад у задрузи, у друштву за народно здравље и у сваком другом сличном послу скопчан са жртвама и физичким и душевним и моралним и материјалним." ... "То вриједи нарочито за наше заграничне крајеве Турску и Аустро-Угарску, гдје такве раднике власт прогони, доводећи их у тамнице и на вјешала." ... "Народна Одбрана" не сумња у то, да ће наш народ дати цео низ јунака у борби пушком и топом против Шваба и осталих наших непријатеља, којој идемо у сусрет. Али "Народна Одбрана" се не задовољава тиме. Она и на наше данашње тобожно мирно стање гледа као на рат, па тражи у борби овој данашњој, што је водимо у Србији и за границама, такођер јунаке. Тим својим захтјевом наглашује "Народна Одбрана" у потпуној мјери колико је важна по отаџбину борба, коју тражимо и колико је славно и часно бити борац "Народне Одбране"."

Говорећи о везама са браћом и пријатељима вели ово: "У главне задатке "Народне Одбране" долази још и одржавање веза са нашом ближом и даљом браћом за границама и осталим нашим пријатељима у свету."

"Народна Одбрана", у свима својим пословима, сваки пут кад употреби реч народ, мисли на цео наш народ, а не само на овај у Србији."

Даље истиче, да је сачувала све везе, што их је у вријеме анексије створила у Европи по центрима пријатељских народа, и да будним оком прати све догађаје у Српству и око његових граница .... "Спремна је, да се сваки час заложу цијела за праведну и свету народну ствар. Када дође до тога, врло користан и плононосан показаће се овај наш данашњи рад на одржавању веза са браћом и пријатељима за границама Србије."

Спомињући на 34. страни два важна задатка вели овако: "Стојећи на становишту, да је анексијом Босне и Херцеговине потпуно обелодањена најезда са сјевера на наше земље, "Народна Одбрана" свата, и нашем народу приказује Аустрију, као првог и највећег нашег непријатеља. Тај рад "Народне Одбране" није никакав фанатички, шовинистички поступак, него задатак здрав, потпуно схватљив и разумљив, дужност основна, потреба, као што је она, да се научи како је два пута два четири." ... "Ако код нас ниче мржња против Аустрије нисмо ми који је сејемо, него је сејач Аустрија са њеним поступцима против нас, који нам намећу борбу против ње до истребљења." ... "Код нас у Србији, када се говори о ослобођењу и уједињењу, сувише се парадире са речима "кидање окова" и "ослобођење робова", сувише се позива на стару српску славу, а премало се мисли на то, да је

ослобођење заробљених крајева српских и њихово уједињење са Србијом потребно нашем господину, нашем трговцу, нашем сељаку због најосновнијих потреба културе, трговине због леба и простора. Нашем народу треба казати, да је њему слобода Босне потребна не само из осјећаја самилости са браћом, која тамо пате, него и због трговине и веза с морем, народно уједињење због јачег развоја целокупне културе." ...

"Уз задатак да тумачи народу опасност, која му прети од Аустрије, "Народна Одбрана" има и овај важни задатак, да уноси у наш народ, чувајући потпуно његове свете националне успомене, ово ново, здраво, силно по посљедицама, схватање национализма и рада у циљу народног ослобођења и уједињења."

У закључку првога дијела на 35. страни позивље "Народна Одбрана" народ, да се спрема живо, најсвестраније, најистрајније ... "спремајмо се, не престајмо се спремати за борбу коју нам је предсказала анексија" ... "све у свему свим својим новим радом иде "Народна Одбрана" затим, да на велики дан разрачунавања са непријатељем изиђе преда њ са Србином, који ће бити здрав, свестан, измирен, соко, стрељац, јунак, страх и трепет непријатељу, а поуздан заточник и извршилац српске заветне мисли."

У посебном дијелу истиче извјештај, како је "Народној Одбрани" успјело да сједини витешка друштва Соко и Душан Силни у Крагујевцу, а говорећи о примјерима "из рада у "Народној Одбрани" код наше браће за границама" вели на 90. страни, да "у Босни и Херцеговини воде борбу у "Народној Одбрани": Просвјета, земљорадничке задруге, читаонице, антиалкохолстичка друштва и Побратимство, пјевачка друштва и Привреда. Даље се каже, да имаде у Босни 20 српских новчаних завода, који помажу да се одржи земља у српским рукама и спречавају долазак туђинаца у српске земље." ... "Рад Одбране Срба у Босни и Херцеговини у свима правцима тек је у почетку, па ће прави успјех тек доћи. Цијела борба била је до недавно много ометана забранама од стране власти, на које се наилазило у сваком правцу рада, а које су тек од годину дана, две мало престале."

Нема двојбе, да и тај рад "Народне Одбране" по новом програму имаде за циљ уједињење југословенских земаља под жезлом династије, која влада у српској краљевини, и да се у том извјештају "Народне Одбране" јавно и отворено проповиједа непрестани и неуморни рад на свим пољима привреде, просвјете, политике и витештва, и то само с обзиром на једини циљ: отргнуће Босне и Херцеговине од аустријске монархије.

Ма да је "Народна Одбрана" тако отворено навела и циљеве, које хоће да постигне, и средства, која сматра за то прикладним, ипак није објављен сав њезин рад. Средишњи одбор "Народне Одбране" истиче у уводу на 3. страни изричито ово:

"Ова књижица неће из многих разлога, не смије и не може да буде потпуно исцрпно огледало целокупног рада Народне Одбране. То не треба од ње ни захтевати."

Дакле рад "Народне Одбране" развија се и на једноме пољу, које треба да остане у тајности, ако се хоће, да се циљ получи.

Главна је расправа изнијела на видјело доста околности и доказа, из којих је суд црпио увјерење, да се тај потајни рад "Народне Одбране" креће поглавито око уређивања ухођења у Босни и Херцеговини и у ту сврху око предобијања повјерљивих особа у овим земљама.

Из исказа Вељка Чубриловића и Мишка Јовановића излази, да их је Боже Милановић, трговац у Шапцу, склонио на то, да постану повјереницима "Народне Одбране" у Прибоју, дотично у Тузли.

Трифко Крстановић свједочи пак, да је он 1909. године на препоруку Боже јанковића, генерала и предсједника "Народне Одбране", ступио у службу Боже Милановића у Шапцу. Његова се служба састојала у томе, што је потајно доносио и предавао на босанској граници писма Боже Милановића и што је доносио у Београд његова писма генералу Јанковићу и мајору Прибичевићу. Он тврди, да је након 8 мјесеци примио од Боже Милановића посјетницу, на којој бијаше написано, да је он именован повјереником "Народне Одбране" и на којој се налазио печат "Народне Одбране", наиме мртвачка глава, а испод ње прекривене кости; – а из 23. чланка правила "Народне Одбране" на 41. страни поменуте брошуре зиста излази, да се у средини печата "Народне Одбране" налази као емблем мртвачка глава.

Он даље наводи, да је од "Народне Одбране" добио налог, да усмрти Љубу Станаричића, бившег поручника у Србији, који је 1909. године прешао у Босну и настанио се у Доњем Црњелову, котар Бијељина. Трифко Крстановић изјављује, да је заиста покушао извршити тај налог, ну пошто је имао задатак, да га усмрти само ножем а не пушком, и пошто је видио, да је Љубо Станаричић оборужан пушком, да је то јавио Божи Милановићу, нашто је добио налог, да га усмрти макар и пушком. Ну међутим да је дошао неки војник из Београда, који је донио писмо, да се одустаје од те намјере.

За истинитост исказа Трифка Крстановића говори још изјава оптуженика Недјељка Чабриновића на главној расправи, да је он наиме у Београду од некога другог Крстановића заиста чуо, да је Трифко Крстановић био у служби Боже Милановића и да је разносио писма, али да је код оних особа, којима је прије доносио писма, покушао глобљење, кад је иступио из те службе.

Љубо Станаричић преслушан као свједок доиста потврђује, да је био подпоручник у Српској војсци и да је био осумњичен ради ухођења у корист Аустрије, шта више и ухапшен, али да је пуштен на слободу 8. јуна (26. маја) 1909, јер је био ријешен од окривљења ради ухођења, и да је онда прешао у Бијељину.

О "Народној Одбрани" рекао је тај свједок, да је пригодом анексије држала скупштине по свим мјестима и да се на истим пропагирао рат против Аустрије на живот и смрт, пошто им је Аустрија одузела двије провинције, наиме Босну и Херцеговину.

Јово Јагличић (осуђен осудом овога суда од 1. октобра [18. септембра] 1913, бр. 6036 к. ради злочинства ухођења на 9 мјесеци тамнице, која је казна рјешидбом врховног суда у Сарајеву повишена на 2 године тешке тамнице) исказао је као окривљеник у свом записнику о преслушању, који је прочитан на главној расправи, да га је Петар Кларић наговорио на ухођење у корист краљевине Србије и да му је причао о друштву "Народна Одбрана", како то друштво имаде људи на влади и у војсци, како има своје писмо и шифре и како је сврха тога друштва ухођење војничких спрема, наиме војске, топова, муниције, пушака и напoкон да то друштво потјече из Србије, а за Босну је централа у Сарајеву.

Преслушан као свједок 22. октобра (9. октобра) 1914. потврдио је исти Јово Јагличић, да је све истина, што је исказао као окривљени у прије споменутом записнику.

На главној расправи установљено је напoкон из списка окружног суда у Бањој Луци, Гл. Р. 1097/12, наиме из осуде од 14. новембра (1. новембра) 1913, бр. 7357 к, којом су Тодор Поповић и Драгољуб Кесић проглашени кривим злочинства ухођења, да се под фирмом "Божи Милановић" дотично "Стана супруга Боже Милановића" крије шпијунска агентура у Шапцу. Узет је такођер на главној расправи увид у три писма, што се налазе у томе спису, а управљена су Божи Милановићу у Шапцу, дотично Стани, жени Боже Милановића, од којих су два писма шифрирана. Та су писма била поводом и темељем горњој осуди.

На темељу тих чињеница дошао је суд до увјерења, да је заиста "Народна Одбрана" осим рада описаног у извјештају 1911. године сматрала за свој задатак и то, да уреди и проведе ухођење у Босни и Херцеговини, и то све у намјери, да се Босна и Херцеговина на силу отргну од Аустро-Угарске монархије и припоје краљевини Србији. Уз горње доказе о тој околности придођоше на главној расправи нови докази, који још јаче поткријепише увјерење овог суда.

Кад је наша војска заузела Лозницу, нађени су у канцеларији надзорника граничног рајона у Лозници разни списи о ухођењу у Босни и Херцеговини, а таквих је списка нађено и код учитеља Јаковљевића у Малом Зворнику.

Неки су од тих списка прочитани на главној расправи, међу којима је и списак надзорног официра царинарнице мало-зворничке и љубовијске о повјереницима у Босни. Ту се наводе имена деветорице повјереника настањених у Сарајеву, Скланима, Великом Зворнику, Власеници, Тузли, Сребреници и т. д. Ти су повјереници већим дијелом изображени људи, наиме учитељи, свећеници, трговачке пословође, солицитатори адвоката, трговци, а у Великом Зворнику паче и опћински биљежник Ђорђо Дакић, коме је, како је већ горе истакнуто, учитељ Јаковљевић препоручио Чабриновића.

У том списку имаде и једна рубрика, у којој се налази опис сваког појединог повјереника; тако се на примјер о Кости Ђватићу, учитељу у Сарајеву и Јови Павловићу, трговцу у Тузли, наводи, да су оба врло активни

чланови "Народне Одбране" и њезини опробани повјереници. Први се описује као један од нај јачих агитатора против Аустрије у народу, а при том врло опрезан, а други као врло добар Србин и поуздан повјереник за гарнизон тузлански (дн. бр. 5.).

У концепту извјештаја од 5. октобра (22. септембра) 1911. надзорника пограничног рајона у Лозници, што је управљен команданту дринске дивизијонске области, описује се досадашњи рад о ухођењу у рајону напрат царинарницама малозворничким и љубовијским. Ту се каже, да су повјереници, што су примљени у дивизијонском штабу, сви из доба анексијоне кризе, а послје тога били напуштени, али да је "Народна Одбрана" у Шапцу организовала послје анексијоне кризе своју организацију и у њу увела сасвим нове људе тако, "да су и она два-три, само су били за потребу одстрањени од свакога посла."

У извјештају се надаље вели: "Чланова 'Народне Одбране' у мом рајону било је и то у Великом Зворнику, Тузли, Скеланима и Сокоцу. Веза са њима била је слаба, неуредна, јер је цео рад био у рукама 2-3 човека у Шапцу, који су се овим послом бавили. Упознавши се са члановима 'Народне Одбране' и скоро свим повереницима дивизијским, ја сам се старао да према датом упуту господина министра војног извршим организацију повереника по свима главним мјестима. Даља организација њихових повереника стављена је у дужност њима, што они и раде према својим подобностима и месним приликама са више или мање успеха. Поједини повереници у најужем рајону познају се између себе, но тежња им је стална, да се што мање упознају. Резултат њиховог рада, у најчешће прилика маскиран ширењем соколства и побратимства – антиалкохолизма – непознат им је у детаљима, пошто је рад за сада на томе доста онемогућен великим пољским и трговачким радовима. Веза са појединим повјереницима успостављена је преко Зворника и Љубовије."

Даље наводи поједине везе на граници и свршава: "Канали од ових тачака к центрима нису потпуно осигурани за сада, но мислим, да ћу у скоро моћи извести о томе. Веза и уређење канала није осигурано пошто зависи од локалних прилика."

У дн. бр. 7. налазе се инструкције за средишњи одбор повјереника за VI котар, наиме у власеничком котару. Дужност је тог одбора, да у свакоме мјесту имаде свога повјереника, који хоће и може да ради за ослобођење и уједињење, кад му буде за то вријеме, да нађе поуздане повјеренике, да сваки од чланова средишњег одбора ради у свом крају и да само у крајњој нужди овласти другога, да га замијени тако, да сви повјереници по могућности знају само за једног од чланова средишњег одбора. Списак поузданика ваља приопћити надзорнику граничног рајона у Лозници.

Осим тога је установљено, да имаде у списима више списака повјереника, што се налазе у Босни. Код учитеља Јаковљевића у Малом Зворнику нађено је писмо без датума и без потписа, а гласи овако: (Позови или потражи?) из Јање Мичића пекара, који је долазио на састанак са оним коми-

том из Јање пре неколико дана и реци му, да је апсолутно потребно, да он лично дође у Тузлу одмах најдаље прекусутра. У Тузли ће наћи Јову Павловића и да му се јави са ознаком 'авала'."

У даљем дијелу тога писма захтијевају се тачни подаци о посади у Тузли.

Овдје треба споменути, да је Јово Јагличић, преслушан као окривљеник 19. априла (6. априла) 1913, исказао, како му је Милан Попадић приповиједао, да "Народна Одбрана" имаде лозинку т. ј. двије лозинке, и то стару лозинку "Стојан Ковачевић" и нову "авала", по којима се упознавају чланови.

Из списка нађених код учитеља Јаковљевића, у које је узет увид на главној расправи, излази без двојбе, да је учитељ Јаковљевић такођер био повјереник организације за ухођење у Малом Зворнику и да је тој организацији припадао и Ђорђо Дакић, опћински биљежник у Великом Зворнику.

Нема дакле двојбе, да је "Народна Одбрана" међу осталим имала задатак, да уходи војно стање у Босни и Херцеговини, а пошто се тај задатак по својој нарави не може повјерити приватном друштву без надзора војничких власти, нема такођер двојбе, да се је дјеловање "Народне Одбране" у том правцу развило вазда у споразуму, уз судјеловање и уз надзор оних војничких власти, које су дужне да уходе војно стање сусједних држава.

То излази такођер из околности, да је по исказу Недјељка Чабриновића, Трифка Крстановића и других свједока, чији су записници прочитани на главној расправи, предсједником "Народне Одбране" био умировљен генерал Божо Јанковић, који је послје реактивиран, и да су члановима одбора "Народне Одбране" били међу осталим часници као Прибичевић, Танкосић и Васић, који је послје умро, те чиновници, као Живојин Дачић тако, да су државни дотично војнички кругови вазда могли утјецати на рад "Народне Одбране".

Само се собом разумије, да није могао остати без успјеха такав рад "Народне Одбране", која је непрестано и – како је већ напријед речено – на сваки могући начин настојала, да становнике краљевине Србије, а тако и становнике српско-православне вјере у јужним крајевима Аустро-Угарске монархије одушеви за мисао уједињења са југословенским народима под жезлом династије краљевине Србије.

Прочитан је на главној расправи предговор брошуре "Смрт једнога хероја" тискано у Београду у модерној штампарији "Пиомонт" 1912. године, у ком се велича Богдан Жерајић, који је – како је познато – 2. јуна (21. маја) 1909. извео атентат на бившег поглавара Босне и Херцеговине, генерала пјешадије Варешанина. Његово се дјело описује као херојско па се вели, да имаде још таквих људи, који се "стварају појединци избијају на површину и узимају предодређени положај весника нових идеја, новог рада и нових акција; они проповиједају револуцију духова и мишљења, акцију рушења садањег болесног и стварања новог живота на најширој националној основи, нови светлији морал, умирање за идеју, слободу и оковани народ. За те идеје

просута је крв Богдана Жерајића на сарајевским улицама 2. јуна (21. маја) 1909. године.

Исте је године изашла у истој тискари друга брошура "Хрватска у борби за слободу" од непознатог писца, која је осудом овог суда од 27. (14.) марта 1913. бр. 1562 к. проглашена пропалом, јер твори злочинство сметања јавног мира и злочинство велеиздаје.

У тој се брошури раздражује на мржњу и презирање против Његовог ц. и кр. Величанства и долази на 11. страни до закључка, да је једини идеал народни слобода, која мора да буде идеал јединства, дакле идеал уједињења. "Слобода и уједињење то су двије ријечи, које омладина хрватска мора да истакне на својој застави." ... "Хрватска ће бити само онда слободна, кад се у њезине ствари не буду могле пачати туђе династије и нико осим њена народа српско-хрватскога. А таква слобода искључује оквире, руши туђинске династије и презире опортунизме, таква слобода једина права слобода тражи револуцију. Тако исто када се говори о уједињењу не може се мислити само уједињење Хрвата или само уједињење Срба и Хрвата, или на само уједињење Словенаца и Хрвата. Уједињење јест право уједињење само онда, ако се мисли само на потпуно уједињење свих Словенаца, свих Хрвата и свих Срба." "Екстензитет је нашег идеала у томе, што није ексклузивистички, што није само хрватски, већ што је хрватски и српски и словенски. Интензитет је његов у томе, што није стегнут за парламенат, него захтјева најрадикалнија средства, што је револуционаран. Нама је потребна револуција, ми мирним средствима не можемо у Аустро-Угарској монархији да постигнемо ништа." "Свјест о идентитету нашега народа остаће базом нашега програма народно револуционарнога."

Године 1913. тискане су у књижари Рајковића и Ђуковића у Београду "Ратне пјесме", које су осудом окружног суда у Сарајеву од 29. априла (16. априла) 1913, бр. 2221/к, проглашене пропалим, јер творе учин злочинства сметања јавног мира. У тим се пјесмама међу осталим на 14. страни отворено вели да ће краљевина Србија ратом заузети Босну:

"Чим у Босни бојна труба свирне
И Србина баш у срце дирне!
Савезници са нама ће поћи
Кад Банату нашем треба поћи,
И Банату и тој Бачкој равној
Срему, Истри и Хрватској славној!
Херцег-Босна тражиће такођер
Да јој Србин у походе дође!
Чудиће се тада Аустрија,
Позваће нас и још Далмација!
Тражићемо и од старе Прије
Наше земље швапске Аустрије!
Краљ Петар је сад на море стиго
И из ропства народ нам подиго!

Херцег-Босну сад краљ погледује
И тај народ њему потребује,
Зато велим неће дуго проћи,
Савезници за нама ће поћи!"

Пригодом истраге против Милоша Пјанића и других вођене код овог суда под Гл. рег. бр. 1675/12 нађен је и програм за "Омладински клуб Народно уједињење". У том се програму наводи, да је идеална база клуба уједињење српско-хрватско и словеначко. Тврди се, да је централна националистичка догма клуба идеја, да је једна национална култура немогућа без националног друштва, а национално друштво без националне државе.

"Клуб стоји на неопозивом захтјеву да се законом сантифицикују и оживотворе политичке доктрине радикално демократске, а пропагираће идеју суверенитета српско-хрватског народа у једној држави основаној на слободоумним принципима."

Клуб тражи покорвање извршне власти вољи народног суверенитета.

Нема дакле сумње, да је за српско-турског и бугарског рата и послјије њега тежња за отргнућем Босне и Херцеговине од Аустро-Угарске монархије и за њиховим припојењем српској краљевини нашла све више одзива особито у самој српској краљевини те у омладинским круговима Босне и Херцеговине и Хрватске.

То се најбоље види из атентата Јукићева, те из атентата, што га је Јаков Шефер покушао у Загребу, напоскон из ђачких организација на националистичкој бази у тузланској гимназији, те у свим већим средњим школама у Сарајеву. Значајна је у том правцу пријава професора дра Атифа Хаџи Кадића и свеучилишног ђака Алфонза Солтиса, што је предаше котарском уреду у Тузли (дн. бр. 209/12. а) и б). Кад су наине тузлански ђаци 1912. године о Ускрсу правили излет у Зворник и том згодом прешли преко Дрине у Мали Зворник у краљевини Србији, пали су неки српско-православни ђаци на кољена, љубили земљу и кидали траву, којом се окитише.

За дух, који је владао међу ђацима тузланске гимназије, говори још исказ гимназијског ђака Младена Стојановића, који је као свједок у истрази на нарочито питање изричито одвратио, да одобрава атентат на благопокојног Пријестолонашљедника из националистичких разлога, мотивирајући то становиште тиме, да је сматрао благопокојног Пријестолонашљедника представником империјализма, наине недопуштања реализовања националних тежња т. ј. заједничког рада свих Југословена у монархији. По његову је схваћању националистички рад отпор против германизације.

Васо Чубриловић је исказао, да су у сарајевски одбор ђачких тајних удружења, која су по исказу свију оптуженика ђака стајала на националистичкој подлози, изабрани, и то у гимназији Марко Перин и Милан Прица, у реалци Хамдија Никшић, у препарандији Лазар Ђукић и Садија Никшић, а у трговинској академији Иво Крањчевић. Ти су одбори – како је на главној

расправи допустио Марко Перин – изабрали свој централни одбор, којима су такођер припадале горње особе.

У јануару 1914. године држана је у Крагујевцу главна скупштина соколског друштва "Душан Силни", а извјештај о тој скупштини и о раду тог друштва у 1912-1913. години тискан је у штампарији "Будућности" у Крагујевцу 1914. године.

Предсједник друштва Михајло В. Ковачевић, пјешачки мајор, држао је поздравни говор, у ком очитује, да је соколство поникло у борби против Германштине и да је оно чисто словенска установа, којој је циљ, да сву словенску браћу уједини, одушеви и спреми за борбу културом и силом против непријатеља Словенства. Спомињући даље, како су у својим ратовима раскинули окове једном дијелу браће и ослободили их од обијести непријатеља са југа, наставља:

"Остала браћа Срби и Словени хвале нас што смо вршили са великим пожртвовањем своју дужност, а тиме искрено и предано помогли, да се један дио велике Соколске идеје оствари, али браћо и сестре, наш непријатељ са сјевера опаснији је и бездушнији, јер је културно и економски јачи. Овај је непријатељ у својим прохтјевима ненасит, он држи милијоне наше браће у ропству и ланцима, одузео им је слободу и право и све себи у службу потчини. Браћа пиште, зову и моле за што бржу помоћ. Ми их не смемо оставити на милост и немилост тог грозног и прождрљивог непријатеља. Ми им морамо притећи у помоћ прије, јер нам је то дужност да учинимо, најзад зар би и ми могли бити сретни, кад нам толика браћа робује пати и пишти. Браћо и сестре, непријатељ је опасан, грамзив и досадан, будимо увијек на опрезу. Радимо са још већом вољом и пожртвовањем, будимо у својој светој соколској дужности тачни, предани и истрајни. Спремајмо се за велику борбу и праведну соколску идеју."

У извјештају пак управног одбора крагујевачког соколског друштва се вели, како је Косово освећено, али да соколски програм није још испуњен, јер његов задатак није још свршен, те се даље каже ово: "Још један велики дио народа нашег трпи муке распетог Христа, имамо да походимо нашу браћу преко Дрине, имамо да обиђемо Шехер-Сарајево и дједовину Св. Саве, имамо да видимо постојбину старине Новака, Дели Радивоја и Старог Вујадина, да пређемо гору Романију и видимо што нам се Травник замаглио, треба једном да престане она пјесма: Аој Босно сироче у Бога, зар ти немаш нигдје рода свога."

У извјештају се међу осталим велича долазак хрватских Сокола у Шумадију и састанак трезвене младежи из свих крајева Српства, те истиче: "да су ови догађаји зачетак или клица једног великог чина, који ће се у најскоријој будућности одиграти. Они су израз једног великог за сада још тихог буђења националне свјести и снаге једног притиснутог народа коме недају да се подигне и сједини. Још мало, па ће ова клица, да се развије и док још мало више узаври искипи народна душа, неће имати тих стега, које она неће раскинути, неће бити те препоне, које она неће моћи срушити на свом путу.

Радити на јачању и снаги, помагати и убрзавати ток тог националног развића спремати помагаче тој идеји, бјеше управи (соколског друштва Душан Силни) ваздашња водиља у њеном раду."

При свршетку се извјештаја наводи, да уједињено српско соколство сачињавају:

1. Савез соколског друштва Душан Силни, који има око 30 друштава и 2856 чланова,

2. Фрушкогорска жупа: 17 друштава и 1450 чланова,

3. Босанско-херцеговачка жупа: 40 друштава и 3000 чланова,

4. Крајишка жупа: 11 друштава и 250 чланова,

5. Приморска жупа: 8 друштава и 210 чланова,

6. Соколска друштва у Угарској: 6 друштава и 140 чланова,

7. Соколска друштва у Америци: 12 друштава и 300 чланова.

Свега 124 друштва и 8200 чланова.

Даље се наводи, да уједињено српско соколство имаде свој главни и стручни одбор.

У главном је одбору међу осталим чланом и др. Војислав Бесаровић, о ком је познато, да је предсједник босанско-херцеговачке соколске жупе.

У стручном су одбору члановима такођер професор Стево Жакула из Сарајева и Чедо Милић, надзорник Сокола у мостарском окружју.

Из тога без двојбе слиједи, да су и босанско-херцеговачка српска соколска друштва била у свези са соколским друштвом "Душан Силни", а пошто се у централном одбору налазе и горе споменута лица из Босне и Херцеговине, нема такођер двојбе, да су барем вођама и пресједницима соколских друштава биле познате тежње соколског друштва "Душан Силни", како су истакнуте у говору његова предсједника и у извјештају друштва.

То излази такођер из табеле нађене у соколском друштву у Високом и прочитане на главној расправи, у којој се позивају сва српска соколска друштва, да упишу бројно стање свих тих друштава, и то раставив чланове изнад 18 година од оних испод тих година и наводећи број чланова вјежбача, број подмлатка од 14-18 година, број мушке дјече од 7-14 година, број чланица до 16 година, те изнад 16 година, број чланова мушког предв. одбора и број чланова женског предв. одбора. У тој су табели тискана имена свију градова и мјеста у Србији, Босни и Херцеговини, Хрватској и Далмацији и Маџарској, гдје се налазе таква друштва, па се она завршује овим ријечима: "Шаље се братском друштву два примјерка овог прегледа с молбом, да један задржи за себе, а други да попуни рубрику свог друштва и пошље управи овог друштва, која жели да одржава тјешњу везу са свима српским соколским друштвима. Здраво!"

Табела је потписана од предсједника Мих. В. Ковачевића, пешадијског мајора, и од секретара Ђуре Берзаковића, а на њој је печат соколског друштва "Душан Силни" у Крагујевцу.

Тај покрет, та тежња за уједињењем укоријенила се је и у Босни и Херцеговини, како је већ горе речено, а то се види најбоље из околности, да је овдашње друштво "Просвјета", дакле друштво са чисто културним задатком, у календару за 1914. годину изнијело чланак Ристе Радуловића са натписом "Шта сад", у ком се очито раздражује на мржњу и презирање против Аустро-Угарске монархије. У том се чланку наиме тврди, да пригодом побједа краљевине Србије над Турском и Бугарском није остао недирнут ни онај дио српског народа, који живи ван српских држава, и који је пратио са живим саучешћем побједоносни поход српских армија, напојен весељем и поносом ... "да се ослобађа један дио раје и да се извршава један дио наше велике будућности".

"Тај је дио био изложен, ако не борби, а оно самообрани, јер је дунавска монархија ослобођење Срба од Турака сматрала, као своју штету, у побједама српским гледала је своје поразе, а у буђењу наше националне свијести и нашим симпатијама за своју велику браћу минирање својих темеља. И незнајући куд да окрене иначе бесплодну акцију, она је повела поход на своје поданике – Србе! Пошто је још прије ослободилачког рата у Хрватској и Славонији укинут устав, а затим у старој Војводини законом гарантована црквена аутономија, за вријеме рата у Далмацији распуштено је неколико општина и мамуза и затвор засићавали жеђ за слободом, стављени су и Срби у Босни и Херцеговини изван закона, затворена су или распуштена сва њихова друштва, и културна и хумана, и то све бјеше због тога, јер побјеђиваху Србија и Црна Гора."

На 180. страни (дотично на 276. страни другог издања) тога календара наводи се, како је 100.000 мртвих, рањених и обољелих имао српски народ, да би се ослободио само један његов дио; да су те огромне жртве благословљене, јер осигураше бољу будућност српскоме народу и да Србин данас може лакше дисати, јер има ведрији поглед у будућност, која ће се завршити великим тријумфом, великом снагом и слободом, културом уједињене нације ... "Предстоје нам још велике борбе, још многа велика дјела, дуготрајни радови, да очувамо и обранимо наш народ. Рада, прегалаштва пожртвовања требаће још. Нека кроз вијекове свјетле Србину пут бољој будућности примјери великог пожртвовања, које нам показа народ српских наших краљевина."

Значајно је такођер, да се у том календару налази на првом мјесту слика краља Петра I, на другом слика пријестолонашљедника Александра и на трећем краљевића Ђорђа, а нигдје се не вели, да је то династија краљевине Србије, дакле туђа династија, него се само наводе њихова имена.

Да је заиста расположење у краљевини Србији било такво, да се је нестрпљиво очекивао војни поход у Босну и Херцеговину у сврху, да се оне отргну од Аустро-Угарске монархије и да се тобоже ослободи народ, који у тим земљама живи, доказују не само све горе наведене чињенице, него и наводи самих оптуженика и свједока, чији су записници прочитани на главној расправи.

Милош Пура и Јово Карић свједоче, да је њима Недјељко Чабриновић прије атентата у Сарајеву причао, како у Србији влада слобода и како је народ одушевљен за војни поход у Босну и све чека, када ће једном Босна потпасти под Србију.

Анте Лукић свједочи, да је Недјељко Чабриновић рекао свом оцу, кад је пригодом посјета благопокојног Пријестолонашљедника у Сарајеву извјесио на кући заставе: "Шта ћеш мијешати Србе и Швабе, кад ће до године краљ Петар владати."

Свједок Јосип Араповић исказао је, да му је у октобру 1913. године рекао Гавро Принцип: "Не само Штадлеру ћемо доскочити, него ћемо цијелој Аустрији ногом стати за врат, има браће Срба."

Гавро Принцип исказује сам, да му је вазда било пред очима политичко уједињење Југославена и да му је то била основна идеја; за то је требало Југославене у првом реду ослободити од Шваба и Аустрије, јер све несреће, које су се догађале Југославенима, потјецале су од Аустрије. Да се тај дух већ толико развио, особито међу младежи у свим југославаенским државама, пошљедица је народног огорчења.

Гаврило Принцип је изрично рекао: "То је била морална дужност Србије као слободног дијела Југословена, да ослободи Југословене испод Аустрије, па сте могли чути од свакога поштеног Србина или Хрвата, да се очекује, да ће Србија макар кад било ослободити Југословене." Он тврди надаље, да се је национализам почео развијати за Цувајева комесаријата и за вријеме балканског рата, те се отада међу националистичком младежи развио радикални програм. Почели су се национални ђаци појављивати у свим школама Југословена, ... "ми смо си поставили циљем, да се сви Југословени сматрају као један народ. Примјером служила је Њемачка и Италија, а у даном моменту би се уједињење и код нас провело. Таквим моментом могао се сматрати случај каквог европског рата, кад би требало да Југословени и Срби буду тако јаки, да се од Аустрије оцијепе. То су моје мисли и мисли омладине, а има ђубрета, које друкчије мисли. Ми нисмо никада очекивали од Аустрије, да би она ујединила Југословене, већ смо очекивали, да се она распане као куга, те да је између нас Југословена нестане. Моје је било мишљење, да сваки, који има душу и осјећаја за народ који пати, требао би да протестује и учини шта било, јер је освета слатка и крвава."

Недјељко Чабриновић каже, да је такав атентат (на благопокојног Пријестолонашљедника) претеча револуције, а за Аустрију биће једна револуција достатна, да се сасма уништи; да је Аустрија трула, да би у случају рата морала поставити силну војску прама Русији, Румуњској и Италији, а код куће да чува народности, па да се Србија не боји оног остатка војске. По његовом се мишљењу не би српски војници бојали ни да читава Аустрија иде против Србије, јер су искушани у три рата и јер се са одушевљењем боре за слободу. Он вели: "Тако мисле сви као један у Србији, јер их је тако васпитала српска штампа, о томе је слојан и гуњ и капут и мундир, о томе се увијек и свагда говори. За Србију је то посве логична ствар, као и за све

Југословене, да се рачуна у Србији на те идеје и на припомоћ Југословена у Аустрији" ... "У Србији је свако мислио на то, да се Босна и Херцеговина с временом отргне од Аустрије и то ратом. Србија се је на то спремила. Србија то није мислила сама провести, него са Русијом, Грчком и Румунијом."

И Трифко Грабеж вели, да сваки српски сељак мрзи Аустрију, јер се тако васпитају у школи; да је у Београду из новина упознао тежак положај Југословена и да се је омладина чудила њиховој неборбености; да је читаво вријеме у Београду васпитао по њему борбени дух, који је у даном моменту био спреман и свој живот дати за добро Босне и уопће Југословена.

Нема дакле двојбе, да је борављење Принципа, Чабриновића и Грабежа у Београду и читање тамошњих новина и брошура, у којима се јавно раздражује на мржњу против Аустро-Угарске монархије, на рат против исте, на ослобођење Југословена, гдје се описује стање Југословена у Аустро-Угарској монархији као стање ропства, гдје исти не уживају никаквих слобода ни права, било у стању да у њима узбуди дух непомирљивог непријатељства против Аустро-Угарске монархије и намисао, да се они у корист Југословена жртвују, те изведу атентат у сврху ослобођења поменутих крајева ратом и њихова припојења српској краљевини.

Разговори са бившим комитама у каванама, гдје су они опћили, а особито разговори са Цигановићем, који се је налазио у служби "Народне Одбране" – како ће се то послје доказати – и који је за сигурно имао задатак, да те незреле босанске ђаке раздражи против њихове домовине, учврстили су још више поменуте оптуженике у њиховим тежњама тако, да је био довољан мали потицај за то, да се они одлуче за атентат, који су заиста извели. Тај потицај је учињен тиме, што је са непознате стране Чабриновићу спремљена вијест, да ће Његова ц. и кр. Висост Пријестолонашљедник посјетити Босну, а осим тога је бивши конобар Бајић истога дана упозорио Чабриновића на то, да би требало извршити тај атентат. О томе Бајићу треба истакнути, да су га Принцип и Чабриновић сматрали сумњивом особом, јер је био прије конобар и комита, а пошто је господски живио, ма да није радио, сматраху га за шпијуна Аустро-Угарске. Но то њихово мишљење није исправно, јер би он иначе обавијестио аустро-угарске факторе о атентату, што се намјеравао извести и на који је он сам потицао, али тога није учинио, јер се иначе 28. (15.) јуна 1914. у Сарајеву не би извршио атентат. Из тога слиједи, да је он био по свој прилици агент београдске полиције, дотично тамошњих званичних кругова.

Суд дакле прима доказаним, да су оптуженици Принцип, Чабриновић и Грабеж одлучили извести атентат у ту сврху, да се оживотворе њихове националистичке тежње. То слиједи такођер из њихових изјава у предистрази. Овдје треба споменути, да су сви ти оптуженици своје пријашње исказе о томе на главној расправи толико промијенили што су настојали навести као мотив атентата мржњу против Његове ц. и кр. Висости Пријестолонашљедника као представника империјализма дотично германизације и као прогонитеља Славена, а не тежњу за уједињењем југославенских крајева

или бар не у толикој мјери. Али суд прима, да изјаве оптуженика у предистрази одговарају њиховом мишљењу, да су искрене и да горе истакнута промјена у исказима долази одатле, што су они, када су чули оптужницу и кад су сазнали, да су тужени ради велеиздаје и да су у том атентату судјеловали и званични кругови краљевине Србије, настојали да у том правцу побију оптужницу. Овдје ваља још споменути, да су толико Недјељко Чабриновић колико Гавро Принцип на главној расправи изнијели нову околност, да су наиме Цигановић и Танкосић спадали међу слободне зидаре и да им је Цигановић приповиједао, како је благопокојни Пријестолонашљедник већ назад двије године био од слободних зидара осуђен на смрт, но изричито тврде, да су то сазнали истом иза створене одлуке за изведење атентата. Обзиром на потоњу околност сматра суд, да ти наводи о слободним зидарима спадају такођер међу покушаје, да се покрије судјеловање "Народне Одбране" и званичних кругова краљевине Србије, премда је Недјељко Чабриновић изјавио, да је међу осталим побожност благопокојног Пријестолонашљедника и околност, да исти "плива у католичким водама" била такођер узроком томе, да се је замислио атентат баш на Пријестолонашљедника.

У предистрази казао је Гаврило Принцип изричито, да је он извео атентат из мржње и освете према Аустрији, јер је држао, да је благопокојни Пријестолонашљедник јако велики човјек, који би у будућности врло много шкодио Југословенима. Осим тога је развио своје националистичке тежње, по којима се види, да је он овим атентатом намјеравао исходити уједињење југословенских земаља изван оквира Аустро-Угарске монархије, и то ратом. На главној пак расправи је исказао, да су га толико мржња против Аустрије колико та тежња еквивалентно понукале на атентат.

Недјељко Чабриновић је исказао у предистрази, да је читао по новинама и дошао до увјерења, да је Пријестолонашљедник био изванредан војсковођа, да би он био за Аустрију други Наполеон и да је дошао у Босну, да на српском земљишту држи вјежбе, како ће се моћи провести рат између Аустрије и Србије, напосматрајући да је он имао намјеру, да се створи федеративна монархија, у коју би се повукла и Србија. Сви ти моменти да су га потакли на чин, јер је Пријестолонашљедник био погубљен за Славене а специјално за Србију; да су те идеје о благопокојном Пријестолонашљеднику имали кругови, у којима се је он кретао у Србији те да је то чуо у каванама од ђака и грађана. По мишљењу је Чабриновића такав атентат претеча револуције, а за Аустрију биће једна револуција довољна, да је сасма уништи. Још је изричито додао, да је мислио и на то, да ће Србија лакше освојити Босну, кад нестане Пријестолонашљедника, који је био добар стратег и војник. Он наводи такођер, да је извео атентат из освете ради изнимних мјера и што је благопокојни Пријестолонашљедник мрзио Славене.

Грабеж пак тврди, да је на темељу чланака југословенских новина био увјерен, да је Пријестолонашљедник био у Аустрији силан као војнички фактор, да су сви велеиздајнички процеси и изнимне мјере од њег инспири-

рани и да се је држало, да је он опћи непријатељ Славена. Он изричито наводи, да особа благопокојног Пријестолонашљедника као човјека није код њега играла улоге, већ само народни осјећај.

Кад се ти наводи оптуженика доведу у савез са прије истакнутим њиховим тежњама на националистичком пољу, нема двојбе, да су оптуженици сматрали благопокојног Пријестолонашљедника као изванредног војсковођу и организатора, уопће као већу личност, која би била у стању да реорганизира и окријепи Аустро-Угарску монархију; а пошто су њихове наде о уједињењу Босне и Херцеговине и других југословенских крајева са краљевином Србијом базирале на увјерењу, да је Аустро-Угарска монархија трула држава, да нема више отпорне снаге тако, да би у случају рата паче сама србијанска војска евентуално била у стању да је победи, сматрали су благопокојног Пријестолонашљедника Фрању Фердинанда као запреку остваривању својих мисли, те су баш из тога разлога одлучили, да Га одстрани. Имаде још један разлог, који говори за то, да је то увјерење суда заиста темељито, а то је, што су оптуженици при извођењу атентата уживали заштиту и помоћ не само "Народне Одбране", него и војничких кругова, почевши од Београда све до Исаковића аде. Они су јамачно знали и морали знати, да им ти фактори не би ишли на руку и не би дали помоћи, заштите и средстава за извршење атентата, да се је радило само о чину личне освете и да од тог чина поменути фактори краљевине Србије нијесу очекивали велике користи у размјеру са величином злодјела и погибелји, која је могла од тога настати за саму краљевину Србију.

Да су толико "Народна Одбрана" колико активни војнички кругови, којима је подвржена организација за ухођење, судјеловали при атентату, прима суд доказаним на темељу ових доказа:

Већ је прије истакнуто, да је суд тог увјерења, да "Народна Одбрана" стоји под надзором војничких власти, којима је задатак ухођење овдашњег војног стања, те су наведени и разлози, на којима суд оснива то увјерење.

По исказу оптуженика Принципа, Грабежа и Чабриновића имали су Милан Цигановић и мајор Војин Танкосић велику улогу при атентату, јер су добавили средства и омогућили, да споменути оптуженици пријеђу у Босну. Да је Танкосић био члан "Народне Одбране", доказују искази свједока Трифка Крстановића и Драгутина Стојановића, који потврђују, да је он паче био чланом одбора "Народне Одбране", а то се види такођер из дописа кр. пограничног редарственог часништва у Земуну од 4. јула (21. јуна) 1914, бр. 105, што је прочитан на главној расправи.

Да је Цигановић био такођер чланом "Народне Одбране", излази без двојбе из околности, да је он био комита, да је био велики пријатељ мајора Танкосића, да се је с њиме споразумио о изведењу атентата, да је Танкосић преко њега предао атентаторима оружје и новчана средства и да је он представио Танкосићу атентатора Грабежа. Ту чињеницу доказују и околности, да је Цигановић рекао атентаторима, нека се у Тузли обрате Мишки Јовановићу, како то они сами допуштају, и да им је предао карту за мајора

Поповића у Шапцу са уговореним знаком. Из тога свега слиједи без двојбе, да је Цигановић био такођер упућен у тајни рад "Народне Одбране", на име у ухођење и протурање атентатора преко границе.

По исказу Принципа, Чабриновића и Грабежа рекао им је Цигановић, кад је дознао за наумљени атентат, да ће им касније јавити, да ли ће бити у стању да прибави оружје потребно за извршење атентата. Иза неколико недјеља јавио им је Цигановић, да ће они добити оружје и да ће револвере с потребитим новчаним средствима дати Танкосић. Пошто је он по исказу тих оптуженика био интиман пријатељ Танкосићев и с њиме се често састајао, нема двојбе, да тај размак времена није био употребљен за то, да Цигановић обавијести и склони Танкосића на судјеловање при атентату, него да је Танкосић, који је био активни часник и који се наравно као такав није смио уплести у такво подузеће без одобрења својих старјешина, а нарочито без приволе централног одбора "Народне Одбране" (која је такођер требала да даде помоћи атентаторима) употребљено тај размак времена за то, да исходи приволу и одобрење горњих фактора за судјеловање при атентату.

Мајор Војин Танкосић састао се је с атентатором Грабежом, учврстио је његову одлуку и наредио Цигановићу, да поучи атентаторе о гађању из бровнинг-пистоља. Он им је предао четири такве пистоље са мањоу муниције, а тако и 150 динара готова новца. Недјељко Чабриновић тврди додуше, да му је Цигановић приповиједао, како је мајор Танкосић на мјеницу дигао средства за набављање оружја и за пут, но суд не вјерује, да је то Танкосић учинио, него прима, да је он потребна средства примио од "Народне Одбране" или својих старјешина, јер није вјеровати, да ће Танкосић у ту сврху од властитог имања жртвовати више стотина динара.

Што се тиче бомба преданих оптуженицима, доказује вјештачки налаз и мнијење, што је прочитано на главној расправи, и према чему је изван сваке сумње, да су оне творнички производ, да су врло сличне оним бомбама, које су 1912. године нађене испод савске ћуприје у Брчком, а о којима се по папиру, у који су биле замотане, без икакве двојбе знаде, да су оне производ државног војничког арсенала у Крагујевцу, – дакле да и оне бомбе, што су дате Принципу и друговима, потјечу из државне творнице у Крагујевцу. Ту је околност потврдио паче и оптужени Трифко Грабеж у предистрази.

Оптужени Принцип и Чабриновић тврде додуше, да је Цигановић имао код себе много бомби још од времена, док је ратовао у комитама, но против тога стоје искази Трифка Крстановића и Драгутина Стојановића, који веле, да је сваки бивши комита након рата морао под казном војничког суда повратити бомбе и оружје, да је додуше могуће, да гдјекоји комита није бомбе повратио, ну пошто је сваки комита имао по четири бомбе, да Цигановић није могао имати код себе толико бомби, колико оптуженици тврде, да су код њега видјели.

Из тога слиједи, да је или Цигановић бомбе набавио из магазина "Народне Одбране", који се је по исказу Трифка Крстановића налазио у во-

јном министарству у Београду, кад је дознао за наумљени атентат, или да су бомбе биле њему као поузданом члану "Народне Одбране" повјерене за сврхе извођења атентата. Свакако није вјеројатно, а суд то искључује, да је он држао код себе толико бомба, напуњених и погибелних за сигурност његову и свих укућана, и то само као спомен у рату, у ком је судјеловао.

Али нијесу само Цигановић и Танкосић ишли на руку атентаторима тиме, што су им добавили средства за изведење атентата, него су при томе судјеловале и пограничне војничке власти у Шапцу и Лозници, финансијски наређеник Грбић у Бањи Ковиљачи, те учитељ Јаковљевић у Малом Зворнику. Апсолутно је искључено, да би мајор Поповић у Шапцу, како је већ горе истакнуто, дао затражену помоћ Принципу и његовим друговима те издао шта више криве званичне потврде за њихову корист, да није добио налога од својих старјешина, нека тим особама даде потребну помоћ. Искључено је такођер, да га је на то склонила карта Цигановићева, што му је предао Принцип, а на којој су била написана само два слова. Суд је дакле о томе увјерен, да је мајор Поповић добио налог, да на сваки начин помогне Принципу и његовим друговима, и да је он тај налог извршио тиме, што им је дао споменути исказницу и што их је препоручио капетану пограничне чете у Лозници. И капетан у Лозници бијаше свијестан томе, да извршује службени чин дајући помоћ Принципу и његовим друговима, јер је то повјерио свом подручном финансијском наређенику Грбићу и јер је писао такођер финансијском надзорнику Шунићу у Малом Зворнику дотично учитељу Јаковљевићу, а на главној расправи је установљено, да дотично писмо имаде ознаку "службено".

Организацији "Народне Одбране" био је пак повјерен задатак, да од границе т. ј. од Дрине даље протури атентаторе с оружјем до у Тузлу, оклен путовање у Сарајево није више било скопчано са потешкоћама, јер је између Тузле и Сарајева жељезничка свеза. Ту треба истакнути, да је надзорник граничног рајона у Лозници у напријед споменутом извјештају од 5. октобра (22. септембра) 1911. команданту дринске дивизијске области јавио, "да канали од појединих мјеста уздуж Дрине, у којима се налазе повјереници Народне Одбране односно дивизијског штаба к центрима, нису још за сада потпуно осигурани." То је било свршетком 1911. године, а 1912. постадоше повјереницима "Народне Одбране" Вељко Чубриловић у Прибоју и Мишко Јовановић у Тузли. Тиме је дакле био осигуран канал од границе све до жељезнице.

Чабриновић пак исказује, да му је Цигановић већ у Београду рекао, да ће се они протурити каналом из Београда у Сарајево. Та његова изјава, које оптуженици нису могли разумјети, јер не бијашу члановима те организације, доказује прво, да је Цигановић познавао везе у Босни за "Народну Одбрану" дотично за организацију ухођења, и друго, да су те везе т. ј. Вељко Чубриловић и Мишко Јовановић биле обавијештене о доласку атентатора. То излази такођер из околности, да су толико Вељко Чубриловић колико

Мишко Јовановић без икаквих потешкоћа дали Принципу и његовим друговима затражену помоћ.

Из исказа пак Јакова Миловића излази, да су му Принцип и Грабеж на Исаковића ади рекли, нека их одведе до Вељка Чубриловића. Иза тога сlijеди, да су Принцип и другови сазнали за Вељка Чубриловића, да ће им наине он дати помоћ, или већ у Београду или путем до Исаковића аде.

Нема дакле двојбе, да су толико "Народна Одбрана" колико активни војнички кругови краљевине Србије знали за сврху атентата и да су га одобрели, јер су дали атентаторима сваку могућу помоћ и заштиту, дапаче им предали средства за изведење атентата.

Али не само да су "Народна Одбрана" и активни војнички кругови краљевине Србије на тај начин судјеловали при атентату, него су они такођер нашли средство, да се након изведења атентата не открије њихово судјеловање. Цигановић је наине дао Принципу и друговима прије него пођоше из Београда, још и отрова (цианкалија) позвавши их, да се отрују након извршеног атентата у сврху, да не издаду својих сукриваца. То признају Грабеж, Принцип и Чабриновић, а потоњи још читају, да је одмах иза атентата прогутао цианкалија тако, да је имао неколико дана отечену слузницу, уста и грло. И Принцип тврди, да је иза чина прогутао цианкалија, ну пошто га је избљувао, није било штетних пошљедица за његово здравље. Данило је Илић пак дао 27. јуна (14. јуна) цианкалија и Цвјетку Поповићу, који га је сакрио заједно са бомбом и бровнинг-пистољом у подруму зграде епархијског савјета.

Вриједно је споменути и ове околности: По властитом исказу одлучио се је Гаврило Принцип за атентат договорно са Чабриновићем већ у мјесецу марту ове године, а и Чабриновић то потврђује, наводећи, да су ту одлуку створили концем марта дотично почетком априла ове године. Чабриновић пак исказује, да је једне вечери, наине 27. марта ове године по старом календару (дакле 9. априла по новом) у 9 сати на вечер дошао пријестолонашљедник краљевине Србије Александер у београдску државну тискарну, гдје је он радио као типограф, и дао га себи представити упитавши га том приликом, оклен је и за што је дошао у Србију.

Свједок Драган Бублић, који је ради сукривње потајног уморства извршеног од Луке Јукића био осуђен на 3 године тешке тамнице, а чији је записник прочитан на главној расправи, исказао је као свједок 12. августа (30. јула) 1914. да се за покретом омладине, која се окупљала око "Вихора", крију некоје службене личности београдске владе и двора, јер који год од омладине дође у Србију буде позван било пријестолонашљеднику Александру било којем генералу (као Јовановић) тако, да је свакоме јасно, да она лица, која су чланови "Народне Одбране", подржавају сазе са представницима у Хрватској и Славонији, Босни и Херцеговини и Далмацији, а сврха је томе покрету, да у крајевима, гдје живе Хрвати и Срби, омладина дигне револуцију у часу, кад би српска војска прешла границу са сврхом, да окупира Босну и Херцеговину. Исти свједок додаје, да је за вријеме главне расправе против Луке

Лукића и др. дошао из Београда један свеучилишни професор и донио свим оптуженицима поздрав од пријестолонашљедника Александра.

Значајно је и то, да сви ђаци, који пропадају у средњим школама Босне и Херцеговине или из којих других разлога бивају истјерани из тих школа, налазе заклон у Београду и да им се иде на руку при полагању испита тако, да је на примјер Трифко Грабеж за једну годину могао положити испит за двије школске године. Недјељко Чабриновић је 1912. године од мајора Васића, члана одбора "Народне Одбране", примио новчану потпору, којом му је пригодом Васић дао статут "Народне Одбране", да га чита, рекавши му, да буде вазда добар Србин; а 1914. године нашао је исти посла у београдској државној штампарији, којом управља Живојин Дачић, такођер члан одбора "Народне Одбране."

Како је дакле суд у главном примио, имали су Гаврило Принцип, Недјељко Чабриновић и Трифко Грабеж намјеру да усмрте благопокојног Пријестолонашљедника Фрању Фердинанда у сврху, да се на силу отргну Босна и Херцеговина од Аустро-Угарске монархије и припоје краљевини Србији, дакле у сврху, да се на силу промијени однос између Босне и Херцеговине и Аустро-Угарске монархије.

По одредби § 111, сл. б, кз. треба за учин злочинства велеиздаје да се подузме нешто, што би смјерало на то, да се (међу осталим) на силу измијени однос подручја Босне и Херцеговине према Аустро-Угарској монархији, па макар то подузеће нејмало успјеха. Подузеће, којим су Принцип и његови другови намјеравали постићи свој циљ, било је дакле усмрћење Његове ц. и кр. Висости Пријестолонашљедника Фрање Фердинанда. Треба с тога испитати, да ли су они били свијесни томе, да је њихово подузеће способно за получење наумљене сврхе и да ли је средство заиста било за то способно, да ли је дакле доказана способност средства у субјективном и објективном правцу.

У субјективном правцу имамо њихове изјаве, из којих излази, да су они сматрали благопокојног Пријестолонашљедника ванредним војсковођом, да су се бојали, да ће он реформисати Аустро-Угарску монархију и да ће је тако учврстити, да јој се онда не би могло ратом отети Босну и Херцеговину. Они су дакле били увјерени, да би атентат на благопокојног Пријестолонашљедника знатно ослабио отпорну снагу Аустро-Угарске монархије, да би због атентата настао метеж у монархији, која је по њиховом схваћању била слаба и трула држава, и да би онда краљевина Србија лако ратом освојила ове земље.

Доказана је дакле субјективна способност одабраног средства, али је изван сумње и његова способност у објективном правцу. Мишљење о ванредним способностима благопокојног Пријестолонашљедника било је опћенито у цијелој монархији, то је ноторна чињеница, која је у поводу атентата избила по свијем новинама. Свакако је дакле било оправдано мишљење Принципа и другова, да ће изведење атентата на Пријестолонашљедника бити јак удар монархији; а да је атентат с обзиром на начин, како је изведен,

и на кругове, који су при том судјеловали, морао заиста довести до рата, дакле до прилике, какву су жељели атентатори у сврху, да се на силу промијени споменути однос, слиједи најбоље из околности, да је рат заиста и бучно. Само у томе мишљење Принципа и других не одговара правом стању ствари, што су они мислили, да ће након атентата настати у монархији револуција и да ће се монархија распасти, јер насупрот крв, која је 28. јуна (15. јуна) 1914. проливена у Сарајеву, још је десетероструко учврстила везе, које спајају народе цијеле монархије међу собом и са Превишњом династијом.

Настаје даље питање, да ли учин злочинства велеиздаје, који суд прима тиме и објективно и субјективно доказаним, апсорбира такођер злочинство потајног уморства, који је заиста изведен на штету благопокојног Пријестолонашљедника.

Обиљежја злочинства уморства из потаје по §§ 209. и 210./1. кз. доказана су, како је већ горе споменуто, у свим правцима, јер је Гавро Принцип заиста у намјери, да усмрти Пријестолонашљедника, испалио из засјезде против њега хитац из бровнинг-пистоље, па је од задане озледе смрт Пријестолонашљедника заиста и наступила.

За учин злочинства велеиздаје није потребно, да се заиста изврши подузеће, које смјера на присилну промјену односа између Босне и Херцеговине и Аустро-Угарске монархије. Довољно је, да се само предузме, а то значи, да би и оно дјеловање, које би се са гледишта злочинства уморства на Пријестолонашљеднику могло сматрати само као приправна мјера, као што је на примјер пријенос оружја у Тузлу или до границе у велеиздајничкој намјери, већ исцрпило сва обиљежја злочинства велеиздаје, а да се још не би могло говорити о покушају злочинства уморства.

Осим тога су могли евентуално покушати дотично закључити одстрањење Његове ц. и кр. Висости Пријестолонашљедника другим којим начином, н. пр. тешком озледом, ограничењем личне слободе, глобљењем и т. д. – а све то у поменутој велеиздајничкој намјери – па би тиме било почињено злочинство велеиздаје, а да се у исто вријеме и не изврши злочинство уморства.

У овом је дакле случају средство, које су окривљеници одабрали, само по себи злочинство, јер садржаје сва обиљежја злочинства уморства из потаје, а то је подузеће било заиста и извршено. Стога је суд назора, да је по сриједи реална конкуренција злочинства уморства са злочинством велеиздаје, и на тој ће подлози испитивати кривицу појединих оптуженика, на које се испитивање сада прелази.

Што се тиче оптуженика Гавре Принципа, Недјељка Чабриновића и Трифка Грабежа, наведени су већ у претходном дијелу осуде њихови искази толико о начину изведења атентата колико о мотивима истога и о намјери, у којој су они извели чин; наведене су такођер и чињенице, које суд с обзиром на њих прима углављенима, а тако и разлози, по којима је суд углавио поменуте чињенице. Суд дакле прима, да су се они договорили, да ће усмртити Његову ц. и кр. Висост Пријестолонашљедника, да је њихов чин смјерао на

то, да се силом промијени однос између Босне и Херцеговине и Аустро-Угарске монархије, те да се Босна и Херцеговине припоје краљевини Србији.

Принцип, Чабриновић и Грабеж признају чин. Принцип признаје такођер, да је 28. јуна (15. јуна) 1914. оном пригодом, кад је испалио први хитац на благопокојног Пријестолонашљедника, имао намјеру да усмрти и поглавара земље Његову Преузвишеност фелдцајгмајстора Потпорека и да је у ту сврху испалио други хитац, којим је погодио Њезину Висост Војвоткињу од Хохенберга задавши јој озледу. Доказано је надаље на темељу лијечничких налаза и мнијења, да је од те озледе Њезина Висост Војвоткиња од Хохенберга умрла; доказано је дакле и с обзиром на Њезину Висост злочинство уморства по §§ 209. и 210./1. кз, јер је по § 209. кз. крив злочинства уморства не само онај, ко против неког човјека поступа у намјери да га усмрти таквим начином, да одатле настане његова смрт, него и тада, кад одатле настане смрт којег другог човјека.

На темељу тога стања ствари прогласио је суд Гаврила Принципа кривим такођер злочинства уморства на штету Њезине Висости Војвоткиње од Хохенберга.

Толико Гавро Принцип колико Недјељко Чабриновић признају такођер, да су чин извели на тај начин, да се је други бацио бомбом на благопокојног Пријестолонашљедника, а први испалио против њега хитац из бровнинг-пистоље, како је то већ у уводу ове осуде наведено. Трифко Грабеж признаје, да се је договорио са Принципом и Чабриновићем о изведењу чина, да је 28. јуна (15. јуна) 1914. чекао на Апеловој обали, и то између Латинске ћуприје и градске вијећнице оборужан бомбом и бровнинг-пистољом, али се у предистрази брани, да је одустао од намјере да баци бомбу, дотично да изведе атентат, јер му је баш оно јутро Данило Илић говорио, да ће атентат бити штетан за Југословене, а осим тога да није имао доста душевне снаге, да га изведе. На главној пак расправи промијенио је свој исказ у том правцу, да није одустао од намјере да изведе атентат, него да се је, кад је видио, да је атентат Чабриновићев остао без успјеха, јер је Пријестолонашљедник прошао неозлеђен у градску вијећницу, поставио на Цареву ћуприју да изведе атентат, ако би благопокојни Пријестолонашљедник одлучио, да се из градске вијећнице вози равно у конак. Пошто је преслушањем стражара Адолфа Шербеца, Миле Љуштине, Силвестра Кружека и Мухарема Хере на главној расправи доказано, да тај навод Трифка Грабежа не одговара истини, јер није нико смио да стоји на Царевој ћуприји, очитовао је Трифко Грабеж, да је заиста одустао од намјере да усмрти Његову ц. и кр. Висост Пријестолонашљедника.

С обзиром на те протусловне исказе и на околност, да је Грабеж на главној расправи, кад је суд већ био на његову тврдњу, да је осим оптуженика у Сарајеву још једна особа била заплетена у комплот, одредио извиде дотично преслушање свједока, сам изјавио, да је тим наводима хтио само да мистифицира суд, не може се вјеровати тврдњи Трифка Грабежа, да је он

драге воље одустао од намјере да лично изведе атентат, него суд прима, да он атентата само због тога није извео, што није било згодне прилике.

Признање Трифка Грабежа подупрто је не само признањем осталих суокривљеника, него и околношћу, да је његово оружје, наиме бомба и револвер, нађено сакривено у заходу куће Гавре Црногорчевића, како је он то навео у предистрази.

Васо Чубриловић је био релегиран са тузланске гимназије и дошао је у сарајевску гимназију. Он признаје, да је мјесец дана прије атентата говорио са Лазаром Ђукићем о доласку благопокојног Пријестолонашљедника, нашто му је Ђукић примјетио, да би га требало дочекати и начинити атентат, кад би за то било људи. Чубриловић му је на то одвратио, да би био кадар то сам учинити. Признаје надаље, да га је послје 2-3 дана Лазар Ђукић упознао са Данилом Илићем, с којим се је о атентату разговарао, и да му је Илић рекао, да ће му дати бомбе и револвер; да му је Илић такођер казао, да још кога нађе, јер је то потребно, а он да му је то обећао. Неколико дана иза тога да се је састао са Цвјетком Поповићем и да му је говорио и за атентат, нашто му је тај одмах рекао, да ће код атентата судјеловати. Васо Чубриловић признаје надаље, да му је Данило Илић рекао, да ће оружје доћи из Србије, али тврди, да је Илић том пригодом рекао, да је тешко добити оружје, јер се званични кругови у Србији боје атентата, него да ће бомбе добити од незваничних кругова, наиме од комита.

Што се тога тиче, треба овдје истакнути, да Данило Илић не памти, да је тако говорио Васи Чубриловићу о званичним круговима Србије, и вели, да то свакако не одговара истини, те ако му је он то рекао, да је то говорио само да га умири.

У петак 26. јуна (13. јуна) 1914. бијаше Васо Чубриловић, по власти-том наводу, љут, што је добио слабу свједоцбу, те је опет казао Данилу Илићу, да ће судјеловати код атентата, нашто је Данило Илић рекао њему и Поповићу, да ће им у суботу поподне дати оружје. У суботу се заиста састадоше у парку код Бендбаше, гдје Данило Илић сваком од њих даде по једну бомбу и бровнинг-пистољу и уједно им показа, како се с тим оружјем барата, дапаче је испалио у тунелу један хитац из пистоље, коју је затим предао Цвјетку Поповићу.

Васо Чубриловић вели, да је 28. јуна (15. јуна) 1914. на дан атентата стајао крај Димовићеве куће на Апеловој обали и видио, како је Чабриновић бацио бомбу на аутомобил, али да он није извео атентата, јер уопће није тада имао намјере да га изведе, пошто му је било жао да убије Пријестолонашљедника. Признаје надаље, да му је Илић рекао, да је склопљен савез и да их имаде више, који кане судјеловати код атентата, но да му није рекао имена дотичних особа. Признаје, да је неколико дана послје атентата рекао Марку Перину и Драгану Калемберу, да је и он пуцао из револвера на Пријестолонашљедника, ну очитује, да је то рекао у шали, па да то није истина, јер је његова бровнинг-пистоља била пуна. И заиста бровнинг-пистоља нађена у парку, коју је мати Иве Крањчевића ту сакрила и коју је Васо

Чубриловић био предао Иви Крањчевићу да је сакрије, бијаше пуна, те из ње није испале ниједан хитац. Стога се суд није увјерио, да је и Васо Чубриловић пригодом атентата испалио хитац против благопокојног Пријестолонашљедника.

О свом политичком становишту признаје Васо Чубриловић, да је Србо-Хрват, т. ј. мишљења, да треба да Срби и Хрвати у свему раде сложено, признаје надаље, да је националиста, да припада ђачком националистичком друштву, чија је сврха културно уједињење свих Југословена и заједничко њихово потпомагање, да је њихов циљ, да се сложе Срби, Хрвати, Словенци и Бугари у једну државу Југославију, па било под Аустријом или изван Аустрије, да је њима свеједно, да буде владар цар Фрањо Јосип или краљ Петар, само нека буду Југословени слободни. Што се тиче особе Његове ц. и кр. Висости Пријестолонашљедника, очитује Васо Чубриловић, да се је за атентат одлучио стога, што је у новинама читао, да је благопокојни Пријестолонашљедник неправедан према Славенима.

Цвјетко Поповић признаје такођер, да се је 20. маја (7. маја) 1914. разговарао са Васом Чубриловићем о томе, да ће доћи Пријестолонашљедник и да би га требало дочекати, на што му је он одмах рекао, да ће му бити другом. Васо Чубриловић му је на то казао, да се он не треба да брине за оружје и да ће се атентат извести са бомбама и револверима. Признаје надаље, да је добио од Данила Илића бомбу и бровнинг-пистољу, и то на исти начин, како је већ Васо Чубриловић исказао.

Што се тиче намјере, зашто се је прикључио атентаторима, очитује Цвјетко Поповић, да је назад годину дана био под истрагом са Милошем Пјанићем и друговима ради злочинства велеиздаје и да је већ од тада био начела, да су Срби и Хрвати један народ, да би се они морали ујединити, сами собом владати и ослободити се њемачког уплива. Он је био у препарандији одликаш. О Његовој ц. и кр. Висости Пријестолонашљеднику изјавио је толико у предистрази колико на главној расправи, да му је било познато, да је Пријестолонашљедник био склон Славенима, како је то читао у неким новинама. Нити у предистрази нити на главној расправи није оптуженик хтио да тачно објасни узрок, зашто је судјеловао при атентату против Пријестолонашљедника, кад му је било познато, да је Он склон Славенима, него је само наводио као узрок прогонство Славена у Аустро-Угарској монархији и да је атентатом хтио изразити своје негодовање.

О самом чину признаје, да је 28. јуна (15. јуна) стајао на углу Ђумурије улице и кеја оборужан бомбом и бровнинг-пистољом, да је видио, како је након атентата Чабриновићева прошао аутомобил са Његовом ц. и кр. Висости Пријестолонашљедником сасма полагао крај њега, и да је могао бацити бомбу само да је хтио, ну да није имао доста енергије.

Што се тиче самога чина, прима суд толико за Васу Чубриловића, колико за Цвјетка Поповића, да су они у задњем моменту заиста од изведења атентата одустали, но да их то одустајање не може растеретити. Како из исказа Принципа и његових другова, Данила Илића, Васе Чубриловића и

Цвјетка Поповића излази, био је међу њима комплот о изведењу атентата против Његове ц. и кр. Висости Пријестолонашљедника, којему је припадао и Мухамед Мехмедбашић. Сваком је од њих било познато, да осим њега и други кане извршити атентат, да имаду за то средстава и да су у ту сврху сви постављени уздуж Апелове обале. Сваки је дакле од њих својим судјеловањем при чину учврстио и друге у одлуци да изврше атентат. Сваки од њих стога одговара за пошљедице заједничког чина као супочинитељ.

Стога се мора сваки оптуженик, који се је 28. јуна (15. јуна) 1914. оборужан поставио на Апеловој обали у намјери да изведе атентат, сматрати као супочинитељ и одговара као такав. На томе не мијења ништа околност, да су Васо Чубриловић и Цвјетко Поповић у задњем моменту одустали од атентата. Да та двојица остану без казне ради тога, што одусташе од чина, требало би такођер да одврате од атентата све остале судионике, дотично да то подузеће на вријеме пријаве власти тако, да она могне спријечити његово извршење. Пошто они тога нису учинили, примио је суд, да сви горе споменути оптуженици, наиме Гавро Принцип, Недјељко Чабриновић, Трифко Грабеж, Васо Чубриловић и Цвјетко Поповић одговарају као супочинитељи за цјелокупни успјех чина.

На темељу тога стања ствари прогласио је суд сву петорицу кривима злочинства уморства из потаје по §§ 209. и 210./1. кз. на штету Његове ц. и кр. Висости Пријестолонашљедника.

Суд прима доказаним, да су Васо Чубриловић и Цвјетко Поповић такођер имали намјеру, да се атентатом на благопокојног Пријестолонашљедника силом промијени однос између Босне и Херцеговине и Аустро-Угарске монархије, и то на темељу ових околности: Толико Васо Чубриловић колико Цвјетко Поповић признају, да су националисте, признају, да им је тежња уједињење свију југословенских народа, признају напокон, да су били чланови ђачких националистичких друштава, чија је тежња, како је већ напријед разложено, ишла за тим, да се револуционарним путем проведе поменуто уједињење, и то изван оквира Аустро-Угарске монархије. Они су говорили о атентату са Данилом Илићем, а Данило Илић је по исказу Гаврила Принципа и по властитом признању имао исте идеје као и Гаврило Принцип.

Суд стога прима, да их је Данило Илић поучио о сврси наумљеног атентата, а не вјерује томе, да су они одмах без даљег разговора пристали на атентат, чим су дознали, да ће доћи Пријестолонашљедник, јер се не да појмити, да би ђаци средњих школа без довољног повода одмах пристали на такав грозан чин, кад их на то не би потакли важни разлози и наде. Сва је прилика такођер да се је у њиховом ђачком удружењу дотично у националистичким круговима, гдје су они обично опћили, говорило о потреби изведења атентата у сврху народног уједињења, да су се славили атентатори као Јукић и Жерајић, како је то бивало у Београду по признању Принципа и другова, те да су се стога и они одлучили на судјеловање у сврху да се тај циљ постигне.

На темељу свега тога узима дакле суд, да је и против њих доказан учин злочинства велеиздаје по § 111, сл. б) кз. у субјективном правцу, док су у објективном правцу већ прије наведени разлози, зашто се прима, да је исти доказан.

Данило Илић признаје, да је он судјеловао при чину на тај начин, што је на писмо Гаврила Принципа позвао Лазара Ђукића, да му нађе другова за изведење атентата, што је говорио о атентату са Васом Чубриловићем и са Мухамедом Мехмедбашићем, што је отишао у Тузлу по оружје, које се налазило у похрани Мишка Јовановића, пренио га у Сарајево и сакрио код себе, што је дао конак Гаври Принципу, што је у очи дана атентата поучавао Васу Чубриловића и Цвијетка Поповића о баратању са бомбама и бровнинг-пистољама, те што је то оружје раздијелио 27. дотично 28. јуна (14. и 15. јуна) 1914. међу Мухамеда Мехмедбашића, Цвјетка Поповића, Васу Чубриловића, Трифка Грабежа и Недјељка Чабриновића, како је то већ прије истакнуто. Данило Илић тврди особито на главној расправи, да је одвраћао толико Принципа колико Грабежа од извођења атентата, и то већ неколико дана прије чина, а ту околност потврђује Принцип и Грабеж; он тврди надаље, да је само стога предао оружје Чабриновићу, Васи Чубриловићу и Цвјетку Поповићу, јер је мислио, да они неће извршити атентата тим више, што је задњој двојци предао оружје тек 27. јуна (14. јуна) 1914. на вечер, дакле истом онда, кад нису више били у стању да се вјежбају у том оружју, а дошљедно томе да успјешно изврше атентат. Он тврди дакле, да је био увјерен, да се уопће атентат неће извршити.

Напокон вели Илић, да његов исказ у предистрази о Мухамеду Мехмедбашићу, – наиме да је он примивши писмо Гаврила Принципа писао Мухамеду Мехмедбашићу, нека дође у Мостар, да га је ту обавијестио о атентату, који ће се извести, и да је Мухамед Мехмедбашић на то пристао, – није истинит, него да му је сам Мухамед Мехмедбашић писао, да намјерава извести атентат против Пријестолонашљедника, и да је Мехмедбашић њега звао у Мостар на договор; даље наводи, да је неколико дана прије атентата писао Мухамеду Мехмедбашићу у Столац, да не долази у Сарајево, јер да се је атентат изјаловио. Мехмедбашић да је ипак дошао и затражио од њега оружје, јер да ће га узети собом у Столац кад је већ дошао.

Суд не вјерује томе наводу оптуженикову, и то с разлога, што је била очита тежња Данила Илића на главној расправи да ослаби своје судјеловање при чину и да прикаже, да његово посредовање код Мухамеда Мехмедбашића, код Васе Чубриловића и код Цвјетка Поповића није уопће имало успјеха за атентат, него да је он ствар тако удесио, да ти супочинитељи нису били у стању да изведу атентат.

Суд стога вјерује да је његов исказ у предистрази у том правцу истинит и да је он заиста потицао и наручио Мухамеда Мехмедбашића, да судјелује при извођењу атентата. Исто тако прима суд, да је он посредовањем Лазара Ђукића потицао на атентат такођер Васу Чубриловића и Цвјетка

Поповића, с њима говорио о атентату и начину његовог изведења, те напоскон свима у право вријеме изручио оружје потребно за атентат.

Што се тиче мотива чина, исказује Данило Илић у предистрази, да су његови идеали и они Гаврила Принципа били уједињење читавог југословенског народа под једну круну, чија год била, да са садашњим положајем нису били задовољни, па да им је за то било циљем у животу подузети сва средства у сврху, да се та идеја проведе; да су они сматрали владајуће кругове у Аустро-Угарској монархији противницима своје идеје и да су као таква сматрали и Пријестолонашљедника.

Он је признао надаље, да је с почетка био због тога за атентат, јер је био незадовољан са поступањем бечке владе са јужним Славенима и са босанским режимом. О Мухамеду Мехмедбашићу вели, да је био велики Србин и веома нерасположен према управи Босне и Херцеговине, те кад су се састали у прољећу у Сарајеву, да је он (Данило Илић) Мехмедбашићу развио назоре о смјеру, у ком би требало водити народну политику, а исто тако Мехмедбашић њему, и да су се оба тада у томе сложили, да су атентати најбољи начин за остваривање њихових идеја.

На главној расправи промијенио је оптужени Данило Илић и у том правцу своје изјаве тврдећи, да не може потпуно разложити свог политичког увјерења и да може само то казати, да се је слагао са Принципом у одобравању атентата као средства за протествовање против хрђаве управе; а о мотивимима чина је одвратио, да о њима не може говорити на расправи, кад је радио на спречавању атентата и кад је већ прије био против њега. Кад му је представљен његов исказа у истрази, да су њихови идеали уједињење читавог југословенског народа, макар била република, одвратио је оптуженик, да то донекле одговара његовом мишљењу, али да то није био мотив самог атентата, а ни узрок, да је он пристао на атентат.

Суд прима, да је Данило Илић о Мухамеду Мехмедбашићу и његовим политичким назорима и мотивима чина исказао истину у предистрази, а да је на главној расправи свој исказ промијенио само за то, да себе колико је могуће растерети, јер је иза читања оптужнице постао свијестан замашају дјела, што му се уписује у гријех. То излази најбоље из околности, да је он на писмо Принципово знајући, да се ради о усмрћењу Његове ц. и кр. Висости Пријестолонашљедника, без даљих потешкоћа и од своје воље почео тражити судионике за атентат, да је не само дао конак Принципу, кад је дошао у Сарајево, него је што више отишао у Тузлу по оружје и код себе га сакрио, а тако исто из цијелог даљег горе истакнутог његовог судјеловања све до атентата. Не би се иначе могло да схвати, зашто је он тако дуготрајно и интензивно радио око извођења атентата, без даљег наговора са Принципове стране, кад атентат није потпуно одговарао његовим тежњама и назорима и кад он од атентата није очекивао оживотворења оних нада у националистичком правцу, које је у предистрази отворено признао, наиме уједињење свих Југословена у једну државу.

Суд стога прима доказаним, да је он заиста судјеловао при атентату на горе описани начин у сврху, да се Босна и Херцеговина припоје краљевини Србији, а пошто то није било могуће извести без рата, да је он атентатом исто као и Грабеж и Принцип и Чабриновић намјеравао ослабити Аустро-Угарску монархију тако, да би краљевина Србија могла ратом добити горњи циљ. Суд надаље не прима за истину, да је Мехмедбашић њега звао у Мостар и њему први саопштио намјеру за изведење атентата, јер то није вјеројатно с обзиром на околност, да Мехмедбашић није имао средстава за изведење атентата, а не би га сам могао извести или бар тешко. И ту се види очита тежња Данила Илића, да по могућности себе растерети. Суд пак вјерује, да је његов исказ у предистрази у том правцу истинит и да је он заиста Мухамеда Мехмедбашића наговорио на чин. Стога је суд прогласио Данила Илића кривим злочинства велеиздаје по § 111. б кз, а што се тиче учина злочинства уморства, садржана су у његовом чину такођер сва обиљежја сукривње злочинства потајног уморства по §§ 209. и 210./1. кз, које има за њега још и квалификацију злочинства нарученог уморства по § 210./3. кз, којег је такођер кривим проглашен, јер је на горе описани начин потакао на чин Мухамеда Мехмедбашића, Васу Чубриловића и Цвјетка Поповића.

Лазар Ђукић признаје, да је њему почетком маја ове године рекао Данило Илић у Сарајеву, да ће доћи благопокојни Пријестолонашљедник и да би требало извести против њега атентат, али да му је одмах оптужени одвратио, да се у то не пача и да њему није за то брига. Други пут да су се опет састали, те да га је Илић упитао, да ли би он знао за кога, који би био способан за атентат, али да му је опет одговорио, да не зна никога и да се не ће мијешати. Да се је тих дана шетао са Васом Чубриловићем и приповиједао му, што му је Данило Илић рекао, да би наиме требало извести атентат на Пријестолонашљедника, а Васо Чубриловић да му је одвратио, да би он био спреман да тако што учини, на што му је оптуженик (Ђукић) одговорио, нека слободно говори са Илићем, а да се он (Ђукић) у ту ствар неће да пача. Кад се је опет срео са Илићем, приповиједао му је за Чубриловића, на што му је Илић рекао, да он неће да се с њиме упозна, нека он (Ђукић) ради што буде потребно, ну да му је оптужени одвратио, нека Илић ради с њиме шта хоће.

Неколико дана иза тога показао је на шетњи Чубриловићу Данила Илића и упознао је на молбу Чубриловићеву једног с другим.

На дан атентата боравио је у Кључу.

Он тврди толико у предистрази колико на главној расправи, да је мислио, да га Илић и Чубриловић намјеравају искушавати, дакле да није мислио, да је ствар озбиљна. О својим политичким начелима тврди, да се није бавио политиком, али да је Србин напредњак дотично националац, а да је програм те странке јединство Срба и Хрвата, које ваља културно провести; да је он шта више мислио, да ће се провести у оквиру Аустро-Угарске монархије. Што се тиче особе благопокојног Пријестолонашљедника, тврди оптуженик, да није никада ништа имао против Њега и да би био пријавио Илића и Васу Чубриловића, кад би знао, да озбиљно кане извести атентат.

На главној пак расправи признао је Лазар Ђукић, да је он чланом ђачког удружења "Српско-хрватске националистичке омладине", чија је тежња била јединство Срба, Хрвата и Словенаца, да је паче био у одбору тога друштва и у централном одбору свијех ђачких удружења у Сарајеву.

Надаље је признао оптуженик на главној расправи, да му је Данило Илић говорећи о атентату рекао, да би оживила омладина, да се учини атентат, и да му је говорећи о национализму рекао, да би више оживио борбени дух међу омладином.

На темељу самог тог његовог признања подупртог исказима Данила Илића и Васе Чубриловића, из којих излази, да су они са Лазаром Ђукићем озбиљно говорили о атентату, да је шта више Лазар Ђукић први казао Васи Чубриловићу, да би требало дочекати Пријестолонашљедника, не прима суд за истину тврдње Лазара Ђукића, да он није сматрао озбиљнима говоре Илића и Васе Чубриловића.

Суд прима дакле, да је оптужени Лазар Ђукић по налогу Данила Илића говорио са Васом Чубриловићем о атентату, а кад се је потоњи изјавио спремним да судјелује при атентату, да је то приопћио Данилу Илићу и да их је међусобно упознао.

Што се тиче мотива, чина и циљева, који се хтједоше постићи чином (атентатом), прима суд на темељу самог признања оптуженикова, да је он био члан организације ђака препарандије са радикално-националистичким програмом, који је већ горе тачно наведен, да је паче био члан одбора тог друштва и члан централног одбора свијех ђачких националистичких организација у Сарајеву.

Суд дакле прима, да је и он имао тежњу, да се сви југословенски народи уједине изван оквира Аустро-Угарске монархије, и да је сматрао атентат на Пријестолонашљедника као средство које је способно за то, да се дође до тог циља.

У његовом су чину дошљедно томе садржана сва обиљежја злочинства велеиздаје и сукривње у злочинству потајног уморства по § 111. б кз. те по §§ 9, 209. и 210./1. кз, па га је суд прогласио кривим тих злочинства.

Иво Крањчевић признаје у предистрази, да се је два мјесеца прије атентата упознао са Васом Чубриловићем и да су почели говорити о слози Хрвата и Срба, да треба створити јединство да стеку слободу, јер да им се експроприра обала на Риједи, а загребачко свеучилиште да нема реципроцитете. Двије недјеље прије доласка благопокојног Пријестолонашљедника да му је рекао Васо Чубриловић, како се Срби спремају, да га дочекају, јер да сваки српски сељак знаде, да је Србин. Он допушта, да је знао, да Васо Чубриловић под ријечи "дочекати" мисли, да ваља убити Пријестолонашљедника; признаје, да му је у суботу прије атентата Васо Чубриловић дао опипати у џепу бровнинг-пистољу и молио га, да га сутрадан дочека у Скендерји, јер да ће му након атентата предати бровнинг-пистољу; да га је оптуженик питао, који су му другови, што ће починити атентат, јер је био

увјерен, да Чубриловић за то имаде премало енергије, ну да ипак тада није дознао, ко ће судјеловати при атентату.

Признаје, да се је на дан атентата т. ј. 28. јуна (15. јуна) након његова изведења састао са Чубриловићем у Терезији улици, да му је Чубриловић предао бомбу и бровнинг-пистољу, које је он ставио у џеп, затим да их је замотао у крпу, коју је био за то понио од куће, те пакет однио у кућу Ивана Момчиновића, гдје га је оставио. Прије атентата да му је такођер Цвјетко Поповић приповиједао, да ће судјеловати при атентату.

Исти даље наводи, како му је једном згодом Васо Чубриловић рекао, да би требало Србе и Хрвате сјединити, да му је говорио такођер о комитама и како је Пријестолонашљедник непријатељ Славена, те да ће га због тога Срби у Босни дочекати и да неће жив из Босне изаћи.

Очитује, да није одао Чубриловића за то, што не би више нико од ђака и колега хтио да с њиме говори, а да он лично није имао ништа против Пријестолонашљедника.

Не признаје, да се је договорио са Васом Чубриловићем, да ће му сачувати оружје евентуално и прије атентата.

На главној расправи је остао при пријашњим наводима, али је додао, да је био чланом Југословенског националистичког друштва, да је паче био изабран у одбор, да је у политици био напредњак, наиме пријатељ слоге Срба и Хрвата, но да није био националиста, да је знао тежње Срба националиста, да постигну велику државу, која ће оцијепити Босну од Аустрије, да је он казао толико Васи Чубриловићу колико Цвјетку Поповићу, да је глупо што они раде. Допушта, да му је Васо Чубриловић рекао, да ће му дати оружје на сачување и прије атентата, ну тврди, да му је рекао, да га неће примити, ако је за атентат. Очитује, да није знао за комплот у сврху изведења чина и да је само стога узео оружје од Васе Чубриловића, јер исти није ништа урадио. Он је мислио, да ће атентат бити опомена водећим круговима у Бечу, који слушају све што се у Берлину хоће, и да је њих било доста, који су тако мислили, као на примјер Цвјетко Поповић, како се он освједочио из разговора с њиме.

На питање предсједатељево изјавио је, да је био потпуно споразуман с атентатом, а кад је упитан, да ли одобрава атентат, одвратио је, да није одобравао атентата на Надвојводу, јер да Он није крив, већ су криви водећи кругови, па стога да је казао, да је глупо убити самога Надвојводу.

Надаље очитује оптуженик, да су он и Васо Чубриловић говорили, да би се велика држава уједињених Југословена морала звати "Велика Југославија" и да би у њој морала владати династија, која је у Србији, наиме династија краља Петра Карађорђевића.

Напокон је оптуженик очитовао, да је мислио о Пријестолонашљеднику, да је био пријатељ Хрвата и уопће Славена, а да је он хтио атентат на некога, који води, да би одобравао атентат на неког министра, а да није одобравао атентата на Надвојводу. Кад је пак неко хтио да заложу главу у име протеста, оптуженик је на то пристао, ма да је знао, да је благо-

покојни Пријестолонашљедник био пријатељ Славена, јер он не може друкчије уредити ствар. При свршетку испитивања порекао је све те своје изјаве, говорећи, да не одобрава атентат и да га није никада одобравао, па да не зна, штоје у том правцу говорио на главној расправи.

На темељу његова признања и на темељу исказа Васе Чубриловића увјерио се је суд, да је Иво Крањчевић обећао Васи Чубриловићу, да ће сакрити оружје евентуално прије атентата, али свакако послје његова изведења, ако га Чубриловић не би употребио, – да је знао, да тим оружјем Васо Чубриловић намјерава извести атентат против Пријестолонашљедника и да ће у том атентату судјеловати и Цвјетко Поповић. Из околности пак, да је оптуженик на главној расправи изричито очитовао, да одобрава атентат, да је он члан друштва ђака трговачке академије, и то "Југословенског националистичког друштва", како га он сам називље, да је он паче био изабран у одбор тога друштва, те да су – по његову признању – он и Васо Чубриловић прије атентата говорили о југословенској држави под жезлом краља Петра Карађорђевића, увјерио се је суд, да је он био свијестан томе, да се овим атентатом намјерава силом постићи националистички циљ уједињења свих југословенских народа, да се дакле намјерава на силу отети Босну и Херцеговину Аустро-Угарској монархији.

У његовом су чину дошљедно томе садржана сва обиљежја сукривње у злочинству велеиздаје по §§ 9, 111. б кз. те у злочинству потајног уморства по §§ 9, 209. и 210./1. кз, којих је злочинства стога суд Иву Крањчевића прогласио кривим.

Вељко Чубриловић је исказао у предистрази, да је 2. јуна (20. маја) ове године одјашио из Прибоја да купи јање и да је пошао са свећеником Јовановићем у Мезграју. Путем да је попу рекао, да га неће пратити не неки спровод, који је требало обавити, ако буде велика вода, а кад је дошао до воде, да је видио два сељака, од којих је једног познавао, наиме Јакова Миловића, а који му је казао, да га чекају два ђака. Заиста испадеше из грма два ђака, а сељаци на то одоше. Ђаци му се представише и рекоше, да имаду нешто оружја и да треба да се то оружје отпрати у Тузлу. На његово питање, какво оружје, донесоше торбе, а један од њих рече, да су унутра бомбе и револвери; на његову жељу извади један од њих бомбу и покаже му, како се с њоме барата. Он да их је упитао, шта ће им то оружје, на што му они одвратише, да ће по свој прилици доћи Пријестолонашљедник и да кане на Њему извести атентат. На то да он није ништа одговорио, него ставио торбе у коњске бисаге и одвео Принципа и Грабежа до куће Митра Керовића. Ту да је он унио у кућу бисаге с оружјем, обавијестио Митра Керовића, који се у кући налазио, да би ђаке требало одвести у Тузлу, и дао је такођер по Неђи Керовићу звати ђаке у кућу. Пошто је оптуженик примјетио, да би требала двојица за пријенос оружја, звали су Цвијана Стјепановића, да и он помогне пренијети оружје, а он је на то пристао. Да су у кући говорили о начину, како ће се оружје носити у Тузлу, да је он извадио једну бомбу и показао Неђи Керовићу и Цвијану Стјепановићу, да виде, шта се носи. Гаврило Принцип

пак да је одврнуо пипчић на бомби и показао пред свима, како се са бомбом барата. Уједно да је он показивао такођер бровнинг-пистољу и баратање с њоме. На питање Цвијана Стјепановића и Неђе Керовића да им је он (Вељко Чубриловић) рекао, да ће они понијети бомбе у Тузлу Мишки Јовановићу, а кад му они одвратише, да га не знаду, да им је написао цедуљу за Мишка Јовановића, у којој је било написано, да прими ђаке, да им вјерује и да се с њима споразуми, да је за тог разговора био назочан Митар Керовић, док су Благоје и Јово Керовић по који пут излазили и улазили.

При растанку, кад је он отишао из куће Митра Керовића кући, рекао је Неђи и Благоји Керовићу, који су га испратили, да Грабеж и Принцип иду у Сарајево, камо ће доћи Пријестолонашљедник, и да ће они тим оружјем покушати атентат.

Дне 13. јуна (31. маја) 1914. да је он другим послом дошао у Тузлу и упитао Мишка Јовановића, шта је с оружјем, нашто му је потоњи одвратио, да је још код њега, а сутрадан при ручку да му је добацио "дошао је онај".

Даље је навео, да се је 1911. године приликом излета брчанскога сокола у Ковиљачу упознао са Божом Милановићем предсједником "Народне Одбране" у Шапцу, да га је посјетио и да се је том пригодом развио међу њима разговор о националним стварима, о идеји "Народне Одбране", а тако и о њезином програму и пропаганди. Да му је то било од прије познато из новина и лектире, да нису говорили о терористичкој акцији у Босни, већ више о културном програму. Он је тада пристао, да постане повјереником "Народне Одбране" у свом крају, нашто му је Милановић рекао, да ће му послати сељака, који ће држати везе између њих, упитавши га уједно, кога био он могао препоручити као повјереника за Тузлу, а оптуженик му је одвратио, да ће се пропитати.

У прољеће 1912. године да је дошао у Прибој Мишко Јовановић као надзорник српских соколских друштава у тузланском окружју, па да му је он (Вељко Чубриловић) растумачио циљеве "Народне Одбране" и упитао га, да ли би он пристао, да буде повјереником у Тузли. Јовановић му је одвратио, да ће се предомислити, а након мјесец дана рекао му је, да је био код Боже Милановића и да се је примио повјереништва "Народне Одбране" за Тузлу.

У то доба да је избио једног дана пред његову кућу неки сељак рекавши му да има с њиме говорити, и да је он онај сељак, који ће бити веза између Боже Милановића и њега.

Вељко Чубриловић признаје, да је 2. јуна (19. маја) 1914. са ђацима Принципом и Грабежом избио тај исти сељак (Јаков Миловић), а чим га је он (оптуженик) видио, да је одмах знао, да му имаде јавити важну вијест од "Народне Одбране", и за то му је одмах повјеровао и ђаке с оружјем примио, како је већ прије наведено. Није Миловић казао, ко шаље ђаке, јер је оптужени сам разумио, да долазе из Србије и да их шаље "Народна Одбрана". Вјеран својој ријечи, што је дао Божи Милановићу, без икаква промишљања о даљим пошљедицама уљудно је оптуженик примио те ђаке и извршио што су од њега тражили.

На главној расправи је потврдио Вељко Чубриловић пријашње исказе у главном, ну порекао је истинитост тих задњих навода о "Народној Одбрани" и Јакову Миловићу, тврдећи, да му је на састанку рекао Принцип, да носе оружје, а кад га је он о томе даље питао, да га је погледао Принцип и енергично му саопћио, да они иду да изврше атентат на Пријестолонашљедника, и да је надодао: "а када знате за ту ствар морате шутити, а у случају да ју издате, бићете уништени ви и ваша породица". То да није хтио прије казати, јер се је бојао, будући да му је било јасно, да два ђака носе бомбе, дакле да иза Принципа стоји револуционарна организација, да ту мора бити неко јачи, јер су имали бомбе, којих сами не могу купити. Кад је он проговорио Принципу, да није лијепо и поштено од њих, да га без његове приволе доведе у то, одвратио му је Принцип: "Неко ради милом, а неко силом, а ти упамти што сам казао."; то да није смио прије стога јавити, јер се је бојао за своју породицу.

Вељко Чубриловић очитује, да је он такођер вођа и основатељ Сокола и Побратимства у Прибоју, а о свом политичком мишљењу тврди, да није задовољан са положајем Срба у Босни и Херцеговини, али да тражи само аутономију Босне и Херцеговине под Хабсбуршком монархијом. Свака је управа добра, у којој је народу добро. Да није мислио, да би требало Босну и Херцеговину припојити Србији, а да не зна, да ли је "Народна Одбрана" имала та начела.

На темељу је једног тисканог упутства да је заиста испитао нека села у подручју своје школе и да је ту радњу спремио српској академији у Београду, ну да та радња није имала политичких тенденција, јер се у њој особито радило о начину досељивања и да се највише важности у тој радњи подаје тому, када се је која фамилија населила. Пошто му је било прочитано тискано упутство, у ком се међу осталим тражи тачан опис ријека, бунара, чатрња и кућа, допушта, да је радио у смислу тог упутства, но да је мислио, да је то у научне сврхе. Напокон наводи, да је за то примио посредовањем дра Дедијера – чије је писмо прочитано на главној расправи – 50 К награде. Не зна, да соколска друштва у Босни припадају савезу српских Сокола у краљевини Србији. Упитан, да ли је присташа легалне или револуционарне методе, одвраћа, да је присташа легалне методе, да је противник атентата и противник револуција, јер успјеси револуције остављају за собом кржаве трагове, вјерује пак у еволуцију душа и мисли, те вјерује у сам развој.

Суд не вјерује, да је оптужени Вељко Чубриловић дао помоћ Принципу и Грабежу на пријетње, што су они тобоже изустили против њега, и то с разлога, што у предистрази о тим пријетњама ништа не спомиње и што не би одмах уплео у ту погибел и својих највећих пријатеља и кумова Митра Керовића и Мишка Јовановића, да су заиста ђаци изустили дотичне пријетње и терором изнудили помоћ.

Суд надаље с обзиром на горе истакнута начела "Народне Одбране" и с обзиром на околност, да је баш код Боже Милановића био центрум ухођења војничких спрема и стања у Босни, не вјерује, да оптуженик није

знао ништа о тежњама "Народне Одбране", да наиме треба Босну и Херцеговину силом припојити краљевини Србији. Како он сам тврди, Божо Милановић му је разлагао идеје "Народне Одбране", њезин програм и пропаганду. Из околности, да је он именован повјереником "Народне Одбране" у Прибоју, излази без двојбе, да се је показао достојним повјерења Боже Милановића дотично "Народне Одбране", да је он одобравао њезине тежње на политичком пољу и да је био спреман и приправан, да врши налоге, које би му "Народна Одбрана" дала. Да је он био заиста у саобраћају са "Народном Одбраном", излази такођер из исказа Јакова Миловића, који је био веза између оптуженика и Боже Милановића, а који очитује, да је два пута носио писма од Боже Милановића на Исаковића аду у колибу Милана Чуле, која је већ напријед више пута споменута.

Суд се је стога увјерио, да је потпуно истинит његов исказ у предисрази, да је одмах знао, да ђаци долазе испред "Народне Одбране", чим је видио Јакова Миловића, а исто тако је увјерења, да је истинита и његова тврдња, да је он хтио бити вјеран својој ријечи датој Божи Милановићу и да је стога без икаква промишљања о даљим пошљедицама уљудно примио ђаке и извршио оно, што су од њега захтијевали.

Такођер околност, да је он одмах довео ђаке свому најбољем пријатељу и куму Митру Керовићу и да је препоручио ђаке Мишки Јовановићу, доказује, да је он био споразуман с атентатом и да му је било стало до тога, да се Гавро Принцип и Трифко Грабеж сигурно и потајно одвезу у Тузлу да могу извршити свој задатак.

Напокон доказује то и околност, да је он истога дана, док су још ђаци сједили у кући Митра Керовића, приповиједао Благоји и Неђи Керовићу, да исти ђаци кане извршити атентат на Пријестолонашљедника, а тако и околност, да је он то исто приповиједао неколико дана иза тога и Митру Керовићу, а из тога се опет види, да Принцип и Грабеж нијесу изустили против њега дотичне пријетње, јер да су доиста од њега захтијевали, да шути, јер ће иначе бити уништен и он и његова породица, не би он Керовићима саопћио њихове намјере.

Напокон није ни вјеројатно, да би он у истрази признао, да су му Принцип и Грабеж одмах саопћили сврху свог пута с оружјем у Сарајево, кад би они против њега били заиста изустили поменуте пријетње, јер је по садржају тих пријетња било главно за њега, да не ода атентата, а не сама околност, да су против њега изречене неке пријетње.

На темељу тога стања ствари увјерио се је дакле суд, да је оптуженик био свијестан томе, да Трифко Грабеж и Гавро Принцип намјеравају извести атентат у Сарајеву против благопокојног Пријестолонашљедника у намјери, да се на силу измијени однос Босне и Херцеговине прама Аустро-Угарској монархији и да се Босна и Херцеговина припоје краљевини Србији, те да им је он у споразуму с тим намјерама на горе описани начин дао затражену помоћ, дакле при чину судјеловао.

У његовом су чину дошљедно томе садржана сва обиљежја злочинства велеиздаје по § 111. б кз. и сукривње у злочинству потајног уморства по §§ 9, 209. и 210./1. кз, па га је суд прогласио кривим тога злочинства.

Мишко Јовановић читује толико у предистрази колико на главној расправи, да су једнога дана око Спасова дне у јутро дошла два сељака из Мајевице у његову кућу, којих сељака од прије није познавао, и да су му предали једно писмо Вељка Чубриловића, у ком је било писано "примите људе" и ништа више. На то да су они извадили иза појаса шест бомба и четири бровнинг-пистоље са муницијом, положили на сто и рекли му, да ће неки ђаци доћи по те ствари, и заиста му је иза неколико сати један од тих сељака у српској читаоници представио Гавру Принципа и Трифка Грабежа. Ти му ђаци рекоше, да не могу бомба и пистоља сами пренијети у Сарајево, јер да полиција знаде, да они долазе из Србије, те га замолише, да их код себе чува, а да ће они касније или кога спремити или сами доћи; ако ли би дошла која трећа особа, да ће се легитимирати показујући кутију од Стефаније-цигарета, а он да је на то пристао и сакрио бомбе и пистоље на таван међу цигље.

Након неколико дана дошао је један младић (Данило Илић) показавши му кутију од Стефаније-цигарета, те се споразумише, да ће Мишко Јовановић њему предати оружје запаковано. Он је онда спаковао бомбе и бровнинг-пистоље са муницијом у кутију од шећера, замотао кутију у новине, свезао је обичном канафом и у јутро пренио на колодвор, ну пошто ту не нађе тога младића а отпутовала је тога дана његова снаха Мара Шаин, отпутова и он са жељезницом у Добој, и то тим више, што је у Добоју имао посла ради неких швелера. Ту је оставио кутију у дућану Вуке Јакшића, а кад је Данило Илић стигао у Добој, предао му споменуту кутију у том дућану.

С почетка је у предистрази тврдио оптуженик, да је Вељко Чубриловић њему дан прије него је дошао Данило Илић рекао, да ђаци кане да оружјем демонстрирају пригодом доласка Пријестолонашљедника, и то против самог поглавара земље Потioreка, да је он мислио, да ће ђаци правити демонстрације, наиме викати и галамити, те ако би на ђаке изишла полиција или војска, да ће се они онда бранити тим бомбама и револверима, јер је он био тада под дојмом демонстрација у Мостару.

Касније је у предистрази допустио, да је из говора Вељка Чубриловића при одласку на колодвору разабрао, да ђаци мисле починити атентат на Пријестолонашљедника, ну да он под ријечи "атентат" није мислио, да ће га убити, јер би иначе био убијен и надвојвода Леополд Салватор, који је био у Сарајеву прије кратког времена, већ да је мислио, да ће се починити атентат на неког другог, дотично да ће се правити демонстрације.

Он је такођер у току предистраге све до 9. августа (27. јула) 1914. тајно, да је био повјереником "Народне Одбране" у Тузли, и кад му је у том правцу предочен исказ Вељка Чубриловића, одвратио је, да му је то могуће рекао само, да га од себе одбије.

Дне 9. августа (27. јула) 1914. признао је пак у предистрази, да је једноћ 1912. године као надзорник свију Соколских друштава у тузланском окружју посетио Соколаше у Прибоју и да му је тада Вељко Чубриловић рекао, да га је Божо Милановић из Шапца учинио повјереником "Народне Одбране", па да би и он могао бити таквим повјереником у Тузли. Чубриловић му је тада приповиједао, да је сврха "Народне Одбране" просвјетљивати народ, држати предавања и раздјељивати књиге. У августу 1912. да је он кренуо у Шабац, да види град и да се упозна са Божом Милановићем, отишао у његов дућан, представио му се, рекао му оно, што му је казивао Вељко Чубриловић о "Народној Одбрани", те изразио жељу, да постане повјереником "Народне Одбране" за Тузлу. Тврди, да му је Божо Милановић представио сврхе "Народне Одбране" на горе описани начин сложено са Вељком Чубриловићем, да није добио никаквих упута од Боже Милановића, док се политиком у ширем смислу није никад бавио. За упут да њему није у Тузлу нико долазио, само да су знали доћи за потпоре свакојаки људи. Изјављује, да је прије тога тајио, да је био повјереником "Народне Одбране", јер је читао у "Arbeiter Zeitung", да је атентаторе спремила "Народна Одбрана", па пошто му то није било познато, бојао се је да призна ту околност.

Уједно читује, да му не може нико доказати, да је био илојалан, јер да му је вазда било добро под аустријском управом. Тврди, да ни сарајевски ни тузлански Соко није био подвргнут ни крагујевачком ни београдском Соколском удружењу, него да сарајевска жупа српских Сокола спада у свеславенски Соколски савез у Прагу. Допушта, да му је у Шапцу Божо Милановић изручио 30 брошура о томе, да су Муслимани у Босни Срби и да су Срби и Хрвати један народ, те да је он те брошуре раздијелио у Тузли међу Соколаше и сељаке. Допушта надаље, да је примио више пута из Србије куверте са изресцима из новина, у којима се писало о прогонству Срба у Босни, па би он те чланке показивао у друштву својих знацаца и другова. Он мисли, да је то добивао као повјереник "Народне Одбране". Иначе тврди, да није стајао у никаквом даљем саобраћају са "Народном Одбраном", да му није познат извјештај крагујевачког Соколског друштва "Душан Силни", као што ни у том извјештају садржани говори, те да није од тога друштва добио никаквих табела, да их испуни.

На главној расправи остао је Мишко Јовановић код пријашњег исказа, да му није било познато, да су Грабеж и Принцип намјеравали извести атентат на благопокојног Пријестолонашљедника, а на питање да ли је он лојалан човјек, одвратио је: "Не може ми се рећи, да нисам лојалан.". Упитан, да ли је знао, да ће се оружјем извести атентат на Пријестолонашљедника, читује, да није знао, да је то оружје одређено за атентат, а кад му је представљено, да је у истрази нарочито признао, како је из ријечи Чубриловића разабрао, да се мисли учинити атентат, одвратио је: "Ја из ријечи "атентат" на Пријестолонашљедника нисам мислио, да ће га убити."

На главној расправи је додао такођер, да му је Гавро Принцип пригодом њихова састанка рекао: "Немојте се господине шалити, да то одате, јер

ћу иначе вас и цијелу породицу уништити.", а да се је он због тога бојао за своју породицу. Тврди, да му није познато, да је "Народна Одбрана" имала и задатак, да уходи војна стања и спреме у Босни, и да он није добио такова налога за тузлански град.

Вељко је Чубриловић исказао у предистрази, да је чекајући са Мишком Јовановићем на колодвору прије, него је Данило Илић од потоњег примио оружје, рекао Јовановићу, да ће се оним оружјем починити атентат на Пријестолонашљедника; но кад је био суочен са Мишком Јовановићем, очитовао је, да је имао намјеру, да му то каже, ну да не зна, да ли му је рекао или није. Том је пригодом Мишко Јовановић дао у записник ову изјаву: "Како ми је Вељко Чубриловић поједине ријечи рекао, то се ја сада не сјећам, ну из његовог говора сам ја разабрао, да се мисли починити атентат на Пријестолонашљедника."

Данило Илић пак исказује у предистрази (дне 13. јула (30. јуна) 1914.), да је у Тузли говорио са Мошком Јовановићем о атентату на Пријестолонашљедника и да је Јовановић знао за атентат.

Међу писмима нађеним код Мишке Јовановића налази се и једно писмо, које му је 28. (15.) септембра 1913. писала његова тадашња вјереница а садашња супруга у Београд. У том се писму међу осталим вели: "Кад оно је-сенас зарати се, да се задобију овакови славни успјеси, а овјековјечи славом српски војник, па ти не питаш своје драге, већ је расплакану остави, не казујућ, што намјераваш, побућен светим осјећајима похита. Али те и вратише, да радиш другим начином за милу Србију. И ти си радио мило и ако не са пушком на рамену, али ипак радио си, излагао се опасностима. И то је рад. Ни свак не може једнаке жртве придонијети на олтар ослобођења. Ти си учинио колико си могао, колико се од тебе тражило, за то немој да трпиш и себи предбацујеш. Ја се исто поносим тобом срећо моја, поносим твојом вољом и твојим таквим идеалним и племенитим осјећајима."

У окружници од 18. (5.) октобра 1912. надзорника Соколског округа посавско-подрињског, коју је оптужени Мишко Јовановић власторучно писао, вели се међу осталим: "два српска краља ослободиоца воде своју војску, своју дјецу, своје соколове, да освете Косово, да избаве браћу из ропства наша браћа Соколи у Србији покренули су нарочиту лигу, да у случају поднесу и живот на олтар ослобођења. Нама којима није још одређено, да залажемо и живот за ослобођење, наша света дужност и данас је да притекнемо браћи у помоћ сакупљајући и прилажући прилоге за црвени криж."

Упитан на главној расправи, да тумачи писмо своје супруге, очитује да није мислио радити за Србију него за Српство и да се излагао опасностима, јер је доста радио на Соколству и путовао доста по рђавом времену; а кад му је предочено, да та опасност, да би се разболио, није жртва принесена на олтару ослобођења, одвратио је, да је његова супруга ваљда мислила на душевно ослобођење, а о споменутој окружници на сва соколска друштва његовог окружја вели, да је то било писано у одушевљењу.

Суд се је пак на темељу горе наведеног увјерио, да је Мишко Јовановић заиста познавао напријед истакнуте тежње "Народне Одбране", да је са тим тежњама био споразуман и приправан да са своје стране принесе сваку жртву за сврху, да се оне оживотворе. Већ је напријед наведено, како је у извештају капетана пограничне чете у Лозници истакнуто, да још нема канала између границе и главних центара у Босни и како под ознаком "канални" ваља разумјети повјеренике "Народне Одбране" дотично организације за ухођење. Године 1912. именован је Мишко Јовановић повјереником "Народне Одбране" у Тузли, а 1911. године Вељко Чубриловић у Прибоју. Тиме су биле осигуране везе од границе до жељезнице.

Свједок Хајнрих Шулиц, који је био осуђен ради ухођења у корист краљевине Србије, исказује у записнику од 5. августа (23. јула) 1914, што је прочитан на главној расправи, да је дошао у Лозницу, гдје му је капетан Коста Тодоровић (онај исти, који је писао споменути извештај) дао налог, да извиди војна стања, наиме број војске и топова у Босни, те му је рекао, да се обрати на Мишка Јовановића у Тузли, ако му штогод устреба.

Трифко Грабеж пак нарочито потврђује у предистрази, да им је прије одласка из Београда рекао Цигановић, нека оружје пренесу свакако у Сарајево, а не буде ли то могуће, да га предаду у Тузли Мишки Јовановићу, јер је чуо, да је он добар човјек и да ће оружје примити.

Да је Мишко Јовановић требао да изведе у Тузли особити задатак у корист Србије, излази такођер из горе наведених ријечи у писму његове вјеренице и садашње супруге, из којих се без двојбе види, да су га вратили из Србије у Тузлу за то, да ради другим начином "за милу Србију", "јер не може сваки једнако жртве придонијети на олтар ослобођења". Он сам пако каже, говорећи о овдашњим Соколским друштвима, "нама, којима није још одређено да залажемо и живот за ослобођење ...".

Напокон излази такођер из исказа Недјељка Чабриновића, да су се они по изјави Цигановићевој морали протурити заједно с оружјем каналима од Србије у Сарајево.

Из околности пак, да је Мишко Јовановић примио одмах сељаке, кад су се јавили, да је сачувао оружје – тако опасно оружје – а да није сељака с оружјем из куће избацио или барем упитао, у коју сврху ђаци носе то оружје собом и зашто га баш њему спремају, излази без двојбе, да је он знао и да је био претходно обавијештен, да ће ђаци (Грабеж и Принцип) с оружјем к њему доћи, и да је његов задатак, да то оружје сакрије по упутству ђака. С обзиром пак на горње изјаве Цигановићеве нема двојбе, да је Мишко Јовановић добио те упуте са стране "Народне Одбране", било директно из Београда било посредовањем Вељка Чубриловића.

Из тога свега слиједи, да је он знао, да је то оружје средство за остварење тежња "Народне Одбране", наиме уједињења југословенских народа под династијом Карађорђевића.

Суд напокон прима, да је оптужени Мишко Јовановић врло добро знао, да ће се тим оружјем извести у Сарајево атентат на Његову ц. и кр. Ви-

сост Пријестолонашљедника, а то прима не само на темељу исказа Вељко Чубриловића и Данила Илића, да је он за атентат знао, дотично, да су му о том приповиједали, него поглавито по самом његовом признању, да су ђаци наканили споменутим оружјем извести атентат на Пријестолонашљедника. Изговор његов, да под изразом "атентат" није могао разумјети, да ће заиста убити благопокојног Пријестолонашљедника, није вјеродостојан, а суд му не вјерује, јер свака и мало изображена особа разумије и знаде врло добро, да се под ријечју "атентат" сматра свако подузеће убојитим оружјем, које имаде за циљ и сврху усмрћење извјесне особе.

Суд дакле прима доказаним, да је Мишко Јовановић у намјери, да се на силу промијени однос између Босне и Херцеговине и Аустро-Угарске монархије, те да се Босна и Херцеговина припоје краљевини Србији, па да је у свијести, да ће се у ту сврху извести атентат против благопокојног Пријестолонашљедника, сакрио код себе дроз више дана оружје намијењено за тај чин и да га је паче лично пренио у Добој и ту изручио Данилу Илићу.

Пошто су у том чину сва обиљежја злочинства велеиздаје по § 111. б) кз. и сукривње у злочинству уморства из потаје по §§ 9, 209. и 210./1 кз, прогласио га је суд кривим тих злочинства.

Неђо Керовић приказује ствар сугласно у истрази и на главној расправи с малим промјенама, које ће се послѣје истакнути.

Он исказује, да је 2. јуна (20. маја) 1914. дошао пред његову кућу Вељко Чубриловић и рекао му, да су дошла два ђака и да их он поведе криомице у кућу тако, да их не виде мајстори, који су радили у близини куће, а да је Неђо заиста ђаке, на име Принципа и Грабежа, у кућу повео. Пошто је Вељко Чубриловић казао, да би требало ђаке одвести у Тузлу и да би свакако требало, да буде још један с њима, казао је оптужени, да би их могао с њиме одвести Цвијан Стјепановић, те је заиста позвао тога Цвијана Стјепановића у кућу. Онда им је Вељко Чубриловић у кући рекао, да треба обноћ отићи у Тузлу, да ће ђаци саћи са кола пред Тузлом и да ће они предати неке ствари Мишки Јовановићу. Он је из бисага извадио 4 револвера (бровнинг-пистоље) и 6 бомби, те им је показао, како се барата са бомбама; затим је Вељко Чубриловић њима рекао, да су ти ђаци добри људи и нека они (Неђо Керовић и Цвијан Стјепановић) ставе сваки по 3 бомбе и 2 револвера за појас, да их покрију прслуком и да их тако однесу Мишки Јовановићу заједно са цедуљом, коју им је изручио.

Вељко Чубриловић да је прије ђака отишао, да су га Неђо и Благоје Керовић пратили и да им је он рекао: "Знате ли куд ови људи иду?" На њихов одговор да не знају, одврати им он: "Они иду у Сарајево, тамо долази Пријестолонашљедник, они хоће да баце бомбе и да га убију". Касније у вечер да су они онда са ђацима отишли колима, на путу код касарне у Лопарама да су ђаци сашли са кола и обишли касарну, а у близини Тузле да су опет ђаци са кола сашли и пјешке у Тузлу отишли. Он и Цвијан Стјепановић да су однијели бомбе и бровнинг-пистоље Мишки Јовановићу, који их је одмах примио рекавши им, да могу ићи. Путем кући да је приповиједао Цвијану

Стјепановићу, да ђаци носе бомбе у Сарајево, да их баце пред Пријестолонашљедника, кад тамо дође, и да му је то казао Вељко Чубриловић; да Цвијан Стјепановић није ништа на то одговорио, а кад је иза неколико дана то исто причао свом оцу Митру (Керовићу), који се повратио са планине, да му је отац одвратио: "Шути болан и мени је то Вељко казао."

На главној расправи промијенио је Неђо Керовић свој исказ само толико, што тврди, да му Вељко Чубриловић није рекао, да ђаци кане убити Пријестолонашљедника, него само да ће пред њега бацити бомбе, а да он није знао, да ће Га тиме убити, надаље да им је Гавро Принцип запријетио, да не смију никако ствар одати, јер да ће иначе погинути он и цијела кућа. На питање очитује, да је заиста Соколаш и да је његов вођа Вељко Чубриловић.

Суд не вјерује тврдњи Неђе Керовића, да он није знао, да Грабеж и Принцип, бацајућ бомбе пред Пријестолонашљедника, намјеравају Истог убити, и то с разлога, што је то признао у предистрази и што је на повратку из Тузле казао Цвијану Стјепановићу, како потоњи потврђује: "Тврда срца у ових ђака, што смо их возили, јер кане са оним бомбама и револверима да убију Пријестолонашљедника, кад дође у Сарајево."

Суд не вјерује ни то, да је Гавро Принцип против њих изустио пријетње, јер оптужени у предистрази тога не спомиње, што би јамачно учинио, да је доста тако било, а већ је напријед споменуто, како је тежња скоро свих оптуженика на главној расправи, да се растерете на темељу тобожњих пријетња Принципа и Грабежа, и како оба потоња такођер судјелују у тој тежњи.

Суд дакле прима доказаним, да је оптужени Неђо Керовић возио ђаке из Тобута у Тузлу, сакрио за појас бомбе и бровнинг-пистолје знајући, да они кане убити благопокојног Пријестолонашљедника, кад дође у Сарајево, и да је у тој свијести такођер предао бомбе и пистолје Мишки Јовановићу.

Из околности пак, да је он без потешкоћа одвео Принципа и Грабежа у Тузлу, те извршио такођер пријенос оружја, да се је тиме сам извргао погибелји, јер је могла која бомба пукнути или су га могли зауставити финансијски стражари или оружници и да се је тако могло открити његово судјеловање при чину; напосокон из околности, да је он пролазећи без Принципа и Грабежа крај оружничке касарне у Лопарама могао без икакве погибелји за се пријавити ствар оружницима, предати им оружје и на тај начин дати прилику, да се спријечи атентат и ухите кривци, излази без двојбе, да је он био споразуман с тим атентатом.

Суд прима надаље, да је Неђо Керовић знао, да се овај атентат изводи за то, да се силом уједине Босна и Херцеговина са краљевином Србијом, и то на темељу ових разлога:

Он је одгојен од учитеља Вељка Чубриловића као Соколаш. Горе је већ разложено, како се у Соколским друштвима гаји дух јединства свију Срба, дух уједињења Срба, дух испуњења "заветне мисли". Неђо и Благоје Керовић очитују, да им је учитељ представив ђаке у кући рекао, да су добри

људи; ну ђаци, који носе убојито оружје, могу се сматрати добрим људима само онда, кад се узима, да они кане извести нешто, што ће бити корисно за њихове политичке сврхе, за сврхе уједињења.

То слиједи такођер из исказа Благоје Керовића, да им је Вељко Чубриловић спомињући, да ђаци кане извести атентат на Пријестолонашљедника, изричито истакнуо: "Ови људи долазе из Србије, они су ризикували свој живот и то за нас Србе."; напослетку то слиједи и из исказа Благоје Керовића, да је један од ђака казао код куће, "да је Босна око и суза Србије".

Нема дакле двојбе, да је Неђи Керовићу било познато, да ће се атентат извести не из освете или мржње против Пријестолонашљедника са стране појединих особа, јер он иначе не би одмах у томе судјеловао, извргавајући се тиме врло великим опасностима, него да се атентат изводи у сврху оживотворења једног циља, за који је и он (Неђо Керовић) био припреман да принесе сваку жртву, а тај циљ може бити једино великосрпска идеја сједињење Босне и Херцеговине са краљевином Србијом.

На темељу тога, и пошто се у чину Неђе Керовића налазе сва обиљежја злочинства велеиздаје по § 111 б) кз. и сукривње у злочинству по тајног уморства по §§ 9, 209. и 210./1. кз, прогласио га је суд кривим тих злочинства.

Јакв Миловић приказује у истрази ствар овако:

Једнога дана почетком јуна ове године нашао га је у Јањи Мићо Бокић-Мичић и рекао му, да га зове финансијски наређеник Грбић на Исаковића аду. Он је на тај позив отишао на аду и затекао у колиби Милана Чуле наређеника Грбића и два ђака, који му рекоше, да су Сарајлије и да би хтјели обноћ пријећи преко границе. Грбић је онда отишао у своју караулу, а њему ђаци рекоше, да их одведе до Вељка Чубриловића у Прибоју. Ти ђаци бијаху Трифко Грабеж и Гаврило Принцип. Иза вечере одоше сви скупа преко границе у Обрежју и кренуше преко Ченгић села у Трнову, гдје се свратише у једну празну шталу и ту легоше спавати. Кад је свануло, наставише пут и дођоше у кућу Обрена Милошевића; ђаци затражише од њег торбу, јер да имају уза се неке ствари, које им је тешко носити. Било је 4 или 5 комада кутија и 4 револвера. Он тврди, да није питао ђака, нити су му казали, какове су то кутије, а ни за што ће им те ствари. Они су замотали те кутије и револвере у крпе и метнули у двије торбе, па је сваки од ђака даље носио по једну торбу. Кад су дошли у близину Прибоја, сједоше ђаци за једним грмом, а оптуженик и Обрен Милошевић сретну Вељка Чубриловића и с њим једног попа; оба су јашили идући на неки спровод. Чим их је Вељко Чубриловић опазио, упита их шта хоће, а оптужени му одврати, да ће до њега. Поп је отишао, а оптуженик рече Вељку Чубриловићу, да га траже два варошанина – "иду до тебе, ево их овдје близу, па их питај шта хоће". Ђаци су онда изашли из грма, дали њему и Обрену Милошевићу свакоме по 5 К, нашто су потоњи одмах отишли.

Упитан о "Народној Одбрани" прочитује, да се је прије годину дана упознао са Чубриловићем, ну да нису ништа тајна говорили и да му је прошле зиме послао Вељко Чубриловић по некоме, којег се више не сјећа, два пута по једно писмо, али не зна, куд је та писма ваљало отпрати, само знаде, да их је сваки пут однио колибару Милану Чули на Исаковића аду.

На главној расправи промијенио је Јаков Миловић свој исказ, тврдећи, да га није Мићо Мичић звао на Исаковића аду по налогу наређеника Грбића, него да га је звао колибар Милан Чуле, те је остао при тој тврдњи и након предочења пријашњег исказа. Остаје надаље при томе, да су ђаци носили торбе с оружјем из колибе Обрена Милошевића све до Тобута, ма да су му Трифко Грабеж и Гавро Принцип у очи казали, да то није истина, и ма да му је био предочен исказ Обрена Милошевића, да су носили торбе баш оптуженици Миловић и Милошевић.

Допушта на главној расправи, да су ђаци казали, да су кутије заиста бомбе, али тврди, да није прије бомбе никада видио, ма да је чуо, да имаде у Србији бомби.

Након предочења исказа Обрена Милошевића, да га је он (Миловић) склонио на то, да прати ђаке тиме, што му је показао један форинт и рекао, да нађе најмљеника за орање, прочитује, да то није истина и признаје, да се није прије договорио са ђацима о заслуги. Напокон пориче, да су ђаци против њега изустили пријетње у сврху да их не ода; ну кад му је Принцип у очи казао, да је њима рекао, да не смију никоме казати, јер да ће их иначе уништити, одвраћа оптужени Миловић: "Не знам ја, заборавио сам, сигурно да је казао". Упитан, да ли је икада дошао у Шабац, одвраћа, да је био прије 5 година, кад је био још кријумчар, а на питање председатељево: "Јеси ли ти познавао у Шапцу некога" ... прекиде питање и одврати "Ни једнога трговца", а на даље питање: "Ни Боже Милановића?", одговори: "Боже сачувај".

Из његовог исказа излази без двојбе, да је он знао, да Грабеж и Принцип носе собом бомбе и бровнинг-пистоле, дотично револвере, како он каже. По налогу наређеника Грбића морао је он водити Грабежа и Принципа обноћ криомице преко границе, а суд прима доказаним, да је он од колибе Обрена Милошевића носио торбе заједно с Обреном Милошевићем, у којим се торбама налазило споменуто оружје.

Суд прима надаље доказаним, да је заиста наређеник Грбић њега дао звати по Мићи Мичићу на Исаковића аду и да се је он томе налогу одмах покорио.

На темељу исказа Обрена Милошевића прима суд такођер, да га је он склонио, да прати Принципа и Грабежа до Вељка Чубриловића тиме, што му је понудио један форинт, премда се није био споразумио са ђацима о награди и премда му није било познато, да ли су ђаци били у стању да му плате какву награду. Он је био кријумчар, како то сам признаје, па се је стога могао сваки час надати, да ће га финансијска или оружничка патрола, ако га сретне, претражити и прегледати шта носи у торби, те кад би се испоставило, да у торби

носи оружје, да ће он свакако бити кажњен као сукривац споменутих ђака; ну ипак се је подвргао тој опасности и пренио споменуто оружје.

Из исказа Вељка Чубриловића излази, да је он био поуздана веза између "Народне Одбране" и споменутог Вељка Чубриловића, а на темељу самог његовог признања прима суд доказаним, да је он такођер носио криомице писма Вељка Чубриловића на Исаковића аду у колибу Милана Чуле, дакле на оно мјесто, гдје се је налазила веза између "Народне Одбране", те организације за ухођење, са повјереницима у Босни.

Из околности пак, да је он био поуздана веза "Народне Одбране" и повјереник Боже Милановића, излази без двојбе, да су му биле познате тежње исте "Народне Одбране" и да их је он одобравао, док је послуживао "Народну Одбрану". Свакако му је било познато и то, да финансијски наређеник Грбић стоји у свези с том организацијом, јер је он већ и прије у ту исту колибу носио писма, која су била од Вељка Чубриловића, дакле њему познатог повјереника "Народне Одбране".

Оптужени Јаков Миловић бијаше свијестан томе, да је најглавнија тежња "Народне Одбране" уједињење и припојење Босне и Херцеговине краљевини Србији; он је био свијестан томе, да се Грабеж и Принцип протуравају у Босну истим путем, којим се је вазда послуживала "Народна Одбрана", он је дакле знао и морао знати, да то подузеће стоји у свези са горе истакнутим сврхама "Народне Одбране". И премда суд не узима доказаним, да је оптуженик заиста знао, да су Грабеж и Принцип намјеравали споменути оружјем усртити благопокојног Пријестолонашљедника, ипак прима, да је он знао и морао знати, да они тим погибелним и убојитим оружјем намјеравају извести на силу такво подузеће – било убојство било који други атентат на мостове, барутане и т. д. – које би било кадро да ослаби отпорну снагу Аустро-Угарске монархије и да тиме даде прилику за оживотворење циљева "Народне Одбране".

Суд дакле прима, да су у чину Јакова Миловића, наиме у помоћи, коју је он дао Принципу и Грабежу тиме, што их је криомице одвео преко границе све до Вељка Чубриловића и што је такођер од колибе Обрена Милошевића носио њихово оружје и што је склонио Обрена Милошевића, да их прати, – која је помоћ дана у споменутој намјери и свијести – садржана сва обиљежја злочинства велеиздаје по § 111. б) кз, те га је стога прогласио кривим тога злочинства.

Митар Керовић приказује ствар у истрази овако:

Једнога дана сјаше Вељко Чубриловић пред његовом кућом, уђе у кућу и рече Неђи Керовићу, нека доведе два ђака, што чекају на путу. Неђо дође са ђацима, који легаше на кревет, ручаше и затим један од њих заспи, а други стане бљувати. Чим је Вељко Чубриловић дошао, рекао му је, да би требало, да се ђаци спреме колима у Тузлу и да би требало наћи још једнога, који ће их отпратити у Тузлу. На то је Вељко послао Неђу Керовића, да упита Цвијана Стјепановића, да ли би он на то пристао. Вељко Чубриловић је у соби пред Благојем и Неђом Керовићем и пред оптужеником извадио

кутију из бисага и рекао им, да је то бомба. На оптуженикову примједбу, да како је он то могао донијети у његову кућу, одвратио је Вељко Чубриловић, да се не требају бојати и показао им, како се са бомбом барата. Затим је рекао Вељко Чубриловић Цвијану Стјепановићу и Неђи Керовићу, да ће они узети бомбе и предати Мишки Јовановићу у Тузлу, па им је у ту сврху предао и писмо за Мишка Јовановића. Иза тога су ђаци у вечер отпутовали у његовим колима у Тузлу. Прве недјеље иза тога дана приповиједао му је Вељко Чубриловић иза службе Божје у Прибоју, да ће у Сарајево доћи Пријестолонашљедник у очи Видовдана и да ће они ђаци, што их је он (Чубриловић) у оптуженикову кућу доводио, изаћи преда њ у Сарајево и бацити бомбе. На његову примједбу: "Како си по Богу брате могао их доводити у моју кућу, кад они иду на то", одврати Вељко Чубриловић: "Они кад би га и убили, они би одмах сами себе убили и о томе не би нико могао ништа дознати. Не смије нико казати за њих и ако би ко казао, ја би бацио бомбу на његову кућу."

Сутра дан иза тога рекао му је Неђо, да је предао ствари Мишку Јовановићу и да му је Вељко Чубриловић приповиједао, да ће ђаци у Сарајево бацити бомбе на Пријестолонашљедника. Оптуженик му је на то одвратио: "Шути и мени је он то јучер казао".

Очитује, да није пријавио ствар жандарима, јер се је јако бојао учитеља Вељка Чубриловића и да знаде, што су бомбе.

На главној расправи је навео оптужени, да је он код куће старјешина а не Благоје Керовић, који њега само заступа, кад имаде посла вани по чаршији. Иначе је у главном остао при пријашњим исказима, само је тврдио, да није Вељко Чубриловић изустиио пријетње, да ће бацити бомбе у њихову кућу, ако би говорили него да је тврдио, да би се у том случају бациле бомбе.

Толико у истрази колико на главној расправи навео је, да је тада био при пићу, ну није никада тврдио, да би био потпуно пијан, а ни суд тога не прима, јер он иначе знаде приповиједати све, што се је збило у његовој кући.

Вељко Чубриловић пак исказује, да је Митар Керовић био цијело вријеме у кући назочан, кад су ђаци онамо дошли, те су се разговарали о оружју и како их треба одвести у Тузлу. По исказу истога Вељка Чубриловића био му је Митар Керовић кум и пријатељ, а његови су синови Неђо и Благоје били у Соколу и Побратимству.

Суд прима на темељу тог стања ствари и на темељу доказа наведених код Неђе Керовића, да је Митар Керовић примио Принципа и Грабежа на конак, да је видио код њих оружје, наиме бомбе и бровнинг-пистоље, паче да су и Вељко Чубриловић и Гавро Принцип њима показивали, како се барата с тим оружјем, да им је он дао на располагање своја кола у ту сврху, да се одвезу у Тузлу, да је такођер дозволио, паче упутио свог сина Неђу (Керовића), да их одвезе и пренесе са Цвијаном Стјепановићем њихово оружје к Мишки Јовановићу. Он је био старјешина и без његове се дозволе не би ни једно ни друго могло догодити.

На главној расправи тврдио је додуше Вељко Чубриловић, да је он обећао, да ће платити за кола што ће Митар Керовић захтијевати, ну о томе

нису ни Митар Керовић ни Вељко Чубриловић у истрази ништа споменули, а Неђо Керовић очитује, да су ђаци при одласку дали само Цвијану Стјепановићу 2 К на каву.

Како то Благоје Керовић потврђује, рекао је један од ђака у кући Митра Керовића, да је Босна око и суза Србије, а осим тога представио је Вељко Чубриловић ђаке као добре људе, а на темељу околности наведених већ код Неђе Керовића прима суд, да је под изразом "добри људи" Вељко Чубриловић представио Грабежа и Принципа као одушевљене за српску ствар, да су дакле добри у великосрпском смислу. Митар Керовић је био кум и пријатељ Вељка Чубриловића, па је као такав имао згоду, да се упозна са политичким мишљењем повјереника "Народне Одбране." Митар Керовић је одмах приволио, да се ђаци превезу у Тузлу, паче да при томе судјелује његов син Неђо, ма да је морао знати, да је пријенос бомби сам по себи погибелна ствар, а осим тога да је пријетила још већа опасност по цијелу кућу, ако би то случајно откриле власти. Без икаквих потешкоћа, добровољно и без накнаде, пристао је Митар Керовић на све то, а то значи, да је он био споразуман са подухећем Принципа и Грабежа и да су њихове тежње и оне Вељка Чубриловића биле такођер и његове.

Суд прима исто као код Јакова Миловића, да Митар Керовић није знао, да се заиста ради о усмрћењу благопокојног Пријестолонашљедника, него да је то дознао истом након дане помоћи, али прима, да је Митар Керовић знао, да се ради о велеиздајничком подухећу, наиме о подухећу, које је смјерало на то, да се на силу промијени однос између Босне и Херцеговине и Аустро-Угарске монархије, те да се Босна и Херцеговина припоје краљевини Србији.

Сваки, коме је позната лукавост и опрезност сељака, биће увјерен, да Митар Керовић не би извргао себе и своје обитељи толикој опасности, било од оружја донешеног у кућу било од пријеноса оружја по Неђи, било од судског прогањања, да га није водило одушевљење за великосрпску ствар, па стога суд не вјерује тврдњи Митра Керовића, да је он то учинио само за вољу своје куму Вељку Чубриловићу.

Пошто су дакле у његовом чину садржана сва обиљежја злочинства велеиздаје по § 111. б) кз, прогласио га је суд кривим тога злочинства.

Цвијан Стјепановић признаје у току предистраге и на главној расправи, да га је 2. јуна (20. маја) 1914. поподне звао Неђо Керовић у кућу Митра Керовића, да је заиста тамо отишао и нашао Вељка Чубриловића, Неђу Керовића, Благоју Керовића и два ђака (Грабежа и Принципа). Вељко му је рекао, да треба одвести те ђаке и неке кутије, за које је казао, да су бомбе, и четири револвера (бровнинг-пистоље) Мишки Јовановићу у Тузлу. Пошто је он морао свакако да иде у Тузлу да узме кофер свог брата Милорада, који је учио у Тузли и отишао у Србију, пристао је на то. Вељко Чубриловић им је показао, како се барата са бомбама и револверима. Прије одласка метнули су му ђаци три бомбе и два револвера за појас, те су онда сви отишли у колима. Путем крај Лопара сашли су са кола ђаци и Неђо

Керовић, док је он даље кола возио, а иза Лопара су они други опет сјели у кола. Пред Тузлом су ђаци сашли, а он и Неђо Керовић отишли Мишки Јовановићу, казали му, да их спрема учитељ Вељко Чубриловић, извадили и предали му бомбе и бровнинг-пистолје, и јавили му, да ће ђаци бити у 9 сати у читаоници. На растанку се је Мишко Јовановић с њима руковао. На повратку му је Неђо Керовић у колима рекао ово: "Тврда срца у ових ђака, што смо их возили, јер кане са оним бомбама и револверима, да убију Пријестолонашљедника, кад дође у Сарајево." На то да оптуженик није ништа одвратио нити га је питао, ко му је то рекао, али му је у души било врло тешко, што је он носио те бомбе.

Он тврди, да није смио никоме ништа казивати, јер да им је Вељко Чубриловић прије одласка рекао, да не смију никоме ништа одати. Након атентата да му је Вељко Чубриловић на његову примједбу "да ће нам то кућу раскућити ..." рекао: "Не бој се, они неће ништа одати, а ако одаду мене, ја нећу вас". Чим је чуо за атентат, одмах је мислио, да су га извела она двојица ђака.

На главној расправи је с почетка порицао, да му је Неђо Керовић ишта приповиједао о атентату, који ђаци намјеравају извести против Пријестолонашљедника, али је послје допустио истинитост свог исказа у предистрази, тврдећи, да је могуће, да је он то рекао. Упитан, зашто он није ствар пријавио, очитује, да није смио, јер се је бојао освете, па да ће му се запалити кућа. Но на даље питање изјављује, да није нико против њега у том правцу изустиио икакве пријетње.

Наводи да није Соколаш и да није никад био у Србији.

На темељу тог стања ствари прима суд, да оптужени Цвијан Стјепановић преносећи оружје није био свјестан, да су бомбе и бровнинг-пистолје намијењене за извођење велеиздајничког подузећа нити за усмрћење благопокојног Пријестолонашљедника, и то с разлога, што нема ни једног доказа о околности, да је он знао, шта ђаци намјеравају учинити тим оружјем, насупротив је он, како тврди, мислио само, да мора то оружје предати Мишку Јовановићу. Осим тога он није члан Сокола, нити је доказано, да је стајао у свези са Вељком Чубриловићем и да му је било познато мишљење потоњег, дакле нема доказа, да је он могао сумњати, да се споменутим оружјем хоће извршити атентат на Пријестолонашљедника или какав други атентат у корист велико-српске пропаганде. Истом онда, кад му је Неђо Керовић приопћиио намјеру Принципа и Грабежа, да ће они усмртити Пријестолонашљедника, кад дође у Сарајево, морао је бити свијестан, да се ради о подузећу, које смјера на силовиту промјену односа у Босни и Херцеговини, тим више, што је видио, да је Вељко Чубриловић ишао на сваки начин ђацима на руку, а тако и Митар и Неђо Керовић. Он је могао и морао знати, да се не ради само о чину личне освете са стране тих њему непознатих ђака, јер иначе не бише ни Вељко Чубриловић ни Керовић помогли ђацима.

Суд се је дакле увјерио, да је оптуженик био свијестан томе, да је атентат, што га наумише Принцип и Грабеж, велеиздајничко подузеће,

наиме да смјера на то, да се на силу измијени однос Босне и Херцеговине прама Аустро-Угарској монархији, а увјерио се је такођер, да је Цвијан Стјепановић могао учинити власти пријаву о томе подузећу без опасности по себе и своју родбину, јер он сам каже, да није нико изустио против њега пријетње.

Пошто је дакле оптуженик, ма да је био свијестан замашају атентата Принципа и Грабежа, пропустио пријавити власти то велеиздајничко подузеће или особе, за које је знао, да га предузимљу, садржана су у његовом чину сва обиљежја сукривње у злочинству велеиздаје пропуштањем пријаве по § 114. кз, па га је стога суд прогласио кривим тога злочинства.

Оптужени Бранко Загорац признаје, да је напредњак и да је напредњацима сврха, да се сложе Срби и Хрвати на културном пољу, али тврди, да није расправљао са Лазаром Ђукићем и Васом Чубриловићем о национализму и уједињењу на политичком пољу.

Око 10. јуна (28. маја) 1914. рекао му је Васо Чубриловић, да се је устројила странка слична анархистичкој, у којој су од ђака члановима он, Иво Крањчевић, Цвјетко Поповић и Лазар Ђукић, и упитао га, да ли ће и он ступити у ту странку, на што му је одвратио, да хоће, – тобоже у шали. До 2 дана иза тога рекао му је Васо Чубриловић, да ће се извршити атентат на благопокојног Пријестолонашљедника, кад дође у Сарајево. Два дана иза тога рекао му опет исто, а кад га је оптуженик упитао, оклем му оружје, одвратио му је Чубриловић, да ће они већ добити ствари. Неколико дана иза тога казао му је, да су ствари дошле. Он тврди, да му Васо Чубриловић није рекао, ко ће још бити с њиме у друштву. Даље изјављује, да је промишљао, да ли је то истина, ну да је дошао до закључка и увјерења, да је све то шала, и додаје, да се је бојао ствар пријавити, јер је мислио, да ће настати сензација и да ће се хватати људи, а у истину је све то неозбиљно, тим више, што је Лазар Ђукић избегавао одговоре, кад би га он за то питао, а сам Чубриловић није ништа о атентату говорио пред Ђукићем. Да му је Васо Чубриловић приповиједао, да је о атентату говорио и Мирку Перину, дапаче га звао у друштво, ну да му је потоњи рекао, да је све то утопија.

Упитан, да ли одобрава атентат, одвратио је, да га не одобрава, јер је знао, да ће то побудити сензацију и да ће се позатварати силни људи.

Оптужени пак Марко Перин исказује да је напредњак или националиста са сврхом, да се културно уједине Југословени, ако је могуће и политички под Аустријом, како то проповиједа лист "Млада Далмација". Тврди, да је он мислио, да се то може постићи културом и на мирни начин. По прилици мјесец дана прије атентата хвалио му се је Васо Чубриловић, у назочности Драгана Калембера, да ће убити Пријестолонашљедника. Васо Чубриловић му је рекао, да му Калембер неће да прими ствари на сачување и упитао га, би ли их он примио, а оптуженик му обећа, да ће их примити. Он тврди, да је држао, да Чубриловић лаже или да се шали, ну кад му је тај по други пут на саму казао, да ће му дати на сачување бомбу и револвер, одвратио му је оптуженик, да не би тако што никад примио у кућу, па је тада мис-

лио, да се Чубриловић шали, те му је рекао, да је то утопија, наиме његово жртвовање за атентат.

Марко Перин тврди, да му је на то Васо Чубриловић запријетио, да ће га из револвера пукнути у чело, ну да опет није никада мислио, да Чубриловић заиста кани извршити атентат, те би прије вјеровоа којој баби него ли Васи Чубриловићу, да ће починити атентат. Даље наводи, да су се једном здружили он, Никола Форкапић, Лазар Ђукић и Васо Чубриловић, па да је он (Марко Перин) тада у шали рекао: "Ево онога, који мисли починити атентат на Пријестолонашљедника.", и да су га исмјехивали, а кад су други отишли, да је онда Васо Чубриловић против њега изустио горњу пријетњу.

На дан прије атентата да је Чубриловић дао њему и Калемберу опи-павати свој цеп, у ком се је наводно налазио револвер, али да оптуженик није ништа оћутио. Њему није Васо Чубриловић рекао прије атентата, да не иде 28. (15.) јуна 1914. на кеј.

О национализму имаде он посебно мишљење, а други да су ишли за-тим, да се створи слободна Југославија било под Аустријом или на који други начин, а у ту су државу требали ступити Хрвати, Срби и Словенци. То је уједињење требало провести само културно, а политичко би дошло само по себи.

Упитан на главној расправи, зашто није пријавио атентат, одговара, да прије свега није смио, а није ни могао као колега, а упитан зашто није смио, исказује, да му је Васо Чубриловић запријетио, да ће га прва кугла тревити, а да неће знати с које стране. Упитан, да ли је Чубриловић рекао, из којих разлога кани извести атентат, одвраћа, да није, а да га он није ни за-питао, јер га није интересирало, а нити је вјеровоа, да ће се атентат извести. Упитан надаље да ли се је бојао Чубриловића, одговара да се није њега бојао.

Исказом је Васе Чубриловића доказано, да је он заиста приповиједао о атентату толико Бранку Загорцу колико Марку Перину и да је он потоњему паче рекао, да их не смије одати.

Али Чубриловић не тврди, да су Бранко Загорац и Марко Перин подржавали у њему расположење за атентат и на тај га начин подупрли, да са својим друговима изврши атентат.

Суд стога није могао примити, да су они заиста починили оно, у чем државни одвјетник види обиљежја злочинства велеиздаје по § 111. б кз.

Суд пак не вјерује тврдњама Бранка Загорца и Марка Перина, да су они мислили, да Васо Чубриловић говори у шали. Што се тиче Марка Перина, има паче исказ Драгана Калембера, да му је Марко Перин након сас-танка са Васом Чубриловићем рекао: "Видићеш, Бога ми ће сутра бити атен-тат."

Они су по свом признању били националисте, а Марко Перин је паче био члан ђачког националистичког друштва. Они су знали, да је тежња на-ционалиста, особито у ђака, уједињење свих Југословена у једној држави, и то не у оквиру Аустро-Угарске монархије, како сада оптуженици увјеравају, него помоћу краљевине Србије припојењем истој, како је већ доказано

пригодом разлагања о националистичком покрету међу ђацима. У њиховим се круговима увеличаваху Жерајић, Јукић и други атентатори.

Из тих разлога прима суд, да су они заиста вјеровали Васи Чубриловићу, кад им је саопштио, да ће извести атентат на Његову ц. и кр. Висост Пријестолонашљедника, и то тим више, што из исказа обојице оптуженика излази, да су се они интензивно бавили политиком и да су им биле политичке струје и тежње добро познате.

Суд прима надаље, да су оптуженици знали, да се атентатом намјерава постићи уједињење Југословена или барем припојење Босне и Херцеговине краљевини Србији у смислу националистичког програма, да се је дакле радило о велеиздајничком подухећу.

По пропису § 114. кз. бијаше њихова дужност, да пријаве власти то подухеће или особе, које га намјеравају извести, а они признају, да тога нису учинили. Они тврде, како је већ напријед речено, да нису учинили пријаве, јер нису вјеровали Васи Чубриловићу, а у исто се вријеме брани Марко Перин тиме, да није смио пријавити, јер му је Васо Чубриловић запријетио, да ће на њега пуцати из револвера, ако би штогод говорио.

Суд пак прима, како је већ истакнуто, да су оптуженици били заиста освједочени о озбиљности накане Васе Чубриловића и да ни Бранку Загорцу ни Марку Перину не би пријетила никаква погибелъ ни за њих саме ни за њихове укућане, да су пријавили Васу Чубриловића, јер би се наравно атентатори у том случају затворили.

Пошто дакле оптужени Бранко Загорац и Марко Перин, премда су били свијесни, да је атентат, што га је оптужени Васо Чубриловић намјеравао извести, велеиздајничко подухеће, нису учинили пријаве у смислу прописа § 114. кз. починили су злочинство сукривње у злочинству велеиздаје по § 114. кз, те их је за то суд прогласио кривим тога злочинства.

*

* * *

По § 112, сл. б) кз. ваља зачетнике, потицатеље, коловође и све оне особе, које су непосредно судјеловале у каквом велеиздајничком подухећу назначеном у § 111, сл. б) кз, казнити смрћу, а све оне особе, које су подальим начином судјеловале у таквом подухећу, ваља казнити тешком тамницом од 10-20 година, а при особитој опасности подухећа или починитеља доживотном тешком тамницом.

Како је већ прије наведено, тражи се за учин злочинства велеиздаје по § 111, сл. б) кз, да се подухеће какво дјело, које би међу осталим смјерало на то, да се на силу измијени однос Босне и Херцеговине према Аустро-Угарској монархији, макар то дјело остало и без успјеха, шта више при самом покушају. Разложно је такођер, да би у овом случају имали учин злочинства велеиздаје по § 111. б) кз, све да би атентат против Његове ц. и кр. Висости Пријестолонашљедника остао при покушају или паче и код

приправних мјера. И у том случају морали би се по § 112, сл. б) кз. осудити на смрт сви они, који су непосредно судјеловали при том подузећу. Из тога слиједи, да је појам "непосредно судјеловање" код § 112. кз. много шири, него онај код § 212. кз. за злочинство уморства; да се дакле по § 111, сл. б) кз. морају казнити смрћу и такве особе, које би се по § 212. кз. сматрале само као посредни сукривци злочинства уморства. Као непосредне сукривце при злочинству велеиздаје сматра дакле суд не само оне особе, које су намјеравале извести усмрћење Пријестолонашљедника, него и оне особе, које су лично судјеловале у пријеносу средстава за то подузеће и протурању главних атентатора од границе до Сарајева. Суд ће се дакле држати тих начела, просуђујући казну за сваког појединог оптуженика.

Казну ваља дакле одмјерити Гаври Принципу, Недјељку Чабриновићу, Трифку Грабежу, Васи Чубриловићу и Цвјетку Поповићу као непосредним починитељима злочинства велеиздаје и злочинства уморства из потаје по § 112. б/1 кз. обзиром на § 65. кз. Како је пак установљено на главној расправи, рођени су: Недјељко Чабриновић 20. (8.) јануара 1895, Трифко Грабеж 28. (16.) јуна 1895, Васо Чубриловић 1. јануара 1897. (20. децембра 1896.), а Цвјетко Поповић 4. марта (20. фебруара) 1896, дакле ни један од тих оптуженика није пригодом извођења чина навршио 20 година.

Што се тиче Гавре Принципа, прегледао је суд изворну матицу рођених парохије граховске и домовник опћине Грахово-Пеуље. У домовнику се налази на 95. страни обитељ Чеко-Принцип, а ту се наводи, да је Гаврил, син Перин, рођен дне 13. (1.) јуна 1894. (сви су датуми по старом календару). У матици пак рођених наводи се на 63. страни под текућим бр. 57, да је Гаврил, син Пере Чеке-Принципа, рођен дне 13. јула 1894. и крштен дне 24. јула 1894.

Дне 31. (19.) јула 1894. пријавио је кнез Иле Јурић котарској испостави у Грахову (према прочитаној пријави порођаја број 537.), да се је Гаврил Чеко-Принцип, син Перин, родио дне 25. јула 1894, дакле по старом календару дне 13. јула 1894, а у пријави новорођених од стране парохијског уреда у Грахову од 1. аугуста (20. јула) 1894, власторучно писаној и потписаној од пароха Илије Билбије, – која је пријава протоколирана у котарској испостави у Грахову 3. аугуста (22. јула) 1894, бр. 1617, – наводи се под текућим бр. 5, да је Гаврил Чеко-Принцип, Перин син, рођен дне 25. јула, дакле по старом календару 13. јула 1894.

Илија Билбија је међутим умро, ну 1894. године био је додијељен поменутом проти Билбији као капелан Милош Билбија, који је сада парох у Грахову. Он наводи, да је тада прото Билбија био човјек матух, да у матицу новорођених дотично у домовник није редовно уписивао датума рођења новорођених, него је, кад би ко дошао са дотичном пријавом, биљежио у неке биљежнице, а свједок Милош Билбија уписивао из тих биљежака дотичне датуме и имена у матицу новорођених; да су те биљешке проте Билбије биле писане врло нечитљиво и да га је стога свједок морао с почетка питати за значење појединих знакова.

Након предочења матице рођених очитује свједок, да се он не може сјетити дана рођења и крштења Гавре Принципа и да стога не зна, да ли упис у матици о рођењу и крштењу Гавре Принципа одговара истини. Ну то знаде за сигурно, да упис одговара биљежници проте Билбије. Тврди, да су уписи од тачке 47. до тачке 67. (1894. године) по свој прилици на једанпут учињени. Наводи даље, да се народ код пријављивања порода није држао тачно прописа и није одмах пријављивао порода парохијском звању, него да се је кад и кад дешавало, да је од порода па до пријаве прошло и 15 дана; у таквим случајевима навео би онај, што пријави пород, и криви датум порода од страха, да не буде кажњен, што се није држао прописа.

Након предочења домовника очитује свједок, да је он уписао својом руком, да се је Гавро Принцип родио 13. јуна (25. јуна) 1894. и допушта, да је по сриједи погрјешка, те незна, који је упис исправан, да ли онај у матици или онај у домовнику. Очитује, да је он водио домовник, и то на темељу матице, али да је било појединих случајева, гдје је он из биљежнице уписивао прије у домовник него у матицу. Не зна пак, да ли је то било код уписа порода Гавре Принципа. Пошто се свједуку чини, да су ставци 47. до 67. (1894. године) уписани у матицу од једноћ, а пошто је задњи ставак могао бити уписан истом 16. аугуста (28. аугуста) 1894, закључује из тога свједок, да је све те ставке уписао у матицу 16. аугуста (28. аугуста).

Према томе није прото Илија Билбија саставио споменути исказ новорођених, предложен испостави у Грахову, на темељу матице, него га је морао саставити по својој биљежници.

Свједок надаље очитује, да је он онда уписивао породе прије у домовник него у матицу, кад је морао прешно правити мјесечни исказ рођених за котар испоставе, а пошто у тај исказ мора доћи кућни број новорођенчета, а кућни се бројеви налазе у домовнику, уписивао би у таквим случајевима одмах из биљежнице у домовник, те на темељу домовника уписао у биљежницу кућне бројеве, онда из биљежнице саставио исказ, а истом кашње би провео уписе у матицу.

И у домовник би проводио уписе исто тако, као и у матицу за дуже размаке на једанпут.

О исказу за граховску испоставу очитује након предочења, да га је правио прото Билбија, и то изравно из своје биљежнице. Свједок мисли, да је уписао име Гавре Принципа у домовник, кад га је уписао и у матицу, ну не искључује; да је с ког било разлога провео упис у домовник прије, и то на темељу биљежница.

Из чињенице, да је исказ за граховску испоставу правио сам прото Билбија, закључује свједок, да он није кућних бројева из домовника уписивао у своју биљежницу, јер му то није био никад обичај, а пошто је свједок такођер за матицу требао кућне бројеве, вјеројатно је, да је он на темељу биљежнице најприје провео упис у домовник, вадећи при томе кућне бројеве, а онда тек провео уписе у матицу.

Свједок пак тврди, да су све то његове комбинације, али да поуздано не може ништа казати, јер се баш ничега више не сјећа.

Марија Принцип, мати Гаврила Принципа, исказује као свједокиња, да се је њезин син Гаврило родио у очи Арханђела и да она знаде врло тачно тај датум, јер се је Гаврило родио у вече, а она је сутра дан послала своју јетрву Јању Принцип, да пријави проти Билбији пород и дијете знаменује именом Шпиро; кад се је Јања вратила, приповиједала јој је, да прото није дозволио имена Шпиро, него је казао назочном попу Милану, да погледа, који је тога дана светац, а пошто је поп Милан казао, да је тога дана арханђел Гаврил, знаменовао је дијете тим именом. Пошто је дијете било слабо, одмах је трећи дан крштено, те су јој казивали, да га је крстио прото Билбија. Да је Гавро рођен послје Петрова дне, знаде и по томе, што је на дан порода купила сијено на ливади "Тук", а они ту ливаду увијек касно косе.

Кад се је тај исказ Марије Принцип предочио свједоку Милошу Билбији, исказао је потоњи, да све то може бити истина, а можда и није истина, но да се он за своју особу не сјећа ничега. Из календара пак излази, да је 13. јула (26. јула) доиста светац сабора арханђела Гаврила.

На темељу тог стања ствари а особито на темељу околности, да је прото Илија Билбија власторучно писао пријаву за котарску испоставу у Грахову на темељу својих биљежака а у ту је пријаву уписао као датум порода дан 25. јула (13. јула) 1894, те пошто је тај датум уписан и у матици и у пријави сеоског кнеза, док о упису у домовнику нема доказа, да би био једино мјеродаван и истинит, надаље на темељу исказа Марије Принцип није се могао суд увјерити, да је оптужени Гавро Принцип заиста рођен 25. јуна (13. јуна) 1894, него прима, да се је родио 25. јула (13. јула) 1894, дакле да на дан чина још није био навршио 20 година.

Казну ваља дакле по § 90/кз. одмјерити споменутим оптуженицима у трајању од 10 до 20 година тешке тамнице.

При одмјеривању казне узео је суд као отеготно за те оптуженике, као што уопће за све оптуженике, који су овом осудом проглашени кривима, велику штету, јер не само да је од овог злодјела погинуо благопокојни Пријестолонашљедник и да је погинула супруга му Њезина висост Војвоткиња од Хохенберга, не само да су од бомбе, коју је бацио Недјељко Чабриновић, озлијеђене напријед наведене особе, него је шта више пошљедицом овог злодјела Европски рат, који траје и дан данас, да се дакле штета, коју је овај злочин проузрочио не да уопће описати.

Суд је надаље примио:

код Гавре Принципа као отеготно стечај двају врло тешких злочинства, зрело промишљање и припрему, опетовање злочинства уморства, а тако и то, што је друге завео на чин, а као олакотно непорочност и признање;

код Недјељка Чабриновића као отеготно стечај двају врло тешких злочинства, зрело промишљање, припрему и велику штету, а као олакотно

непорочност, признање и покајање изражено на главној расправи, особито након довршеног казненог поступка;

код Трифка Грабежа као отеготно стечај двају врло тешких злочинства, зрело промишљање, припрему и велику штету, а као олакотно признање;

код Васе Чубриловића као отеготно стечај двају врло тешких злочинства, велику штету, заведење Цвјетка Поповића на чин, као што и велики цинизам, који се види најбоље из његове изјаве на главној расправи, да он сматра увредом питање, да ли му је жао, да је благопокојни Пријестолонашљедник погинуо, а као олакотно признање, непорочност и да је у задњем часу одустао од личног извођења чина;

код Цвјетка Поповића као отеготно стечај двају врло тешких злочинства и велику штету, а као олакотно признање, непорочност и да је у задњем часу одустао од личног извођења чина.

На темељу тог стања ствари одмјерио је суд тим оптуженицима казне наведене у енунцијату осуде, употрејевивши при томе прописе §§ 65. и 90. кз.

За Данила Илића, Вељка Чубриловића, Михајла Јовановића и Неђу Керовића изречена је казна смрти по § 112. б/1 кз, јер суд сматра, да су сви они непосредно судјеловали при злочинству велеиздаје, а узето је код њих такођер обзира на § 65. кз. За Јакова Миловића изречена је по § 112. сл. б/1 кз. исто тако казна смрти, јер суд и за њега прима, да је непосредно судјеловао у злочинству велеиздаје.

Код Лазара Ђукића узео је суд у обзир као отеготно стечај двају врло тешких злочинства и велику штету, а као олакотно признање и непорочност. Суд прима, да је он непосредно судјеловао у злочинству велеиздаје, те му је одмјерио с обзиром на § 65. и 90. кз. казну, као у енунцијату осуде, јер је доказано, да је исти рођен 12. марта (27. фебруара) 1896, дакле да на дан чина није био навршио 20 година.

Код Иве Крањчевића прима суд, да је рођен 20. маја (7. маја) 1895. дакле да на дан чина није још имао 20 година. Суд прима, да је он у злочинству велеиздаје судјеловао само посредно. Казну ваља одмјерити по § 112. б/II кз. с обзиром на особиту опасност подужећа, која излази већ из горе описане огромне штете чина, доживотном тамницом, дотично обзиром на § 90. кз. тешком тамницом од 10-20 година. При одмјеривању казне узео је суд у обзир као отеготно стечај двају врло тешких злочинства и велику штету, а као олакотно признање и непорочност, те му је с обзиром на §§ 65. и 90. кз. одмјерио казну наведену у енунцијату осуде.

Митру Керовићу, који је посредно судјеловао у злочинству велеиздаје, одмјерено је по § 112. сл. б/II кз. с обзиром на особиту опасност подужећа казна доживотне тешке тамнице.

Код Бранка Загорца и Марка Перина примио је суд као отеготно велику штету, а као олакотно признање, непорочност и младо доба. С обзиром на претежније олакотне околности употрејебио је суд пропис § 92. кз. и одмјерио казну наведену у енунцијату осуде.

Напокон је суд примио код Цвијана Стјепановића као отеготно велику штету, а као олакотно непорочност, признање и занемарени одгој, те му је с обзиром на његову обитељ, дакле упорабом § 62. кз, одмјерио казну наведену у тенору осуде.

По § 280. кп. одредио је суд, којим ће се редом извршити казна смрти.

Изрека о приватно-правним захтјевима и о накнади за трошкове казненог поступка и оврхе казни оснива се на дотичним прописима казненог поступка.

*

* * *

Јови и Благоји Керовићу приговара оптужница, да су они у намјери, да се на силу измијени опсег подручја земаља Аустро-Угарске монархије, да се наиме Босна и Херцеговина отргну од монархије и припоје краљевини Србији, примили 2. јуна (20. маја) 1914. на конак и прехрану Гаврила Принципа и Трифка Грабежа.

Јово Керовић читује, да је дотичног дана радио на њиви са Благојем Керовићем, кад је дошла нека цурица и звала их у кућу, јер да су дошли неки ђаци. Благоје Керовић да је прије отишао, а кад је он дошао кући, нашао је два ђака, наиме Принципа и Грабежа, па их је упитао оклен су, нашто су му они одвратили, да су из задруге. Да је он онда изашао из куће, а није ту видио учитеља Вељка Чубриловића. Кад су вечерали, да је дошао Цвијан Стјепановић и упитао Неђу Керовића, да ли ће у Тузлу. Иза вечере да није никако у собу улазио и да се је при одласку један ђак с њиме руковао. Он није видио оружја нити је знао, што намјеравају извршити ђаци, а није знао ни то, да ће се оружје пренијети у Тузлу.

Тај исказ потврђују Митар, Неђо и Благоје Керовић, а Гаврило Принцип суочен са оптужеником каже, да познаје тога сељака и да је он само једанпут на кратко вријеме унишао у собу, док су били у кући Митра Керовића. Трифко Грабеж пак читује, да тога сељака не познаје, а нити се сјећа, да га је гдје видио.

С обзиром на то стање ствари увјерио се је суд, да оптужени Јово Керовић не само да није дао помоћи оптуженицима Гаврилу Принципу и Трифку Грабежу, него да му није било ни познато, у коју су сврху они дошли у кућу његова оца, да имаду код себе оружје и да се то оружје мора однијети у Тузлу Мишки Јовановићу.

Пошто дакле чин, који се уписује оптуженику у гријех, није доказан ни субјективно ни објективно, ваљало је оптуженика по § 271./3. кп. ријешити од оптужбе.

Благоје Керовић признаје, да је дошавши кући видио споменуте ђаке, да је учитељ Вељко Чубриловић извадио бомбе и револвер на кревет и да им је један од ђака показао, како се са бомбама барата, те да је надаље један од ђака казао, да је Босна око и суза Србије. Кад је учитељ отишао, да га је пра-

тио и да му је учитељ рекао, да ђаци долазе из Србије, ... "они су рискирали свој живот за нас Србе", да они путују у Сарајево, јер да тамо долази Пријестолонашљедник, те да је још надодао: "Другога ти спаса Благоје нема, само шути, јер ако их одамо, оба ћемо изгубити главу.". Надаље очитује, да му је један од ђака на одласку рекао: "Не бој се Благоје за нас, да ћемо ми ишта казати, ми смо рескирали своје животе за вас Србе. Ви имате само да шутите, јер ће вам шутња уродити. А ако би нас издали, нас ће други осветити, па зато само шутите, другога вам спаса нема, а нас се не бојте, да ћемо вас икада издати.".

Благоје Керовић пориче, да је он био старјешина у кући. Он пориче надаље, да је дао помоћ Грабежу и Принципу тиме, што их је наводно примио на конак и прехрану или на који год други начин. Како је већ код Митра Керовића разложено, прима суд, да је заиста Митар Керовић био старјешина у кући и да је он примио Принципа и Грабежа на конак и прехрану, те да је он упутио Неђу Керовића, да колима одведе ђаке с оружјем у Тузлу. То потврђују осим Благоје и Митра Керовића такођер Неђо Керовић и оптуженици Принцип и Грабеж.

Али суд прима из разлога, наведених већ код Митра Керовића, да је Благоје Керовић био свијестан томе, да је подuzeће Принципово и Грабежово велеиздајничко, тим више, што је он прије одласка ђака сазнао од Вељка Чубриловића, да они намјеравају извести атентат на благопокојног Пријестолонашљедника.

С тога је Благоје Керовић у смислу прописа §§ 113. и 114. кз. био дужан, да то подuzeће спријечи, дотично да власти пријави то подuzeће и оне особе, за које је знао, да су тако што предузели, али само уз услов, да је то могао учинити без опасности по себе, по своју родбину и по оне особе, које се налазе под законитом његовом заштитом.

Суд пак држи, да Благоје Керовић није могао спријечити споменутог подuzeћа без опасности за се и за своју родбину. Ђаци су имали 6 бомба и 4 револвера са муницијом, он је видио, да је с њима споразуман Вељко Чубриловић, а не само тај, него шта више и његов властити отац Митар Керовић и брат Неђо Керовић. Он не би био дакле сам у стању да свима одузме оружје и тиме спријечи атентат, јер се морао оправдано бојати, да би се који од горњих особа, особито ђаци, тим оружјем бранио и тако довео у опасност њега и његову родбину.

Благоје Керовић није ни могао без опасности по своју родбину пријавити ствар власти, јер је знао и видио, да су били у њу уплетени отац му Митар и брат Неђо, који би дакле у случају пријаве морали потпасти под казну ради велеиздаје.

Пошто дакле Благоје Керовић није сам судјеловао у злочинству велеиздаје, дотично у злочинству уморства из потаје, а пошто није смио да тај чин спријечи, дотично пријави власти, ријешено га је суд по § 271./3. кп. од оптужбе у помањању учина велеиздаје по §§ 111. б, 113. и 114. кз.

Николи Форкапићу и Драгану Калемберу уписује се у гријех, да су се они дознавши у мјесецу јуну 1914. од Васе Чубриловића, да ће се извести атентат на Пријестолонашљедника Фрању Фердинанда, горе истакнутом велеиздајничком намјером више пута о томе разговарали с Васом Чубриловићем, при чем је 27. (14.) јуна 1914. Драган Калембер паче опипао оружје, што га је Чубриловић имао уза се; да су му обећали, да га неће одати, те да су тиме подржавајући у њему расположење за намјеровано дјело помогли, да Чубриловић са својим друговима изврши атентат.

Никола Форкапић тврди, да није био члан никаквог друштва, да није националиста, него да припада српској радикалној странци. Да није опазио, да се националисте спремају на какав атентат, да се је упознао једноћ са Васом Чубриловићем на забави од 6. јуна (24. маја), а иза тога се с њиме није више састајао, да се не сјећа, да је једноћ шетао са Марком Периним, Лазаром Ђукићем и Васом Чубриловићем, па да је том пригодом Марко Перин рекао показујућ на Чубриловића: "Ево онога, који мисли починити атентат на Пријестолонашљедника.". Тврди надаље, да он атентат не одобрава, а кад би заиста знао, да ће се атентат извести, пријавио би и властитог оца, а да су атентат починиле сигурно усијане главе, које нису предвиђале његових пошљедица.

Васо Чубриловић тврди у истрази, да се је он шетао једноћ са Форкапићем и Лазаром Ђукићем и да му је том пригодом Форкапић добацио, како би било, да се код полиције пријаве он и Ђукић, да кане починити атентат, да би се добило 200-300 К награде и да би се они могли напити, а Чубриловић да му је на то одвратио, да то може слободно учинити, али онда нека прими одговорност на се.

Лазар Ђукић читује, да је Марко Перин једноћ на кеју, кад се је шетао са Васом Чубриловићем, Николом Форкапићем и с њиме (Ђукићем) показавши на Чубриловића рекао: "Овај се спрема да нешто велико уради, само ако не лаже.", па тврди, да је Форкапић могао те ријечи чути, али не каже, да их је чуо. Наводи даље, да му се чини, да је тада Форкапић примјетио, кад би се Чубриловић пријавио за атентат, да би се добило 200-300 К награде и могло напити.

На главној је расправи изјавио Форкапић, да то није истина и да он никада није говорио о атентату, а Васо Чубриловић и Лазар Ђукић допустили су на главној расправи могућност, да је Форкапић горње ријечи изустио у заблуди, јер је у то вријеме била расписана награда за откриће оних починитеља, који су намазали њемачке табле на дућанима, и да је Форкапић ваљда мислио на ту награду и да се говори о поменутих таблама.

На темељу тог стања ствари није суд примио, да је Никола Форкапић уопће знао, да се намјерава извести атентат на благопокојног Пријестолонашљедника.

Драган Калембер признаје, да је националиста и да је сврха националиста културно уједињење свих јужних Славена и да је он радио о томе образујући себе. Не познаје политички циљева тог друштва, нити му је ико о

томе говорио. Признаје, да му је Васо Чубриловић прије атентата говорио, да кани починити атентат на благопокојног Пријестолонашљедника. Да му се је оптуженик на то насмијао, јер му није вјеровао, а Чубриловић да није узустео против њега пријетња. У очи атентата да се је састао са Васом Чубриловићем и Марком Перином у сладичарни, па кад су се шетали до катедрале, да им је рекао Чубриловић: "Не идите на кеј, ако хоћете да останете живи.". Он да је шутио, мислећи, да говори о атентату, а о томе да му није ништа вјеровао. Да он није у Васе Чубриловића опипао револвера дотично бровнинг-пистоља; Марко Перин да му је касније, кад је Чубриловић отишао, рекао: "Видићеш, Бога ми ће сутра бити атентат.", а он му одвратио, да не може да буде и да му не вјерује. Није пријавио ствар, нити је о томе с ким говорио, јер будући да није вјеровао Чубриловићу, није томе давао никакве важности.

На главној расправи додао, да је на дан атентата шетао по кеју, и ту видио такођер свога оца. Оптуженик је врло млад, 16 година стар; из његових одговора на главној расправи добио је суд утисак, да је такођер дјетињаст у свом мишљењу, јер није знао протумачити појам национализма нити значење напредњаштва, те и он сам тврди, да се у политику није никад мијешао, будући да је премлад а и отац му је то био забранио.

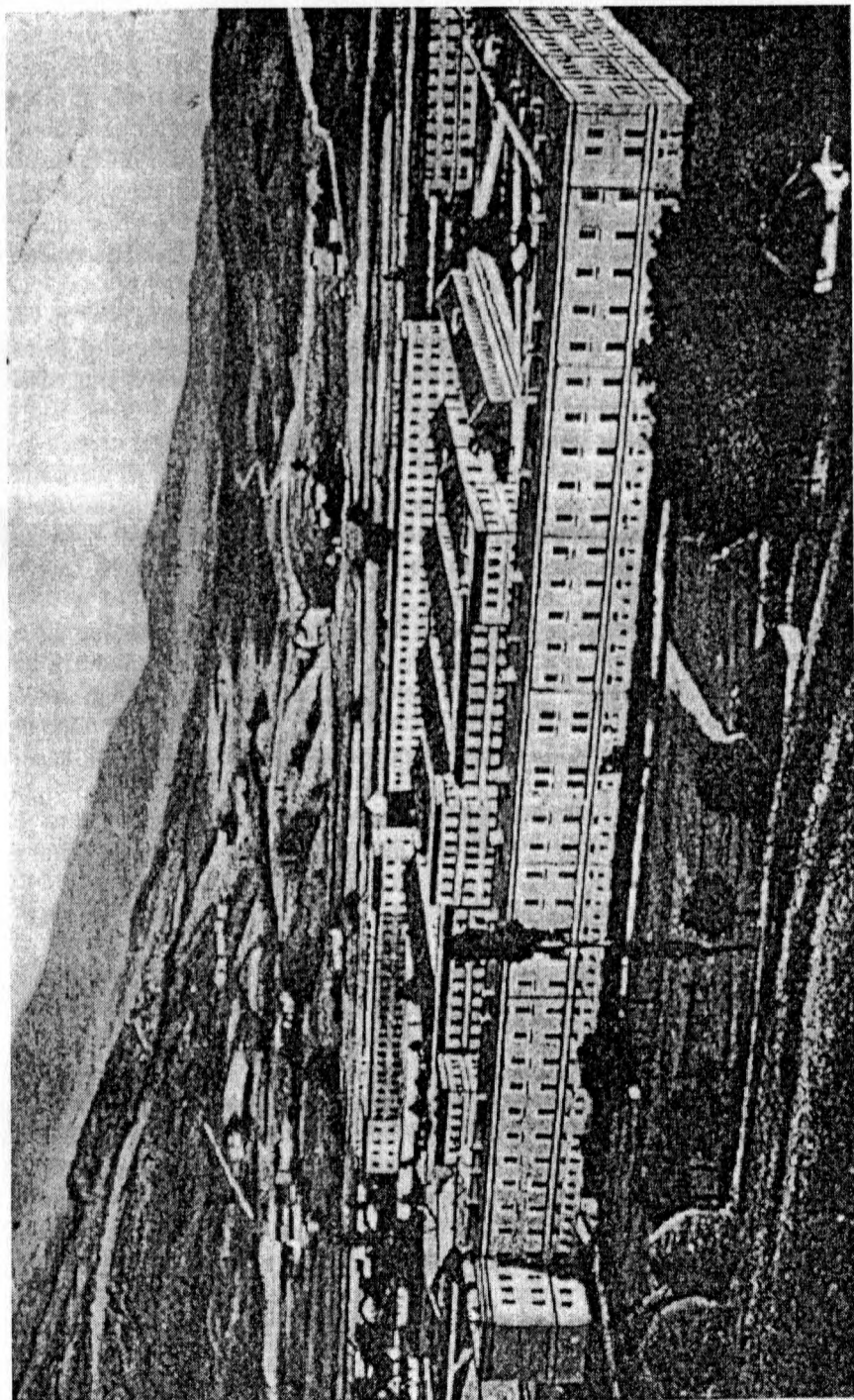
Суд прима за истину, да је доиста Васо Чубриловић приповиједао оптуженику, да ће извршити атентат против Пријестолонашљедника, ну да оптуженик није у њему подржавао расположења за намјеравано дјело, него насупротив прима на темељу горе назначених околности, да је истинита обрана Николе Форкапића, да му он заиста није вјеровао, а нити је ствар озбиљном сматрао.

То излази особито из околности, да је он на дан атентат, премда га је Васо Чубриловић упозорио, да не иде на кеј, ако неће да изгуби главу, заиста шетао по кеју и ту паче видио свог оца, а није га упозорио на опасност.

С обзиром на то није Драган Калембер био дужан да спријечи атентат, нити да га пријави власти.

Пошто дакле ни код Николе Форкапића ни код Драгана Калембера није доказан учин њима у гријех уписаног злочинства по § 111. б), кз. у субјективном правцу, а код првога ни у објективном правцу, ваљало је обојицу оптуженика по § 271./3. кп. ријешити од оптужбе.

Мићо Мичић читује, да је он једнога дана иза Ђурђева дне дошао на Исаковића аду, да моли Грбића, финансијског наређеника, да га пропусти у Лешницу, да иде играти коло са дјевојкама. Има већ година дана, да се је он с њим упознао и од тада је више пута ишао у Лешницу. На ади свратио се је у колибу Милана Чуле и ту нашао два ђака (Принципа и Грабежа). Наређеник Грбић, који је такођер био назочан, упитао га је, да ли познаје Јакова Миловића, на што му је одвратио, да позна. На то му је Грбић рекао, да одмах иде по Јакова Миловића и да га к њему доведе, јер да треба одвести оне ђаке преко Тузле у Сарајево.

Војни затвор у Сарајеву, где су Принцип и његови другови пљамонали, били осуђени и где су објешени Вељко Чубриловић, Мишко Јовановић и Данило Илић.

Мићо Мичић му је одвратио, да би их могао сам одвести, на што је Грбић казао, да их треба потајно одвести, јер да они хоће да у Сарајеву нешто учине и нека он (Мичић) никоме о томе ништа не казује, па да ће прећи више пута у Лешницу, а да ће му отићи глава, ако што каже и не доведе Јакова Миловића. Признаје, да је тада видио на столу неке кутије покрите крпом, а да је један ђак пуцао из револвера кроз прозор.

По Грбићевом налогу да је отишао у Јању, нашао Јакова Миловића и рекао му, да га зове Грбић и да одмах иде. Миловић му је одвратио, да ће мало касније доћи.

Вели надаље, да се је повратио на аду и ту ручао, а по подне да су ђаци пуцали по шуми, а он да је пуцао из пушке наређеника Грбића.

За два три сата иза њега дошао је Јаков Миловић, коме је рекао Грбић, нека преведе те ђаке преко границе, али тако, да их нико не види, а чини му се, да је рекао Јакову Миловићу, нека их одведе у Тузлу.

Грбић му је рекао, да су оне кутије бомбе, па је један ђак од шале пушћао бомбе на земљу, а Грбић му је рекао, да се не шали са тим бомбама.

У вечер, кад се смркло, свезали су ђаци те бомбе око паса и пошли сви до воде Стараче, коју су прегазили, Грбић је отишао својој караули, а до 2 километра растави се Мичић од Јакова Миловића и ђака, те оде кући.

То је изрекао Мићо Мичић у предистрази, а на главној расправи је тврдио, да је дошао на Исаковића аду да купи ракије од Милана Чуле, да не зна за великосрпске тежње "Народне Одбране", да не позна "Народне Одбране" и да није чуо, да би требало Босну и Херцеговину припојити краљевини Србији. Он не позна учитеља Јаковљевића у Малом Зворнику, а ни Јове Павловића у Тузли. Тврди, да није никада доносио никаквих вијести о војним спремама ни писмено ни усмено у Србију. Након предочења писма нађеног у Малом Зворнику код учитеља Јаковљевића, које је већ у разлозима осуде споменуто, очитује, да он о томе ништа не зна и да не зна, како је његово име могло доћи у то писмо.

Њему се приговара, да је он у познатој велеиздајничкој намјери 1. јуна (19. маја) 1914. заједно са Јаковом Миловићем одвео Гаврила Принципа и Трифка Грабежа до српске границе на Дрину и преко Дрине до куће Обрена Милошевића у Трнову.

Како то из његова оправдања подупртог исказима оптуженика Гаврила Принципа, Трифка Грабежа и Јакова Миловића излази, није он пратио ђаке од Исаковића аде све до појате Обрена Милошевића, него је то учинио Јаков Миловић. Оптужениково судјеловање састојало би се у томе, што је он звао Јакова Миловића по налогу наређеника Грбића на Исаковића аду у сврху, да Јаков Миловић ђаке криомице одведе преко Дрине и границе.

Премда је суд увјерен, да је Мићо Мичић заста уплетен у организацију за ухођење, како то излази из пронађеног писма, ипак није с обзиром на околност, да је Мићо Мичић – по властитом признању – пропали пекар и пијанац, могао стећи увјерење, да оптуженик тјера тај посао бесплатно, из

увјерења и одушевљења за великосрпску ствар и да он уопће имаде исте тежње, какве су имали Принцип и Грабеж, дотично "Народна Одбрана".

На темељу тих доказа није дакле суд могао стећи увјерења, да је Мићо Мичић знао, да се ради о велеиздајничком подухвату, дотично да ђаци у ту сврху кане извести атентат против Пријестолонашљедника.

Пошто је дакле оптуженику фалила зла намјера, када је ђацима дао споменуто помоћ, нема у његовом чину ни обиљежја сукривње у злочинству велеиздаје по §§ 9. и 111. б, дотично 113. и 114. кз, а нити сукривње у злочинству уморства из потаје по §§ 9, 209. и 210./1. кз. Стога га је суд по § 271./3. кп. ријешило од оптужбе.

Обрен Милошевић приказује сугласно ствар у предистрази и на главној расправи овако:

Једнога дана радио је на пољу, па пошто је била надошла киша, повратио се је кући и нашао ту Јакова Миловића, кад на врата избише два ђака.

Јаков Миловић га је упитао, би ли он с њима ишао у Прибој, а он му одврати, да има туђе волове да оре. Миловић му је на то показао један форинт и рекао, нека нађе најмљеника за волове, а нека он иде с њима. На главној расправи паче тврди, да му је тада намигнуо очима.

Један од ђака упитао га је, имали какву торбу, а он му одврати, да нема; ну они су опазили коњске бисаге од костријети, које су висиле о зиду, па су од њега затражили бисаге и крпе, које им је дао; онда је видио, како су они замотали у те крпе 6 кутија и 6 револвера, а кутије су имале на једном крају нешто, гдје су се могле држати. Они су кутије и револвере замотали у крпе и метнули у торбе, и то напосе кутије и напосе револвере. Онда је он узео торбу с кутијама, а Јаков Миловић ону с револверима, те су се упутили сви пут Прибоја.

Ђаци су им рекли, да иду учитељу Вељку, а прије тога су га питали, да ли познаје некога Мишка у Тузли и захтијевали од њега и од Јакова, да их одведу томе Мишку, ну он није познавао Мишка, а заједно је с Јаковом Миловићем казао, да не може ићи у Тузлу.

Више Прибоја чекали су ђаци у грму, а он и Јаков Миловић ишли су даље и среди учитеља Чубриловића на коњу са попом, а чим их је он угледао, рекао је попу, да неће даље, а поп је сам пут наставио.

Оптуженик незна, шта су међу собом говорили Вељко Чубриловић и Јаков Миловић. Ђаци су изашли из грма, узели торбе и дали сваком од њих по 2 К. Учитель Чубриловић рекао је оптуженику: "Ајде ти доле.", а Јакову Миловићу: "Ајде ти горе.", па је затим јамио торбе и метнуо их у коњске бисаге. Оптуженик читује, да је већ прије тога примио од ђака 3 К, дакле свега 5 К.

Он се је затим опет састао с Јаковом Миловићем и упитао га, што је оно, што ђаци носе, на што му тај одврати, да су то бомбе и да их носе ђаци у Тузлу Мишки. Он не позна Мишка Јовановића из Тузле. Ђаци нису изустили

никаких пријетња. Он тврди, да није никад био у Србији ни на Исаковића ади, те да не зна, шта је Соко ни Побратимство.

На темељу те његове обране, која је готово у цјелини подупрta исказима Јакова Миловића, Трифка Грабежа и Гаврила Принципа, увјерио се је суд, да је оптуженик заиста пренио торбу са бомбама из Трнове све до у Прибој, да је Принципу и Грабежу дао коњске бисаге и крпе у сврху, да ти ђаци у исте ставе бомбе и револвере, те да их је заједно с Јаковом Миловићем по њихову захтјеву одвео у Прибој, али прима такођер, да оптуженик није никако знао, у коју се сврху преносе те бомбе и бровнинг-пистоље, а нарочито да није знао, да то бива у велеиздајничкој намјери и у сврху, да се изведе атентат на благопокојног Пријестолонашљедника. Пошто му је дакле при давању помоћи фалила свака зла намјера и злочиначка свијест, нема ни главног обиљежја њему у гријех уписаног злочинства по § 111. б, кз, те га је стога суд по § 271./3. кп. ријешио од оптужбе.

Ивану Момчиновићу, Фрањи Садила и Анђели Садило уписује се у гријех, да су 28. јуна (15. јуна) 1914. иза изведеног атентата на Његову ц. и кр. Висост Пријестолонашљедника и на Њезину Висост Војвоткињу од Хохенберга, знајући о томе злочинству, примили од Иве Крањчевића и сакрили у својој кући бомбу и бровнинг-пистољу, које је, како им је било познато, Васо Чубриловић требао да употрејеби код атентата, те да су тиме настојали да затаје пред поглаварством, које је за то пропитивало, знакове, по којима су се починитељи горњег злочинства могли да пронађу.

Иван Момчиновић читује, да се је 28. јуна (15. јуна) 1914. након атентата вратио кући око 2 сата иза подне, те је при ручку неко споменуо, да је дошао Иво Крањчевић и оставио у његовој ладици нешто замотано у бијело. Он то није гледао, него му је његова кћи Анђела казала, да је то револвер. Кад је дошао кући Фрањо Садило и то чуо, љутио се је и рекао, нека се то одмах носи из куће, а затим је лично отишао Крањчевићу, да се те ствари однесу. Оптуженик тврди, да он уопће тих ствари није ни гледао и да је за њих знао само по казивању кћери и зета.

Анђела Садило исказује, да је на дан атентата била вани и кад се је око ручка вратила кући, срела је на вратима Иву Крањчевића, који јој рече, да је оставио у ладици у очевој соби један револвер и да се не боји, јер није пун. Она му је одвратила, да тога не може примити баш у вријеме, кад је атентат учињен, али је он отишао. Она није у ладицу ни завирила, те кад је њезин муж дошао кући, саопћила му ствар. Њезин муж је онда отишао у очеву собу, а она за њим, муж је отворио ладицу, размотао крпу, кад у њој – на њихову препаст – види револвер и некакву кутију; њезин се је муж сав препао и рекао, да је то бомба. Он се је онда још више разљутио и запретио, да ће најприје њу па себе убити, ако то из куће не оде.

Кад је њезин отац дошао кући, рекла је и њему исто, а и он је казао, да то мора одмах из куће. Њезин муж је онда одмах отишао кући Крањчевићевој, а кад се је повратио, приповиједао је, да је казао Иви

Крањчевићу, нека одмах однесе ствари, а он му је одвратио, нека их покопа у земљу.

Они су били узрујани несрећом Надвојводе, а сад још због тог оружја, па су се бојали, да ће се оно код њих наћи и експлодирати, а исто су се тако бојали пријавити ствар, да се не би рекло, да су они у свези са атентаторима. У сриједу (1. јула (18. јуна) 1914.) дошла је Крањчевићева мати, па је њој оптужена Анђела Садило причала цијелу ствар и затражила од ње, нека одмах однесе све ствари. Сутрадан је заиста Крањчевићева мати те ствари однијела.

Конечно додаје, да је њезин муж посумњао, да је то бомба, али да то није за сигурно знао.

Фрањо Садило исказује сугласно с Анђелом Садило, само с разликом, да није размотао пакета у ладици и да није знао, да је у том пакету бомба.

Иво Крањчевић, који је у истрази рекао, да је оставио пакет на дивану у кући Фрање Садила, исправио је то на главној расправи велећи, да га је оставио у сандуку у соби Ивана Момчиновића.

За учин злочинства по § 296. кз. захтијева се, да неко настоји поглаварству, које распитује, затајити знакове, по којима се злочинство или починитељ може пронаћи, дотично да хотимице настоји спријечити или барем отешчати, да се за те знакове дозна. Како пак из оправдања свију тих оптуженика, те из исказа Иве Крањчевића излази, нису они знали, да је оружје, што га је Иво Крањчевић код њих без њихова знања и приволе сакрио, било намијењено за извршење атентата на благопокојног Пријестолонашљедника; нису знали, да је Васо Чубриловић предао Иви Крањчевићу то оружје, да га сакрије; нису знали, да поглаварство распитује за знакове, по којима се може пронаћи злочинство, а нити су настојали затајити то оружје пред поглаварством, које је распитивало, него су насупротив учинили све кораке потребне у сврху, да Иво Крањчевић дотично његова мати поменуто оружје што прије однесе из куће.

Пошто дакле учин злочинства по § 296. кз. није ни за ког од тих оптуженика ни субјективно ни објективно доказан, ријешо их је суд по § 271./3. кп. од оптужбе.

Сарајево, дне 28. (15.) октобра 1914.

Глава VIII
ОПРОШТАЈНА ПИСМА ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА
ПРЕД ВЈЕШАЊЕ

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
КЋЕРИ НАДИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, **20. јануара 1915.**
(2. фебруара 1915.)

Мојој кћери Нади
када наврши 15 година живота

Мило дијете, јединче,

Када ушчиташ ово писмо минуће лијеп низ година. Од малог пупића расцвјетаће се лијеп пупољак. Од мале моје Надице чију слику гледам, развиће се пристало дјевојче. Твој отац замишља те већ као одраслију дјевојчицу, пуну скромности, тога најљепшег украса дјевојачког: тиху и мирну, сабрану и паметну. Чедо моје, твој отац ништа ти није могао оставити до поштена и неокаљана имена. Остао је твој дужник, али ти оставља своју велику љубав и неокаљано име. Ти си већ одрасла и можеш схватити она бурна времена у којима је твој отац живио, па ако их схваћаш ти ћеш твоме оцу опростити.

Мајку своју, а мога друга у животу љуби и поштуј. Она ће теби много жртвовати. Биће ти и отац и мајка. Од тебе, мило чедо, твој отац очекује чистоћу срца и узвишене мисли. Буди племенита! Воли народ из чијег си и ти корјена поникла.

Ето, то је све што ти отац може оставити у аманет; а за друго ће се побринути милостиви Бог, који се за све стара, и без чије промисли ништа не бива.

Ја те, мило јединче, волим и у пошљедњим часовима живота, мисли моје упућене су теби и твојој мајци.

твој отац
ВЕЉКО в. р.

Мила Јованка, ово писмо чувај и предај нашој Нади, када га могне разумјети, а ти јој буди вјерни тумач мојих мисли, осјећаја и жеља. Нека вас Бог поживи!

Воли вас ваш тата **ВЕЉКО** в. р.

**ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
БРАЋИ И СЕСТРАМА**

Сарајево, 20. јануар 1915.
2. фебруар 1915.

**Мила браћо моја, МИЛОРАДЕ, БРАНКО и ВАСО
Слатке сестре моје, СТАКО, ЛЕПА и ВИДО**

Дошао је и онај тешки час, када најстарији брат Ваш треба да испије ону горку чашу, коју му је провиђење одредило. Брат Ваш умире ведре душе јер је свјестан да пада као жртва бурних времена и криза, које цио свијет преживљује. *Peractum est.*

Мили и миле моје, ових пошљедњих часова преживљујем слатке тренутке нашег дјетињства, а слика наших родитеља стоји преда мном. Поздравићу родитеље наше и рећу им, да њихова дјеца живе као људи, и да чувају онај лијепи глас и име што нам га у аманет оставише.

Браћо мила моја, не заборавите мене, најстаријег брата свога. Не оплакујте ме. Будите ваљани и честити и људи и Срби. То вам је оставио у аманет наш отац, а то вам остављам и ја.

Сестре моје, нема веће милоште од сестринске, али ви не плачите за братом вашим, јер је ваш брат живио и умро као човјек.

Миле су успомене дјетињства, јаки су братински и сестрински осјећаји, јер су везани крвљу и заједничким успоменама, заједничком жељом. Мајка наша и отац наш пожељеше сина првенца и ја им хитам, да однесем и ваш поздрав и рукољуб.

Мила ЛЕПА, ти си мајка и имаш двоје дјеце. Кажи им, да је ујку врло жао што их никад не видје и не узе на крило! Негуј и храни тића соколића.

Зетове моје и све њихове много поздравите, ја их волим. У аманет вам моје сироче НАДА и моја Јованка. Волите их онолико слично колико сам ја вас волио и волим. Од мојих ствари изаберите шта хоћете за успомену.

Ја вас све шестеро волим и шаљем вам неизмерно много братских пољубаца.

ваш брат
ВЕЉКО в. р.

На Бијелом Хљебу 20.I.1915.

Мила СТАКО, затражи од суда да ти предају моје тијело и сахрани га у гробу. Нека ми се за гроб бар знаде. Нека се моја Нада и моја Јованка, када дођу у Сарајево на мом гробу могу Богу помолити да мени буде милостив а њима да даде среће и напретка.

Воли своју сеју и друга из дјетињства
брат

ВЕЉКО в. р.

Поздрави гђицу Др КАТИЦУ! Хвала јој на пажњи коју је указивала нашој Види.

ВЕЉКО в. р.

ВЕЉКО ЧУБРИЛОВИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, 20. јануара 1915.
2. фебруара 1915.

**Мила моја Јованка
друже мог живота**

Кад примиш ове ретке мој дух лебдеће над тобом, и нашим чедом милом НАДОМ. Твој ВЕЉКО оставиће ову "долину плача", а ништа нема да остави Теби, мила моја, и нашем дјетету него своју неизмјерну љубав према вама. Жао ми је што не могу ових пошљедњих часова да гледам мило лице твоје и нашег чеда, али душо, пошљедња моја мисао биће упућена вама, мојим најмилијима.

Не тугуј много не жалости се! Тако је морало бити. Пuteви су господњи неиспитиви. Преда мном на столу леже слике твоје и Надине, ја вас љубим и неки унутарњи глас шапће ми: да ће вас послуже моје трагедије пратити срећа и благослов Божији. Будите сретни, а вријеме ће излјечити и ову тешку рану.

Мила моја, ја познајем живот и предвиђам да ћеш ти, душо моја, храбро корачати кроз њега, и крчити трновите стазе, којим ћете ступати. Али, душо, ако би пут био и сувише трновит, да не би достојало твоје снаге да га крчиш, потражи, мила, друга, који ће те разумијевати, као што сам те ја разумијевао, па с њиме удружи свој живот. Од мене нека ти је просто! Ти си заслужила да будеш сретна. Опрости ми мила, ако те ове моје мисли и ријечи вријеђају. Њих диктује велика и необична љубав, коју осјећам према теби. Ти ме разумијеш.

Радовао бих се, ако би могла уредити да будеш учитељица тамо гдје би те окруживала наша родбина. Нека наше чедо НАДА одрасте у кругу наших породица, нека има браца и сеја, који ће њу вољети, а које ће она вољети, јер у већем кругу наших породица мање ће се осјетити као сироче. Тешко ми је написати ту ријеч. Васпитање НАДИНО препуштам теби, само нека јој драги Бог подари здравља. Ја би желио да то васпитање буде национално, и да НАДА, по могућности свршава школе. Али, у сваком случају нека јој се даде хљеб у руке. Ти си, душо, разборита и расположеш са довољно енергије да изведеш наше дијете на ваљан пут, и ја увиђам да ти ово о НАДИ нисам требао ни писати.

Када наша НАДА одрасте и може разумјети испричај јој све о њеном оцу, и о бурном времену у коме је живио. Држим, да ће ме разумјети, и опростити свом оцу, што је осиротила. Да: ја тражим и молим њезин опроштај, јер нисам према њој извршио родитељску дужност. Ти ћеш ме, мила душо, замјенити, и када буде вријеме рећеш милом чеду: Твој је тата, волио тебе више него свој живот; љуљао те и носио када си била мала, о теби је мислио и дан и ноћ; али је драги Бог тако наредио да те он остави и не отхрани итд.

Мила моја, читам твоје мило писмо у коме ми описујеш, како НАДА шири ручице па каже! от-со, от-со! – да, да, али заувјек!

Буди храбра и опрости твоме ВЕЉКУ, ако те је за наших непуних шест година брачнога живота увриједио, или ти ма чиме на жао учинио. Ја сам био с тобом сретан и задовољан, јер сам те волио и љубио. Жао ми је тебе, сиротице моја, и нашег недовршеног живота. Нека ти је утјеха: што у овом бурном времену остају хиљаде и хиљаде сирочади, и што умире најбоља снага. И туга је, као и радост, слађа ако је имаш с киме подијелити.

Ја сам се на прошлој учитељској скупштини уписао за члана утемељача нашег Удружења, ако временом моћеш, испуни ми ту жељу и уплати потребну своту; али душо, немој откидати од себе па да ово извршиш.

Познато ти је да сам ја осигуран на 5000 К код Банке Славије, мислим да ће ти ову своту и исплатити одбивши неку своту, што сам им дужан. Овим новцем исплати све моје дугове, који се затраже, а њих нема Бог зна колико 3-400 К. Остатак новца мила моја, употреби за НАДИНО школовање и нека ти олакша живот. Свима онима који су мени дужни опрости дуг. Тешко ми је о овоме писати, јер ми је жао, што нисам осигурао сигурну егзистенцију теби и нашем чеду. Да, друштву "Просвјети" исплати 26 К. што сам ја скупио прилога на Видовдан. Иначе сам ја сав новац још давно платио Главном одбору.

Када се изврши моја казна подај парастос у цркви, у Градишкој у којој сам као дијете долазио и Богу се молио, у којој сам први апостол читао. Мала је то црквица, али пуна милих и драгих успомена.

Ујаку ВАСИ пољуби старачку руку, која ме је уз оца и мајку отхранила и извела на пут. Са захвалношћу и синовљевом љубављу опраштам се од мога деда ВАСЕ и молим га да ми опрости бригу и старање што је око мене уложио, молим га да ми опрости, ако сам му шта на жао учинио.

Молим Бога да му подари здравља и задовољства, и нека дочека сваку срећу од сина Богдана, кога сам волио као брата, и за кога ме толико миле ђачке успомене вежу. Бог им подарио свако добро и напредак.

Моме ујаку Светку, тетки Милки и свима њиховима испоручи много поздрава и пољубаца. Заједно смо расли и пролазили кроз радости и жалости овога живота. Ја их волим и мило их се сјећам.

Тако исто сјећам се мојих стричева Јовице и Лазе и чика Пере. Жао ми је много их не виђах ове године, када се спремасмо на пут. Али, Бог тако нареди. Поздрави их, а ја их волим.

Душо, твојој браћи ПЕРИ, ЈОВИ и милом ДУШАНУ испоручи од мене аманет да живе и буду ваљани, и честити људи и Срби. Ја их волим и много их цијеним јер си им ти сестра. Драгој ЈЕЛЕНКИ дугујем много за хвалности. Она је златна и добра. НАДИНА дадиља. Изљуби ју мјесто мене.

Поздрави ми осталу родбину по Градишкој БЕРИЋЕВЕ и РАДИЋЕВЕ. Моме учитељу Милошу КОСТИЋУ, сада надзорнику у Бањој Луки пошаљи на дар ону моју сребрну кутију за цигарете.

А сада, друже мили, да се опростим с тобом. Поред све душевне ведрине и снаге што ју осјећам то ми је тешко. Срце ми замире, када мислим на тебе и на наше чедо.

Збогом, анђеле мој, збогом радости моја! У аманет ти наше чедо, залогу наше љубави, у аманет ти наша НАДИЦА. Бог вас благословио, љубави моја. Радујте се освиту нове зоре!

Неизмјерно вас воли и љуби ваш тата. Нека вас Господ благослови. Молите се ЊЕМУ да ми буде милостив!

ваш тата

ВЕЉКО в. р.

На Бијелом Хљебу 20.1.1915.

Напиши писмо попу Јови, па га поздрави и све његове и молим га да ми опрости, ако сам га чим увриједио. Тако исто и попу Софри, БОГ-ДАНОВИЋУ и МИЛОВАНОВИЋУ. Нека поп Јово замоли Митра МАРИЋА да ми опрости за онај експес на молитви. Поздрави све Мајевчане.

Пошљедње пољубце шаље вама двјема, својим слатким женским главама

Ваш тата

3. фебруара 1915. г.
6 1/2 сати изјутра.

ПОКЛОНИ ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА
КЉУЧАРИМА И СТРАЖАРИМА

(Сарајево, 3. фебруара 1915.)

Моје жеље.

Нека се од мојих новаца преда кључарима . . . . . 20 К. на вино
И војницима, који су ме стражарили . . . . . 20 " " "
Зулфи Шатровићу, да пошаље дјеци . . . . . 10 "

Остале ствари нека се уруче мојој сестри Др Стаки Бокоњић.
Брзојав мојој жени.

Вељко Чубриловић в. р.

Глава IX

ПИСМО ДР СТАКЕ БОКОЊИЋ ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ О ВЈЕШАЊУ ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА

Писмо Сџаке Чубриловић, удаџе Боконђић, својој снахи Јованки, жени већ објешеноџ Вељка Чубриловића, џолико је џоџресно да сџада у сам врх Срџске џраџичне лиџераџуре, али не џо сџољашњем оџису и ефекџу, већ џо суџџини џроблема на коџи се односи. У ценџџру џажње налази се сам Вељко Чубриловић коџа су џосјетџиле сесџџре неџосредно џред вјешање. Два дана након џџџо је џресуда извршена Сџака џокушава да свој велики бол за изџубљеним браџџом џодели са својом снахом. Пише јој: "Већ други дан прибирам снагу, да Ти се јавим – хтејла бих од срца да пишем и речем све, али страшни бол и сузе недају, ни ријечима ни мислима!"

У целини џисмо џласи:

ДР СТАКА БОКОЊИЋ -
ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Сарајево, 5. II 1915.

Драга моја снајка,

Већ други дан прибирам снагу, да Ти се јавим – хтејла бих од срца да пишем и речем све, али страшни бол и сузе недају ни ријечима ни мислима!

Све је тако пренагло дошло, ја осјећам да Ти је жао било што Ти не јависмо – али нисмо ни ми ништа знали. Исти сат прије оног страшног сата чули смо све од њега самог. О душо снајка како је диван и јак био наш брат. Рано у 7^h позвали су нас у гарнизон. Управо само мене – је погледао и Виду – мислиле смо да није болестан и понјела сам била, да га прегледам. Чекале

смо све до 8 1/4^h онда су нас пустили к њему – но све ми је изгледало сумњиво и од судаца и Сената нешто наслутисмо – јаукасмо и са највећим узбуђењем одвели су нас к њему. А он је био потпуно миран, срећен и снајка већ потпуно одвојен од живота. Рече нам да је све враћено, да су молбе неуслишене. Цијелу ноћ је писао Теби, нама и Нади – читао Завет и опраштао се са својим недовршеним животом и нама. Сliku твоју и Надину је стално љубио – питао је нас хоћемо ли, да поздрави родитеље и с њима је те ноћи причао.

За Наду и Тебе молио нас је, да будете нам што и он и да вас волимо, као што је он нас све волио. Живот који је с тобом провео назива животом среће и снова само мало и не дуго.

Снајка био је јак, лијеп. Јао кад га се сјећамо чини ми се ко да сам видела Бога а не брата. Грчевите пољубце слао је Теби и Нади преко нас и молио нас је, да његов гроб посјетимо и да му се Ти Богу помолиш на гробу.

Истог сата прије осуде, послао је вам задње збогом телеграфски – сигурно сте добили брзојав. Писао је писма за Наду, да јој се изда када јој буде 15 година – у ком је моли за опроштај. Теби велико писмо и нама. Нису нам их још дали – питали смо. Говорили нисмо с њим насамо. Била је пуна соба војника. Те ноћи су их одвојили. Он је осуду дознао у 3^h по подне а сутра 3. II у 9^h извршена је. Кажу да се држао храбро, јуначки и славно. Свештеник је рекао, да га је последњег тренутка позвао себи и молио га, да ти пише како му је задња мисао била Ти и дијете. Онда читај из новина које Ти шаљем – а присутни сви кажу, да је Вељко умро јуначки и мирно. За три секунде био је већ сасвим миран и одвојен од овог пустог и несретног живота. Било би душо још пуно и пуно да Ти причам – али писати је тешко. Од узбуђења и суза леде се мисли а успомене навиру и тешко.

Снајка, ако можеш доћи, доћи на гроб и причаћемо.

Кажу присутни, да су му се чуле задње ријечи што је изговорио – кад се нађемо душо причаћу Ти. Новине не доносе.

Дозволио је суд, да га ми сахранимо – само послије нису дали да идемо на гробље. Истог дана између 8-9^h био је сахрањен. Узели смо Векића и опростили смо се с братом. Нисмо га хтјели видјети без живота – нека нам остане онако како смо га видели 1/4 сата прије страшног и несретног тренутка. У спроводу смо били Вида, ја и Богдан. Иначе нису ником дозволили. Однешен је из наше болнице – оне чудне ноћи – коју никад, никад заборавит не можемо. Све је било у највећој тајности – чак ни [Данила] Илића мати није била нити се опростила са сином. Хтјели смо и Мишка [Јовановића] но није било дозвољено.

С њим смо се видели – то је била његова жеља и он је био посве миран и послао задњи пољубац Љубици и дјетету преко нас.

Сва тројица леже код Гајтан фабрике – у суботу ћемо отићи на гроб и однијети браци цвијећа. Даћемо му и парастос – а подај снајко и Ти, последњих тренутака био је јако побожан и тражио то од нас.

Пишем а не знам шта пишем – дођи, дођи снајко можда ће ти то донијети утјехе ако је за нас има. Тако ми је снајка ужасно, ни смрт мамина нити ишта у животу није било тако болно и тешко као ови дани.

Ја се бојим и за Тебе. Чувај се. Ти имаш Наду – за коју мораш и требаш да живиш. Пуно још лијепог брацо нам је рекао – но писати и сјећати се не може се. Да Вида може добити пропусницу и да је јачег здравља послала би Ти је, да Ти прича. Жао ми је што оних тренутака нисам била мирнија но он је нас тјешио и умиривао. Можда је боље да Нада није била оvdје – било би му много и много теже, плакао је љубећи слику вашу и нас.

Опростио се и са попом Гашом¹, Николићем Ст. и Павловићем У. Они су били послије нас. Писаћу Ти ако могнем. Нека се бар Јеленка јави, да знам да сте здраво.

Добра снајко чувај Наду – јер је она и наш аманет.

Пишите бар пар ријечи – да се не бринемо – од Тебе ништа не до-
бисмо.

Ево Ти 100 К. – пиши шта си урдила са кућом.

Пуно, пуно све три вас љубимо и волимо ваше

Стака и Вида

Писаћемо Ти чим се смиримо. Вида ће писати и Љубици.

Дођи ако ће Ти бити лакше.

¹ Гашо Гаврић, њој из Мајевичкој Прибоја.

Сарајево 5/II. 913

Драга моја мајко

Вел. спроти сам изабравам
 снагу, ја и ја јавити хитно
 он се спрема за мисла и мисла
 че, а он сиромашан дан "еже
 нешто, нешто, нешто, нешто!
 Че је тако препознат формо —
 ја се јавити он се јави да он
 мисли он не јави се — а он
 мисли он не мисли
 знаам. Мисли сам и мисли
 сиромашан сам, тузи сам
 че се мисли сам. "Срце своје,
 како је јави и јави он
 сам. Сам у 7⁶.
 мисли се као у 7³

Факсимил 1. странице писма

Мени сам а отији реџи, милом ти
васе важе а бојом телеграфски -
сигурно ене форман одвојав -
Тучас је милом же кажу / не је
се иже кај иј буре и аде - у
ком је комм же гитомеј.
Бен, милом милом а поме.
Милу лан не јим јаси - милом
сам. Таворан милом ене
на сам - милом милом ене
бјинке. Милом ене не
отворан. Он је же реџи рнас
у 5. милом а ене 3/5.
и 9. милом је. Милом
же се форман милом
јнави и саво. Милом је
јелав, је је је милом милом
милом ене и милом је је милом
како милом је важе милом милом
јиле. Милом милом милом

Факсимил 2. стране писма

Непокривљеним жубом и косе.
 Савику сабоји и мањкују садрасно
 Јуриш - милав је на савику
 Ја, се истрави покривљени
 и савику је инак сабоји истрави.
 За стаји и меће косе на сави,
 се истрави сабоји истрави и се са
 божиш, као истрави косе са
 божиш. Жубом боји се сабоји.
 истрави сабоји жубом сабоји
 и сабоји сабоји на сави истрави.
 Сабоји сабоји је ја, истрави
 ја сабоји се сабоји сабоји
 ја сабоји сабоји сабоји
 ја сабоји сабоји. Тражиш
 сабоји сабоји је сабоји истрави
 истрави сабоји истрави сабоји,
 сабоји сабоји истрави сабоји а се
 ја сабоји сабоји истрави сабоји.

Факсимил 3. странице писма

Утврдено како мене - ја отворам и
 отворам - мислам како се кажи
 доминантно и отворам како дава,
 ја ја отворам. Некако како
 да се отворам, но еунасе отворам
 и како - но како им
 отворам еунасе и да
 еунасе "сепак" мислам
 доминантно - ја отворам
 и се кажува како отворам,
 отворам еунасе и како. Додека
 ја отворам мислам, како
 и како ја отворам
 отворам ја отворам. Како како
 ја ја како дава, ја еунасе
 доминантно. Како како
 ја како како, како и
 како - како како
 и како како се се додека

Факсимил 4. страница писма

Које је то мадам - а она је била
 Касија, ја је била ујутру јуна 1914
 је ишло. Да је она одуше доји
 била са свом мадам и њеним
 обитиљем и њеним појединим
 људима. Ја сам још била у јулу
 да сам била са њима - али она је
 ишла у јулу и август и сеп
 тембар се ишла а јуни и јули
 мај и јуни.

Слика, али ипак је била једна
 нешто и била била.

Касија била је, ја сам је била
 једна једна и ја сам је била - Кај
 се она је јуно била у јуни.
 Јуни и јуни.

Јуни је јуни, ја сам била са њима -
 сам била је јуни и јуни јуни,
 ја сам је била. Јуни је јуни.

Факсимил 5. странице писма

Можеће ти казан да су и
 де који суради и негде је
 стубом. Пуним мучом
 Драго нам је рекао - ко
 ти сади и ево се
 Алтомте е. Де воје миме
 још и програти и се је јави
 обновла ителе еи ти је, ф
 ти и града. Став ми је мисл оне
 интернационалне мисаи дава
 аирмије и он је нас тифиново
 и чамривао. Још да још е
 наса изјави али - даво си
 му мисл и мисл мисл, а такав
 је мисл евоу вању и нас.
 Писао е и са итом Тимон
 мисаи мисл еи. и таво мисл у.
 он е јану ^{мисл} мисл. Писао
 ии алло мисл. Мисл е
 дај чеведа јави, је мисл е мисл
 мисл.

Факсимил 6. странице писма

Ја сам мислио да ћу бити у великом
 и великом раду.
 Све што сам сега радио Тајман
 да га дајем - у свому раду
 мислим да је то и одређено да је
 убрзано. Дакле, у свакој
 а у свакој ствари, у свакој
 мисли, у свакој ствари и јачају
 толико и толико то одређено.
 Ми смо а ми смо мисли
 ми смо - јачају, јачају свако
 мисли да је то то јачају
 јачају али ја не знам.
 Ја сам и ја сам јачају,
 ми смо мисли мисли
 мисли у мисли мисли
 тако јачају мисли
 као да јачају.
 Ја сам јачају и ја сам

Факсимил 7. стране писма

измисли 8-9 сати оној сарајеву.
 Успешан сам резултат ^{Феликс} Мојроушкини сам
 се драгом. Успешан је уопште брзина
 до симбола - нешто сам га измислио,
 како сам га брзина $\frac{1}{2}$ сати и тако
 отпашао и одређеног идејног.
 У сарајеву сам одан онде, је и Битан
 мисли илеј туком формаци.
 одређење и јунакаме Јоанисе -
 онде тује. Како - дозу мисли,
 мислија заборава и немоћно.
 Све у оној и на тој, нешто је -
 још је ~~како~~ како мисли илеј
 јунак илеј се одређеног
 само. Како сам ~~мисли~~ и
 илеј јунак формаци.
 Ево сам се брзина илеј је и
 јунак мисли нешто је илеј
 илеј мисли и нешто

Факсимил 8. стране писма

Зато свака страна казу - једна
на и сам алати.

Тиме се дах јер јури -
је се не јури. - од ње
нишме не јури.

Ево ми то је. - тиме
нишме се јури се јури.

Јури, јури се

нишме се јури
и тиме - тиме

Тиме се јури

Тиме се јури

Тиме се јури. - тиме се јури,
и тиме.

Јури се тиме тиме
тиме.

Факсимил последње - 9. странице писма

Глава X

ЗАХТЈЕВ СУДЦА ДР ЈОСИПА ХОРВАТА ИЗ БОСАНСКЕ ГРАДИШКЕ ДА СЕ УНИШТЕ ОПРОШТАЈНА ПИСМА ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА

Опроштајна писма Вељка Чубриловића, чији је садржај изложен у Галви VIII ове књиџе, имала су чудну судбину. Након њоџубљења Вељка, 3. фебруара 1915. године, Сарајевски суд је писма њеџовој суйрузи Јованки, али преко Кошарскоџ суда у Бос[анској] Градишци. Тамошњи судија др Јосиф Хорваи је оцијенио да би уручивање писама њошиљаоцу моџло имаићи неџаиивне ефекиће њо инишересе Царевине, ња је писма враиио у Сарајево са ѡредлоџом да се истиа унишиће. Појачаном анализом Сарајевски суд се сложио са ѡредлоџом судије Хорваића и унишиио писма. Али, док су писма била још на размаиџрању, неки од службеника Суда је најравио ѡреиис ових писама.

Послије раића, Вељков браи Васо Чубриловић, је добио ѡреиисе ових писама од дирекиора Земаљске банке у Сарајеву, која су на неки начин досиела у њеџов ѡсед.

Данас писма чува у својој заосиавшииини Вељкова кћер Нада Чубриловић-Ковачевић, уз чију блаџонаклоноси се она и објављују.

ДР. ЈОСИП ХОРВАТ,
СУДСКИ САВЈЕТНИК У БОСАНСКОЈ ГРАДИШЦИ
ЗЕМАЉСКОЈ ВЛАДИ У САРАЈЕВУ

Бос. Градишка, 19. II 1915.

Предмет Р. к $\frac{17/15}{1}$

Земаљској Влади у Сарајеву

Како се из приложене замолнице Окружног суда у Сарајеву од 9. II 1915. Ис. $\frac{226/15}{1443}$ види, послао је Окружни суд овамо четири писма Вељка

Чубриловића, да се уруче његовој жени Јованки.

Та писма садржавају т. зв. "свето српско завештење" – пак пошто у истима имаде таквих ствари, које се у опће – а камо ли данас – не би смјеле јавно изрећи, – то овај суд држи, да ће бити много боље, ако се та писма конфисцирају и униште, него да се даду на адресу, којој су намијењена.

Било би врло жалосно, кад би се дозволило, да се у нашој монархији – већ дјетету у кољевци каже, да човјек, који је починио злочин велеиздаје и злочин уморства у потаји, те за то објешен, да такав човјек оставља "неокаљано лице".

(" ... Твој отац – пише Вељко Чубриловић својој кћери Нади – ништа ти није могао оставити до поштена и неокаљана имена. Остао је твој дужник, али ти оставља своју велику љубав и неокаљано име.")

Надаље, навађа, да је он "жртва бурних времена" и. т. д.

Држим, да би та писма била само нова побуда за будуће роварење и средство за антидинастички одгој.

Осим тога ствар је сигурна, да ће та писма – ако их изручимо – за који дан бити у цјелости штампана у србијанским новинама, пак ће онај, кога сав цивилизовани свијет држи простим злочинцем, бити увеличан као "жртва бурних времена" – "мученик" и. т. д.

Јер, ваља знати, да Бос. Градишка и данас има тајну свезу са Србијанцима – та како не би "мали Београд" ...

Та писма не садржавају баш ништа, што би жена Чубриловићева још требала знати.

Она имовинска одређена немају и онако обзиром на § 112. зад. ал. Кз. никакову ваљаност.

Земаљска се влада умољава, да с обзиром на ово извјешће изволи одлучити, да ли се та писма имају изручити или не.

Бос[анска] Градишка, 19. II 1915.

Хорват

Чубриловић

1/ Р.к 17/15
1

Земљанској влади
1 Сарајево

Како се из архивске записнице окружног суда у Сарајево од 9. II 1915. № 266/15, види, послао је окружни суд овамо 4 тисма Вељка Чубриловића, да се узме ~~пошто~~ неки збовакци.

Та тисма садржи, у т.зв. „својој српској забели“ ~~како~~ такв пошито у тисма младе тискових сивара, које су оште - а како ми данас - не би смјеле јавно изрети, - то овај суд држи, да то бити лако боје, ако се та тисма ~~та~~ сима Кондоусурај и укине, ~~тако~~ пошто да се даду на адресу, којој су напуштена. -

Било би врло жалосно, кад би се дозволило, да се у ~~на~~шој монархији ~~вет~~ државној у посеву каже, да ~~повјер~~ који је починио злогин великогаје и злогин уморства у ~~пошито~~ји, ~~тако~~ да ~~тако~~ ~~ошрешан~~, да ~~такав~~ ~~повјер~~ ~~остиван~~ „неокавако име“ -

(„... ~~Твој~~ ~~оште~~ - ~~име~~ Вељко Чубриловић својој ~~кеси~~“)

Факсимил прве стране

**ЗЕМАЉСКА ВЛАДА ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ
КОТАРСКОМ СУДУ VERSCHLUSS У ГРАДИШКОЈ
(на руке господина Котарског суца)**

Број. 2554 през.

Сарајево, 2. марта 1915.

На број ПК 17/1-1915 од 19/II 1915.

Земаљска је влада инхибирала упитна 4 писма Вељка Чубриловића те изриче по високом налогу господину Котарском суцу на особитој опрезности, коју је у овој ствари показао, захвалу и признање Његове Преузвишености господина земаљског поглавара.

За земаљског поглавара
предсједник президијалног уреда
Колас

ЗЕМАЉСКА ВЛАДА ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ
ГОСПОДИНУ МИНИСТРУ ПРАВДЕ У БЕОГРАДУ

Сарајево, 17. јула 1920.

Број. 6663 ех 1920
през.

Умировљење судског савјетника
Др Јосипа Хорвата

Господину министру правде у Београду,

Судски савјетник Др Јосип Хорват, који сада служи код окружног суда у Сарајеву, био је у почетку рата Котарским судијом у Бос.[анској] Градишци.

Њему се гријех уписује, да је уз своје за вријеме рата рђаво расположење против Срба имао удјела при одређивању Срба таоца из среза Бос.[анска] Градишка и при интернирању тих људи, те је због тога приметно против њега код окружног суда у Бањој Луци казнени поступак, који је још и сада у течају. Дошао ми је међутим под руке спис Котарског суда у Бос[анској] Градишци број РК $\frac{17/15}{1}$, којим је споменути Хорват у фебруару

1915. године поднио на земаљску владу у Сарајеву извјештај, који у препису под I. предлажем. На овај је његов извјештај земаљска влада одговорила написом од 2/III 1915. број 2554 прес. који такођер у препису под II. предлажем.

Садржај горњег извјештаја Хорватова најбољим је доказом његове неизмјерне мржње према Србима и српском народу. Његова је мржња ишла тако далеко, да је денунцирао и окружни суд у Сарајеву, који је одредио, да се 4 писма погубљеног атентатора Вељка Чубриловића, друга Принципова, изруче његовој жени Јованки.

Он не допушта, да се последњи његови листови, које он пише прије но што ће бити погубљен – својој жени и својој кћери, њима уручи. Он не да, да они чују његове последње ријечи, његову последњу поруку, његов опроштај од њих – ту њихову најдражу и најсветију успомену. Он то зауставља, "јер би та писма била само нова побуда за будуће роварење и средство

за антидинастички одгој" – јер она садржавају по његовом мишљењу "свето српско завештење".

Пошто сматрам, да се је човјек, који је овако антинационалан и који се показао, премда је Хрват, тако великим Аустријанцем и који је сам себи власторучно издао свједоцбу такe неизмјерне мржње против српског народа, учинио у данашњој нашој држави немогућим, а поготову, да даље дјелује као судија и да врши правду и изриче осуде у име његова Величанства Краља Петра, Краља Срба, Хрвата и Словенаца, – то сам слободан, Господине Министре, предложити Вам, да уреда ради ставите у трајно стање мира судског савјетника др Јосипа Хорвата.

Предсједник земаљске владе
за Босну и Херцеговину
Др. М[илан] Сршкић

МИНИСТАРСТВО ПРАВДЕ У БЕОГРАДУ
ЗЕМАЉСКОЈ ВЛАДИ У САРАЈЕВУ

Бр. 26359

Београд, 30. децембра 1920.

Број зем. владе. 13580/20 през.

Земаљској влади у Сарајеву,

На предлог од 17. јула 1920 број. 6663 през. част ми је саопштити тој Влади, да је Г. Министар Правде својим ријешењем од данас, Број горњи по потреби службе трајно умировио судског саветника код Окружног суда у Сарајеву Др Јосипа Хорвата.

Изволите одредити што је потребно да се то решење проведе.

По наредби министра Правде
Начелник
Мандић

Глава XI

ПРЕСУДА БРАНКУ ЧУБРИЛОВИЋУ И ДРУГОВИМА У БАЊАЛУЧКОМ ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКОМ ПРОЦЕСУ

У склопу рјешавања такозваној источној питања Аустро-Угарска је успјела да се на Берлинском конгресу 1878. године, избори за прикључење Босне и Херцеговине својој царевини. Окупацију ових земаља она је остварила уз прелиходну подршку Немачке и Енглеске, као и прећућну сагласност Русије. Тим чином погажени су резултати борбе српског народа у овим земљама изражени кроз бројне буне и устанке, а особито кроз последњи Босанско-херцеговачки устанак 1875-1878. године, који је и узет као повод за окупацију.

Након тридесетогодишње владавине Аустро-Угарска је смањала да је сазрело вријеме и за коначно прикључење Босне и Херцеговине у склоп осталих земаља и народа царевине. С тим циљем издао је и дуго припремани Проглас који је објављен у "Сарајевском листу" од 07. октобра 1908. године, а чији садржај се састоји у следећем:

"ПРОГЛАС на народ Босне и Херцеговине

Ми Фрањо Јосиф I., Цар Аустријски, Краљ Чешки итд. и Апостолски Краљ Угарски становницима Босне и Херцеговине:

Кад је оно прије једног покољења Наша војска прекорачила границе Вашије земаља, дано Вам је увјерење, да нијесу дошли као душмани, него као Ваши пријатељи с чврстом вољом, да уклоне сва зла, која су Вашу домовину тешко притискала.

Ова ријеч, дана Вам у оном озбиљноме тренутку, поштено је одиста одржана. Наша влада се увијек озбиљно трудила да, у миру и законитости марљиво радећи, Вашу домовину приведе срећнијој будућности.

И Ми, на Нашу велику радост, смијемо слободно рећи: сјеме, што је бачено у бразде подриваног тла, богатом је никли истјерало. И Ви исти морате то као благодат осјећати: да су на мјесто силе и зулума ступили ред и сигурност, да се рад и живот налазе у сталном развоју, да се оплемењујући утицај умножене образованости показао и да се под заштитом уређене управе може свак плодомима свога рада веселити.

Свију Нас је озбиљна дужност, да овијем путем нуморно напријед корачамао.

Имајући ту мету пред очима држимо да је дошло вријеме, да становницима обију земаља укажемо нов доказ Наше вјере у њихову политичку зрелост. Да би Босну и Херцеговиу подигли на виши степен политичкога живота одлучили смо се подијелити објема земљама конституционалне установе – које ће одговарати њиховијем приликама и заједничкијем интересима – и стварати на тај начин законску подлогу за представништво њиховије жеља и користи.

Нека се слуша и Ваша ријеч, када се унапријед одлучује о стварима Ваше домовине, која ће као и до сада имати своју засебну управу.

Но први је неопходни услов за уважање ове земаљске уставности: одређење јасна и несмуњива правног положаја обију земаља. С тога разлога, а и држећи на памети оне везе, које су у старијим временима постојале између Нашијех дичнијех Предака на Угарскоме престолу и овијех земаља, протежемо Ми права Наше суверености на Босну и Херцеговину и хоћемо, да се и на ове земље примјењује ред нашљедства, који вриједи за Нашу кућу.

Тако ће становници обију земаља постати учесници у свијем онијем добротинствима, што их може пружити трајно учвршћење њихове досадање везе. Нови ће поредак бити јемство, да ће култура и благостање у Вашој домовини наћи сигурно огњиште.

Босанци и Херцеговци!

Међу многијем бригама, које наш престо окружују, не ће унапријед бити пошљедња она за Ваше материјално и духовно добро. Ваша мисао једнакога права свију пред законом; судјеловање при доношењу закона и у управи земље; једнака заштита свију вјероисповијести, језика и националне својствености – сва ова висока добра уживаћете у пуној мјери.

Слобода појединаца и добро цјелине биће звијезда водиља Наше владе за обадвије земље.

Ви ће те се зато подсигурно показати достојни повјерења, које се у вас полаже оданошћу и вјерношћу према Нама и Нашем дому. И тако се Ми надамо, да ће племенити склад између владара и народа, тај најдрагоцјенији залог свега државнога напретка, Наш заједнички рад увијек пратити.

Дано у Нашем краљевском главном и престоном граду Будим-Пешти.

Фрањо Јосиф с.р."

Реакција српскога народа на овај проглас као акт анексије била је толико снажна и широка, да није сјлашњавала све до Сарајевског айенштајна Гаврила Принципа 1914. године. У њој су узели учешћа не само српски

полийичари и јавни радници, него и студенти, ђаци и људи разних других занимања. Међу српским научницима који су оцијенили анексију као чин новога насиља према српским земљама, Босни и Херцеговини, нашла су се и таква имена као што су: Јован Цвијић, Стојан Новаковић, Владимир Ђоровић и други. Нажалост, њима се није могао придружити или их предводити Пејтар Кочић, јер је он већ био зајворен у шугласном "Штоку" због ранијих наводних прекршаја. То се види и по његовом писму од 28. маја 1908. године жени Милки.

"Драга моја Милко,
враћам ти потписану мјеницу и молим те да је уредиш како знаш и умијеш.

Писао сам ти већ карту да сам се обратио г. Димовићу и г. Васиљевићу да се заузму за ме како не бих морао одма наступити казне. Да ли ћу од тог имати успјеха, још ти не могу ништа јавити. Од Врховног Суда још ми није дошла осуда.

Моја болест није Бог зна шта. Прозебао сам у априлу у овој одурној собетини, па ме боле леђа и жигају ноге. То је све, и то није опасно, него је непријатно и тешко трпјети. Љекару се ја царском не обраћам жив ни за какву помоћ. Немам повјерења ни у знање ни у савјесност. Иначе је овдашњи лекар добра човјек и уредно походи тамницу.

Зна ли се по колико су они у граду осуђени? Примео сам блесаво сочиненије оног божијег звекана. Глуп он, па му глупо све што је његово.

Више ти немам шта да пишем. Ни у чем не оскудијевам, јер сама знаш да сам ја с малим задовољан.

Много те и одано поздравља

твој Петар."

Незадовољство према Аустро-Угарској се испољавало и путем итерпелација преко Босанског Сабора, паљењем аустро-угарских црножутих застава, јавним протестима итд. Након првог шока кога је изазвала анексија, у Босни и Херцеговини, под утицајем разних чинилаца појавила се на сцени млада генерација, нарочито студентска и средњешколска омладина, која се није мирила са анексијом као свршеним чином. Њу су карактерисали бројни ђачки штрајкови, забране листова, судски процеси и сл. Само од 1908. до 1914. године у Босни и Херцеговини је одржано 148 разних суђења од чега: у Окружном суду у Бањалуци 60, у Тузли 40, у Мостару 20, у Травнику 13, у Сарајеву 8, у Бихаћу 7. Овдје нису ушле у збир пресуде сељацима-кметовима за вријеме шив. сељачког штрајка 1910. и друге бројне локалне парнице.

Ослободилачки ратови Србије и Црне Горе против Турске 1912-13. покренули су нови бун српског незадовољства у Босни и Херцеговини.

11. . . . .
 Др Зоран Милошевић, 28. V 1908.

Драга мој Милошевићу,
 браћо сам ти послао писану мјеницу и молбу
 те да је уредим како знам и разумем.

Писао сам ти већ карту да сам се обратио
 1. Димовићу и т. Василевићу да се заузму за
 ме како се бих морао одмах настати
 касне. Да ми ти од тог донаше једног, још
 ми не могу бити јако јавиши. Од ње доврши
 Суда још ми није дошла оуда.

Ноји борећу није боје за мена. Презекао сам
 у акцији у овој одурујој собени, на ме доле
 рече и менијау мте. Што је све, и то није
 отацо, рећу је репринанто и молбу мјеницу.

Векану се је зарекао ме обраћаи мте
 за какву молбу. Немам побјерене м у знаве
 м у кадејсвоат. Иначе је одатни векар
 годар репрел и брзо уреду молбу мјеницу.

Зна м се по колико су он у прогзу
 оуде? Прато сам сакао сам мјеницу ово
 брзој збелкоја. Трето он, ба му гудо све мте
 је мтево.

Оште ми немам мте да мтеши. Ми у гел
 и окудеван, јер сам знам да сам је с молбу
 задубоват.

Мтево ме и одело мјеницу

Антионић 28/08
 15/11/08
 мтеј Кевер

Петар Кочић са женом Милком и сином Слободаном

А зајим је, као ѓром из ведрa неба, дошао Сарајевски ајенџати 1914. године, иза кога је услједило суђење цијелом српском националном покрећу у Босни и Херцеговини. Ојичело се са Сарајевским процесом појив Принципа и дружова 1914. године, а насјављено са више појединачних и неколико ѓрућних процеса предсјавницима и носиоцима српског националног покрећа, који су ирајали све до појасји Аустро-Угарске 1918. године.

У ланцу ѓрућних процеса, вођених иза првог велеиздајничког процеса у Сарајеву, најзначајнији је био онај који је вођен пред Окружним судом у Бањалуци од августа 1915. до 22. априла 1916. године, појив 156 најиспакнућјих босанских Срба. Међу њима је било: 7 чланова Босанског Сабора, 16 учитеља, 7 професора, 21 пој, 15 чиновника, 2 лекара, 1 адвокат, 25 ирђоваца, 8 студенаца, а остали су били занатлије и виђенији и боље сјојећи сељаци.

Подлогу за ојшужбу чинио је мајеријал који су Аустројанци нашли при првом ујаду у Лозницу и Мали Зворник. Циљ је био да се докаже како је Српска влада преко "Народне одбране" као свога инструментија, одговорна за избијање рата. Зајо се и за свакога од ојшужених иражила ма каква веза и умјешаност у рад "Народне одбране". Та шегња се види и у испражном испјуйку према Бранку Чубриловићу, који је иакође био један од ојшужених у Бањалучком велеиздајничком процесу.

Пресудом изреченом 22. априла 1916. године – 16 ојшужених осуђено је на смрт вјешањем (касније помиловани), остали на робију од 3 до 20 година, а 53 окривљена су ослобођена.

*Бранко Чубриловић кажњен је на овом процесу са 14 година затвора.
Да би се имала још једна представа о Бањалучком велеиздајничком
процесу, доноси се у прилогу слиједећа:*

ОПТУЖНИЦА

Број 1685 држ[авног] одвј[етништва] у Бањој Луци

Државно одвјетништво у Бањој Луци тужи:

1. Васиља Грђића пок. Ристе, родом из Гацка, пребивалиштем из Сарајева, 39 година старог, српско-православне вјере, неожењена, бившег тајника "Просвјете", непорочног;

2. Др. Саву Љубибратића пок. Вуле, родом из Плата у Далмацији, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 39 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, референта епархијско-просвјетног савјета у Сарајеву, непорочног;

3. Косту Гњатића сина Јове, родом из Благаја, котар Мостар, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 36 година стара, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, учитеља, непорочног;

4. Драгу Урошевића сина Косте, родом из Сребренице, у задње вријеме настањеног у Топлици, котар Сребреница, 38 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, свештеника, непорочног;

5. Неђељка Зарића сина Ђурина, родом из Сланашице, у задње вријеме настањеног у Зворнику, 42 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 6 дјеце, трговачког помоћника, већ кажњеног ради злочинства из § 263. кз. са 2 године и 4 мјесеца тамнице;

6. Матију Поповића сина Шпириног, родом из Шејковића, кот. Власенице, пребивалиштем из Милића, 39 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, свештеника и бившег народног посланика, непорочног;

7. Бошка Чапрића пок. Видака, родом из Власеница, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 40 година старог, српско-православне вјере, удовца, чиновника код савеза земљорадничких задруга, већ кажњеног ради преступка из § 465. кз. са 5 К;

8. Петра Милошевића пок. Милоша, родом и пребивалиштем из Сребренице, 70 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, трговца, већ кажњена ради преступа из § 450. кз. са 10 К глобе и осуђеног ради злочинства § 141. и 335. кз. на 8 мјесеци тамнице;

9. Јову Павловића пок. Павла, родом и пребивалиштем из Тузле, 49 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, содара, непорочног;

10. Јована Лукића пок. Анте, родом и пребивалиштем из Зворника, 59 година старог, српско-православне вјере, удовца, оца 4 дјеце, слугу, већ кажњеног ради преступка из § 450. кз. једним даном затвора;

11. Душана Лукића сина Јовиног, родом из Зворника, у задње вријеме настањеног у Зворнику, 26 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, колара, непорочног;

12. Ђорђу Дакића пок. Симе, родом из Тешња, у задње вријеме настањеног у Зворнику, 52 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 8 дјеце, опћинског биљежника, непорочног;

13. Косту Божића пок. Ристе, родом и пребивалиштем из Сарајева, 39 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, свештеника (протопресвитера), већ кажњена ради преступка из § 450. кз. са 10 К глобе;

14. Илију Лазића пок. Боже, родом из Коњица, настањеног у задње вријеме у Сарајеву, 49 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 8 дјеце, жељезничког канцелисту, непорочног;

15. Светозара Зрнића сина Хаџи-Тодора, родом из Бање Луке, настањеног у задње вријеме у Бањој Луци, 34 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, адвокатског солицилтатора, већ кажњеног ради преступка § 38. з. о шт. са 10 К глобе; ради злочинства из § 142. а, кз. и преступка из §§ 329., и 332. и 442. кз. са једном годином тешке тамнице; ради преступка из §§ 442. и 445. са 4 мјесеца затвора; ради преступка §§ 442. и 445. кз. са 1 мјесецом затвора пооштреног са 2 поста, дотично са 300 К глобе; ради преступка из §§ 442. и 445. кз. са 3 мјесеца затвора пооштреног с постом сваких 14 дана, дотично са 90 К глобе;

16. Атанасију Крстића пок. Миће, званог Тану, родом из Власеница, настањеног у задње вријеме у Сарајеву, 28 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, рачунског асистента на земаљској влади, непорочног;

17. Михајла Савића пок. Стефана, родом из Зенице, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 30 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, дневничара на земаљској влади, већ кажњеног ради преступка из § 345. кз. са 1 даном затвора;

18. Мирка Максимовића пок. Петра, родом и пребивалиштем из Сарајева, 24 године старог, српско-православне вјере, неожењеног, свршеног боголсова, непорочног;

19. Димшу Ђокановића сина Лазарова, родом из Сарајева, у задње вријеме настањеног у Власеницама, 50 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, посједника, непорочног;

20. Тошу Бејатовића пок. Милоша, родом из Гацка, у задње вријеме настањеног у Власеницама, 37 година старог, српско-православне вјере, удовца, оца 1 дјетета, гостионичара, већ кажњеног ради преступка из § 465. кз. са 40 К глобе; ради преступка из §§ 345., 446. и 449. кз. са 10 К глобе; ради преступка из § 465. кз. са 25 К глобе;

21. Алексу Јакшића пок. Томе, родом из Фоче, у задње вријеме настањеног у Милићима, кот. Власеница, 44 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, трговца, непорочног;

22. Милана Петковића пок. Васе, родом из Зелиња, котар Сребреница, у задње вријеме настањеног у Хан Пијеску, котар Власеница, 27 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, свештеника, непорочног;

23. Јована Митровића пок. Новице, родом из Алај-Беговине, котар Власенице, у задње вријеме настањеног у Јапаги, 56 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, сељака, непорочног;

24. Анту Трифковића пок. Андрије, родом и пребивалиштем из Забрђа, 50 година старог, српско-православне вјере, удовца, оца 3 дјеце, тежака, непорочног;

25. Андрију Урошевића пок. Ранка, званог Зидара, из Прибидола, котар Сребреница, у задње вријеме настањеног у Бијељини, 76 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, зидара, непорочног;

26. Јована Ерића сина Васина, родом и пребивалиштем из Бране-Бачића, котар Сребреница, 42 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, ковача, непорочног;

27. Јакова Ерића сина Васина, родом и пребивалиштем из Бране-Бачића, котар Сребреница, 39 година старог, српско-православне вјере, удовца, оца 3 дјеце, тежака, непорочног;

28. Матију Миладиновића пок. Млађена, родом и пребивалиштем из Зелиња, котар Сребреница, 43 године стара, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, већ кажњеног ради преступка из § 347. кз. једним даном затвора;

29. Јована Калдесића пок. Крсте, родом из Ђурђевића, опш. Милићи, котар Власенице, у задње вријеме настањеног у Дрињачи, котар Зворник, 53 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, тежака, непорочног;

30. Јакова Млађеновића-Милојчића, родом и пребивалиштем из Костијерева, котар Зворник, надлежног у Зворнику, 49 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 8 дјеце, тежака, непорочног;

31. Тодора Бејатовића пок. Саве, родом из Гацка, у задње вријеме настањеног у Братунцу, котар Сребреница, 47 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 6 дјеце, трговца, непорочног;

32. Павла Бејатовића пок. Саве, родом из Гацка, настањеног у задње вријеме у Братунцу, котар Сребреница, 49 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 6 дјеце, трговца и тежака, непорочног;

33. Гају Давидовића пок. Николе, родом из Полома, котар Сребреница, настањеног у задње вријеме у Полому, 62 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, подузетника код градња путева, већ кажњеног ради преступка из § 421. кз. са 2 дана затвора;

34. Радована Неђељковића пок. Алимпија, родом и пребивалиштем из Дубравица, котар Сребреница, 53 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, тежака, непорочног;

35. Продана Петковића Цвијетина, родом и пребивалиштем из Зелиња, опћ. Паљевићи, котар Сребреница, 26 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, тежака, непорочног;

36. Пају Васића пок. Васе, родом из Бољевића, котар Сребреница, у задње вријеме настањеног у Факовићима, котар Сребреница, 70 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, тежака, непорочног;

37. Станоју Зарића сина Ђурина, родом из Сланашнице, котар Сребреница, у задње вријеме настањеног у Братунцу, 30 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, ковача, непорочног;

38. Буру Радетића пок. Стојана, родом из Лакташа, котар Бања Лука, у задње вријеме настањеног у Поточанима, котар Прњавор, 34 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, учитеља на комуналној школи, непорочног;

39. Арсена Крстића пок. Николе, родом из Власеница, у задње вријеме настањеног у Љубињу, 39 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, порезног контролора, непорочног;

40. Љубу Ковачевића пок. Милоша, родом и пребивалиштем из Зворника, 48 година старог, српско-православне вјере, ожењена, оца 6 дјеце, гостионичара, већ кажњена ради преступка из § 345. кз. једним даном затвора, дотично 10 К глобе; ради преступка из § 450. кз. са два дана затвора, дотично 20 К глобе;

41. Данила Аћимовића званог Зубонића сина Глигорова, кнеза, родом и пребивалиштем из Тршића, котар Зворник, 34 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, већ кажњеног ради преступка из § 362. кз. једним даном пооштреним тврдим лежањем; ради злочинства тешке тјелесне озледе са мјесец дана затвора;

42. Мирка Томовића сина Ђорђева, родом из Босанске Градишке, у задње вријеме настањеног у Кленцима, котар Столац, 25 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, учитеља срп[ске] конфес[ионалне] школе, већ кажњеног ради злочинства увреде Величанства из § 140. кз. са 2 мјесеца тамнице;

43. Стеву Томковића пок. Моје, родом из Завала, котар Кореница, Хрватска, у задње вријеме настањеног у Фочи, 38 година старог, неожењеног, учитеља државне школе, непорочног;

44. Милана Јовановића пок. Стевана, родом из Босанског Брода, у задње вријеме настањеног у Скочићима, котар Зворник, 44 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, учитеља, непорочног;

45. Ђокана Ђорђића пок. Ристана, родом и пребивалиштем из Кусоња (Цапарди), котар Зворник, 37 година старог, српско-православне вјере, ожењена, оца 4 дјеце, тежака, непорочног;

46. Максима Ђурковића пок. Тоше, родом и пребивалиштем из Српске Трнаве, котар Зворник, 36 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 7 дјеце, земљорадника, непорочног;

47. Николу Јовановића пок. Стевана, родом из Босанског Брода, у задње вријеме настањеног у Брезову Пољу, котар Брчко, 37 година старог, српско-православне вјере, ожењена, оца 2 дјеце, учитеља државне школе, непорочног;

48. Стојана Савића пок. Лазе, родом и пребивалиштем из Зворника, 34 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, трговца, већ кажњена ради преступка из § 450. кз. са 10 К глобе; ради преступка из § 405. кз. са једним даном затвора, дотично са 2 К глобе; ради преступка из §§ 450. и 405. кз. са 8 дана затвора, дотично са 32 К глобе;

49. Ристу Стефановића пок. Симе, родом и пребивалиштем из Зворника, 36 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, берберина, непорочног;

50. Драгицу Видаковић рођ. Николић, родом из Зворника, настањену у задње вријеме у Сарајеву, 26 година стару, српско-православне вјере, удату, домаћицу, непорочног;

51. Даринку Малић пок. Симе, родом и пребивалиштем из Босанске Градишке, 25 година стару, српско-православне вјере, неудату, без занимања, непорочног;

52. Владимира Малића, родом и пребивалиштем из Босанске Градишке, 27 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, трговца, непорочног;

53. Тимотију Савића пок. Јосипа, родом из Стрмнице, котар Власеница, у задње вријеме настањеног у Кладњу, 52 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 7 дјеце, посједника и трговца, непорочног;

54. Михајла Савића сина Тимотијина, родом и пребивалиштем из Кладња, 31 годину старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, свештеника, већ кажњена ради преступка из § 445. кз. са 10 дана затвора, дотично са 50 К глобе;

55. Неђу Михајловића пок. Стевана, родом и пребивалиштем из Калесије, котар Зворник, 47 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, тежака, непорочног;

56. Давида Савића пок. Јосипа, родом из Стрмнице, котар Власенице, настањеног у задње вријеме у Стрмници, 56 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, тежака, непорочног;

57. Саву Савића пок. Јосипа, родом и пребивалиштем из Стрмнице, котар Власенице, 38 година старог, српско-православне вјере, удовца, свештеника-пароха, непорочног;

58. Радивоја Ђурановића званог Раде Чемерни, од старине Стојнић, пок. Стеве, родом и пребивалиштем из Тузле, 24 године старог, српско-православне вјере, неожењеног, препарандисту, непорочног;

59. Јована Симића сина Ристина званог "молер", родом из Тузле, настањеног у задње вријеме такођер у Тузли, српско-православне вјере, 22 године старог, неожењеног, собосликара, већ кажњеног ради преступка из §

416. кз. са једним даном затвора; због преступка из § 422. кз. са три дана затвора; због злочина крађе са два мјесеца тамнице;

60. Јована Перенчевића сина Ђуриног, родом из Корените, котар Бијељина, у задње вријеме у Острижину, котар Топуско, Хрватска, 22 године старог, српско-православне вјере, неожењеног, правника II годишта, непорочног;

61. Винђентију Савића сина Тимотијина, родом и пребивалиштем из Кладња, 24 године старог, српско-православне вјере, неожењеног, трговца, непорочног;

62. Бранка Чубриловића пок. Јове, родом и пребивалиштем из Босанске Градишке, рођеног 28. октобра 1894, српско-православне вјере, неожењеног, ђака медицине, непорочног;

63. Рајка Милановића сина Настина, родом и пребивалиштем из Тузле, 27 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, бравара, непорочног;

64. Ђоку Николића званог Цвјетиновића, пок. Цвјетина, родом и пребивалиштем из Дубнице, котар Зворник, 26 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, тежака, непорочног;

65. Милана Кљајића пок. Јоше, родом из Скључана, котар Босанска Дубица, настањеног у задње вријеме у Јелавцу, котар Босанска Дубица, 24 године старог, српско-православне вјере, неожењеног, богослова, непорочног;

66. Пајка Марковића сина Лазина, родом и пребивалиштем из Тузле, 43 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, гостионичара, непорочног;

67. Павла В. Катанића, родом из Ступара, котар Маглај, настањеног у задње вријеме у Пурачићу, котар Тузла, 36 година старог, српско-православне вјере, ожењена, оца 6 дјеце, свештеника, непорочног;

68. Михајла Хаци Стевића пок. Петра, родом и пребивалиштем из Грачанице, 49 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 6 дјеце, трговца, непорочног;

69. Михајла Васића пок. Микана, родом из Босанске Градишке, у задње вријеме настањеног у Бањој Луци, 43 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, свештеника, сада референта код црквеног суда у Бањој Луци, непорочног;

70. Милоја Топаловића, пок. Николе, родом и пребивалиштем из Петрова села, котар Грачаница, 45 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, тежака и гостионичара, непорочног;

71. Јову Банђура пок. Трифка, родом из Стоца, у задње вријеме настањеног у Тузли, 33 године старог, српско-православне вјере, неожењеног, трговачког путника, непорочног;

72. Милана Мајсторовића пок. Луке, родом и пребивалиштем из Брчког, 43 године старог, српско-православне вјере, ожењена, оца 4 дјеце, трговца, већ кажњена ради преступка из § 345. кз. са 5 К глобе;

73. Ристу Барњаковића пок. Јована, родом и пребивалиштем из Брчког, 46 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, трговца дрвом, већ кажњеног ради преступка из § 405. кз. са 10 К глобе;

74. Ђорђа Михајловића званог Цинцу, пок. Насте, родом и пребивалиштем из Тузле, 72 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, златара, већ кажњеног ради преступка из § 345. кз. једним даном затвора, дотично са 3 К глобе;

75. Др. Ристу Јеремића сина Јовиног, родом из Фоче, настањеног у задње вријеме у Тузли, 45 година старог, ожењеног, оца 2 дјеце, лијечника, непорочног;

76. Др. Васиља Рунду пок. Јована, родом из Мостара, у задње вријеме настањеног у Бијелини, 33 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, одвјетничког кандидата, непорочног;

77. Ђуру Остојића, родом из Виховића, котар Фоча, у задње вријеме настањеног у Прагу, 25 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, ћака медицине, већ кажњеног ради преступка стрке са 50 К глобе;

78. Др. Војислава Кеџмановића, родом из Читлука, котар Босански Нови, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 34 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, лијечника у земаљској болници, непорочног;

79. Др. Јову Симића пок. Михајла, родом из Тузле, настањеног у задње вријеме у Босанском Новом, 36 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, цивилног инжињера, непорочног;

80. Цвијетина Бобара пок. Стеве, родом из Батара, 70 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, тежака, непорочног;

81. Мићу Мичића пок. Ђоке, родом и пребивалиштем из Јање, котар Бијелина, 26 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, пекара, већ кажњеног ради злочина из § 228. кз. са 3 недјеље тамнице;

82. Јевту Јефтића пок. Које, родом и пребивалиштем из Попова, котар Бијелина, 58 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, тежака, већ кажњеног ради преступка из § 406. кз. са 14 дана затвора; ради преступка из § 450. кз. са 16 дана затвора;

83. Стевана Николића пок. Јове, родом и пребивалиштем из Бијелине, 39 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, учитеља српске народне основне школе у Бијелини, непорочна;

84. Тошу Станчића званог Вуковића, пок. Симе, родом и пребивалиштем из Дворова, котар Бијелина, 41 годину старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 6 дјеце, тежака, непорочног;

85. Саву Чуповића пок. Јована, родом из Зенице, у задње вријеме настањеног у Појезни, котар Тешањ, 31 годину старог, српско-православне вјере, удовца, учитеља српске народне основне школе, непорочног;

86. Милутина Јовановића пок. Милана, родом и пребивалиштем из Жепча, 25 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета,

трговца, већ кажњеног ради преступка из § 450. кз. са два дана затвора, дотично са 20 К глобе; због преступка из § 405. кз. једним даном затвора, дотично са 10 К глобе;

87. Јосифа Симића сина Симића, родом и пребивалиштем из Маглаја, 26 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, шофера-ковача, непорочног;

88. Гавру Гаврића сина Софронијева, родом и пребивалиштем из Прибоја, 30 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, свештеника, непорочног;

89. Божу Радуловића сина Томина, родом и пребивалиштем из Обрње, котар Невесиње, 25 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, трговца, непорочног;

90. Спасоју Буквића пок. Пере, родом из Храсна, котар Столац, у задње вријеме настањеног у Гацку, 34 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, трговца, непорочног;

91. Захарију Спахића пок. Марка, родом и пребивалиштем из Рогатице, 41 годину старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, трговца, већ кажњена ради преступка из § 445. кз. са 5 форинти глобе;

92. Атанасију Косорића пок. Ђоке, родом из Агаровића, котар Рогатица, у задње вријеме настањеног у Рогатици, 48 година старог, српско-православне вјере, удовца, оца 4 дјеце, свештеника, непорочног;

93. Димитрију Јевђевића сина Вукотина, родом из Живице, у Новом Пазару, у задње вријеме настањеног у Прачи, 46 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, пароха, непорочног;

94. Васу Косорића пок. Стеве, родом и пребивалиштем из Сокоца, котар Рогатица, 34 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, свештеника, већ кажњена ради преступка из § 416. кз. са 40 К глобе;

95. Симу Беговића пок. Обрена, родом из Дробнића, котар Рогатица, у задње вријеме настањеног у Сокоцу, котар Рогатица, 41 годину старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, свештеника, непорочног;

96. Милана Обрадовића пок. Саве, родом из Дивосела, опћина Госпић, у задње вријеме настањеног у Прачи, 45 година старог, српско-православне вјере, удовца, оца 4 дјеце, учитеља, непорочног;

97. Неђељка Вукадина пок. Ристе, родом и пребивалиштем из Средњег, котар Рогатица, 50 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 6 дјеце, тежака, већ кажњеног ради преступка из § 422. кз. са 3 недјеље затвора;

98. Косту Вукадина пок. Ристе, родом и Грабовца, котар Рогатица, пребивалиштем у Сјетлини, 38 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, већ кажњеног ради злочинства из § 141. кз. са једном годином тамнице;

99. Алексу Митровића пок. Митра, родом и пребивалиштем из Травника, 52 године старог, оца 6 дјеце, пословођу у творници духана, непорочног;

100. Ђорђу Дујановића пок. Петра, родом из Лежимира, котар Митровица, у задње вријеме, настањеног у Травнику, 31 годину старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, учитеља српске аутономне школе, непорочног;

101. Чедомира Јелића пок. Луке, родом и пребивалиштем из Бугојна, 31 годину старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, трговца, већ кажњеног ради преступка из § 445. кз. једним даном затвора, дотично са 5 К глобе;

102. Павла Убавића пок. Димитра, родом из Стековића, котар Гламоч, настањеног у задње вријеме у Герзову, котар Варцар-Вакуф, 42 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 7 дјеце, свештеника, непорочног;

103. Дамјана Плавшића пок. Јове, родом и пребивалиштем из Високог, 53 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 9 дјеце, трговца, непорочног;

104. Јована Обрадовића сина Јовина, родом из Доњег Вакуфа, котар Бугојно, у задње вријеме настањеног у Доњем Вакуфу, српско-православне вјере, 28 година старог, удовца, оца 1 дјетета, свештеника, непорочног;

105. Павла Кујунџића пок. Лазара, родом и пребивалиштем из Ливна, 56 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 11 дјеце, посједника, већ кажњеног ради преступка из § 450. кз. са 15 форинти глобе; ради преступка из § 347. кз. са 20 форинти глобе; ради преступка из § 405. кз. са 8 дана затвора, ради преступка из § 450. кз. са 10 К глобе или једним даном затвора;

106. Владу Кујунџића сина Павлова, родом из Ливна, настањеног у задње вријеме у Бечу, 29 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, медицинара, већ кажњеног ради злочинства из § 131. кз. са 2 године тешке тамнице;

107. Симу Ковачевића пок. Саве, родом и пребивалиштем из Жупањца, 40 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 5 дјеце, трговца, непорочног;

108. Косту Крајшумовића пок. Марка, родом из Подлугова, котар Високо, у задње вријеме настањеног у Жупањцу, српско-православне вјере, 24 године старог, учитеља, неожењеног, већ кажњеног ради преступка из § 450. кз. са 2 дана затвора, дотично са 20 К глобе;

109. Симу Пушкара званог Пушкаревића, пок. Ђорђа, родом и пребивалиштем из Ливна, 46 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, трговца, већ кажњеног ради злочинства убојства са 3 године тешке тамнице;

110. Драгољуба Кесића пок. Петра, родом из Пријебјега, котар Прњавор, у задње вријеме настањеног у Босанском Свињару, српско-православне вјере, 29 година старог, тежака, неожењеног, већ кажњеног ради злочинства ухођења из § 128. кз. са више година тешке тамнице;

111. Самојла Дабића пок. Јове, родом и пребивалиштем из Ножичког, котар Прњавор, 30 година старог, српско-православне вјере, нежењеног, тежака, непорочног;

112. Др. Симеона Поповића сина Јовиног, родом из Лијешића, у задње вријеме настањеног у Рељеву, 40 година старог, српско-православне вјере, нежењеног, свештеника и професора богословије, непорочног;

113. Шпиру Солду сина Тодорова, родом и пребивалиштем у Невесињу, 27 година старог, српско-православне вјере, нежењеног, свршеног филозофа, непорочног;

114. Васу Медана пок. Лазара, родом из Мостара, у задње вријеме настањеног у Чапљини, 40 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, свештеника, пароха, непорочног;

115. Божидара Зечевића пок. Симе, родом из Невесиња, у задње вријеме настањеног у Мостару, 30 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, професора, непорочног;

116. Светозара Зечевића пок. Симе, родом из Невесиња, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 31 годину старог, српско-православне вјере, ожењеног, чиновника код банке "Славија", непорочног;

117. Марка С. Поповића пок. Симе, родом из Плеваља, у задње вријеме настањеног у Мостару, 45 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, свештеника, непорочног;

118. Јевту Дучића пок. Марка, родом и пребивалиштем из Требиња, 34 године старог, српско-православне вјере, нежењеног, трговца, осуђеног ради злочинства сметања јавног мира, на 2 године тешке тамнице;

119. Благоју Милошевића пок. Перише, родом из Риоце, котар Билећа, у задње вријеме настањеног у Билећи, српско-православне вјере, 37 година старог, трговца, ожењеног, оца 4 дјеце, непорочног;

120. Ђорђа Обрадовића пок. Јове, родом и пребивалиштем из Мостара, 26 година старог, српско-православне вјере, нежењеног, банкарског чиновника, непорочног;

121. Ристу Ковачевића, пок. Шћепана, родом и пребивалиштем из Мостара, 29 година старог, српско-православне вјере, удовца, влаковођу, непорочног;

122. Чеду Милића Јованова, родом и пребивалиштем из Мостара, 28 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, трговца, писменог, осуђеног ради злочинства сметања јавног мира на 2 године тешке тамнице;

123. Петра Билбију сина Игњатијева, родом из Грахова, пребивалиштем у Разбоју, 23 године старог, српско-православне вјере, нежењеног, трговачког помоћника, писменог, кажњеног због злочинства из § 140. кз. и преступка из § 314. кз;

124. Симу Мирковића, родом из Котурића, котар Босански Петровац, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 48 година старог, српско-православне вјере, нежењеног, надинжинира на земаљској влади, непорочног;

125. Др. Владимира Ђоровића пок. Николе, родом из Мостара, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 30 година старог, ожењеног, оца 1 дјетета, пристава на земаљском музеју, непорочног;

126. Др. Војислава Бесаровића сина пок. Ристе, родом и пребивалиштем из Сарајева, 31 годину старог, српско-православне вјере, неожењеног, тајника трговачке и обртничке коморе за Босну и Херцеговину, непорочног;

127. Стевана Жакулу пок. Исе, родом из Перушића, Хрватска, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 39 година старог, ожењеног, оца 2 дјеце, управитеља трговачке академије, непорочног;

128. Јована Поповића пок. Николе, родом из Модриче, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, српско-православне вјере, 31 годину старог, неожењеног, привредног управитеља на земаљској влади, непорочног;

129. Атанасију Шољу пок. Јове, родом из Трста, у задње вријеме настањеног у Мостару, 37 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, посједника и бившег саборског посланика, непорочног;

130. Љубомира Мијатовића пок. Гавре, родом и пребивалиштем из Мостара, 23 године старог, српско-православне вјере, неожењеног, свршеног правника, непорочног;

131. Васиља Стојановића пок. Петра, родом из Чајнича, у задње вријеме настањеног у Требињу, 30 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, управитеља основне српске школе, непорочног;

132. Годора Васиљевића пок. Гаврила, родом из Стоца, у задње вријеме настањеног у Требињу, 30 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, чиновника српске банке и штедионице, осуђеног ради злочинства сметања јавног мира на 2 године тешке тамнице;

133. Драгутина Дакића сина Ђорђева, родом из Тешња, у задње вријеме настањеног у Бањој Луци, 25 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, магистра фармације, непорочног;

134. Мићу Баслаћа, родом из Требиња, у задње вријеме настањеног у Бањој Луци, 58 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, трговца, непорочног;

135. Стеву Мољевића пок. Јове, родом из Рудог, у задње вријеме настањеног у Бањој Луци, 26 и по године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, судског прислушника, непорочног;

136. Богдана Јованића сина Ђурина, родом из Бихаћа, настањеног у задње вријеме у Вишеграду, 25 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, управитеља филијале српске народне банке, непорочног;

137. Јосифа Плавшића сина Дамјанова, родом и пребивалиштем из Високог, 26 година старог, српско-православне вјере, неожењеног, трговачког помоћника, непорочног;

138. Мирка Вукојевића сина Јованова, родом и пребивалиштем из Високог, 22 године старог, српско-православне вјере, неожењеног, пекарског помоћника, непорочног;

139. Васу Дроцу пок. Јефте, родом и пребивалиштем из Горажде, 29 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, гостионичара, непорочног;

140. Јефту Петровића сина Јованова, родом и пребивалиштем из Горажде, 30 година старог, српско-православне вјере, нежењеног, обућара-мајстора, непорочног;

141. Илију Шакоту сина Лазара, родом из Тријебња, котар Столац, у задње вријеме настањеног у Чапљини, 34 године старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 2 дјеце, трговца, непорочног;

142. Милоша Ђурана пок. Петра, из Ливна, у задње вријеме настањеног у Сарајеву, 29 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, чиновника друштва "Просвјете", непорочног;

143. Душана Суботића сина пок. Јове, родом и пребивалиштем из Босанске Градишке, 30 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, свештеника, непорочног;

144. Лазара право Спасоју Баврлића сина пок. Јове, родом из Ботичеваца, котар Босанска Градишка, у задње вријеме настањеног у Грбавцима, котар Босанска Градишка, 37 година старог, српско-православне вјере, удовца, оца 4 дјеце, тежака, већ кажњеног ради преступка из § 421. кз. са 3 недјеље затвора;

145. Светомира Суботића пок. Стојана, родом и пребивалиштем из Босанске Градишке, 27 година старог, српско-православне вјере, нежењеног, банкарског чиновника, непорочног;

146. Петра Јојиновића сина Стојана, родом и пребивалиштем из Рогоља, котар Босанска Градишка, 26 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, тежака, непорочног;

147. Јову Васиљевића сина Милина, родом и пребивалиштем из Рогоља, котар Босанска Градишка, 30 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 4 дјеце, тежака, непорочног;

148. Душана Богуновића сина Милошева, родом из Зрмање у Лици, Хрватска, у задње вријеме настањеног у Босанском Новом, 26 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, учитеља српске народне основне школе, непорочног;

149. Вељка Јовичића сина Ђорђева, родом и пребивалиштем из Босанске Крупе, 22 године старог, српско-православне вјере, нежењеног, учитеља професионалне школе, непорочног;

150. Богдана Јаракулу сина Милина, родом и пребивалиштем из Бање Луке, рођеног 19. јануара 1895, српско-православне вјере, нежењеног, ћака више гимназије, непорочног;

151. Мирка Бајића пок. Јакова, родом из Босанске Градишке, у задње вријеме настањеног у Омлоду, код Панчева, 33 године старог, српско-православне вјере, нежењеног, трговца, непорочног;

152. Вељка Вујасиновића пок. Андрије, родом из Босанске Дубице, у задње вријеме настањеног у Тузли, 31 годину старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 1 дјетета, правог учитеља на гимназији, непорочног;

153. Др. Васу Глушца пок. Михајла, родом из Слатине, котар Сански Мост, у задње вријеме настањеног у Тузли, 35 година старог, српско-православне вјере, ожењеног, оца 3 дјеце, професора, непорочног;

154. Петра Божића пок. Милоша, родом и пребивалиштем из Пурачића, 25 година старог, српско-православне вјере, нежењеног, пекара, непорочног;

155. Божидара Томића пок. Михајла, родом из Факовића, котар Сребреница, у задње вријеме настањеног у Тузли, рођеног 16. јула 1894. по старом календару, нежењеног, ђака више гимназије, непорочног;

156. Вукашина Бабуновића пок. Јове, родом и пребивалиштем из Пурачића, 26 година старог, српско-православне вјере, нежењеног, свршеног медикаинара, непорочног.

*

* * *

У дуљачком сѣиску ойџужених Бранко Чубриловић се нашао на 62. мјесту. Након што је констативано да је рођен 28. октобра 1894. године у Босанској Градишци, од оца Јове, да је вјере српско-православне, да је нежењен, нејорочан, и да је сѣудениј медицине, за њега су љрикуљени следећи истражни љодаци:

"Брат му је Вељко-атентатор, јустифициран, други брат Васо осуђен у атентатском процесу на 16 година тамнице.

Он је похађао српску конфесијоналну школу у Градишци, а наставио је науке на тузланској гимназији. Сестра Стака свршила је гимназију у Смедереву и Београду, а медицину уз владину штипендију у Прагу. У гимназију је пошао 1905. године. 1907. му умрла мати и од тога доба борави преко ферија код брата Вељка, за којег Бранко Чубриловић вели, да је био претјеран и задрт.

У Србији имао је рођака Ђорђа Лазаревића, код кога је Стака становала у Смедереву и Београду. Кад је био у I разреду гимназије, букнуо је ђачки штрајк. У години 1907/1908. штрајковали су опет тузлански ђаци почам од III-VIII разреда и то ради игала са сликама књижевника хрватских и српских. Сматрао је почам од V-VI разреда школу као форму, која стеже млади дух у развијању. У то је доба био социјалиста и уображен, па му није нико импоновао.

Особа дра Алауповића и основани литерарни клуб дјеловали су на њега повољно, па се је уозбиљно. У то доба почима се говорити о јединству Хрвата и Срба.

У VI разреду се је почео занимати са соколством. Читао је чланке о соколству у "Српској Ријечи" и листове "Српски Соко" и "Српски Соколски Гласник", што је излазио у Београду, а уређивао га др. Л. Поповић. Било му

је познато, да има Српског сокола у Америци, чуо је и за лист "Витез", па је један примјерак имао у рукама.

Био је на прашком слету 1912. године.

Национална задаћа српског соколства лежи у томе, да стоји на обрани своје нације и њезиних права у држави, а то постизава српски сокол тиме, што код својих чланова буди националну свијест, па је јача и подржава.

Године 1913. путовао је први пут у Србију. Послије матуре одлучио је, да обиђе новоослобођене крајеве. У Митровици се је нашао са Хасаном Репцем из Мостара, па га је овај, који је такођер био на путу за Србију, одвратио, да не путује по Срему, како је намјерио и подучио га је, како ће прећи у Србију. У Србију је прешао код Обреновца и кренуо пут Београда, гдје је нашао Милана Шарића из Босанске Градишке, а тај му је казао, да је др. Стака отишла прије неколико дана у Крагујевац. Отишао је и он у Крагујевац и сестра му није дала, да иде у новоослобођене крајеве због погибелји од колере. У Крагујевцу се је упознао са гимназијалцима и учитељицом Зорком Николић. У болници у Крагујевцу били су тада др. Јеремић, др. Х. Карамехмедовић, др. Јово Бокоњић, др. Ђорђо Букинац и др. Стака Бокоњић.

У тајном ђачком соколу био је вођа, те признаје, да је "много радио на ширењу соколства и трезвености".

Националним радом назива рад на моралном и религиозном, културном, физичком и господарственом пољу. Есенција тога националног рада да се зове национална мисао, а та је опет спремити српски народ за културну борбу.

На питање гледи тежња за уједињењем српског народа вели, да су то његове "најинтимније мисли и осјећаји", те да није дужан, да их искаже.

Кад је био у VII разреду гимназије (1911/1912.) имали су ђаци своје тајно литерарно друштво и основали су одбор за рад у народу. У одбору за Соколство и Побратимство били су: Бранко Чубриловић, Тодор Илић, Војо Васиљевић. Била је и секција за ширење земљорадничких задруга и алфаветске течајеве, ну не зна, ко су били чланови. Петар Гутеша био је предсједник тога друштва. На почетку школске године морало се је извијестити, што је ко учинио преко ферија, ну ради балканског рата и уконачења војске у згради гимназије, није дошло до тог тајног састанка.

О феријама 1912. године путовао је са Војом Васиљевићем и да су држали предавања: он о "Соколству", а Васиљевић о "Побратимству", признаје окривљеник. У Кожухама су основали Соко и Побратимство. Перенчевић Јово је преузео на се, да ће те Соколе и Побратимство вјежбати. У Копривни да су такођер основали оба друштва и Војо Васиљевић је ту остао код Станише Грујића, да вјежбају, а Чубриловић је отпутовао даље у Модрич, да обиђе соко, што га је ту основао 1911. године.

Знаде за Божидача Томића, да је 1912. основао у Сребреници соко, дочим је Тодор Илић вјежбао у Бољанићима, а у Врању је дјеловао Петар Гутеша.

Бранко Чубриловић хвали Божицара Томића, да се за савјете увјек обраћа на Мишка Јовановића.

Мишко Јовановић је знао за тајни ђачки сокол и дао је Бранку Чубриловићу 20-30 круна потпоре, кад је оснивао соко у Модричу.

Познато му је, да је године 1912. био конгрес Трезвене младежи у Крагујевцу, да су те године били у Београду ђаци из Хрватске и матуранти из Мостара и да су иза те године покренути листови: "Зора", "Вихор", "Југославија" и "Словенски југ".

За штудиј медицине добио је од "Просвјете" 600 К, а од градишке општине 300 К штипендије. Први семестар 1913/1914. био је у Бечу, а другог је прешао у Грац.

Из Граца је спремио у "Српску Ријеч" свој чланак "Нешто о Соколству", у којем говори о бунтовној омладини и о соколству као прикладном својем одгојитељу.

Са Вукашином Бобуновићем се је упознао у јесен 1913. на путу у Беч.

Са Ђуром Остојићем се је упознао о феријама, кад је долазио у Јермеића санаториј.

Трифка се Грабежа сјећа из тузланске гимназије, а Гавре Принципа не позна.

Био је у Бечу члан клуба "Рад" и вели, да се је једном у томе клубу расправљало о "ситном раду у народу". Није био члан "Зоре", али је читао лист "Зора". У VII разреду гимназије држао је Ђемаловића "Српску омладину", али читао је и друге омладинске листове.

Ти омладински листови раде по његову признању на културном јединству јужних Славена и на обрани националних права Југославена против насртаја других нација.

У Грацу био је члан "Србадије".

Године 1911. почела је агитација за оснивање тајног ђачког друштва у Тузли, које је године 1912. основано, а трајало до године 1913.

У ту сврху су у друштву, које су основали предавањима, читањем националистичких књига, брошура и листова, настојали да раздражују на презирање и мржњу против постојећих државно-правних уредаба и стању Аустро-Угарске монархије, колико се тиче припадности не само Босне и Херцеговине, него и осталих словенских провинција.

Ђаци, који су тај савез основали, састајали су се кријућ се од поглаварства тајно на брду Трновцу, у српској школи и у соколани.

Друштво изабрало је одбор у којем су били предсједник Марко Илић, потпредсједник Бранко Чубриловић, благајник Перо Гутеша, како је то углављено у казненом спису против Тодора Илића и др. ради злочинства по § 111. б кз.

Српски су соколи вјежбали по команди, што ју је издала жупа босанско-херцеговачка.

Сјећа се, да се је 1908. Србија спремала на рат против монархије, а признаје да има Срба шовена, који говоре о Великој Србији. Не зна, зашто је службено Србија тежила за Босном и Херцеговином.

Познат је са војником Радославом Радићем из Јошавке код Бање Луке и црногорским капетаном Ненезићем.

Видио је књигу "Четник" у излогу и знао је, да се у тој књизи описује шпорт и војнички живот дјечака. Више му о тому није ништа познато.

За националистички покрет вели, да је продукат балканских догађаја, јер је преостало неријешено питање националног опстанка јужних Словена у монархији.

Националну идеју назива бунтовно националном. Соколство не трпи ропства и хоће слободе, вели даље, те ће соколство одњеговати наше племе за жртве, које су услов за успјех.

У писму од 20. августа 1912. (дн. бр. 86) пише Бранко Чубриловић (иза прашког слета), да је одмах иза Прага отишао у село Хрге, Возуће, Травник, Бугојно, Ливно, Копривну, Врањак, Коњухе, Жепче, Маглај, ну вели у истрази, да је то реномирање према колегама.

За српско соколство му је познато, да је уједињено и да постоји неки савез свих српских соколова, ну поближе у ствар није упућен. Сједиште тога савеза је у Београду. Чубриловић разликује добро овај савез од Савеза српских сокола Душан Силни.

За опћенити истражни материјал вели, да није био у те ствари упућен.

Бранко Чубриловић пише о свом путовању у Србију: "да је само дужност вршио, као онај, који сам увијек у соколани причао: "Соколи ће мати (Србију) - за те живот дати". Вјера Дробац пише гледе овог путовања и спомињући "нашу браћу", која се је храбро борила и болест Бранка Чубриловића, коју си је у Србији навукао: "Али ја мислим, да су те боли (Бранка Чубриловића) сласне и угодне, јер су за слободу домовине". Бранко Чубриловић признаје, да се је за њега говорило, да је био у рату у Србији.

Из његових саставака вадино ово:

"Соколи имаду свету дужност националног буђења", из теме под бр. II ... даље вели "да ћемо улити у нашем соколу свијест човјека и Србина у сваком погледу, који ће бити кадар стићи и утећи и на страшном мјесту постајати. Говори о "свјесној заједници цјелога Српства са знаком и тробојком".

За Соколе и Трезвењаке вели да се покривају, те каже дословно: "Не умножавати једне и друге (Соколе и Трезвењаке) значи не успјети потпуно ни са једном идејом".

Каже да: "Соколовање траје до Косова", али вели, да му је то уобичајена фраза.

Даље вели: Доспјели би са овом спасоносном идејом (соколском) дотле, да би могли не само рећи: "Српски је соко силан и славан", него "српски је народ силан и славан".

Говори "о политичком освешћењу масе", а за политичку групу око "Отаџбине" (Кочићеву) вели: "да је способнија и народног повјерења достојнија".

Успоређује соколе са гулама, које су прије одгајале јунаке, јер да надолазе часови, примичу се времена великим догађајима, гдје ће се тражити посебине и јунаштво, самопрегоровање и здравље.

Водство да мора бити у рукама фанатика идеје.

Соколство усађује члану одважност изложити се опасности за националну и праведну ствар.

Нови соколи јесу наследици наших хероја, треба наше соколе образовати, како би били увијек кадри замијенити црвенокошуље - крвавима. Соколство садржи одвратност према тиану, чежњу за слободом и шири их примјером, а не моралисањем. Овакав програм није се смио јавно унијети у наша правила, он је прикривен наивним програмом, гимнастичким друштвом.

Даље разлаже:

Соколство је згодна институција, која мора попримити више националног, револуционарног, борбеног, отпорног карактера, како би у извјесном моменту могли нашу масу употребити за дело наше националне идеје.

Спомиње Живојина Дачића и његов примјер. Кад су га босанско-херцеговачке власти вратиле из Босанског Брода са путовања на "Просвјетину" прославу, онда је мислио, да је Дачић опасан.

Бранко Чубриловић успоређује нове соколе са познатим хајдуцима, јер да "нови соколи чувају старе аманете, старо јунаковање и или, да соколство није ништа новог".

"Туђи и други закон хоће да нам отму наше, јер им је тијесно њихово огњиште; до сада је био непријатељ само Турчин и нико више и т. д." То су ријечи којима се служи Бранко Чубриловић у писању, а те мисли и ријечи одговарају онима из крагујевачког извјештаја за годину 1912-1913.

Из писма Кићуне (Кристе) Петровић се види, да се Бранко Чубриловић бави погибелјним потхватима.

Важно је писмо на Вукашина Бабуновића од 2. јануара 1914. Ево из њега ово:

Говорећи о револуцији вели, да у своје коло прима људе слободе, повријеђене и потиштене душе, и од којих нема нико ништа очекивати. Сви српски се покрети базирају индиректно на револуцији. Говори о "компетентној страни" и да (су му ти назори) те све с те стране приметно.

Чубриловић је био у добром односу спрам Мишка Јовановића.

Чубриловић препоручује, да се покрене соколски лист под Кочићевом фирмом.

Пише Тодору Илићу 8. новембра 1913: "Не мијењај о мени добро мнијење, а мислим, да ћеш се у скорој будућности увјерити. Ја чекам нове генерације, с којима ћу радити, а тиме сам мислио баш на Тузлаке."

Чубриловић путује у Загреб, да националистичкој омладини држи предавање о соколству.

За соколску идеју каже, да је идеја револуције и да ју воли. Цијело дјеловање окривљениково јест скроз револуционарно, а сам признаје, да се соколска идеја покрива са револуционарном и за то ју пропагира, да тиме оствари револуционарну идеју."

Глава XII

ПИСМО БРАНКА ЧУБРИЛОВИЋА ИЗ БАЊАЛУЧКЕ "ЦРНЕ КУЋЕ" СНАХИ ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ

Као што се из претходне Главе види, Бранко Чубриловић није био ни непосредни ни посредни учесник у Сарајевском атентату (а који је вођен од 12.- 23. октобра 1914. године), као што су то били његова браћа Васо и Вељко. Али се зајмо нашао у групи од 156 најистакнутијих Срба из Босне и Херцеговине којима је суђено у склопу Бањалучког везлеиздајничког процеса, вођеног од августа 1915. до 22. априла 1916. године. Три дана по изрицању пресуде, тј. 25. априла 1916. године, док се још налазио у затвору "Црна кућа" у Бањалуци, посјетиле су га његова браћаница Нада - кћерка већ тада покојног Вељка Чубриловића (дијете од 2,5 година) у прајњи своје тетке Јеленке. Посјети се састојала из два дијела: прије и после подне. Управо, у паузи између тих посјета, Бранко је искористио прилику да напише и пошаље писмо својој снахи Јованки Чубриловић. Мада писмо по обиму није велико, оно је значајно, јер садржи неколико битних карактеристика како за породичне тако и за шире друштвено-политичке односе.

Прво, аутор писма се радује посјети дјевица свога већ објешеног браћу Вељка, које види први пут након избијања рата.

Друго, посјети му освјежава сјећања на бројне дане и мјесеце provedене у дому свога старијег браћу и његове сурруге, било у Тузли или Мајевичком Прибоју, када је као ђак, а касније студент, био радо виђен гости. Зајмо се у писму изражава велико поштовање према снахи Јованки, коју Бранко храбри да издржи све тешкоће "јер ће - како вели - доћи бољи дани".

Треће, иако је аутор писма добио 14 година тамнице он не очајава, већ испољава неопisivу оптимизам храбрећи и себе и своју снаху у праведну борбу и побједу српског народа која ће на крају неминовно доћи. "У прошивном случају - ако би несјало нашега народа - нека несјане и нас! Зар не?"

Текст писма гласи:

"БРАНО ЧУБРИЛОВИЋ - ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ
Црна кућа, 25. IV 1916. [Бања Лука]

Драга моја снајка!

Дођоше ми – те незнадох у оном бунилу и како их видех. Доћи ће ми и после подне, те ће чико их боље видети.

Мала цурица је прекрасна. Румена као каква слашида. Иста тата. Не може да се навикне на чику, те први наш сусрет беше онако полузваничан. Једва чекам када ће после подне доћи. Полудео сам од среће.

Ја сам ухватио 14 година.

Ја сам ти и пре писао – да ћу фасовати од 10-20 година. Осим соколског револуционарног рада, како то суд назива, ја сам кажњен и као члан "Народне одбране". Ми се сви нисмо изменили. Знамо сви да је судбина наша свезана са судбином нашег народа. Он ће живети вечито – јер је способан да живи. Ми верујемо у његову будућност и сложан живот. То ће и нас спасити. У противном случају – ако би нестало нашег народа – нека нестане и нас! Зар не? Али све ће бити друкчије. Народ са извесном историјом, народ са онаком жилавом снагом – увек је био: народ победе. Тако ће и наш. Његов будући живот – будућност је наша – његова победа: наш је спас; његова смрт – нека је и наша смрт. За две године најдаље видећемо. Ја верујем много у победу – ако је Бог горе – ја верујем много у снагу племена нашег, те и нашег спаса.

Расположења сам изврсна. Особито данас – кад сам видео Јеленку и малу.

Сестрама пиши да не сму бити луде и да се не пренеразе што и ја трећи западох под 111 §. Нека! Нека се закон свети – он је данас моћан – он је данас праван – али иде време кад ће се питати: да ли синови једног народа имају право да га воле – љубе – да се за њег залажу? Тад ће закон пасти. Ми ћемо победити.

Ја волим што је овај процес овако испао. Ово ће бити макар мала тачка једне странице историје наше, ово ће бити историја Младе Босне, која је желела, радила, волела – и зато баш осуђена. Овако се стварају поколења силна и вечита, а државе анациналне постепено губе ослонац који их држи: народ.

Шта ће с нас бити? Не знамо. Ја држим да ћемо овде подуље остати – а први транспорт за бег – бићемо ми.

Нисмо се задовољили осудом. Уложили смо ништовницу, те ћемо још 5-6 месеци чекати.

На смрт је осуђено 16 – а остали колико је ко ухватио.

Надам се Види и Лепи да ће ми у посете – али ова данашња посета ме необично овеселила.

Ето једва чекам после подне – кад ће се промолити. Нећу да ти пишем – нека ти мала цурица прича. Велика је – уме добро да прича.

А сад снајце велика ти хвала што си ми малу послала, а тебе много воли и нежно грли

Бранко."

Београд, 25. II. 1916.

Драга мајка сарајка! Добре ми - по прелазу у гном
дворцу и како ми ваљало. Добри ми и после кише, ми
ће јаким ми доње вистина.

Мајка чудица је извела.

Дрела као какава славога. Како тајан. Не могу да
се навидам на јулу, се рублима еудеи Не могу да
немају сваким. Једва и како, како ће постоје нешто
што. Још до а ми од ете.

Ја сам у вавиш 14. јуна.

Ја сам ја и чекав - да су фрасофрими од 10-20. ју.
Осам себојекот јевну димејот јаја, како ми су
каква - ја сам како и као и као Нај уне
Фрјанс. Ма се сви чужесно миметички.
Зато сви да је судила наша свелана ја.

судбину наших народа. Он ће бити велики -
 ја је способан да живи. Ми верујемо у њевоу
 будућност и славу њовом. Ја је тај час саопшти.
 У другоме одрају - ако да нешто од њега
 нека нешто и час. Јер не? Ми обично
 доживије. Како да њевоу нешто, како
 са њоме нешто, како - убрз је још:
 како њевоу. Ја је тај час. Неће доживи
 њовом: будућност је наша; њевоу њевоу:
 како је час; њевоу њевоу - нека је: како њевоу.
 Ја је тај час како њевоу. Ја је тај час
 како у њевоу - ако је тај час - ја је тај час
 како у њевоу нека њевоу, као и њевоу саопшти.
 Неће доживије њевоу. Неће доживије
 како саопшти њевоу и њевоу.
 Неће доживије њевоу саопшти њевоу

а да се пресејате - шми и ја мушти паразити
 тог НБ. Када! Када се закон рече - он
 је један мотан - он је данас ујаван - али изе
 брже кај ће се читати : да ли синови једног
 караја имају право да га воле - туђе - да се ја не
 залажу? Штаг ће закон касим. Ка ће се одлучити.

Ја волеи шми је овај појасе, овало меса,
 Обве диме мадај мала јалка једно одујавије
 ментује мисе, обве ће диме ментује млади волеи,
 која је волеи, јајана - волеи - и јави, али
 одујена. Овако се савајају, одујена миса и волеи,
 а одујена амајонале ментује јуђе ментује,
 који на јуђе: карој.

Када ће се нас диме? Ве волеи.

Ја споме да ће се обве одујена ментује - али ја
 ментује да деј - диме мис.

Глава XIII

ПИСМО ГАВРЕ-ГАШЕ ГАВРИЋА ПОПА ИЗ МАЈЕВИЧКОГ ПРИБОЈА ЈОВАНКИ ЧУБРИЛОВИЋ О ДРЖАЊУ ЊЕНОГ МУЖА ВЕЉКА ПРЕД ВЈЕШАЊЕ

Прибој, 18-31. децембра 1918.

Драга госпођо!

Сигурно мислите да сам Вас заборавио и ја и сва моја фамилија. Не. Боже сачувај, до гроба не заборављам Вас и миле Наде, не могу Вас заборавити, јер ми и у дану и у ноћи из сна кад се пренем вазда сине пред очима слика покојног вашег мужа и оца, а мојега искренога пријатеља Вељка, јер је свако мјесто овамо, свака ствар, свако лице овамо везано с понеком успоменом из живота и боравка овамо покојнога Вељка. Писао бих Вам и прије, али бијих политички сумњивац код оних зликоваца, оних најгаднијих створова Божијих – Шваба, јер од почетка рата па до конца октобра 1916. бијих у затвору, а дошавши тада кући бих суспендован са парохије и исту не доби све до овога сретнога преврата – слава Богу! Имао сам још у затвору концептовано ово што хоћу да Вам пишем о животу у затвору и смрти покојнога Вељка, али како рекох не могао Вам прије писати, бојао сам се да ме пси опет не затворе, ако би се писмо ухватило и могло би им служити за подлогу да докажу да сам и ја или радио заједно са пок. Вељком или знао за рад његов. Да пређем на ствар:

На неколико дана прије Божића 1914. позва ме кључар у гарнизонном затвору у Сарајеву, да узмем моје ствари и да изађем из собе у којој сам дотле живио са око 60 цигана и сељака из сарајевског и других котарева источне Босне. Позва ме баш онда, кад сам послјије ручка сједио на кревету и тријебио се од уши, који је било као пљеве. Брзо скупим своје ствари и пођем за кључаром мислећи гдје ли ће ме и у коју собу сада смјестити. Стадосмо пред једним вратима, он их отвори и ја уђем, кад, ах, како изненађење, затвори ме заједно с Вељком у собу. Неизмјерно радосни пољубисмо се и с почетка мишљасмо да је то кључар помео и да Вељкина соба није била за мене предидељена, ал' срећом погрешно смо мислили. У соби затеко с њим

Београд, 2. јуна 1914.

Њаша прекошта

... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се

... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се

... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се
... и ја и она нису одлучили да се

Факсимил 1. старије писма

још Мирка Вукојевића, члана "Сокола" из Високог и Зулфу Шаторовића, каплара из једног села крај Вишеграда. Нас четири бијасмо заједно све до извршења осуде, а на неколико дана пред извршење смјестише у нашу собу и пок. Мишка Јовановића.

Саставши се с њим одмах сам га питао о његову путовању у Сарајево, боравку у затвору и понашању приликом истраге. Причао ми је, да су углавном доста лијепо с њим поступали за вријеме путовања. За вријеме тамновања у самици рече ми: Нисам се глађу напатио, што је главно. Истина, тешко је било док сам био у самотном затвору, јер ми с почетка не дозволише никаквих књига, а касније је било лакше, кад ми дозволише читање и кад научи куцати у зид, чим сам се могао с онима, који су били око моје собе затворени, довољно разговарати. Само они војници који су били на стражи, често су провиривали на рупицу на вратима, па ми нису дали нити сјести на кревет, или сједећи за столом поднмити се и тому слично и чим би то опазио одмах повиче с врата, те сам морао или право за столом сједити или непрестано шетати по соби. – Што се тиче истраге и признања, вели: Одлучио сам био кад сам пошао, да судцу истражитељу ништа не признам и да све нијечем и тајим и тако сам се и понашао с почетка пред истражитељем, но наједаред он извади из ладнице један спис и стаде ми читати. Ту је било тачно описано до ситница путовање Грабежа и Принципа и како су и којим путем ношене бомбе, гдје су се свраћали и одмарали, гдје ручали и тд. ама све до ситница. Кад прочита све упита ме је ли све онако било и неимадијих снаге да даље тајим него признадох. – За вријеме расправе, рече, водили су нас кроз логор све свезане по двојицу и опет све скупа једним ланцем уздуж. У путу нападала нас је свјетина све некакве старе Швабе с ријечима да смо убојице, шуфтови, лопови и другим погрдним ријечима. Но најтеже нам је било што су нас и кад смо полазили у судницу и кад смо се враћали вазда прекопавали. Бијаху хладни јесенски дани, те нас приликом претреса натјерају, да све до голе коже поскидамо са себе у ганку, те нас онда претресу и нас и наше хаљине. То је претресање трајало по читав сат и за све вријеме расправе обављало се двапут дневно на хладном бетону у ходнику гарнизона. Од дана признања па до почетка расправе био сам окован, за вријеме расправе скинули су нам окове, а чим је осуда изречена одмах су ме опет оковали. За вријеме осуде лијепо смо се сви држали и при самом читању осуде смијали смо се. Митар Керовић заплака, кад чу да му је Неђо на смрт осуђен, а ја му, вели, реко: "Шути болан, боље је да се швабо љути, него да се весели, јер он би се веселио више, кад би ми плакали."

За вријеме боравка с њим разговарали смо се о свему и свачему, а највише о фамилијама нашим. Имађасмо и лијепих књига, које му је Др. Стака доносила, те смо понекад и читали. Ријетко смо говорили о расправи и осуди атентаторској, а кад год смо говорили, хвалио ми је својега бранитетља Др. Цислера. Говорили смо о помиловању и у главном могу рећи, да су се он и Мишко надали помиловању, а он опет више него Мишко. – Храна нам је

била довољна, а недељним и празничним данима наручивали смо за свој новац бољу храну, особито о Божићу и у каквом смо стању били врло смо лијепо Божић провели. Најрадија нам забава бијаше прстен и прстена смо се играли сваки дан и прије и послије подне управо онако мајевички. Сliku Надину вазда је пред собом на столу држао, те кад се не играмо прстена, узме слику па је непрестано љуби и тепа јој. Лијепо смо живјели но расположење ми исчезне чим погледам у његове ланце. Уши ми је парао мукли и жалосни звук дебелих и грубих ланаца на ногама. Предугачак бијаше ланац, те је средњу карику ланца везао за појас сприједат. Испод карика око ногу подлагао је крпе, да га дебеле карике не прежуљају око ногу. Спавао је вазда у панталонама, јер их није могао често скидати ради окова и скидао их је само онда кад се је пресвлачио, а то је било обично суботом у вече. То пресвлачење трајало је дуго, јер мора свући ногавицу сноге и испод карике, опет ногавицу вратити између ноге и карике, скинути другу ногавицу и тако панталоне извући испод (кроз) друге карике. Тако је исто било и с облачењем хлача и пантола.

Ето, тако смо живјели све до 20. јануара по ст. к. 1914. Тога дана послије ручка, кључар отвори врата, те изађе Зулфо да пере рубље на чесми, а Мирко изађе у ходник да ложи пећ (јер се из ганка ложи у гарнизону у собе), и кључар пошто изађоше затвори врата. Мишко сједат за сто поче читати неку књигу, а ја и Вељко сједосмо да се играмо прстена. Играли смо се око пола сата, кад наједаред отворише се врата и у собу уђе Мирко, те кључар опет затвори врата. Мирко стаде причати, како, не зна из кога разлога, кључар све хапшенике, који су били на пољу и по ходницима тјера у собе. Истом то Мирко изговори, а врата се опет отворише и уђе Зулфо. И он поче причати исто као и Мирко. Ми прекидосмо игру. Зулфо стаде причати, како је видио једнога господина у официрском одијелу, али му није војничка сабља. Одмах се сјетисмо, да је то дошо неки судац у униформи. Веома се забринусмо сви и настаде у соби смртни тајац. Тако потраја неколико часака, опет се врата отворише и кључар позва Вељку и Мишку у собу к судцу. Кад изађоше и врата се затворише, приђем и наслоним ухо на рупицу на вратима, претворим се тако рекућ сав у ухо да што чујем, јер их судац одведе у собу до наше собе, али не могох ништа чути, само неки неразумљиви глас. Затим судац изађе из собе у ходник и чу кад рече кључарима дозавши их: "Свакога од ових овдје (Вељку, Мишку и Данила) смјестите у засебне собе, нека свакога чувају по два војника ноћас. Војници нека се измењују свако пола сата. Можете им дати да једу што год хоће и цигарета и свега. Одмах ми би јасно, да је смртна осуда потврђена и да ће сутра бити извршена. Више се не вратише у моју собу, а увече дође кључар и однесе из собе Вељкине и Мишкове ствари.

Читаве ноћи те не могох заспати од узбуђења и од лупе ципела, јер се је свако пола ста стража мијењала. Сутрадан око 8 сати, кључар отвори врата и рече ми да ме зове Вељко да се самном поздрави и опрости. Напилавши у којој је соби дођем књему. У соби стајао је Он код стола на којему је

по његовој жељи горела свијећа, а до врата стајала су два војника с пушкама. Окови с ногу бијаху скинути. Изгледаше ми расејан и сувише узбуђен. Ушавши унутра он ми приђе, узме ме за руку и поче: "Зовно сам те брате да се с тобом поздравим и опростим. Лијепо смо живјели и пазили смо се као браћа. Поздрави свога оца и матер и хвала им, пазили су ме ко сина. Поздрави и попа Јову и кажи му да сам га молио да ми опрости, ако смо што на жао дошли један другом. Поздрави ми Јову Миловановића и Живана. Поздрави ми особито Митра Марића и нека ми оно опрости. Поздрави ми све у опће све у Прибоју". Ја му рекох, да ли је што потребно да госпођи (Вама) јавим, но он рече: "Није потребно, ја сам јој већ писао, а већ је све свршено, до четврт сата бићу мртав. Него, молим Те кад изађеш на слободу, побрини се за моју малу Наду и моју жену". Мени на те ријечи грунуше сузе, падосмо један другом у загрљај и дуго се љубисмо. Кључар ме позва да изађем. Још једаред се срдечно пољубисмо и растадосмо. Немам ријечи да Вам тачно опишем тај моменат, то само може да појми онај, који је тако што у животу доживио. Ја изађо из собе, а униће свештеник са епитрахилем да га исповједи. Вратим се у моју собу. Плачући шетао сам по соби и до неколико часака чуо се је ход војника, који су у тај мах водили Вељку, Мишка и Данила на стратиште. Одмах послѣ тога чуо сам трократно лупање добоша.

Кад је кључар из собе однио Вељкине и Мишкове ствари, заборавио је однијети и прљави веш, који је био под креветом, те сам сјутрадан по смрти њиховој рекао Зулфи и он је рубље опрао, те сам га раздао сиротињи, која је била ту у затвору.

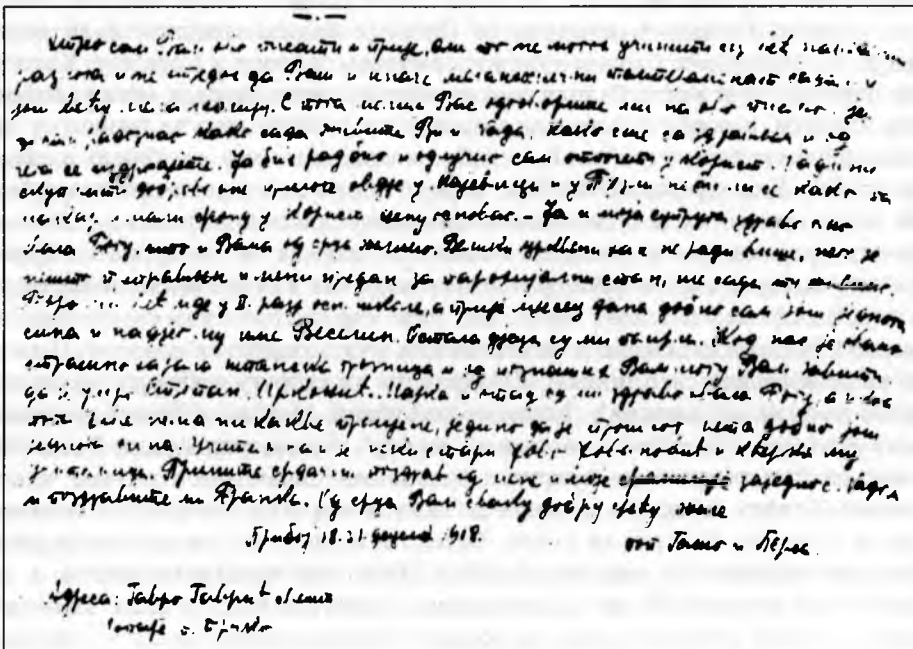
Јевто Петровић, ципелар из Горажда бијаше оптужен ради велеиздаје и у то вријеме бијаше и он у гарнизону затвору у Сарајеву. Како је био ципелар то је могао бавити се у затвору о занату, те се је могао слободније кретати, а особито кључари уколико им је било могуће пазили су га, ваљда јер им је био потребан. Ја га добро познајем и врло је озбиљан и паметан човјек. Кључар гарнизона Чех, који је морао асистирати при извршењу ове осуде причао му је о Вељкином понашању приликом вјешања. "Довели смо их пред диреке у авлији гарнизона на којима ће се вјешати. Судац прочита потврду смртне пресуде, затим извади сат и стаде чекати онај час, у који је одређено извршење осуде. Кад дође тај час приступи свештеник, те Вељко и Мишко клекнуше и свештеник им чита опростну молитву. По молитви рече Вељко свештенику: "Поздравите ми супругу и кажите јој, да и у овоме часу на њу мислим". Затим се пољубише Мишко и Вељко рекавши један другоме: "Довиђења на ономе свијету". Судац заповједи Вељки да скине зимски капут и да приступи вјешалима. Вељко на то скине капут рекавши целату: "Ако вам је лакше да скинем и крагну", те смијући се скине крагну и машну и метне на капут. Весело и смијући се узме целата за раме рекавши "хајдемо" и пође на вјешала. Целат му поче руке везати, а он смијући се непрестано рече кључарима: "Збогом Чех, збогом Павчец". Целат му наби уже око врата, он повика: "Живио српски народ!", "Живила српска војска!", "Живио Краљ Петар!". Уже се стеже око врата.

Хтјео сам Вам ово писати и прије, али то не могах учинити из већ наведених разлога и не хтједох да Вам и иначе меланхолични темперамент бацам у још већу меланхолију. Стога молим Вас одговорите ми на ово писмо, јер сам радознао како сада живите Ви и Нада, како сте са здрављем и од чега се издржајете. Ја бих рад био и одлучио сам отпочети у корист Надину скупљати добровољне прилоге овдје у Мајевици и у Тузли не би ли се како, па макар и мали фонд у корист њену основао. – Ја и моја супруга здраво смо хвала Богу, што и Вама од срца желимо. Велики црквени хан не ради више, него је нешто преправљен и мени предан за парохијални стан, те сада ту живимо. Боро ми већ иде у II. разр[ед] осн[овне] школе, а прије мјесец дана добио сам још једнога сина и надјео му име Веселин. Остала дјеца су ми помрла. Код нас је овамо страшно харала шпанска грозница и од познати Вам, могу Вам јавити, да је умро Стјепан [Радовановић]-Мркоњић. Мајка и отац су ми здраво хвала Богу, а и код попа Јове нема никакве промјене, једино да је прошлог љета добио још једнога сина. Учитељ нам је неки стари Јово Јовановић и кћерка му учитељица. Примите срдачан поздрав од мене и моје фамилије заједно с Надом и поздравите ми Бранка. Од срца Вам сваку добру срећу желе

поп Гашо и Перса

Адреса: Гавро Гаврић, свешт.
Допаре п. Брчко

Факсимил краја писма

Глава XIV

ПРЕДАВАЊЕ ДР РУДОЛФА ЦИСЛЕРА – БРАНИОЦА ВЕЉКА ЧУБРИЛОВИЋА О ТОКУ ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКОГ ПРОЦЕСА У САРАЈЕВУ

Београд, 7. 03. 1937.

Поштоване госпође и господа и драги пријатељи,

Друштво "Крајишник" ставило си је у дужност племениту сврху да поради на олакшању тешких економских прилика, у којима живе вриједни Граховљани. А код ове данашње приредбе оно се уз то руководи још и осјећајем захвалности према онима који су се историјске 1914. године први натјецали у томе, ко ће од њих прије да положи свој живот за Идеју нашег Ослобођења. И у исти мах тиме хоће да искажу и пијетет према жртвама Сарајевског процеса, који се водио против неустрашивог Гаврила Принципа и његових племенитих другова.

Али својим ме је позивом, да дођем у Вашу средину, и да вам причам како сам 1914. године бранио Принципове другове, то заслужно друштво довело заправо у велику неприлику.

Јер, вјерујте, прије свега је требало ту поставити питање, да ли сам се уопће смио и примити овога позива, толико часног за мене. Ја који сам тада, као бранилац пред судом, тако мало од себе дао. И на крају – што ја најтеже осјећам – како знате, нисам успио да помогнем својом одбраном својим брањеницима. Па чак ни да спасим од казне смрти једног од најбољих међу најбољима, свог доброг пријатеља из младости, незаборавног Вељка Чубриловића, једног између оне двадесетпеторице, који су, сапети ланцима, тада сједили на оптуженичким клупама, и којима ће имена у нашој Историји ослобођења за навјек остати записана златним словима.

Ја сам дуго остао, у размишљању, на саму, још одмах последице онога часа, када сам од суда био извјештен, да сам постављен браниоцем по званичној дужности Вељку Чубриловићу, Васи, брату Вељковом, Неђи Керовићу и Иви Крањчевићу, док ме је Мишко Јовановић по властитој одлуци изабрао, које сам се одбране и примио, али му је суд поставио другог браниоца.

Једна једина мисао тада ме је заокупљала. Мисао, како да покушам, као бранилац, да придонесем, колико до мене стоји, да се од свих оптужених отклони смртна пресуда.

Али сам већ од првог дана био и дубоко потресен. Јер ме још тада, одмах, била обузела и страшна помисао, да моја одбрана ту неће ништа помоћи.

А било је доста знакова, који су указивали на то, да је моја бојазан била и те како оправдана. Оне необичне званичне припреме за главну расправу; па околности, под којима се главна расправа водила – тако је на пр. поред оптужених, окованих тешким ланцима на рукама, ногама и леђима, пред зградом, у којој се водила расправа, стајао у непрекидној служби одред војника у пуној ратној опреми; са обје стране на стеленицама, на ходницима, пред сваким прозором, пред сваким улазом и излазом, па и у расправној дворани, на крају сваке клупе, па и пред сенатском трибином стајали су за вријеме расправе војници са натакнутиим бајонетима, – па онда осујећивање моје одбране од стране суда, и на крају, једна изјава предсједника судског вијећа, учињена мени још првих дана расправе, пригодног једног сукоба што сам га са њиме насамо имао: кад ме позвао себи, и згражао се надамном, што правим услуге (чини ми се да сам им носио цигарете, или тако шта), и "што тако интимно саобраћам са људима, који ће већ сутра због велеиздаје бити суђени на вјешала ..." – а сва интимност била је у томе, што сам се руковао увијек са својим брањеницима, и за вријеме одмора са њима разговарао.

Све то је упућивало готово на потпуну безизгледност одбране. Па ипак и ради оног ситног, готово никаквог трачка наде, који ми је још био преостао, мислио сам, да треба, у томе правцу све да покушам.

Сви одреда, који су тада сједјели на оптуженичкој клупи, били су приправни да положи своје животе за Идеју, ради које су дјело били починили. Не само да они тога нису тајили, и нису се за дјело, које су починили, кајали, нити су се свога дјела стидјели. Него, они су то, и преко потребе, па често и без икакве потребе за вријеме расправе пред судом, стално и непрекидно, кад год их се за то питало, отворено и мушки изјављивали.

Био сам на пр. сав сретан, да ми је једном Васо Чубриловић, брат Вељков, коме је тада било 17 година – био је ђак велике гимназије – кад сам га једног дана, као бранилац, посјетио у затвору, једва некако напола био обећао, да ће да ме помогне у мојој одбрани. Али, када сам онда на расправи постављао питања, којима сам хтио да створим увјерење код судског вијећа, да Васо уопће није могао ни имати јасне предодбе, што ју треба да има лице,

које је имало намјеру да учини велеиздају, противу тих се питања, стао бунити баш лично сам Васо, још много више, неупоредиво више него ли сам суд – коме је одмах било јасно, зашто ја то питање постављам. Васо је готово увријеђен на ме, не хтијући допустити, да он не би имао јасних предоџаба о томе.

Он је сада, одједном, давао такове одговоре, да се очито видјело, да је он хтио, да суд стекне увјерење, да он све зна. Хтио је све да зна ... Тврдио је да све зна ... А није знао ... Али је хтио да дјелује као да зна ... Хтио је бити мушки ... Хтио је бити јунак ... И доиста, вјерујте ми, био је то ...

Само да можда ко не би стекао дојам, да се он свога дјела стиди, да се боји посљедица његових, да хоће да избегне одговорност и казну ...

И није само његово држање било таково ...

Нисам на пр. боље прошао, у том погледу, ни са својим брањеником Хрватом, Ивом Краљчевићем.

Сви су они, као један, били такви на расправи пред судом ...

Само још један примјер, да наведем. Кад им је суд прогласио смртну пресуду, Неђо Керовић, припрост сељак, који такову пресуду за себе ваљда није могао, у први час, право ни да схвати, остао је за час као окамењен. Али Вељко Чубриловић, који је сједио иза њега, то одмах опази, и брзо му дошапне: "Што си се препао! ...". То је било довољно, да се Неђо одмах снашао и опет усправио, подигнута чела ...

Како је познато, мање више сви кривични закони, па тако и кривични законик, који је тада важио у Босни и Херцеговини, означају нада све широким појмом дјело, које достаје, па да велеиздаја по закону буде кажњива. Тако је и по Босанско-херцеговачком кривичном закоником за велеиздају достајало свако дјело, које испољава намјеру починиоца, да доведе до велеиздајничког успеха.

Зато ми је ту одмах било јасно, да се од овога суда, који је у томе процесу судио, не треба да надам, да ће, како треба, по закону, тачно лучити међу оптуженима оне, који су непосредно **судјеловали** у том велеиздајничком подухећу, од оних, који су у томе **судјеловали начином** **подаљим**. А то је разликовање за споменути циљ моје одбране у толико ту било од пресудне важности, што је закон само за оне, који су у дјелу велеиздаје непосредно судјеловали, предвиђао смртну казну.

Поред оваквог законског појма дјела велеиздаје, било је дакле јасно, да ће овај суд да обухвати много широко круг оптужених, који су непосредно судјеловали у атентату.

А већ након прве посјете својим брањеницима у затвору, било ми је и то јасно, да ме они неће хтјети потпомоћи ни у одбрани, којом би настојао, да увјерим суд, да у њих није било намјере, да почине дјело велеиздаје.

Кад сам на пр. први пут дошао у затвор Вељку Чубриловићу и узео предасе оптужницу, па да је са њиме прођем, и споразумим се о његовој одбрани, он је ту оптужницу једноставно заклопио ријечима: "Немојмо тиме губити узалуд вријеме". Али ме је зато, са грозничавим очима, које су гореле

од знатижеље, стао испитивати о томе, каква је опћа ситуација у Европи, какав је положај антантиних војски на ратиштима, хоће ли Антанта да побиједи, и народ наш, да се ослободи туђина ...

Срце ми се стегло, кад сам видјео, да не може о томе бити ни говора, да ма и један од оних, који су тада ту, пред судом, сједили на оптуженичкој клупи, ако буде за то питан, ма шта на расправи да одрекне, да не призна, или ма шта да искаже у своју корист.

Ја сам дакле убрзо ту морао бити на чисту, да оптужени, гдје год је у питању национални понос, гдје год је у питању национална част, гдје год је у питању национална светиња, неће имати никаква обзира према себи, него да ће да признају, да ће да кажу, не само оно, што не би требали пред овим судом да кажу, него и оно што их у ствари по позитивном закону није ни теретило, па и оно што нису ни учинили, што нису ни мислили, што нису ни хтјели ...

Видјећи ово, мени није преостајало друго, него да пред судом заступам засуду, да ту велеиздаје уопће није ни могло да буде. Да дјело, што су га починили оптужени, овај несрећни атентат, атентат на аустријског надвојводу – престолонаследника, атентат, који је био у потпуности успио – атентат, који су са становишта чисто људског и сами починиоци дубоко жалили – поготово не по квалификацији, коју му је давала оптужница, али ни иначе по позитивном Босанско-херцеговачком кривичном закону уопће не представља, нити може да представља велеиздају.

Знао сам, да се и по томе кривичном закону само оно може сматрати злочинством, или преступком, што тај закон изричито означаје злочинством или преступком.

Било је такођер јасно, да је босанско-херцеговачки законодавац, кад је формулисао учин злочинства велеиздаје, имао пред очима Законско стање, које је постојало прије манифеста од 5. октобра 1908. године, којим је аустријски цар био прогласио анексију Босне и Херцеговине.

Државна владаочева права аустријског цара, и угарског краља, његове владаочеве прерогативе, на подручју Босне и Херцеговине у вријеме прије проглашења анексије могла су још да се и некако правдају. Наиме, да се заснују на чињеници да је и Турска у Босни и Херцеговини прије окупације проводила апсолутну владавину, па да су и Аустрија и Угарска, почам од 1878. године, па надаље, све до анексије и извршивале ту само државну власт, преузету од Турске. И то онакву, какву су је били преузели од Турске. Апсолутну, апсолутистичку.

Знао сам за схватање те "службене" државноправне теорије аустријског и угарског државног права, по којој је управа Босне и Херцеговине све до анексије сачињавала дио иностраних послова цесарско-краљевске монархије. И тако спадала у онај дио државне дјелатности, који је и по аустријском и по угарском државном праву највише био изузет утицају аустријске и угарске легислативе.

И да је тако, за све оно вријеме, од окупације па до анексије, у складу са таквим државноправним схватањем, наредбодавна власт цесарског монарха, због свога међународног основа још некако и могла да спада у подручје иностраних послова двојне монархије, и као таква, да буде изузета од сваког изравног утицаја обију легислатива. Наредбодавна власт, по којој је, искључиво, њему, монарху саме припадало, да бди над управом Босне и Херцеговине, и то не само над управом у техничком смислу ријечи, него и да доноси путем царских наредаба правне норме, тј. да тим путем изда законе и наредбе, па и да у тим земљама постави цјелокупну организацију власти.

Монархија двоглавог црног орла била је, додуше у више погледа током окупације повриједила своје међународноправне обавезе у оперци са правним стањем створеним чланом 25 Берлинских конгресних аката, и у оперци са накнадном т.з.в. аустријско-турском конвенцијом склопљеном 21. априла 1879. у Цариграду.

Али да су ти акти били и у складу са међународно правним обавезама без испуњења услова из §-а 5 (идентичног) аустријског и угарског закона из 1880. године, што се односио на управу Босне и Херцеговине, која је пренијета чланом 25 Берлинских конгресних аката из 1878. године на Аустро-Угарску, тј. без сагласног одређења легислатива обају дијелова монархије нису могли да буду правоваљани.

То је на пр. важило и за увођење аустријске монете у Босни и Херцеговини, јер се чланом IV, мало прије споменуте аустријско-турске конвенције било предвиђало да ће отоманска ефективна монета и убудуће у Босни и Херцеговини слободно да се промеће. ("Les monnaies ottomanes effectives continueront d' avoir, libre cours en Bosnie et en Herzegovine.") А и та се аустријско-турска конвенција заснивала на одредби самог 25 члана Берлинских конгресних аката, по чијем задњем ставу су аустроугарска и турска влада биле остале код тога, да ће се о детаљима те одредбе накнадно споразумјети. ("A cet effet, les gouvernements d' Autriche et de Turquie se reservent de s'entendre sur les details.")

Није могло бити, дакле, ни часка сумње о томе, да је аустријски император, који је још у априлу 1879. – како би се од Турске што прије без крви домогао за Аустро-Угарску, тада, војнички важног Новопазарског подручја, био овластио свог представника у Турској да у споменутој конвенцији у вези са чланом 25 Берлинских конгресних аката потпише констатацију, да се чином окупације Босне и Херцеговине не дира у права суверенитета његовог царског Величанства Султана над тим покрајинама ("le fait de l' occupation de la Bosnie et de la Herzegovine ne portant pas atteinte aux droits de Souveraineté de Sa Majeste Imperiale le Sultan sur ces provinces") тиме што је већ 4. новембра 1881. донео за Босну и Херцеговину закон о војној обавези pur et simple, тј., напосто, био погазио раније преузету по мени час прије споменуту обавезу. Јер тиме је цар, да се послужим ријечима чувеног тадашњег европског учењака међународног јавног права, Мартенса, био "извршио насиље на савјести становника Босне и Херцеговине, и на њиховој дужности, да буду

вјерни своје законитом владару, Султану". Чак у докторским дисертацијама на европским универзитетима млади су ђаци у оно вријеме тај случај третирали као примјер очите повреде међународног права, наиме повреду турске суверености над Босном и Херцеговином. И у једној таквој дисертацији се на пр. могло, веома тачно, читати, да ни чињеница, да је за Аустроугарску војна обавеза Босанаца и Херцеговаца представљала неизбјежну потребу, није могла тај акт да оправда. Па ако се такви циљеви не могу да постигну него на тако сумњив начин, писало је на пр. у таквој једној докторској дисертацији, да би било паметније, одрећи их се.

Како се дакле види, ни аустроугарска војна управа у Босни и Херцеговини у најмању руку, и најблаже речено, није почивала на закону. Она није имала подршке у закону.

Како ни тај "закон" није никада добио сагласност аустријске и угарске легислативе, он, уосталом, никад није добио ни правне ваљаности.

И тако су Босанци и Херцеговци, полазећи у војску, полагали заклетву аустро-угарском цару, не на основу закона, него на основу царске наредбе, која није имала законског ослонаца, која није била основана на закону, представљала је, до 1909. године, уз то и флагрантну повреду међународног права.

Но док се до анексије овакво или онакво управљање без законског ослонаца још и могло да покуша правдати неким теоријама врло сумњиве државноправне вриједности **све је правна наука** – која је имала озбиљне претензије да се таквом назове – **признавала да се стање ствари по проглашењу анексије било битно измијенило.**

Аустрија и Угарска од тог часа империј над Босном и Херцеговином више нису извршивале на основу међународноправних утаначења, него су га отада па надаље могле да врше, да тако кажем, само *iure proprio*, на основу свога властитог права. На основу аустријског и угарског права.

Услијед тога је и сва организација државне власти у Босни и Херцеговини по анексији престала бити иностраним послом. Постала је унутарњим послом обију држава монархије, и као такав, тај посао сада, правно, на сваки начин морао да буде изузет од једностране монархове диспозиције.

Монарх је – од часа анексије над Босном и Херцеговином поготово владао, и могао да влада само као аустријски цар и као апостолски краљ угарски, а нипошто не као нека друга правна особа, у државноправном погледу различна од аустријског цара и угарског краља. И он, извршавајући послје проглашења анексије у Босни и Херцеговини **државне** владачеве прерогативе, са њима сада, из наведених разлога, више није могао да диспонује по својој слободној вољи и нахођењу.

Он чак ни анексију без сарадње аустријске и угарске легислативе није могао правоваљано да изврши, што несумњиво произлази из § 5 наведеног закона из 1880. године.

Знао сам, да је само ово схватање било у складу са одредбама позитивног уставног права аустријског и угарског.

То једино исправно мишљење заступао је уосталом још 1878. године нитко други, него лично сам гроф Јулије Андраши, који је, како је познато, баш на Берлинском конгресу био представник аустроугарске монархије, те њеног цара и краља.

Још тада, задњих дана мјесеца новембра те године, у буџетном одбору аустријске делегације поднешена је била интерпелација, којом су се од владе између осталог тражила и објашњења "о могућности анексије". И још првог децембра те године Андраши, који је тада био министар иностраних послова Аустро-угарске монархије, иначе одличан познавалац уставног права, а нарочито свих проблема Берлинског конгреса, одговорио је у томе одбору на ту интерпелацију, и изјавио између осталог, да би, ако би се поставило питање Анексије, о томе имало да одлучује, посве природно, **закондавно тијело аустријско и угарско**, разумије се, у заједници са Круном.

Та истина важила је у пуној мјери и у вријеме анексије па дакле и у вријеме сарајевског процеса.

Зна се, уосталом, зашто законски приједлози, који, иако су, поводом анексије, били у смислу поменутог закона из 1880. године, поднешени аустријском и мађарском парламенту на прихват, нису били никада примљени нити су постали законом.

Мађарски државници су се томе опирали. Они су како знамо, покушали да искористе анексију Босне и Херцеговине у ту сврху, да за мађарску легислативу у погледу Босне и Херцеговине не прихвате равноправан однос са Аустријом. Они су то оправдали тиме, да су мађарски краљеви стално наглашавали права свете Стјепанове Круне на Босну и Херцеговину. И то на тај начин, што је дуго фигурирао у угарском наслову и грбу и краљ од Раме (јер је Бела други, једном, око 1138. године примио тај наслов, имајући номинално власт над извјесним дијеловима данашње Босне, који узгред буди речено, уосталом историјски ни данас још нису ни одређени ни познати). Тврдили су, да се Угарска тих земаља није одрекла. И тражили су ради тога, да јој оне припадну *ipso iure*.

То њихово опирање довело је било тако и до тога, да анексија Босне и Херцеговине, што се тиче аустријског и угарског права, никада није добила правну подршку, и да је таково правно стање затекло и почетак Сарајевског процеса.

Услијед тога фактично стање створено прогласом о анексији Босне и Херцеговине, и поред, донекле, уређене међународноправне стране тога питања, није никада добило правну ваљаност. Оно је остало до краја протузаконно, остало је протузаконито.

Рекао сам, да је Аустроугарска то питање у међународноправном погледу, као такво, била уредила. Јер је уговором од 28. фебруара 1909. Турска признала анексију, и примила од Аустроугарске, у ствари за то, два и по милијуна турских златних фунти.

Послије тога, наравно, ни сигнатарним властима Берлинског конгреса није преостало друго, него да пристану на то, да се члан 25 Берлинских конгресних аката стави ван снаге.

Али чињеница, да анексија са гледишта аустријског и угарског права, а то значи дакле и са гледишта Босанско-херцеговачког права, није била озакоњена, морала је имати за посљедицу, да, по закону, није било могуће правдати, да они који су за сарајевски атентат били стављени под оптужбу, буду суђени за велеиздају.

О томе није могло бити сумње, да је по закону, т.ј. ако је суд хтио, у складу са научним начелима о тумачењу закона и у складу са тачком 4 Наредбе од 28. јуна 1879. о увођењу казненог закона за Босну и Херцеговину, да се држи формалног, позитивног, Босанско-херцеговачког кривичног законика, морао прије свега да падне онај диспозитивни дио оптужнице, по коме је атентат био схваћен као дјело, које је смјерало на то, да се на силу измијени опсег подручја Аустроугарске монархије да се на име Босна и Херцеговина отргну од монархије и припоје Краљевини Србији, у чему су се, по схватању оптужнице, требала да стекну сва битна обиљежја злочинства велеиздаје по § 111 слово б) Босанско-херцеговачког кривичног законика.

Било је довољно сјетити се, да Босна и Херцеговина нису ни прије ни послје анексије ни спадале Аустроугарској монархији у смислу §-а 111 слово б) Босанско-херцеговачког кривичног законика, и поред царске прокламације од 5. октобра 1908. о анексији.

И то зато, јер није било успједило одобрење легислатива обеју дијелова монархије у погледу анексијом настале измјене оног односа тих земаља према монархији, до каквог је односа било дошло законом из 1880. године. А то је одобрење, како смо раније видјели, на основу § 5 тога закона, морало да успједи.

У поткрепу тога несумњиво тачног правног гледишта, које сам на расправи, пред судом, наравно морао веома опрезно да изнесем, како ми суд не би прије времена одузео ријеч, ја сам се на расправи пред судом, ограничио на то, да се позовем на Аугуста Фингера једног од најбољих тадашњих познавалаца кривичноправне науке о велеиздаји, који је у то вријеме био професором кривичног права на њемачком универзитету у Halleu. Фингерова научања по тој материји поред оних чувеног њемачког криминалисте Биндинга, тад, су у научном свијету нарочито уважавана.

То правно схватање је и окружни суд, својом пресудом, утолико, прећутно и признао, јер је у пресуди правну квалификацију оптужнице измијенио, и атентат подвео под законом предвиђени случај дјела, којим се смјерало на то, да се на силу измјени одношај Босне и Херцеговине према Аустроугарској монархији.

Али из истог разлога није било могуће подвести дјело Сарајевских оптуженика, ни под остале случајеве, па ни под овај по окружном суду у пресуди примијењени случај велеиздаје, предвиђен мало прије споменутом одредбом Босанско-херцеговачког кривичног законика.

Није се могло, дакле, баш услијед овог државно-правно нелегаллизованог, штавише, илегалног стања створеног босанско-херцеговачком анексијом рећи, да се тим атентатом подузело нешто, што је смјерало на то, да се на силу измијени одношај подручја Босне и Херцеговине према Аустроугарској монархији.

Босанско-херцеговачки кривични законик имао је у виду одношај створен споменутим аустријским и угарским законима из 1880. године. Он није могао имати у виду одношај, који је произилазио из царске прокламације о анексији, која није нашла правне подршке ни у аустријском ни у мађарском законодавству.

Тај нови однос, створен анексијом, као нелегалан, је неуставан, није, дакле, могао бити обухваћен одредбом Босанско-херцеговачког кривичног законика о велеиздаји. То би могло да буде само онда, да је то стање анексије било озакоњено.

Иначе, закон се мијења временом, новим приликама, услијед нових погледа. Законска одредба, која је у часу доношења закона значила једно, може течајем времена, услијед измијењених прилика добити и неко десето значење.

Све је то истина.

Али није могао нови однос, коме је недостајала законска снага, коме је недостајала правна ваљаност, није могла анексија да послужи за тумачење те одредбе Босанско-херцеговачког кривичног законика. И због тога није могла та законска одредба да се примјени на сарајевске атентаторе.

Није могла пресуда да заснује дјело велеиздаје, на томе, на рушењу једног незаконитог стања, анексије.

Није могла, није смјела пресуда да конструише намјеру велеиздаје на рушењу анексионог стања, једног незаконитог стања.

Јер анексионо стање није било са гледишта аустријског и угарског права правно стање. Оно није могло за себе да својата заштиту закона ...

Па када је суд имао да оцијени овај разлог у вези са правном квалификацијом велеиздаје, и са утврђивањем постојања намјере оптужених, да почине велеиздају, он је требао да се сјети изреке једног од најдубљих, и свакако најдуховитијих правника, Ејрола (Auzault). На овај случај, рекао бих, та Ејролова изрека и те како је пристајала. Наиме, да правосуђе преко таквих формалних претпоставака законитости не смије напросто да пређе, а дотични акт – овдје сарајевска пресуда – задржи име и презиме пресуде, и да се не претвори у акт простице силе, у махинацију, или чак у окрутност или обичну тиранију. ("En justice la formalité est si nécessaire qu'on ne saurait devoyer tant soit peu et y laisser ou mettre la moindre forme ou solennité requise, que tout l'acte ne vint incontinent à perdre le nom et surnom de justice, prendre et emprunter celui de force, machination, voir même de cruauté ou tyrannie toute pure.")

Суд је морао водити бар утолико рачуна о историјском значају тога процеса, да поглавље аустроугарског судовања у Босни и Херцеговини, коме

је први пут био навијештен завршетак баш Видовданским атентатом – по овим националним херојима – и изврши у складу са начелом: "Justitia fundamentum regnorum".

По мом правном схватању, суд је морао, ако је хтио да од себе отклони сваку ма и најмању сумњу, о томе да ли му ова историјска пресуда заслужује то име, да се ограничи на то, да атентаторе осуди као убојице, јер по аустријском и угарском закону они су само то били.

Починили су политичко, уморство.

Подвлачим политичко, а не обично.

Али није смио да их огласи велеиздајницима.

Јер то они ни по том закону нису били.

Али да се суд задовољио квалификацијом тога дјела као уморства, то би имало далекосежне посљедице. Јер, по закону, је појам онога, који је при извршењу уморства непосредно сам руку на жртву положио, или чином судјеловао, био јасан. Са обзиром на "непосредност" ту се могло мислити само на оне, који су руку положили, и на оне, који су при томе судјеловали на творан начин. То је од увијек, а поготову послјије једне чувене пресуде Бечког врховног суда из 1908. године, која је у продужењу Новакове збирке носила број 3487, било ван дискусије. На пр. на онога ко код извршења уморства сам положи руку, рецимо, да спријечи жртву на бјекству, или да је спријечи на одбрани или да је спријечи на викању. Или ко при томе помогне на други начин, а да на жртву не положи руку на творан начин, на пр. држи врата затворена, да жртва не може побјећи, или је присутан на мјесту, гдје се дјело почини, како би у случају евентуалног отпора жртве прискочио убојици у помоћ. Или ко даје починиоцу, коме убојито оружје затаји, не опали, друго оружје и томе слично.

Сви су пак они оптужени, који су, у договору, чекали на Апеловој обали са оружјем у руци да усмрте надвојводу-престолонаследника, били међутим лица, која још нису била навршила двадесету годину живота, те тако по закону нису могла да буду суђена на смрт.

А сви опет старији оптужени били су само помагачи, и као такви по закону за учешће у уморству такођер нису могли да буду суђени на смрт.

Пресудни је суд то одмах осјетио.

Одмах је запазио, за чим ја идем.

И противу такве моје одбране одмах је ударио необичном жестином.

Али умјесто да реагира на то у пресудним разлозима, он ме покушао да спријечи, да своје правно гледиште образложим.

А како то суду није у потпуности могло успјети, јер се суд састојао ипак од људи, који су били правници, ја сам послјије завршеног процеса, по аустријској и угарској влади, за увијек прогнан из Босне и Херцеговине, како је познато "ради непријатељског расположења противу монархије и династије".

Ни првостепени Окружни, ни Врховни суд ту моју одбрану уосталом, на жалост, нису уважили.

Донијели су пресуду, која је у том погледу, по мом правном схватању, почивала на правној заблуди, донијели су пресуду незакониту.

И бар, по мом мишљењу, те три смртне казне, које су извршене по пресуди изреченој поводом тога процеса, проматране, са гледишта закона, са гледишта и оног формалног тадањег Босанско-херцеговачког кривичног законика, остаће у историји правосуђа забиљежене као правно уморство.

То се могло десити само зато, што је и један и други суд стајао под невиђеним духовним притиском онога вријемена, стајао под духовним притиском тадање аустроугарске империје. Та је империја у томе часу тачно, иако можда само подсвјесно, предосјећала, да је за њу дошао час, у коме "to be, or not to be – that is the question".

Предосјећала је, да стоји, ту, пред Хамлетовим питањем: бити или не бити ...

И тако овај суд, у коме су, уосталом, судили и странци, на жалост, није имао снаге, да се уздигне до те висине, да, и у том часу, по томе питању, суди само – по закону.

Исто тако тај суд није имао ни снаге, да спријечи, да ови оптужени буду свакодневно, кад су довођени из својих ћелија на расправу, и опет са расправе у своје ћелије враћани, буду дочекивани од пролазника, па чак и од војника и официра регуларне аустроугарске војске, најразнијим псовкама и погрдама. Да буду чак и гађани блатом. Да буду поплувани, па и бијени. Да су кроз то цијело вријеме, док су се налазили у судском затвору, примали и нездраву, нечисту, па чак и загађену храну. На овај задњи случај ја сам лично наишао.

А исто тако тај суд није имао снаге, да учини са своје стране – иако му је то по закону била дужност – противу тога, да је сва тадања штампа, често управо бјесомучно дражила противу оптужених. Чак је тражила да их одбрана бојкотује. И позивала и по званичној дужности постављене браниоце, да одбрану не преузму, па ма и били за то глобљени.

Нити је суд имао снаге, да објективно проведе расправу. Тако су се на пр. на расправи само у изводу читали многобројни списи, који су били наводно узапћени, када је аустроугарска војска ушла у Лозницу, а из којих је произишло, да је српска војска располагала веома тачним подацима о свим војнички важним односима у Босни и Херцеговини (као што уосталом и свака друга војска располаже о подацима противничке војске). Иако све то није имало никакве везе са овим оптуженима, тиме се, провидно, ишло за тим, да се суд и јавност импресионарају опасношћу шпионаже и велеиздаје по монархију.

Тај терор се на судијама тако снажно одражавао, да се неки нису чак могли уздржати ни од тога, да се не изјасне већ унапријед у разговору или у пријетњи, да ће неки оптужени због велеиздаје бити осуђени на смрт.

Као да се сматрало, тада, ту, у овом процесу, да треба, умјесто начела строге законитости, да се примјени начело Талијона, и да за оне двије несретне жртве атентата већ по извршеној пресуди треба да падну три живота.

Тиме су се жртвама, како знамо, у тамници придружиле у нападном великом броју још и они, који су осуђени по овоме процесу на тешку тамницу, који су још за вријеме Великог рата у разним аустријским и угарским казаматима оставили своје животе.

Моје је дубоко увјерење, да Загребачки стол седморице поред оваквог правног стања, никада не би пресудио на велеиздају.

Истина ни један од оно двадесет и пет оптужених није жалио, да изгуби живот, чак је изгледало, као да сви они од реда своје животе ту пред судом управо хоће да положи – на жртвеник Слободе свог народа.

Само она неизрециво велика, она неизмјерна љубав према своме народу, могла је да учини, те су оптужени знали, на моменте, али само на моменте, одавати, да се оно топло њихово срце, које је тако снажно куцало за Идеју ослобођења, зажељело, да, на животу чекају Ослобођење. Да дочекају долазак ослободилачке војске; да дочекају Ускрснуће. Да дочекају на јави најслађи сан највећих мислилаца нашег народа.

Живо се сјећам, како би ми незаборавни Вељко Чубриловић, кад сам му први пут залазио у затвор, говорио, како су он и његови старији другови у овом процесу погријешили, што су се умијешали у тај атентат, и да је то дјело требало препустити само млађим испод 20 година. Али, чујте, чиме је то образлагао. Зато, рекао је – јер би он више користио народној ствари као војник или усташа са пушком у руци. Увјеравао ме је, да познаје у Босни сваку шуму, сваки путељак, сваку чесму, и причао како би он тако под пушком, са заносом "витлао Швабу по Мајевици" ...

А једном, доцније, када су једног за дотадање годишње доба необично топлог дана прозори расправне дворане били отворени, чули су се издалека, јасно, пуцњи топова – то је било у оно вријеме, отприлике, када су и српске комите биле једном допрле чак до Козје ћуприје, и кад су се по ноћи из Сарајева, на врховима брда, виђали кријесови.

Тога дана кривичнога претреса нећу никада да заборавим.

Немам ријечи да Вам опишем грозничаве погледе њихове упрте тада у ме. "Шта значи ово ..." питали су ме? Синуо им је био тада за час, али само за час, трачак наде, да ће их Ослободилачка војска извести из затвора ...

Разумјећете, дакле, зашто сам изгарао од жеље, да и противу воље својих браћеника, па и противу воље осталих оптужених у овоме процесу, треба да покушам све, како не би пала ни једна смртна пресуда.

Замислите се само за час у ово: "зар нису прије свега и свакога баш ови хероји били завриједили, да на животу дочекају наше Ослобођење ...".

Додуше, ја, тада, нисам могао ни посмислити, да ће за ове осуђенике и тамница бити мучилиште, у коме ће многи од њих убрзо да оставе своје животе, ...

Истина, суд ми није дао да дођем право ни до ријечи. Предсједник судског вијећа ме испрекидао. Пријетио ми је и одузимањем ријечи. Услед тога сам бојећи се да ми иначе неће дати даље да говорим, морао доста тога да изоставим, и да ублажим, да затомим. Како би могао бар у главним потезима, и до краја, па макар и сухим, блиједим, мршавим, безначајним ријечима и мислима своју тезу да изнесем.

Мене, на жалост, није запала срећа, да у овој својој одбрани успијем.

Јер наш је напаћени народ на Олтар Ослобођења морао да допринесе као жртву такођер и ова три скупоцјена живота.

Моја је одбрана завршила потпуним неуспјехом.

И један од мојих браћеника, Вељко Чубриловић, један од најбољих међу овима све до реда најбољима, један од најплеменитијих међу овим, без разлике, најплеменитијима, које сам у животу икада упознао, једна добра, честита, племенита, мека, пожртвована, али херојска душа, какове си ни најбујнија пјесничка машта не може замислити, морао је да пође у смрт.

Он је додуше пошао у смрт храбро, мирно, чак поносно и са радошћу.

Државни ми је тужилац послјије једном приликом признао, да су ови дивови пошли "у смрт као у сватове".

Тако се на пр. Вељко Чубриловић пред вјешалима окренуо према судском вијећу, и добацио му, да је он, Вељко, поносан, јер зна, да умире за велику народну ствар, "а Ви и они, којима Ви служите," добацио је вијећу, које је запањено слушало, "нека стрепе пред народом, чији синови умиру тако мирно као ја ...". Хтио је тада још нешто да каже, али је убрзо, на знак, одред војника ударио свом снагом у бубњеве, како га се даље не би могло чути. На то је Вељко скинуо кравату и огрлицу, и сам си ставио уже око врата ...

...

Вјероваћете ми, да ми је то најтежи бранилачки неуспјех, што сам га икада доживио, и најболнији, што ћу га до смрти у себи носити ...

...

Уз ову главну основицу моје одбране, која је смјерила за покушајем, да се спасу ови толико вриједни, толико племенити, толико красни, толико корисни животи, ја сам уједно настојао изнијети пред суд, колико ми је то суд допустио, околности, чињенице, по којима је суд могао доћи до убјеђења, да ту није било намјере, коју закон тражи, кад је ријеч о злочинству велеиздаје. Међутим, ту сам, како сам већ раније споменуо, наишао на невјероватне тешкоће, баш код самих оптужених. Они нису хтјели ни чути, да на које питање, постављено им од суда, одговоре тако, да им одговорност испадне мања.

А исто тако ни на моја питања ...

Они су сматрали, они су управо осјећали, да су дужни да за своју идеју одговарају, да за своје дјело испаштају.

Они су хтјели, да пред Европом, у овом историјском часу овјековече нашу националну част.

Хтјели су да оличе отпорност наше расе.

Хтјели су да покажу, да су приправни да даду своје животе за слободу.

Као да су мислили, да ће њихови животи допринјети слободи нашег народа ...

Али све су то чинили тако одмјерено, тако достојанствено, да је то било далеко од сваког схватања и жеље за славом.

Сви су у томе били једнаки.

И само у једном су се договорили. У томе, како ће да чувају на расправи националну част.

Вељко ми је једном испричао, како су се одједном изненада, појавили знакови на киблама и шољама за јело, која су сви оптужени, осим неписмених сељака, смјеста разумјели. У вертикалном правцу римски бројеви I до V, а у хоризонталном арапске бројке 1 до 5. Том абецедном шифром споразумијевали су се, куцајући на зидове, а са доњим спратом лупајући ногу о под. Кад сам једном отишао од Вељка Васи, Васо је већ био тим начином обавијештен да се налазим у судском затвору и да му долазим.

Ја сам читао многе приказе о таковима процесима из свих народа и времена. И вјерујте ми, мени бар тако изгледа, да сарајевски примјер може мирно да се успореди са најсветлијим примјерима из свјетске историје. Толико је било јуначко, толико храбро, толико племенито, толико одиста величанствено држање ових, који су ту у Сарајеву тада сједили на оптуженичкој клупи.

За вријеме расправе, онда, ја сам свакога дана изнова остајао укочен, остајао запањен, остајао као изван себе, као избезумљен.

Храброст, јунаштво ових мученика, ових жртава народне ослободилачке Идеје ништа није изостајала, мислим, за држањем наших најхрабријих јунака, који су пали у Великом рату ...

Кад сам видио, да и ту не могу успјети, није ми преостало друго, него да ја покушам бар ту пред судом – по истини – упознати Европу са оптуженицима, као карактерима, као узорном дјецом својих родитеља, као узорним мужевима, као идеалним људима, који су били нужне жртве једне велике, једне снажне, једне племените Идеје. Као људима, који су радили из најчистијих, из најчаснијих и најплеменитијих побуда, као људима, који су сматрали, да друкчије нису могли радити.

Узмимо само Вељка Чубриловића.

Увијек изврстан ђак, он је све испите положио са одликом. Одрекао се по матури даљих наука, само да као учитељ дође што прије до хљеба, па да прехрани осталу браћу и сестре, сирочад без оца и мајке. Био се млад оженио из љубави – како би и могао један Вељко другачије да поступа – и проводио је најидеалнији брак. Ништа није хтио од суда да тражи, осим што ме молио да му исходим од суда дозволу, да свој зимски капут смије препустити своме брату Васи. Њега, да и онако чека смрт, говорио би ми, а осим тога, да је он здравији и отпорнији од Васе, за кога се бојао, да ће се прехладити у оно зим-

ско доба, спавајући на дрвеним даскама, без покривача. А надао се, да ће млади брат ову несрећу моћи преживјети.

Да, и једном ме молио смјешећи се, а у исто су му вријеме текле крупне сузе низ његов румени образ, да му донесем слику његова дјетета, дјевојчице, која је била дошла на свијет три мјесеца прије но што је био ухапшен.

Или на пр. онај незаборавни призор, кад је прије завршетка расправе као посљедњи још једном затражио ријеч Недјељко Чабриновић, и кад му је предсједник судског вијећа, на крају, једва и муком, дао да говори, бојећи се, да шта незгодна по власт опет не каже. Тада, надовезујући на прочитање Поттиорекског свједошког исказа, у коме је овај свједок тврдио, да је аустријски надвојвода кад је, умирући видио, да му је погођена и жена Софија, њој је успио да дошапне ријечи, нека не умре, јер треба да живи ради дјеце, Чабриновић је изјавио: да су они (оптужени) течајем цијеле расправе били третирани као најгори разбојници и зликовци. Међутим, они су сви дјеца поштених сељака и радника који воле свој народ и да су дјело извршили из најчишћег идеализма, ма и уз жртву своје младости, среће и живота. Да је он, Недјељко, могао предвидјети овакве посљедице атентата, тј. свјетски рат и опћи покољ, можда би бомбу, коју је ево бацио на престолонасљеднички пар, био бацио пода се, да га разнесе на хиљаде комада, прије него да проузрокује ову свјетску катастрофу. И нека нико не мисли, да трагедија, које се у своме исказу дотакао Поттиорек, гдје су невина дјеца изгубила родитеље, није све њих дубоко потресла, не изузимајући ту ни Принципа, који тако мирно и ледено сједи ту на суду од почетка расправе.

Послије тога је Недјељко, једва суздржавајући изљев најњежнијих осјећаја, сјео опет на клупу, наслонивши, осјећајем душевног бола, погнуту главу на лакат.

Истина, Принципова дивовска природа, ова надчовјечна снага, није могла ту Чабриновићеву изјаву да прими без просвјета. Принцип је одмах затим устао, те је кратко и одлучно изјавио, да Чабриновић није имао овлаштење, да говори и у његово име, и да према томе за њега оно, што је казао, не важи.

Сувише је био горак калез, што га је туђин нашем народу, и дотада већ, пружао ...

Са тога становишта само треба разумјети Принципа ... Сматрао је унижењем националног поноса, чак и то, да се бездушном туђинском систему открије наша бескрајно добра и мека народна душа.

Онај Принцип, чија је жељезна воља, чији је силни морални утицај својом херојском фигуром, својом сабраношћу, миром и хладноћом, у току цијеле расправе, све оптужене чувао усправне и јаке до краја ...

Мало сам, у животу, упознао људи, којима је био тако дубоко усађен људски осјећај, као овима, који су ту сједили на оптуженичкој клупи.

...

Признајем, да ми и тај дио одбране није успио онако како сам хтио.

Дијелом ми је суд у томе сметао, а дијелом ваљда нисам имао довољно снаге, а можда ни довољно одважности, да све то, што сам хтио да изразим, како би било требало.

Јер то су дјело починили идеалисти у најбољем смислу ријечи. Људи значаја чистог попут кристала, свјетлог попут сунца. Из најчистије побуде. У најплеменитијој намјери.

Революционари најчистије воде. То су дјело починили национални хероји ... Бесмртници ...

...

Ето, тако сам бранио другове Гаврила Принципа, на процесу 1914. године.

Глава XV

ЧУБРИЛОВИЋИ ПОСЛИЈЕ 1914. ГОДИНЕ

Као што се из садржаја свих до сада изложених поглавља види, Чубриловићи су ушли у 1914. годину као једна од бројних грађанских српских породица у Босни и Херцеговини која је била у фази пуног биолошког и духовног расцвјетавања. Дјеца Јове и Савке Чубриловић, поникла на добром коријену својих дједова, прожета снажном патријархалном наслагом и родитељском духовношћу, почела су да се школују и улазе у живот као нова генерација српског грађанског друштва. Оставши рано без родитеља, они ту празнину попуњавају чвршћом везом са дједа Васом Видовићем и међусобним испомагањем старије браће и сестара према млађим нараштајима. Жеља за школовањем одводи их све више од Босанске Градишке и ставља у нове средине и ситуације динамичнијег живљења. За Стаку и Вељка то су гимназијске средине у Панчеву, Београду, Новом Саду и Сомбору, а за Бранка, Виду и Васу то је Тузла и Сарајево. Зато није ни чудо да се под утицајем тих средина формирају ликови који су прожети великом патриотском енергијом, али се почињу полако разликовати по начину њене употребе. Вељко, његова супруга Јованка и сестра Стака су носиоци чисто српске опције националног ослобођења, док су млађа браћа Бранко и Васо, под утицајем других средина, прешли на југословенску линију.

Са становишта Аустроугарске обе линије су биле антидржавне. Отуда и санкције према свакој духовној и друштвеној дјелатности Срба без обзира да ли је она српска или пројугословенска. Управо, те санкције и довеле су под вјешала најстаријег брата Вељка који је био синтеза и оличење свега онога позитивног што је могао да изњедри српски народ у Босни и Херцеговини у то вријеме. Његова прерана смрт нема надокнаду. Раме уз раме са Вељком стоји његова супруга Јованка и сестра Стака које, свака на свој начин, представљају вансеријске ликове Српкиња и у породичном и у јавном животу. Иза њих ходе два млађа брата – Бранко и Васо, који преко Тузланске гимназије и њених професора, прихватају идеју југословенства и са њоме ступају: Васо у Сарајевски атентат, а Бранко у Бањалучки велеиздајнички процес. Седамнаестогодишњи Васо је један од најмлађих актив-

них сарајевских атентатора, који иако није имао храбрости да баца бомбу или употреби пиштољ на Фрању Фердинанда, добија за казну робију од 16 година. За разлику од Васе, Бранко је непосредан, отворен, упоран, спреман на велика одрицања зарад општих ствари. Његов радиус кретања као омладинског и студентског масовика је јако велики (Тузла и њена околина, Србија, Беч, Грац, Загреб, Бањалука) и свугдје гдје долази и борави, оставља снажне трагове политичког дјеловања. Поље његовог рада је, углавном Соколство и тајне ђачке и студентске организације. Због рада у тим организацијама добио је 14 година тешке тамнице. Једини брат који је растао и остао подаље од политике био је Милорад. Рат га је затекао на раду у Аустрији, а затим је био мобилисан у војску. На Галицијском фронту тешко је рањен и вјероватно да је та околност увелико утицала да је преживио рат.

У новоствореној држави Срба, Хрвата и Словенаца, Бранко и Васо имају иза себе велики лични и породични патриотски капитал. Оба су били за Југославију и она је постала историјска чињеница. Први њихов идеал био је остварен. Али, даљи процес изградње нове државе није текао по калупу како су то они замишљали. Избили су у први план бројни утицајни људи који су у току рата били у дубокој позадини. И неки потези краља Александра око уређења нове државе и третмана Босне и Херцеговине у тој држави нису им се свиђали. Лијек свом незадовољству нашли су у Савезу земљорадника – односно Земљорадничкој странци, којој су трајно припадали. Сви успјеси и неуспјеси те странке били су и њихова лична судбина.

Након завршетка рата Бранко се окренуо својој медицини и окончао је студије у Прагу, у коме је уочи рата стекла диплому доктора и његова сестра Стака. Пошто је и он постао доктор вратио се поносито у своју Босанску крајину и запослио у Бањалуци. Оженио се љепушастом и начитаном дјевојком Паулом из познате бањалучке јеврејске породице Кабиљо. Добили су и сина Велимира-Цицу, који је послје Другог свјетског рата дипломирао хемију на Београдском универзитету, а сада живи и ради у Америци заједно са својим школским другом и бизнисменом Миланом Панићем. Жена му је Американка и има сина Бранка-Рендиа и кћерку Марису, који не знају српски. У току 1996. године Велимир се налазио у Београду и водио послове СН Галеника. Присуствовао је и промоцији књиге свог стрица Васе Чубриловића – Босански устанак 1875-1878, која је обављена 21. новембра 1996. у Српској академији наука и уметности.

Дјелатност Бранка Чубриловића у Бањалуци није остала само у болничком кругу, већ се пренијела на шире просторе и није била само медицинска већ и политичка. За Бранка се може казати да је био један од родоначелника стварања Српске земљорадничке странке у Босанској крајини. Са листе те странке био је и посланик и два пута министар пољопривреде – у влади Цветковић-Мачек до потписивања Тројног пакта 25. марта 1941. и у влади Душана Симовића са којим је и отишао у емиграцију. Током рата дјелатност Бранка Чубриловића је била везана поглавито за Америку и везе Краљевске југословенске владе са том земљом.

*Бранко Чубриловић -
народни посланик*

*Бранко Чубриловић као
резервни официр*

У склопу стварања и дјеловања владе Тито-Шубашић, Бранко се вратио у земљу, јер је био један од посланика из посљедњег скупштинског сазива, кога су прихватили Тито и комунисти. Било је чак и комбинација да Бранко Чубриловић буде предсједник те Југословенске владе. Да је до тога дошло онда би Срби и други народи у Југославији чули слиједећи предсједников пледоаје, кога је Бранко већ био написао:

"У данашњем светлу великих збивања, која иду новим правцима на сваком пољу, потребно је више но икада пре, да се стварности гледа право у очи и да се према томе и ради. Као што нам је најбоље показала ова земља, Британија, свака промена је данас природан процес развоја према нечем бољем, према праведнијем животу, правом демократском политичком уређењу и социјалном и економском напретку и правичности за цео народ као и за сваког појединца. То је циљ овога рата, а његова борба оружјем је само средство. За остварење тога циља неће, дакле, бити довољна само победа на бојном пољу. Остаће још много посла да се обави, да бисмо могли казати да смо заиста добили и мир. То можемо постићи само ако омогућимо народу праву демократију, дакле, пуну слободу, затим ако обезбедимо народ од беде и свих социјалних неправда.

Ови задаци неће се лако, и одмах, решити ни у једној земљи, па тако ни у нашој. Али они се морају решити. И зато је у првом реду потребно да сваки члан ма које заједнице заборави на све оно из прошлости, што је у ствари и довело цео свет до данашњих страдања. На догађајима из прошлости не можемо стварати нови свет. То би био само наставак, и рђав наставак, једног зла против којег се боримо стварајући нови свет.

Стварности, дакле треба погледати у очи и констатовати: у целом свету постоји тежња за већим заједницама. Разлози томе су у првome реду социјални и економски, јер се од политике не може живети. Код нас за заједницу постоје и много дубљи разлози, него што су само социјални и економски. То је познато. Довољно је истаћи, да када Срби, Хрвати и Словенци не би сачињавали ону природну заједницу, коју им је Бог дао, морала би се створити друга заједница од које би имали само штету сви делови народа у Југославији. Овај моменат довољно јасно нама казује, који је императив акције сваког члана наше заједнице.

На жалост, неки од нас у емиграцији заборавили су да воде у првome реду рачуна о тој стварности. Неки од нас нису успели да забораве на прошлост. У овим новим временима, која траже нове људе, или бар људе са новим, савременим погледима, – неки од нас овде застали су тамо, где су били пре добрих неколико година. Стварност у свету, као и у нашој земљи, добро је одмакла од њих. Ви сте то сами најбоље осетили. Док сте ви тамо пречистили многе појмове, изградили савремена схватања и указали на правац пута, многи од нас овде нису то учинили ни осетили. Неки наши људи у емиграцији остали су на гледиштима партијским и племенским, иако тамо међу вама – као и у целом свету – партије еволуирају и попримају нова обележја, иако се свугде иде за тим, да послератне и заједнице буду што веће.

Овако стање довело је до правог мртвила међу нама. Многе кризе, које су у првome реду последица старих схватања, биле су једини знак живота у томе мртвилу. Сувишно је истицати да се таквим путем више није могло, и није смело, да иде.

Због свега тога, по највишем савету и наређењу Њ.В. Краља, примио сам данас дужност председника ЈУГОСЛОВЕНСКЕ владе. Желим нарочито да нагласим, да на овај положај не долазим као племенски или партијски човек, већ само као чиновник ЈУГОСЛАВИЈЕ.

Програм моје владе је следећи:

1) Да се учини све потребно за економску обнову земље и добијање прве помоћи за ЦЕО НАРОД, што сам као министар за обнову земље био у Америци начелно све решио. Сада остаје само, да се израде детаљни планови за остварење свега тога при доласку у земљу;

2) Да се обједини на потпуно демократској правној основици народна оружана сила у земљи и ван ње. Моја влада, као и цео савезнички свет, одаје пуно признање свим народним борцима, без обзира под чијом се они командом боре. Главно је да се боре против непријатеља Југославије и за Краља и демократску заједницу свих Срба, Хрвата и Словенаца;

3) Да се на пољу обавештавања светске јавности ради на томе, да она буде правилно упозната са свим вашим патњама и херојским делима и да ви budete обавештени о свему што се тиче наше земље и ЦЕЛОГ нашег народа;

4) Да одржава најприсније односе са свим савезничким земљама, а у првome реду са Великом Британијом, Америком и Совјетском Русијом. Ове три велике силе, које су свака на свој начин подједнако заслужне за су-

трашње ослобођење света од тираније, задужиле су за увек и нашу земљу. Према томе, основица наше спољне политике мора да буду најбољи односи и са Лондоном и са Москвом и са Вашингтоном. Сви су они наши велики пријатељи, који хоће Југославију, демократску и социјално уређену државу Срба, Хрвата и Словенаца, у којој ће народна воља да решава по свим питањима. Одржавање најбољих односа са све три поменуте велике силе представља велику дужност свакога члана Уједињених народа, јер ће се једино тако моћи олакшати велики задаци који се у сутрашњем уређењу међународних односа постављају пред поменуте три велике силе.

По горе изнетом нашем програму види се, да многи досадашњи министарски ресори нису више потребни. Зато је решено да се образују само следећа министарства:

Према томе ограничен је број чланова владе у коју су ушли "радници Југославије", људи који ће радити за цео народ и за остварење нових, истакнутих, начела. Функције у томе раду подељене су на исти број српских, хрватских и словеначких министара. При томе се водило рачуна само о њиховој стручној способности и избегавало се свако партијско обележје. Јер, данас су потребни радници за заједницу, који су се морали изабрати из малог броја наших људи овде, пошто се немају у иностранству данашњи прави представници народних већина.

Што се тиче будућности, желим нарочито нагласити следеће:

По изричитом наређењу Њ. В. Краља, функција моје владе престаће по доласку у земљу, и то што пре буде могућно, то јест, када се истакнути представници Срба, Хрвата и Словенаца – који су тамо у земљи-састану, да би образовали привремено тело у циљу спровођења потпуно демократских избора на којима ће народ имати да одлучи о будућем уређењу Југославије.

По свему можете закључити, да је моја влада само провизорна и да је њен циљ да створи основице за обнову потпуно демократске, економски напредне и социјално правичне Југославије, о чијој ће унутрашњој форми одлучити без икаквог надгласавања већина Срба, већина Хрвата и већина Словенаца.

С вером у наш народни инстинкт, с вером у победу праве демократије у нашој земљи и у нову заједницу браће Срба, Хрвата и Словенаца, – ступам данас на посао са једним геслом: **ЗА КРАЉА И НАРОДНУ ДЕМОКРАТСКУ ЗАЈЕДНИЦУ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА.**¹

Како цитирани документ није постао историја, него само остао за историју, јер се Винстон Черчил није сложио да Србин дође за председника владе, Бранку је једино преостало да се врати у земљу у другој улози која му је додијелена. Чим је дошао у Београд посјетио је своју снаху Јованку Чубриловић и на њено питање – "Шта се то дешава са Југославијом и како то

¹ Архив САНУ - Збирка Бранка Чубриловића, 14449/1-V

да су комунисти узели власт са одобрењем Запада?", одговорио је: "То је једини начин да опстане Југославија, а ја прихватам Југославију, јер су у њој сви Срби у једној држави". Ову реченицу коју је Бранко изговорио не случајно пред својом много цијењеном снахом, слушао сам много пута и од његовог брата Васе Чубриловића. Они су просто били опсједнути тим моделом живљења Срба са другим југословенским народима. Зарад те идеје били су спремни и на уступке у областима у којима се ти уступци нису смјели правити.

По повратку у Југославију Бранко је приступио Народноослободилачком фронту на чијој је листи биран за народног посланика Босне и Херцеговине. Био је једно вријеме и у Президијуму Народне скупштине Босне и Херцеговине. Али сва та његова дјелатност у новој – Титовој Југославији није била оно што је Бранко раније радио и значио у Краљевини Југославије. Овдје се радило о новој партијској држави у којој је све било под контролом комуниста и полиције. Бранко је уграђен у апарат нове државе из чисто међународних разлога, али се свугдје настојало и радило да му утицај у народу буде што мањи. И сам је то увидио па се рано повукао у пензију. Када је престао да се бави политиком, упућен је за управника бањског лијечилишта Теслић, а затим се као пензионер преселио у Београд и бавио публицистиком. Још између два рата Бранко је имао афинитет према писању. Тако је још 1936. писао у бањалучком часопису "Развитак" (3/1936, стр. 69-72), о Васи Пелагићу, а затим се враћао на исту тему 1950. ("О раду Васе Пелагића 1866-1868", "Село", 30. април 1950, стр. 805). Да му је Пелагић био омиљена тема види се и по томе што му се поново враћа 1962. године ("Дело Васе Пелагића у Бањалучкој Богословији" – "Путеви" 8/1962, стр. 419-424).

Најзначајнији Бранков писани рад свакако су – "Записи из туђине", објављени 1946. године у Државној штампарији у Сарајеву у којима је аутор дао на 252 стране вјеран приказ дјеловања Југословенске владе у избјеглиштву. Затим слиједи његова монографија: "Петар Кочић и његово дјело". Све до смрти 1962. године, Бранко је био сарадник и уредник разних листова и часописа: "Технички покрет", "Село" и др. Али, главна Бранкова преокупација је била и остала истраживање села и сељаштва. Међу његовом заоставштином остављеном Архиву Српске академије наука и уметности, налази се пет пописника (Бр. 14449/I-V) са преко 1.100 предмета, који садрже, између осталог, и неколико необјављених Бранкових студија о селу и сељаштву. Једна од њих носи наслов: "Ново сељаштво – материјал и рукопис", 469 страна, друга: "Политички покрети сељаштва у Старој Југославији", 341 страна, трећа: "Политички покрети сељаштва у Босни и Херцеговини 1918-1941.", 211 страна.

Није случајно да је ова велика грађа о сељаштву остала необјављена све до наших дана, јер начин на који је Бранко то писао није могао да пробије баријеру историје под надзором.

Зашто се за ову грађу није заинтересовао нешто више млађи Бранков брат Васо, јер је и сам припадао истој странци и уз то био професионални историчар, остаје тек да се испита.

Из Зеничког затвора Васо Чубриловић је, са преживјелим друговима (Цвјетком Поповићем, Ивом Крањчевићем, Цвијаном Стјепановићем), изашао 4. новембра 1918. године и одмах се ставио на располагање Српској војсци, коју је и сам свечано дочекао у Сарајеву. Неко вријеме је, заједно са Цвјетком Поповићем, пружао услуге Команди српске војске око разоружавања преосталих аустроугарских јединица које су стизале у Сарајево, јер су обојица знали њемачки, а затим је отпутовао на виђење код своје сестре Лепе у Босанску Дубицу.

По новом повратку у Сарајево Васо Чубриловић је приступио полагању велике матуре. Након што је утврђено да је свршио гимназијске науке од I-VI разреда Велике гимназије у Тузли у времену од 1908/9 до 1913/14. године, то је по наредби Народне владе за Босну и Херцеговину, 3. децембра 1918. године, бр. 261.900/18, Васо започео полагање "испита зрелости" у Великој гимназији у Сарајеву и то на дан 7. фебруара 1918. године. "На темељу тога испита проглашен је једногласно зрелим за похађање високе школе".

Исте 1919. године, Чубриловић је искористио стечено право "зрелости" и уписао се на Филозофски факултет у Загребу – група историја. Након отслушаног I и II семестра у Загребу, прешао је на Филозофски факултет у Београд, гдје је слушао предавања од III-VII семестра и то под:

- А. Општу историју и
- Б. Историју Срба и Византије и под
- В. Географију.

Међу професорима који су му предавали били су: Владимир Ђоровић, Станоје Станојевић, Васиљ Поповић, Виктор Новак, а Чубриловић је нарочито волио да слуша предавања и присуствује вјежбама које је држао из географије већ тада чувени научник Јован Цвијић. Код њега је радио и један од семинарских радова на бази књиге Константина Јиречека "Дубровник у трговачкој историји средњег вијека". О томе Чубриловић пише: "Код нас историчара био је случај да се семинарски рад напише и чита. Ја сам свој рад написао и предао Цвијићу. Али кад је дошло вријеме да га читам, он ме је прекинуо и рекао: "Говори напамет. Не да читаш. Лако је преписати и читати, али треба показати шта сам можеш усмено да кажеш".² Затворио сам рукопис и кратко изложио своје мишљење о књизи Константина Јиречека."

"Током семинарског рада код Цвијића је био установљен следећи ред: студенти су седели у слушаоници у клупама, а наставници на столицама поред зида. Сам Цвијић седео је у првој клупи са једном свештицом пред собом у којој је правило белешке. У дискусији су најпре учествовали студенти,

² Јован Цвијић, *Сабрана дела, књ. 1, Београд, 1987, с. 40.*

затим наставници и на крају је давао мишљење сам Цвијић. Мом семинарском раду ставио је озбиљну примедбу да нисам узео у обзир географски фактор, пре свега правце и путеве којима се роба кретала. Имао је право. У свом семинарском раду показао сам да сам, пре свега историчар. Он је то осетио и није се више трудио да ме привуче на студије својих наука."³

Васо Чубриловић као студент

Прије него што ће дипломирати Чубриловић се из неких до сада недовољно утврђених разлога пријавио да буде намјесни учитељ у Митровици. Декретом бр. 12.596 од 1. априла 1922. године постављен је за учитеља у Краљевској реалној гимназији у Митровици са платом од 1800 ди-

³ Исто.

нара. Наступио је на службу 26. априла положивши претходно следећу заклетву:

"Заклетва,

Ја Васо Чубриловић заклињем се свемогућим Богом, да ћу владајућем краљу Александру I вјеран бити, да ћу се савјесно придржавати устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и да ћу дужност своју по законима и законским наредбама предпостављених ми области тачно и савјесно отправљати.

У Митровици, 26. априла
1922. Васо Чубриловић,
намјесни учитељ."

Приликом ступања на службу Чубриловић је својеручно написао да говори српско-хрватски, њемачки, чешки и да разумије француски. У документима гимназије је забиљежено да је Чубриловић у моменту ступања на дужност био ослобођен војне обавезе, пошто је посједовао увјерење Врбаске дивизијске области бр. 482 од 18. марта 1922. којим је проглашен стално неспособним због "мане срца".

Из школског Дневника гимназије у Митровици за 1921/22. годину се види да је Чубриловић предавао: повијест, краснопис и земљопис.⁴

Отписом бр. 21264 од 22. јуна 1922. године прихваћена је његова оставка на дужност и обустављена су му берива закључно са 30. јуном исте године.

Своје студије у Београду Чубриловић је заокружио полагањем дипломског испита и то:

– Писмени испит из Опште историје са темом: уједињење Италије и Немачке са оцјеном 10;

– Писмени испит из историје Срба и Византије са темом: Како је и зашто дошло до Првог српског устанка, са оцјеном 7;

– На усменом испиту из Опште историје добио је оцјену 10;

– На усменом испиту из Историје Срба и Византије добио је оцјену 10; и

– На усменом испиту из Географије добио је оцјену 8.

Како је укупна оцјена усменог испита износила 28 поена, испитна комисија је констатовала "да је кандидат испит положио".⁵

По дипломирању Чубриловић се определио да ради као суплент на Великој гимназији у Сарајеву. Из одговора на његову молбу Покрајинске управе (Одељење за просвјету) од августа 1922, се види да је он у начелу примљен на дужност и замољен да пошаље пуну документацију: крсни (родни) лист, домовницу, свједоцбе о студијама и положеним испитима, потврду о регулисању војне обавезе и потврду о претходном кретању у служби.

⁴ Вид. Радмило Прица: Гимназија у Сремској Митровици од 1838-1958, Митровица, 1959.

⁵ Уверење о дипломирању у поседу аутора.

Закљетица

Ја, Владо Цуцуровић заклетвеним се својом
вољом, да ћу владајућем краљу Александру
Ђеђановићу, да ћу се савјесно придржавати
заједничке Краљевине Срба, Хрватима
и да ћу државну своју по законима и законима
наредбом трећег представника ми објавити
и савјесно извршавати.

У Милеровцу, 26 априла 1922.

Владо Цуцуровић
Заклетвени крмет

Свједоци:

Др Матеја Кривошанић
Др проф. Јездубић

Потврђујем, да је напу: уписан Цуцуровић
Владо положио данас шесту крмету у своје руке у
присутности професора Кривошанића Матеје и
Смиловића Стевана. -

У Милеровцу, дне 26. априла 1922. -

Змајковић
Др. Рад. Властелин

Чист нема вашију.

Команда Неб. чета Јрб. див. области
(пуковска, окружна, чета, баталјон, пук)

Редни број 699 гл.ч.оп.
(регистра јединичног списка,
рекрутног списка, прозивнина)

У В Е Р Е Њ Е

Васо Чубриловић, из Бос. Градичке среза Бос. Градичке. округа В.
Дуке. Оглашен је супер ревизионом комисијом Врбаске дивизионе области за
стално неспособног по члану 4 тачке 58 Уредбе о ослобођењу обвезника од
службе у нагодној војсци, с тога што је "мана орца" и отпушта се на оском
решења команданта Врбаске дивизионе области од 18/3. 1922 ЛБр. 482.

Подлежи плаћању војнице од платња ове год.

Бр.
Неборачка Чета

Командир, мајор
Саво Лапшина

Бр. 723.

18. Марата 1922 год.

Б А Ђ А Д У К А

Војска Југославије
1684

13 - III - 1932 год.

У

Галмић
Лапшина

За је и време врати у војску
Лапшина
Лапшина

Уверење о неспособности за служење у војсци

Након што је документација пристигла, младом Чубриловићу је издато рјешење о постављењу за професора историје "с платом од 1800 динара и нормираним додацима на скупоћу".⁶

Дакле, са почетком школске 1922/23 године, Чубриловић је постао грађанин Сарајева и суплент на Великој гимназији у том граду. Из тога времена потиче и прва заједничка фотографија дјеце Јове Чубриловића након завршетка Првог свјетског рата.

На слици: с лијева на десно: др. Васо Чубриловић, др. Кайица Радулашки, др. Сјака Боковић, др. Бранко Чубриловић, Вида Којривица, Лепа Мишраковић и Милорад Чубриловић.

У истој школи, у којој је добио запослење млади Васо, радила је и Радунка Анђелковић, професор српског језика и кћерка свештеника Јевте Анђелковића из Крушевца, са којом се Васо Чубриловић оженио 8. марта 1926. Вјенчали су се у цркви Св. Михаила и Гаврила у Сарајеву уз присуство попа Мирка Максимовића и кумова Милоша Тупањанина и Шпире Солда.⁷

У моменту вјенчања Радунка је имала 32, а Васо 29 година. Након седам мјесеци брака, родио им се (20. октобра 1926.) син Милош који је то име добио према њиховом вјенчаном куму Милошу Тупањанину, индустријалцу.⁸

⁶ Вид. *Обавјести Покрајинске управе за БиХ о пријему у службу бр. 7800/1922 и Рјешење о висини плаће бр. 3343 од 24. фебруара 1924 - Документи у посједу аутора.*

⁷ *Парохија Дабробосанска - Извод вјенчаних код источно-православне цркве, Прошитопрезвитаериј сарајевски бр. 116 од 8. III 1926.*

⁸ Вид. *Извод рођених код Источно-православне српске цркве у Сарајеву, бр. Прошитокола 58/1926.*

УНИВЕРЗИТЕТ

Филозофски Факултет

Број 1921

29. јуна 1922

У В Е Р Е Њ Е

Кандидат Гооп. Васо Чубриловић

Група предмета XV.

- A Општа историја
- " Историја Срба и Византије
- B Географија

Писмени испит из опште историје полагао је јуна 1922

Тема: Уједињене Италије и Немачке

Оцена девет (9)

Писмени испит из историје Срба и Византије полагао је: септембра 1922

Тема: Како је и зашто дошло до првог срп. устанка

Оцена: седам (7)

На усменом испиту добио оцено:

из опште историје десет (10)

из историје Срба и Византије десет(10)

из Географије осам (8) марта 1921

Укупна оцена усменог испита 28

Према томе комисија констатује да је кандидат испит положио

Декан
Филозофског факултета
ПОД ПИСМОМ ПОШТАМ

М.П.

Ректор,
ПОД ПИСМОМ ПОШТАМ

Мушка Учитељска Школа

Кралевине Југославије

Београд

13-III-1932 год.

у Београду

Да је оцено безам одговорачу оверено

Директор

[Handwritten signature]

Диплома

Епархија: Дабро босанска

Протопрезвитерат: сарајевски

На основу чл.128.
цивиличног закона,
просто од таксене
марке

Издаје се ради породичних података.-

ИЗВОД

М.П. РОЂЕНИХ КОД ИСТОЧНО-ПРАВОСЛАВНЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ

храма ./ У Сарајеву у Држ. болници књиге: I страна протокола:

94 Број протокола: 58

1 година:	1926./ хиљади деветото двадесет шеста: /
2 ^{ро-} ^{на} ~~не-~~ месец и дан:	7. 20. октобра
3 мјесто:	Државна болница
4 је ли живо рођено:	живо
5 година, мјесец и дан: крштења и миропомаз.	1926. год. 14. 27. октобра
6 мјести и храм цркве:	Државна болница
7 Мушко или женско:	мушко
8 Име:	Милош
9 Вјероисповијед:	Срп. прав.
10 Је ли законито:	Законито
11 име оца и презиме, вјере- исповијед и занимање:	Васо Чубриловић, срп. прав. професор
12 име, презиме и вјероиспови- јед матере	Радушка Р. Анђелковић, срп. прав.
13 Котар:	Бос.
14 Општина:	Градишка
15 Мјесто станова. и кућни бр:	Сарајево-Немањина 64.
16 име, презиме и занимања куца	Др. Милош Тупањалини, индустријалац
17 пребивање:	Сарајево
18 Име и презиме свештеникако- ји је извршио тајне:	Милан А. Божић
19 Примједба:	

Да је овај извод из протокола рођених овојему оригиналу у свем
веран, засведочујем својеручним потписом и црквеним печатом.

Дано у Сарајеву, 14, 27. окт. 1926

М.П. Милан А Божић,
свештеник

видео
Инспектор ГЛАВНЕ КОНТРОЛЕ
в.д. шефа месне контроле
1204 потписо нечитан

13-III-2

Ла Милош Тупањалини
индустријалац

Васо Чубриловић, Иво Крањчевић и Џејетко Појовић првих година после рата.

Женидба и добитак сина подстакли су Васу Чубриловића да се у наредној 1927. години оријентише на полагање државног испита за професора средњих школа. За полагање Чубриловић је пријавио: Општу и народну историју као главни предмет и Географију као споредни предмет. Испит је обављен у Београду од 13-16. априла 1927. године, и то тако што је Чубриловић за домаћи састав обрадио тему: Увод у историју Босанског устанка 1875-1878. (његови узроци), а затим је за писмени испит имао: Хусеин-бег Градашчевић и његов покрет у Посавини 1830. године. Усмени дио испита полагао је 15. априла, а затим је 16. априла одржао предавање у V разреду Реалке гимназије у Београду на тему – Помпеј. Историју као главни предмет полагао је пред професорима Владимиром Ђоровићем и Васиљем Поповићем. На крају свега: "Испитни одбор је одлучио да је кандидат господин Чубриловић положио професорски испит једногласно, одликујући се у свим деловима."⁹

Успјешно полагање државног испита условило је и превођење Васе Чубриловића, до тада суплента Прве гимназије у Сарајеву "из привремене у сталну службу", а то му је омогућило и ново категорисање као професора и по свој прилици битно утицало на стални прелазак из Сарајева у Београд. Јер, одлуком Министра просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца бр. 26157 од 27. августа 1927. године, а на основу члана 7. Закона о чиновницима и осталим државним службеницима грађанског реда, Васо Чубриловић је премјештен са дужности професора Прве мушке гимназије у Сарајеву на дужност професора Четврте мушке гимназије у Београду и то са положајном платом од 4200 динара годишње и станарином по закону.¹⁰ Ова плата је нар-

⁹ Вид. Диплому о државном испитиу бр. 11295/27 од 20. јуна 1927.

¹⁰ Вид. Уверење о премештају С.Н. бр. 26157 од 3. IX 1927. - Одељење за средњу наставау.

едне 1928. године повећана на 5520 динара, што се види из уверења Министарства просвете бр. 13050 од 1. маја 1928.

Најзначајнији догађај у животу Васе Чубриловића у 1929. био је у томе што је те године одбранио докторат на тему – Босански устанак 1875-1878. Наиме, на основу реферата проф. др Станоја Станојевића, проф. др Владимира Ђоровића и проф. др Виктора Новака, тада редовних професора Универзитета у Београду, види се да је у седници Савета Филозофског факултета од 27. јуна 1929. године примљена и позитивно оцењена горе наведена теза и да је г. Чубриловић полагао и положио усмени део докторског испита 30. јуна 1929. године."

"Господин Чубриловић је оцењен на докторској тези као и на усменом испиту са оценом 9".¹¹

Стицање докторске титуле омогућило је Чубриловићу да у 1929. години буде примљен за асистента на Филозофском факултету у Београду у ком звању је остао до 1934. године.

Указом краља Александра I, а на предлог министра просвете, Чубриловић је од 1. октобра 1934. године произведен за доцента на Филозофском факултету Универзитета у Београду и то за Општу историју (старог, средњег века са помоћним историјским наукама, и новог века) са правима чиновника V положајне групе.¹²

Након пријема указа положио је следећу:

"Заклетву

Ја др Васо Чубриловић, заклињем се јединим Богом, да ћу владајућем краљу Петру II и отаџбини бити веран, да ћу се у раду придржавати земаљских закона и да ћу дужност своју савесно вршити. Тако ми Бог помогао."

На предлог министра просвете, а на основу Закона о чиновницима, Закона о универзитетима и Закона о укидању, измени и допуни законских прописа који се односе на врховну државну управу, Васо Чубриловић је новим указом краља Петра II од 27. новембра 1939. године произведен у ванредног професора при катедри Опште историје, са правима чиновника IV положајне групе првог степена.¹³

Са звањем ванредног професора и дужностима и правима које су из тога звања произлазиле, Чубриловић је дочекао априлски рат и окупацију земље. Као члан Земаљске одбране Југословенске краљевске владе повлачио се заједно с том владом према Црној Гори. Јуна 1941. пронашла га је у Рисну и ухапсила њемачка полиција и преко Дубровника спровела за Београд. Што у истражном затвору Гестапоа, што у Бањичком логору остао је до 23. децембра 1942. године. Од 8. марта 1943. до 26. јуна 1945. био је ван службе – пензионисан.

¹¹ Вид. Уверење Декана Филозофског факултета, бр. 2259/29 од 5.

¹² Указ краља Александра I, бр. 34.835 од 1. октобра 1934.

¹³ Решење Министарства просвете о именовању Васе Чубриловића за ванредног професора, бр. 44.180/39.

универзитет у Београду
Филозофског Факултета

Бр. 2259.
4. јуна. 1929. г.

На захтев г. Васе Чубриловића,
Деканат Филозофског Факултета
издаје му ово:

У В Е Р Е Њ Е

Да је теза г. Васе Чубриловића под на-
звом: Босански Устанак 1875 - 1878 године, на
нову реферата г.г. Др. Ст. Станојевића Др. Ви-
мира Ђоровића и Др. Виктора Нивака, редовних
фесора Универзитета, прихваћена у седници Савез-
Филозофског Факултета од 27. јуна 1929. године
и да је г. Чубриловић полагао и положио успешно
део докторског испита 30. јуна 1929. године.

Г. Чубриловић је оцењен на докторској
тези као и на редовном испиту са оценом
д е в е т /9/.

Уверење му се издаје на личну употребу
по наплати прописне таксе.

Декан
Филозофског Факултета,

М. Поповић

Мултина Милевојева Милова М. П.

1204

19 - 11 - 1932 год.

*Савезни
Филозофски*

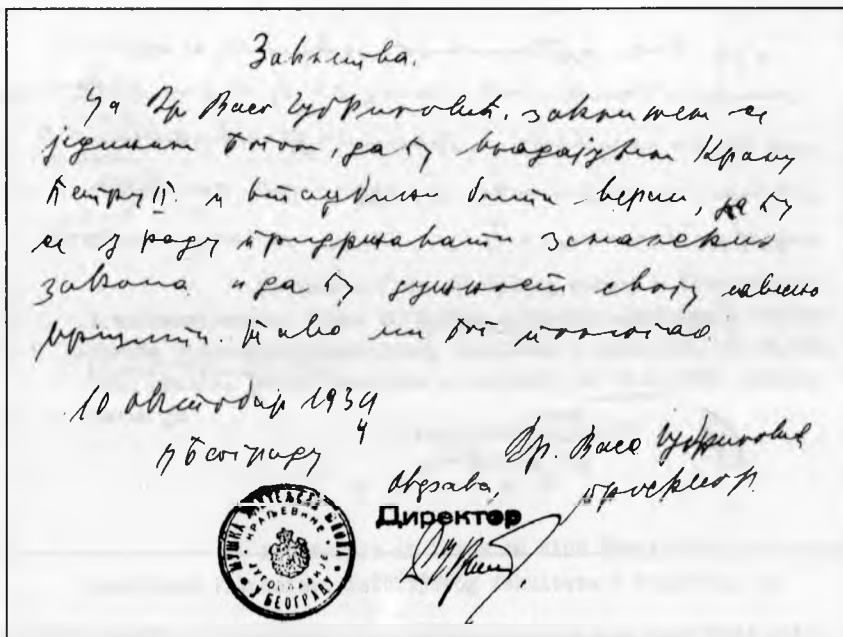
Да је теза Васе Чубриловића

Овдања,
Директор

27 јуна

Уверење о докторату

Заклетва

По ослобођењу земље Чубриловић је враћен на посао заједно са професорима Милошем Ђурићем, Михаилом Динићем, Симом Милојевићем, Георгијем Острогорским, Душаном Недељковићем и Бајом Бајићем. Решење о враћању потписала је Митра Митровић-Билас, тада министар просвете Србије.

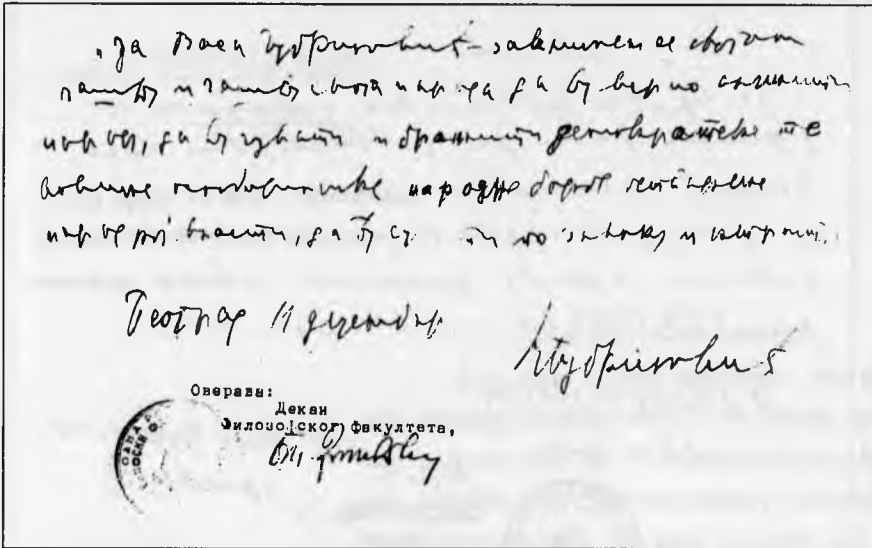
У новој Федеративној Народној Републици Југославији услиједила је и нова:

"Заклетва

Ја Васо Чубриловић, заклињем се својом чашћу и чашћу свога народа да ћу верно служити народу, да ћу чувати и бранити демократске тековине ослободилачке народне борбе остварене у народној власти, да ћу судити по закону и непристрасно."¹⁴

На основу избора у Савету Филозофског факултета и сагласности Универзитетског Савета, на седници од 15. јуна 1946. године, достављеном Министарству просвете под бр. 1880 од 17. јуна 1946. а по сагласности Председништва бр. 11.566 од 24. јуна 1946, Министарство просвете НР Србије одлучило је да се др Васо Чубриловић ванредни професор Универзитета, постави за редовног професора Филозофског факултета у Београду, а за наставни предмет – Народна историја новог века.

¹⁴ Заклетва са потписом и печатом декана Филозофског факултета у Београду од 11. децембра 1945.

Заклепца

Од 1957. био је и хонорарни редовни професор на Филозофском факултету у Новом Саду.

Од 12. јануара 1960. до 1. јуна 1966. године Чубриловић је вршио дужност и управника Одељења за историју на Филозофском факултету у Београду.

Понијет таласом ослободилачке еуфорије, Чубриловић се после ослобођења земље нашао у Главном одбору Јединственог народноослободилачког фронта Србије (ЈНОФ) и у Привременој народној скупштини Демократске Федеративне Југославије, заједно са Јашом Продановићем, Драгољубом Јовановићем, Ружом Прибићевић, Милошем Московљевићем, Недељком Дивцем и још неким предратним грађанским политичарима. Марта 1945. ушао је и у Титову привремену владу ДФЈ, а након проглашења Републике у владу ФНРЈ. Обавештавајући Москву о саставу југословенске владе, Тито и Кардељ оквалификовали су Чубриловића као досљедног словенофила и љубитеља Русије. У апарату власти Јосипа Броза Чубриловић се задржао на разним министарским положајима до 9. априла 1951.¹⁵

Највише непосредне користи од Чубриловићевог министровања у влади Јосипа Броза Тита, имао је његов друг и пријатељ Цвјетко Поповић, са којим је Васо учествовао најближе у Сарајевском атентату 1914. године, а затим су били заједно на робији, на студијама и касније кроз цио живот. Стицај околности је учинио да се Цвјетко Поповић након ослобођења Београда, октобра 1944. године, нашао у Удбином затвору и пријетила је опасност да

¹⁵ Бранко Пејчиновић, Јавни и политички рад Васе Чубриловића, Зборник Мајице српске за историју, Нови Сад, 42/1990, стр. 185.

НАРОДНА РЕПУБЛИКА

УНУМА И Р С Б И

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

Филозофско-историјско-ист.

На основу члана 61 Општег закона о факултетима
и универзитетима, члана 22 Закона о високом образовању и одлуке
Управе Филозофско-историјског факултета у Београду, од 28.XII.
1962 године, Савет факултета на седници од 12.I.1963. године,
донео је

О Д Л У К У

POTVRDJUJE SE IZBOR DR VASE ČUBRILoviĆA, redovnog
profesora Филозофско-историјског факултета у Београду, за

UPRAVNIKA ODELJENJA ZA ISTORIJU

na istom Факултету.

Ovu odluku dostaviti Dekanu факултета ради
исвршења и именовања.

U Београду, 12.I.1963. године.

DEKAN
FILOZOFSKO-ISTORIJSKOG FAKULTETA,
dr Ivan Božić

Ivan Božić, s.r. /MP/

PREDSEDNIK SAVETA
FILOZOFSKO-ISTORIJSKOG FAK.
Milorad Panić-Surep

M. Panić-Surep, s.r.

Tačnost prepisa overava:

SEKRETAR
FILOZOFSKO-ISTORIJSKOG FAKULTETA
Z. Jovičić

[Handwritten signature]

Одлука о постављењу Васе Чубриловића за управника Одељења за историју.

сваког момента буде стријељан, као што се то десило стотинама других најбољих српских интелектуалаца. Сазнавши да му је друг допао по други пут тешких мука Васо Чубриловић је просто крикнуо и у једном даху написао властима изјаву у којој се заложио свим својим бићем да спасе Цвјетка Поповића. С обзиром да је садржај писма такав да представља својеврсну поуку и поруку свим наредним генерацијама, ми га доносимо у цјелини у Прилогу II ове књиге.

Ако се погледа детаљније библиографија радова Васе Чубриловића, онда се види да у њој нема неке посебне студије или чланка који се односи на Сарајевски атентат. Људи који су ближе сарађивали са овим научником, знају да се Чубриловић опирао да пише о том историјском догађају. Бранио се на тај начин што је говорио да је он ту непосредни учесник и да онда његово писање као историчара не би можда било довољно објективно. Али било како било, остаје чињеница да у папирима Васе Чубриловића, који представљају његову заоставштину, поклоњену Архиву Српске академије наука и уметности, има доста података, па и докумената који се односе на Сарајевски атентат. Међу њима је и дуго чувана "Пјесма о Гаврилу Принципу" коју објављујемо у цјелини у Прилогу III ове књиге.

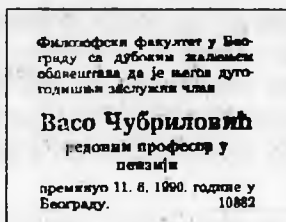
За вријеме обављања јавних функција Чубриловић није прекидао свој контакт са катедром, јер је и даље држао предавања, а од априла 1951. потпуно се посветио наставно-научном раду.

Када је сматрао да је испунио услове за одлазак са катедре, обратио се Већу Филозофског факултета у Београду, 16. априла 1967. године са следећим писмом:

"Четрнаестог марта ове године напунио сам седамдесет година живота. Првог маја исте године напунићу четрдесет и пет година ефективне службе. Према томе испунио сам законске услове и задовољавам уобичајени ред на нашем Универзитету да будем стављен у пензију.

Молим Веће Филозофског факултета да удовољи мојој жељи и да ме пензионисе, стим да моја активна служба престаје, како се то ради на нашем универзитету, завршетком школске године 1966/67."

Да је овој жељи Чубриловића удовољено види се из Решења Филозофског факултета у Београду бр. 39/13 од 2. маја 1967. којим је утврђена дужина радног стажа и висина личног дохотка, као елемената потребних за одлазак у пензију.

Полијтика 13.06.1990. године.

VEĆU FILOZOFSKOG FAKULTETA

BEOGRAD

14 januara ove godine napunio sam sedamdeset godina života. I maja iste godine napunio ću četrdeset i pet godina efektivne službe. Prema tome ispunio sam zakonske uslove i zadovoljavan uobičajeni red na našem Univerzitetu da budem stavljen u penziju.

Molim Veće Filozofskog Fakulteta da udovolji mojoj želji i da me penzionise, s tim da moja aktivna služba prestaje, kako se to radi na našem Univerzitetu, završetkom školske godine.

Beograd, 16 mart 1967.

Vaso Čubrilović
Prof. dr. Vaso Čubrilović,
BEOGRADSKOG UNIVERZITETA u BEOGRADU

Престанак радног односа

Свој први научни рад Васо Чубриловић је објавио 1924. године. Био је то краћи оглед о његовом имењаку и земљаку Васи Пелагићу. Затим је, четири године касније, уследио текст "Почетак устанка у Босанској крајини". Од тог времена па до смрти 1990. године Чубриловић је објавио преко 170 разних историјских радова: монографија, студија, чланака, енциклопедијских прилога, осврта и приказа. Његови радови се односе на разна раздобља и бројне сфере и димензије историје српског и других народа на Балкану. Чубриловићеву пажњу привлачили су: археолошка ископавања (Микена, Лепенски вир, Винча и др.), вијести источних и античких писаца о земљама и народима који су живјели на обалама Средоземног и других мора, антрополошке студије о човјеку и његовом развоју, друштвени токови, закони и уредбе средњег вијека, Византијско царство и његова генеза све до пропадња, словенско-византијски односи, цјелина и свака појединост о османском режиму и положају покорених народа под њим, настанак, развој, карактер и улога Српске цркве, сеобе српског и других балканских народа у разним правцима све до грчко-цинцарског помјерања путевима трговине ка Подунављу, обичајно право, народно живљење и вјеровање, мишљење и пјевање, хајдучи и ускоци, све до бурног и сложеног времена XIX и XX вијека у коме је радио, живјео и о чијој је историјској проблематици највише дао. Предани рад, дуговремено живљење и занимање за читав спектар наука које су блиске историји, омогућили су Чубриловићу да боље понире и шире за-

хвати склоп и састав саме историје. Бројни процеси, догађаји и људи које је историчар Чубриловић имао у фокусу свога истраживачког рада нису само актери одређене историјске радње већ и израз читавог круга околности (ближи, даљи и најдаљи) које предодређују њихов карактер и поступке. "Свет који насељава Чубриловићеве студије подељен је између друштвеног самозадовољства и стремљења ка напретку, између снаге масе и издвојеног деловања појединца, између онога што групе и јединке носе собом као неконтролисани инстинкт и онога што се преображава у њихово свесно управљање собом и другима."¹⁶ По Чубриловићу, човјек је дио амбијента, природног и социјалног, али он припада и себи и то у зависности од услова, успјеха и његових напора не само да надвлда него и искористи оно што му је природа дала.

Васо Чубриловић је са задовољством истицао да се као историчар формирао понајвише под утицајем три велика српска научника: Владимира Ћоровића, од кога је, као непосредни сарадник, преузео схватање о комплексности историјских истраживања; Василија Поповића, који га је увео у методологију модерне европске историографије, и Јована Цвијића, знаменитог научника ширег спектра, од кога је Чубриловић наслиједио антропогеографски приступ у проучавању материје додавши му историјску компоненту. Сјећајући се много година касније својих професора, посебно Цвијића, Чубриловић је знао казати: "Био је географ, али смо ми историчари с највећим интересовањем ишли на његова предавања."¹⁷ Више него његове колеге по струци, Чубриловић је релативно рано схватио да историчари често гријеше када прошлост проучавају само на основу историјских извора. Упорно је заступао тезу да се историја људског друштва развија у простору и времену и да географска средина са својом укупном закономјерношћу моћно утиче на развој живота једног народа и једне државе, а историчар то може да сазна, да осјети, само ако озбиљно проучава и географске науке, прије свега антропогеографију. Укратко, у дјелима Цвијића Чубриловић је, у доброј мјери, нашао кључ за разрјешавање бројних питања која спадају у домен историјске науке. Али, ваља нагласити да Чубриловић није остао само на домету рада својих учитеља већ је дугогодишњим упорним радом изградио и свој сопствени методолошки приступ који се заснива на сложеној технологији прикупљања, упоређивања и укрштања података из разних званичних и незваничних извора и њиховог уношења у шири контекст догађаја и процеса у којима они добијају пунији смисао. У интерпретацији Чубриловића подаци нису само прост збир дешавања него одраз друштвених процеса који своје коријене вуку из прошлости, често из замршеног сплета претходних збивања која засијечају у антропогеографске и културолошке

¹⁶ Радован Самарџић, *Предговор Историји политичке мисли у Србији 19. века, Народна књижа, Београд 1982, II издање, сџр. 9.*

¹⁷ *Више о Јовану Цвијићу, вид. Васо Чубриловић, Живој и рад Јована Цвијића, Сабрана дела Јована Цвијића, Народна књижа, Београд 1987, књ. 1, сџр. 15-156.*

наслaге. Васо Чубриловић је био и остао у сталном грчу да подацима које подастире, као и својим гледањем на проблематику коју обрађује, буде увијек нов, смио, примјерен времену и нивоу науке којом се бави. Њему је било савршено јасно да развитак историографије зависи понајвише од унутрашњих промјена у њеном методу и од живота оних идеја које улазе у њене основе. За Чубриловића није било шире и уже теме, него шири и ужи начин на који се тој теми приступа.

Чубриловићево научно дјело може се, условно речено, сврстати у четири тематска круга. Ти кругови нису строго омеђени већ се и међусобно преплићу.

Први од њих односи се на историју српског народа под турском влашћу, са чим је Чубриловић и започео улазак у историографију. Ријеч је, прије свега, о српском патријархалном друштву у условима вишевијековне окупације од отоманске Турске, пореклу муслиманског племства у Босни и Херцеговини, мјесту и улози Српске православне цркве, родовско-племенској сеоској самоуправи и њеној самоодбрани од спољашњег фактора, насилном али и економско-историјски условљеном етничком помјерању и народносним промјенама у српским земљама од XV до XIX вијека, борби против турске власти, хајдучима и ускоцима – све до почетка подизања великих буна и устанака против Турака.

Још од студентских дана, док је радио у Семинару Јована Цвијића, Чубриловић је почео да полако продире у својеврсну слојевитост српског патријархалног друштва и његове културе. И сам рођен у Босанској Крајини, срцу српске земље, у кући са пуно чељади, Чубриловић је био предодређен да се и научно бави патријархалним друштвом. Важност проучавања ове тематике још више је уочио у вријеме када је радио на монографији "Босански устанак 1875-1878". Трагајући за локацијама, садржајима и облицима родовског племенског уређења на Балкану као основи патријархалне цивилизације, Чубриловић је превазилазио све временске и етничке међе. У археолошким открићима минулих цивилизација, вијестима путописаца, списима средњег вијека и на друге начине, проналазио је податке који су га наводили на закључак да је људско друштво један непрекинути ланац догађања. Епоху која је започела доласком Турака, Чубриловић је упознао до мјере коју су му омогућиле разноврсна грађа и литература. Распадање патријархалног друштва и кварење његовог менталитета уочавао је не само у објективним процесима него и на живим људима. Његова изворна основа били су не само историјски списи, архивски акти, повеље, епиграфски споменици него и народне умотворине, предања, посебно епско пјесништво, језик, фолклор, усмена књижевност, обичаји народа итд. У фази анализе он је сву ову грађу студирао, мјерио, укрштао и доводио у однос с подацима о географској средини и традиционалном менталитету људске групе. Чубриловић је заступао тезу да је један од основних предуслова за појаву патријархалног друштва географски фактор. У планинско-брдској конфигурацији тла, постојању различитих климатских зона и сточарско-

полуномадској производњи, која је проистицала из таквог природног амбијента, он је проналазио сличне облике привређивања у разним историјским епохама, али увијек онда и тамо гдје је живави аутохтони начин живота успјевао да се одупре развијенијој друштвеној организацији која га је окруживала и на њега насртала. Родовско-племенско уређење патријархалног друштва Чубриловић је неријетко затицао у разним одсјецима и стољећима балканске историје.

Ипак, највећи и дуготрајнији дио своје научне пажње везао је за оно историјско раздобље које је започело регенерацијом тога уређења у вријеме распадања српских средњовијековних држава и њиховог феудалног система. Под мрачним сводовима турске окупације, гајене су, настајале и развијале се својеврсне слободарске тежње и посебан вид демократије српског патријархалног човјека који је својим животом, мишљу, пјесмом, маштом, у спрези с православљем, спасавао тековине српског средњовјековног наслеђа учинивши га тако неуништивим. У историји наше историографије Васи Чубриловићу се одаје посебно признање што је на научно вјеродостојан начин протумачио епско стваралаштво као дубински израз једног друштва и његовог менталитета, и то у складу с његовом политичком мишљу, његовим историјским представама, схватањем унутрашњих односа у заједници и његовим етничким нормама. Метод којим се при томе служио приближава га методу рада Вука Стефановића Караџића, који је такође одлично запажао и вјерно приказивао прилике и односе у нашим земљама под Турцима. Васо Чубриловић узео је Стару Црну Гору и Брда као најпогоднији географски простор на коме се најрадије задржавао када је проучавао српско патријархално друштво и његово племенско уређење. То потврђују и његови радови: "Терминологија племенског друштва у Црној Гори", "Постанак племена Куча", "Малоншићи – племе у Црној Гори", "Патријархална друштва и њихова обичајна права у Албанији и Црној Гори у средњем веку", "Обичајно право и самоуправа на Балкану и у суседним земљама" и др.

Други тематски круг обухвата радове који се односе на историју Српске револуције 1804-1830, али у најширем смислу те ријечи. Академик Радован Самарџић, један од земљака, студената и најбољих познавалаца разуђеног дјела Васе Чубриловића, ставља ту на прво мјесто Чубриловићеву студију "Први српски устанак и босански Срби", насталу 1939. године. Саткана на широкој основи историјских извора, у првом реду аустроугарског поријекла, осмишљена, концепцијски добро постављена и рељефно изведена, студија је изазвала велико интересовање у вријеме своје појаве. Актуелна је и данас. У студији је стављен у центар пажње однос устаничког покрета у Србији (1804-1813) са сличним покретима, или бар напорима да се дође до тих покрета, у осталим српским земљама, посебно у Босни. С тим у вези Чубриловић пише: "Кад проучава човек односе Србије и осталих српских земаља за време Првог српског устанка, мора се зачудити њиховој мноштрости и раширености. Пада у очи уска веза међу људима и догађајима. Осећа се више него што се може утврдити да преко граница држава и пок-

рајина постоји не само истоветност идеја и начела него, што је још занимљивије, међусобни споразум и сарадња.¹⁸ Студија је компонована тако да има увод и пет поглавља у којима је размотрено: Стање националне свести код Срба у почетку 19. века, Канали револуционарне пропаганде, Односи Србије и Босне 1804-1807, Србијански поход на Босну 1807, Јанчићева завера, Други србијански поход на Босну 1809, Неуспех српске револуције са бројним последицама и по српски народ у Босни и Херцеговини.

Сматрајући устанак, односно револуцију 1804-1830, темељом свеукупног војног, политичког и државног па и друштвеног развика Србије и српског народа у XIX вијеку, Васо Чубриловић је непрекидно проучавао разноврсну грађу (примарну и секундарну) о тој револуцији, али при том се није много исцрпљивао на ситницама, већ је превасходно писао о њеним узроцима, појави, карактеру и значају. Његови радови: "У чему је суштина и каква је историјска и културна улога Првог српског устанка 1804. године", "Улога народних маса и личности у српској револуцији", "Босанско Подриње и Први српски устанак", "Историјска основа Вишњићевој песми 'Бој на Мишару'" и др. то најбоље показују. Чубриловић је био и уредник неколико зборника грађе о Српској револуцији, као и организатор научног скупа *Историјски значај Српске револуције 1804*, одржаног 1983. године у Београду.

У трећем кругу налазе се, свакако, најобимнији Чубриловићеви радови из српске историје XIX вијека, са којима је он почео, али уједно и досегао највиши степен научне опсервације. Међу те радове спадају: "Босански устанак 1875-1878", "Монографија о Србији од 1858-1903" у коауторству са Владимиром Ђоровићем и, неоспорно, најпознатија студија "Историја политичке мисли у Србији 19. века". Између ових крупнијих радова смјештене су и друге, мање студије и чланци који се, такође, односе на назначену тематику.

Чубриловићева студија "Босански устанак 1875-1878" угледала је сјетло дана 1930. године у оквиру посебних издања Српске краљевске академије *Друштвени и историјски списи*, књига 35, и то као прво издање Задужбине Наталије Каравелове и Аксентија Аксентијевића. Имприматур за њено објављивање дао је академик Слободан Јовановић на петом заједничком скупу Академије још 18. новембра 1929. Студија је композиционо постављена и изведена тако да има десет поглавља са тридесет потпоглавља. У њима су описани предуслови појава, развој и сплашњавање устанка у Босанској Крајини и Херцеговини у назначено вријеме са бројним његовим специфичностима. Прије Чубриловића, о истој теми писали су Васа Пелагић ("Историја босанскохерцеговачке буне"), Владимир Красаић ("Устанак у Босни") и Алекса Ивић ("Фрагменти из историје босанског устанка"). Али, сем Алексе Ивића, који је за своју књигу користио доста велики истраживачки материјал, остале књиге нису биле истраживачка дјела у пуном

¹⁸ Вид. Здравко Анђонић, *Погледи Васе Чубриловића на српску историју 19. и 20. века*, Београд 1982, сир. 163-164.

смислу ријечи. Чубриловићево дјело је настало као плод вишегодишњих архивских трагања, поглавито у Сарајеву, Београду и Бечу, али и као резултат прикупљања разноврсне грађе која је чувана у народу, код непосредних актера и учесника у догађајима. Дobar познавалац појединачне и колективне свијести свога народа, његовог поднебља, културе, обичаја и других форми непосредног живота, Чубриловић је стално тежио да проникне и разоткрије тајну односа између онога што је Босанскохерцеговачки устанак уистину био и онога што је о њему остало забиљежено у разним врстама и облицима писаних докумената. Фундирана на грађи и литератури разног поријекла, међусобно изукрштаној и доведеној у строгу функцију, књига Васе Чубриловића "Босански устанак" примјер је књиге која говори о превазилажењу метода традиционалне политичке и војне историографије.

Узроци који су довели до устанка нису само бројни већ је сваки од њих друкчији по епицентру настанка, снази и дужини претходног дјеловања, као и послједицама које је изазвао. У књизи аутор их је ситуирао у виду концентричних кругова, али тако да ти кругови и хоризонтално и вертикално дјелују у великој међузависности. Раван првог круга сачињавају, углавном, међународни односи и њихов утицај на Источно питање у чијем центру је још увијек Османско царство, које покушава да се извуче из кризе разним палијативним реформама, сличним онима које су својевремено спроводили поједини византијски цареви. У склоп првога круга улази и "национални покрет" у Босни и околним земљама, који је, по Чубриловићу, увелико подстакао устаничко врење. Међутим, тај покрет није био довољно кохерентан, нити је настао на истом извору. Његов носилац је највећим дијелом грађанство, избјеглице и први на страни школовани интелектуалци. На устанку раде, спремају га и дижу: трговци, свештеници, учитељи, отреситији сељаци и увијек придошли хајдуци. Али, све што је долазило са стране не би могло да се трајније одржи и ухвати коријена да се није чврсто спајало са незадовољним српским сељаштвом. Биједан сељаков положај за вијековног робовања под Турцима, нарочито несносни аграрни односи и јака национална и државна свијест, чувани на селу традицијом, црквом и народном пјесмом, већ одавно су искристалисали код њега појмове о основним националним питањима и указали му пут којим мора ићи. Само у XIX вијеку српско сељаштво у Босни и Херцеговини дизало се неколико пута (1809, 1834, 1852-1862, 1875-1878, 1882) на буне и устанке са циљем да се ослободи турског јарма.

Затим слиједи ред чинилаца који непосредно говоре о устанку у Херцеговини и Босни. Међу њима су: Почетак буне у Невесињу 1874, Подгоричка афера, Посета Фрање Јосифа Далмацији у пролеће 1875, Књаз Никола и немири у Херцеговини, Напад на Бишине, Сукоб код Крекова, Спремање и почетак устанка у Босанској крајини, Устанак у Кнеж-Пољу, Устанак у Црним потоцима, Напад на турску кулу у Тишковцу, Упад Панићеве чете из Србије у Босну, Борба код манастира Тавна, Петар Мркоњић и почетак устанка у Босни итд.

У трећем кругу прати се ток устанка по разним тачкама и уочава његова слабост, између осталог и зато што је почео са границе Аустроугарске, а не у центру српске територије. То је омогућавало Турцима да у дубини вилајета спремају јаке војске и понаособ гуше устаничка жаришта. Слабост устанка огледа се и у сиромашној материјалној бази.

Велики простор Чубриловић је посветио и разноликим односима (Босанско-херцеговачко питање и српско-турски рат 1876, Босна и руско-турски рат 1877-1878. и др.), посебно мијешању Аустроугарске у босански устанак, што га је кочило у развоју. Ниудио Русије није занемарен, али је видно приказана њена слабост наспрам германских империја и неискрених западних сила. Из свега што је изложено, јасно произлази: јака српска држава на Балкану, савезница Русије и њена продужена рука, није требала ниједној католичкој и протестантској држави у Европи. Српско-турски и руско-српско-турски рат соколили су босанскохерцеговачке устанике и отварали им перспективу слободе, али све је то срушено на Берлинском конгресу 1878, на коме је Аустроугарска добила мандат да окупира Босну и Херцеговину. Тиме је учињен крај и устанку и преостало је да нове генерације српског етноса спремају нове устанке. Траје то све до наших дана са несагледивим исходом. Дакле, Источно питање је још увијек отворено.

Појава Чубриловићеве књиге 1930. године, у научној и широкој јавности, изазвала је разне коментаре и реакције. Једни су сматрали да писцу треба одати посебно признање што је уложеним трудом, начином обраде и постигнутим резултатима сачинио такво дјело које је Босански устанак подигло на степен оних преломних догађаја у историји српског народа какви су, на примјер, били револуције 1804, 1848, балкански ратови, Први свјетски рат, док су га други оштро критиковали. Међу прве спадају Максо Ђурковић и Владета Билбија у часописима "Пошта" и "Снага", као и Васиљ Поповић у "Српском књижевном гласнику" ("Гласник" од 1. маја 1930, стр. 51-53), а међу друге Веселин Маслеша у часопису "Стожер" од 1931. године.

Да се студија Васе Чубриловића - *Босански устанак 1875-1878*. показала чврстом и одолила зубу времена, види се и по томе што је она након пет деценија (1996. године) поново штампана и промовисана у Српској академији наука и уметности у Београду, у којој је објављена и први пут 1930. године.

Разне оцјене и процјене о Босанском устанку и о учешћу појединих спољних и унутрашњих чинилаца у њему проносиле су се све до појаве нове књиге о устанку у Босни и Херцеговини Милорада Екмечића, 1960. године, у којој је, уз проширен претрес архивске грађе, нарочито Загребачког архива, примјену нових метода и другачијег гледања на читав аграрни комплекс, устанак у Босни стављен у центар збивања у односу на све друге чиниоце.

"Србија од 1858. до 1903. године" је нека врста рада уџбеничког карактера, намијењеног студентима историје, који је Чубриловић радио заједно са својим старијим колегом Владимиром Ђоровићем.

Београд, 1996, Са промоције књиже В. Чубриловића "Босански устанак 1875-1878." у САНУ-у. На слици Велимир Чубриловић, Момчило Зечевић, Василије Крстић и Мирко Остојић.

Свакако, најзрелије и обимније дјело Васе Чубриловића је "Историја политичке мисли у Србији 19. века". За ово дјело он се припремао још од објављивања књиге "Босански устанак" и доласка на факултет за професора. Између два рата читао је разноврсну литературу, прикупао велику и различиту грађу, писао поједине огледе о највећим политичким личностима Србије XIX вијека (Јован Ристић, Стојан Новаковић и др.), радио у коауторству са В. Ђоровићем на монографији о Србији између 1858. и 1903. године, правио периодизацију српске историје XIX вијека и већ био почео да пише студију под насловом "Српски народ у 19. веку". На том послу затекао га је рат, рукопис му је одузет и у Управи града Београда и у њемачкој полицији за вријеме окупације изгубио му се траг. После ослобођења земље и повратка на Катедру за историју, поново се вратио ранијој намери. "Занимао ме је пре свега развај друштва и државе у Србији 19. века и како се тај развој одражавао у њеним политичким покретима ... Међутим, у току рада сам се уверио да тему треба проширити и дати нашој публици једну заокружену ствар из историје Србије у 19. веку. Тако је дошло до писања ове књиге."¹⁹ И ова Чубриловићева књига изазвала је различите коментаре. Нарочито се на њу окомио професор Драгослав Јанковић оспоравајући књизи најважнију ствар – метод којим се користио Чубриловић. Полемика је

¹⁹ Вид. Предговор у књизи *Историја политичке мисли у Србији 19. века*, Просвета, Београд 1958, стр. 10.

трајала преко часописа "Наша стварност"²⁰ била је обојена, нарочито од стране Д. Јанковића, прегријаном атмосфером и мотивима чији је центар стајао изван науке. И вријеме у коме се појавила књига није било много наклоњено науци. Књигу су хвалили и кудили и стручњаци и нестручњаци. Када је створена потребна дистанца, о књизи је дао свој суд академик Радован Самарџић, који пише: "Чубриловићева *Историја јолићичке мисли у Србији 19. века* једно је од најзначајнијих дела савремене српске историографије. Оно је изазвало велики одјек и ону противуречност у исказима критичара до које махом долази услед пребрзо датог мишљења. Временом, после слегања утисака, књига је постала слична темељитој и поузданој грађевини која се држи сопственим законима целине. Богатство уграђеног материјала, довођење разних функција јединственог националног организма у међусобну зависност, мудра проицљивост у посматрању људи и њихових односа, храброст и доследност у постављању и решавању проблема (у чему је основни задатак историчара) – све је то писца чинило успешним у напору да сачини дело истесано из једног комада, са средишном осовином пободеном тако да се његова маса држи усправно, занимљиво тезом и издашно обавештењима."²¹

Четвртом кругу припадају оне Чубриловићеве студије и расправе које су посвећене коријенима настанка и развоја прве југословенске државе 1918. године и неким аспектима народноослободилачког рата и револуције 1941-1945. године. Студије о југословенству и уједињењу југословенских народа у једну државу проткане су бројним доказима да стварање Краљевине СХС, односно Југославије, није била случајност, већ дубока историјска потреба њених народа. Она је, према свим Чубриловићевим анализама, била идеал и резултат дубоких ослободилачких тежњи интелектуалних кругова свих југословенских ентитета које су могле да се остваре уз велике људске и материјалне жртве, јер су тим тежњама стајале на путу двије царевине – Турска и Аустроугарска. Само неколико наслова које ћемо навести најбоље то потврђује. Ријеч је о *Источној кризи 1875-1878. године*, у коју су били увучени, ван њихове воље, бројни балкански народи; *Берлинском конгресу 1878*; *Односу Србије и Аустрије у 19. веку*; *Историјским основама јосџанка Југославије* и, коначно, Спољним и унутрашњим факторима у стварању и развоју *Југославије у 20. веку*. Нема сумње да је за Васу Чубриловића образовање Југославије 1918. године била најважнија тековина њених народа и доказ прогресивног смисла њихове историје и праведних циљева ослободилачке борбе. За ту идеју и за тај резултат он се подједнако залагао и као научни и као јавни радник. Ради тога чина био је спреман и да се понекад одмиче од својих учитеља В. Ђоровића и В. Поповића и да превише инсистира на друштвено-класном и идеолошком прожимању историјске

²⁰ Вид. "Наша стварност" - часопис за друштвена питања, Година XII, Београд, 1959, бр. 1, сџр. 214-223; бр. 2, сџр. 363-370 и бр. 3, сџр. 761-762.

²¹ Вид. Балканика - Годичњак Међакадемијског координационог одбора за балканологију Савеза академија наука и уметности СФРЈ и Балканолошког института, Београд, 1977, сџр. XIX и XX.

прошлости српскога народа. Под утицајем идеја Светозара Марковића држао је да друштвени и државни развитак Србије у XIX вијеку није стајао у сразмјери са њеним привредним, политичким и културним потребама. У жељи да и као научник и као јавни радник остави што већи допринос својој Југославији, знао је понекад и превише да инсистира на ономе што спаја њене народе, у односу на оно што их раздваја, иако за то није имао увијек чврсто сливене бетонске стубове. У књизи "Политичка прошлост Хрвата", објављеној 1939. године, осјећају се, с времена на вријеме, такви тонови.

О Васи Чубриловићу као јавном раднику могла би се написати посебна студија, али то излази из оквира ове књиге. Ипак, оно што се не може пренебрећи јесте његово дјеловање у Српском културном клубу, основаном почетком 1937. године у коме је Васо био један од секретара и најближих сарадника проф. др Слободану Јовановићу, предсједнику Клуба.

Српски културни клуб је у духу свога програма и начела на којима се заснивао радио на томе да испита, покрене и покуша наћи рјешења свим оним културним и националним питањима и проблемима који су били од животног интереса за српски народ у то вријеме. Међу 325 истакнутих чланова, колико их је Клуб имао након годину дана рада, налазио се и Васо Чубриловић. Из тога периода датира и његово предавање "*Проблем унутрашње колонизације у Јужној Србији*", око кога су се послјије Другог свјетског рата, распделе разне тенденциозне приче.

*
* * *

Осим научног и јавног рада, професор Чубриловић је, до пензионисања 1967. године, оставио иза себе и неизбрисиве трагове педагошког дјеловања, прије свега на Филозофском факултету у Београду, на коме је активно радио преко 37 година. И као наставник и као члан факултетске заједнице, залагао се за продубљивање знања и организацију наставе на савременим основама. Већ 1931. године тражио је преко Ректората Београдског универзитета да се из Ратног архива у Бечу врати Југославији бројна архивска грађа која се односи на њену ближу и даљњу историју. Припремао је, у вези с тим, и разне извјештаје Српској краљевској академији наука и Информационом бироу историјских наука Источне Европе у Варшави. Укратко, трудио се да историја, и као наука и као наставни предмет, добије на Филозофском факултету оно мјесто које је она имала и на другим факултетима у Западној Европи.

Чубриловићева брига за Филозофски факултет особито је дошла до изражаја у вријеме послератне обнове и изградње земље, када се упорно залагао за поновно конституисање Факултета и његово кадровско и материјално јачање. Његовим вјештим маневрисањем, увелико и као савезног министра, Факултет је обезбиједио основно кадровско језгро оличено у именима: Георгију Острогорском, Виктору Новаку, Михаилу Динићу, Јорји Тадићу, Ивану Божићу и другим, који су, уз добар одабир млађих научних снага, давали основни тон читавој историјској науци у новој Југославији.

Чубриловићева конструктивна сарадња видно се осјећала у Друштву историчара и у бројним комисијама Факултета, којима је стајао на челу, као и на Катедри (Одељењу) за историјске науке; гдје је дуго дјеловао као *pater familias*. Бројна уважена имена садашње наше историјске науке, расута широм Југославије и дијаспоре, били су некада вриједни ђаци професора Чубриловића.

Залагањем професора Чубриловића, на Катедри историјских наука организована су 1958. године прва предавања за студенте постдипломце. Преко овог облика студија прошли су и бројни официри бивше Југословенске народне армије који су имали претходно завршену Војну академију, радове и изражену склоност да се баве историјом. Сусреле су се ту друштвене потребе и Чубриловићева љубав за војну историју још од студентских дана.

Размишљајући много година касније о свом педагошком раду, поводом писања монографије о свом професору Јовану Цвијићу, Чубриловић је сам за себе рекао: "Мада ни близу нисам имао тако тврд став у односу према ђацима, ипак по својој природи, као и Цвијић, чини ми се да сам својим студентима уливао више страха, него привржености. Тога сам био свестан и борио се против тога, али често са slabим успехом."²² Све у свему, студенти су цијенили свог професора као што су били поносни и на читаву Историјску катедру, која је била и остала не само значајна наставно-научна установа него и расадник кадрова за остале млађе факултете и бројне историјске институте.

И после пензионисања 1967. године, научна, педагошка и организациона дјелатност професора Чубриловића се не гаси, већ се још више распламсава. То распламсавање особито је везано за Српску академију наука и уметности, у којој је Чубриловић био члан још 1961. године, и огледа се у раду на неколико праваца.

Један од њих је формирање Балканолошког института САНУ 1969. године, као посебне научне јединице. Институт је настао, прије свега, захваљујући упорном и несребичном залагању академика Чубриловића који је био и први његов директор и зналачки га водио преко десет година. За њега је израдио дугорочни програм рада, окупио кадрове и дао основне смјернице рада. Замислио је и увелико реализовао да се Институт развија као строго научна установа са задатком да се посвети балканолошким студијама – материјалној и духовној култури балканских народа почев од најстаријих времена преко предримског, римског, византијског, периода средњег вијека, новије историје, све до савремених збивања у развоју односа међу балканским народима, као и њиховог статуса према осталим народима Европе и Азије. Широко постављени програм рада који је увелико интегрисао рад сарадника различитих профила и научних дисциплина – од археологије, историје, етнологије, лингвистике, књижевности, историје умјетности, обичајног и писаног права до економије и политике – захтјевао је сложјену организацију Ин-

²² Јован Цвијић, *Истџо*, сџтр. 42.

ститута са више научних смјерова и развијену мрежу сарадника у земљи и свијету. Отпочетка се ишло на успостављање чвршћих веза са истовјетним и сродним установама и организацијама научно-истраживачког рада у Југославији и на Балкану, без обзира на политичку преосјетљивост у појединим земљама. Тако је остварена билатерална сарадња са Балканолошким институтом у Солуну, Софији, Бечу, Москви, Минхену. Основу за сарадњу увијек су представљали пројекти, заједничке теме или научни скупови. Балканолошки институт, чије је темеље ударио Васо Чубриловић, данас је већ једна афирмисана научна установа са издатих 28 годишњих часописа "Балканика" и преко 75 књига у оквиру категорије Посебна издања. Ипак, оно што је најважније јесу кадрови које је одгајио Балканолошки институт са бројним профилима и широким видицима. Колико је академик Чубриловић био везан за ову установу, види се и по томе што је у свом Тестаменту од 4. октобра 1988. написао: "Одлучио сам да се при Балканолошком институту САНУ из мојих средстава, оснује 'Фонд за награде историје Балкана, његових земаља и народа'. Делиће се сваке године млађим научним кадровима за дипломске радове, магистратуре, докторске тезе и студије из историје, археологије, антропогеографије, етнографије, економике, језика и књижевности. Награђени радови да се објављују у Годишњаку Балканолошког института 'Балканика'."²³ Балканолошком институту САНУ Чубриловић је даровао и своју библиотеку и већи дио остале покретне и непокретне имовине.

Академик Чубриловић испољио је велику активност и у раду бројних Академијиних одбора, на научним скуповима и у дефинисању и покретању нових пројеката. Преко Одељења историјских наука дјеловао је у: Одбору за историју Српске револуције 1804-1830, Одбору за историју Србије у 19. веку, Одбору за прикупљање и објављивање грађе о спољној политици Србије 1903-1914, Одбору за објављивање Сабраних дела Јована Цвијића и др.

У оквиру међуакадемијске сарадње руководио је радом неколико одбора: Међуакадемским одбором за балканологију, Међуакадемским одбором за истраживање и објављивање архивске грађе о балканским трговцима у Угарској у 18. веку и Међуакадемским одбором за проучавање историје војних крајина у југословенским земљама. Више него и један други историчар, Чубриловић је сматрао нужним да се наша историјска наука интензивно бави историјом војних крајина, јер се у њима, како је говорио, крије вишевековно наталожено искуство живота прожетог борбом и отпором нашег народа према туђину. На проучавање те проблематике подстицао је и одређене војне установе и њихове историчаре. Вријеме је показало колико је стари историчар био у праву.

Чубриловић је имао наглашен интерес и за проучавање историје Београда, посебно историје Београдске тврђаве. Шетајући сам или у друштву

²³ Вид. Тестамент *Васе Чубриловића*, у Прилогу IV.

Академик Васо Чубриловић, Ијало 1969. године.

са млађим колегама, често је говорио да је мало градова који су имали тако богату, бурну и промјенљиву историју као Београд. Смјештен на ушћу Саве у Дунав, гдје се у ту највећу европску ријеку сливају и друге главне ријеке средњег Подунавља, на пролазу из средње Европе на Балканско полуострво, Београд се, по Чубриловићу, вијековима налазио на граници великих и малих држава и народа. Зато је проживљавао све велике промјене што их је преко себе, кроз вијекове, претурало не само Балкан него и цијела југоисточна Европа и средња Азија. Скоро све до нашег времена, истицао је његов заљубљеник, Београд је био значајнији и познатији као тврђава у којој бивакује војска, углавном, освајачка, пљачкашка, него као људско насеље, средиште промета, трговине, културе. Цијенећи историју Београда за историју српског народа, Чубриловић је био иницијатор и организатор писања тротомне "Историје Београда". У име Српске академије наука и уметности, он је стајао на челу Редакционог одбора и ауторског тима од више десетина стручњака различитих профила. Јуна 1974. појавила се тротомна "Историја Београда". У плану је било да се пише и скраћена верзија те историје, али су тај посао наставили његови ученици и окончали га тек 1995. године, са објављивањем једнотомне "Историје Београда".

Од 15. децембра 1977. па до 19. новембра 1981, Чубриловић је био и члан Председништва Српске академије наука и уметности и са тог мјеста посебно се залагао да се одрже научни скупови посвећени расвјетљавању бројних питања из шире сфере економских, политичких, војних и културних

токова у нашим земљама. Низ таквих скупова је и одржан и домети њиховог рада садржани су у Академијиним зборницима као што су:

– Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867. године (1970, стр. 703);

– Велике силе и Србија пред Први светски рат (1976, стр. 843);

– Бој на Иванковцу 1805. године (1979, стр. 201);

– Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове (1983, стр. 607);

– Историјски значај српске револуције 1804. године (1983, стр. 830);

– Југословенске земље и Русија у 18. веку (1986, стр. 341);

– Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности (1988, стр. 244);

– Тимочка буна 1883. и њен друштвено-политички значај за Србију у 19. веку (1986, стр. 378);

– Стварање југословенске државе 1918. године (1989, стр. 484);

– Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699. године (1989, стр. 350).

Ако се отворе прве странице ових зборника, као и неких других књига, видјеће се да је академик Чубриловић био њихов главни уредник или рецензент.

Свој рад у Академији Васо Чубриловић није схватао строго кабинетски. Као човјек великих иницијатива, добар организатор послова и зачетник већег броја компликованих научних пројеката, добро је схватао да се тај посао не може обавити залагањем једног човјека па ни једне установе, макар то била и Академија. Зато је ишао на одржавање широких контаката са другим установама и бројним људима различитих струка. Потреба за тим контактима мобилисала је Чубриловића да и даље одлази на разне историјске катедре (ради одбране докторских теза, предавања), научне скупове, савјетовања, односно свугдје гдје су циркулисали људи, идеје, информације, живот. Тако је, на примјер, све до краја осамдесетих година одлазио у Мајевички Прибој, Бањалуку, Босанску Градишку, гдје је отварао ђачке библиотеке поклоњене тамошњим школама из његових личних средстава.

Радо се одазивао и позивима академика Радована Смрцића и Николе Тасића, који су после њега водили Балканолошки институт САНУ. Осим у раду учествовао је и на обиљежавању јубиларних годишњица ове научне установе.

Једно од последњих почасних звања додјелио је Васи Чубриловићу Универзитет у Бањалуци, 30. јуна 1989, и то са жељом да и на тај начин ода признање свом истакнутом научнику Крајишнику за све оно што је учинио на пољу историјске науке. Мада је већ био у дубокој старости и оронуо, Чубриловић је смогао снаге и воље да лично оде у Бањалуку и захвали се на указаној почасности. Примајући диплому почасног доктора једног од најмлађих српских универзитета, између осталог је рекао: "Ова ми је почаст тим више прирасла срцу што ми је додељена од младог универзитета мога завичаја -

Босанске Крајине. Мада сам свој завичај још у младим данима напустио и живео у другим областима наше државе, највише у Београду, ипак га никада нисам заборавио."

Немиран по духу и нерву, Чубриловић се, при крају живота, почео бавити и неким аспектима развика социјалистичке револуције у Југославији 1937-1987, укључујући ту и давање својих оцјена о мјесту и улози Јосипа Броза у историји. Радио је то преко недељног часописа "НИН" или реферата на пригодним скуповима. Међутим, та му проблематика није добила потребну научну елаборацију. Остала је више на нивоу жеље а не стварности.

Али, углед Васе Чубриловића као историчара не треба мјерити само по једној етапи његовог живота, нити по једном смјеру његове активности, већ на основу цјелине његовог дјела и на основу истраживања и интерпретирања историје као науке. Још у "Споменици", коју му је посветио Филозофски факултет у Београду 1967. године, поводом одласка са Катедре у пензију и 70 година живота, покојни Јоржо Тадић, угледни историчар, изрекао је једну мисао у Предговору тој књизи која гласи: "Научно дело проф. Чубриловића је заокружено и јединствено и предметом проучавања, и научним методом, и историјским концепцијама."²⁴

О томе какво је и колико дјело Васе Чубриловића, сазнаће се тек када се о овом човјеку напише потпунија студија и изврши анализа свих његових радова и етапа живота.

Са обиљежавања 20-о годишњице Балканолошког института САНУ 1990. године. С лијева на десно: проф. др Никола Тасић, академик Радован Самарџић, Бисерка Милутиновић, Бранко Левић, др Драžo Чујић, Милена Будиш, Оливера Прица, академик Милка Ивић, др Дражослав Анђелијевић, академик Васо Чубриловић, др Радосав Бошковић и др Ђурица Крстић.

²⁴ Зборник Филозофског факултета - Споменица В. Чубриловићу, Београд, 1968, књ. X-1, стр.1.

Са обилежаванја 20-о годишњице Балканолошког института САНУ 1990. године. - Чланови колектива. У средишњем: Васо Чубриловић, први директор, Радован Самарџић, други директор и Никола Тасић, претходни директор.

Са обилежаванја 20-о годишњице Балканолошког института САНУ 1990. године. - Чланови колектива и гостии: академик Милка Ивић, академик Анђелина Исаковић, академик Драгослав Срејовић и академик Душан Канизир.

Глава XVI

ГЕНЕАЛОГИЈА

ПОРОДИЦЕ ЈОВЕ И САВКЕ ЧУБРИЛОВИЋ

Из свега што је изложено види се да су Јово и Савка Чубриловић, изродили укупно десеторо дјеце (Јованку, Чеду, Здравка, Стаку, Вељка, Ље-посаву-Лепу, Виду, Милорада, Бранка и Васу) од којих су шесторо били мушки, а четворо женских. Од тога броја помрли су још у дјетињству: Јованка, Чедо и Здравко, а од седморо који су остали у животу, одрасли, завршили школе, поженили се и поудали, сви су имали даље потомство осим Виде.

Најстарија сестра *Сџака* (1884-1954.), била је примјер за углед млађој браћи и сестрама по свим питањима одгоја, учења, живота и рада, па и по питању потомства. Завршила је Медицински факултет у Прагу, удала се за свога колегу Јову Бокоњића, и осим краћег рада у Србији за вријеме Балканских ратова 1912/13. године, цио активни радни вијек провела је у Сарајеву, у коме је заједно са својим мужем, оставила дубоке трагове и као човјек и као медицински стручњак, посебно за кожна обољења. Имала је два сина *Ненада* и *Рајка* и кћер *Бранку*. *Ненад* (1924-1990.), старији син, био је психијатар и професор Универзитета у Сарајеву. Са супругом Мирјаном, такође професором Медицинског факултета у Сарајеву, изродили су двоје дјеце: *Срђана* (лекара специјалисту, неуропсихијатра) и *Сању* (специјалисту интерне медицине). И *Срђан* и *Сања*, имају своје потомство: *Срђан* има кћери *Јелену* и *Милицу*, а *Сања* сина *Вука* и кћер *Иву*. *Рајко* (1927.), млађи *Сџакин* син, такођер је љекар-специјалиста за интерну медицину. До грађанског рата у Босни 1992. године, радио је као примаријус у Сарајевској болници, а сада је пензионер, избјеглица у Црној Гори. Заједно са супругом Љиљаном, професором енглеског језика, која је умрла у току последњег грађанског рата, изродио је два сина: *Дејана* и *Ненада* од којих је *Ненад* наставио професионални пут очевим стопама.

Сџакина кћер *Бранка*, била је магистар енглеског језика и лектор на Универзитету у Сарајеву. Касно се удала и није имала дјеце.

Вељко (1886-1915.), друго живо дијете *Јове* и *Савке Чубриловић*, имао је само кћер *Наду*, која је завршила правни факултет у Београду и радила у Вишем привредном суду све до пензионисања. Удала се 1941. године за свога

колегу Вељка Ковачевића, који је временом израстао у једног од најпознатијих адвоката у Београду. Три пута је бранио Милована Ђиласа, затим Драгољуба Јовановића, професора Михајла Михајлова, Владу Далчевића и низ других истакнутих људи који се нису мирили са наметнутим комунистичким стегамa Јосипа Броза. Када је Ковачевић давао завршну ријеч на разним судским процесима, млади адвокатски приправници су се утркивали ко ће да заузме што повољније мјесто за слушање. Вељко и Нада су изродили двије кћери: Јованку и Веру. Јованка је завршила архитектуру у Београду, живи и ради у Паризу са мужем Ђорђем Коњиковићем (такође архитектом) и има кћер Милу, која наставља адвокатски пут свога дјда Вељка, и млађу кћер Виду која је историчар умјетности. Вера се, након специјализације у Америци и одбране докторске тезе у Њемачкој, посветила математичким наукама. Данас ради као редовни професор на Београдском Универзитету. Са мужем Звонком Вујчићем (инжињером) има сина Вељка, који је примеран ђак.

Љејосава-Леја (1888-1961.), удала се млада за Велимира-Вељка Митраковића, трговца у Босанској Дубици. Имали су шесторо дјеце од којих је троје умрло у дјетињству, а троје је одрасло и наставило живот различитим стазама. *Милинко* (1909-1994.), најстарији *Лејин* син, завршио је економију и био бизнисмен у Београду и Бечу. Имао је сина *Боришу*, дипломираног електроинжењера, који је настрадао од струјног кола. *Лејина* кћер *Радмила* (1913.) била је једно вријеме учитељица, а затим је након друге удаје за Глишу (Гигу) Радоњића, адвоката у Земуну, радила све до пензионисања као писар. Има сина *Новицу*, инжењера организационих наука и кћер *Неду*, професора енглеског језика. *Новица* има кћер *Инес* и сина *Арсена*, а *Неда*, синове *Ђорђа* и *Расику*. Млађа *Лејина* кћер *Војна* (1914-1961.) имала је са својим мужем - инжењером Ранком Трифковићем, троје дјеце: *Вељка* (који је умро након пријема вакцине против великих богиња), *Милоша* (професора на Правном факултету у Сарајеву), и *Милинка*, адвоката у Земуну.

Милорад (1892-1956.), други *Јовин* и *Савкин* син, изродио је са својом женом Даницом троје дјеце: *Јову* (доктора стоматологије у Београду), *Миру*, учитељицу у Зрењанину и *Слободанку*, која је радила као наставник у Земуну. *Јово* и његова супруга Нада, која је такође стоматолог, имају сина *Милорада*, правника, а *Мира* има сина *Слободана*, док најмлађа *Слободанка*, има сина *Предрага*.

Бранко Чубриловић (1894-1962.), као друго *Јовино* и *Савкино* дијете које је завршило медицину у Прагу, прерастао је временом у активног политичара и био министар у два мандата у влади Краљевине Југославије. Са својом супругом Паулом имао је само једног сина *Велимира* (Џицу), који је дипломирао хемију на Београдском Универзитету а сада живи и ради у Америци. *Велимир* има сина *Бранка-Рендиа*, инжењера и кћерку *Марису*, студента економских наука.

Васо Чубриловић (1897-1990.), десето по реду дијете *Јове* и *Савке Чубриловић*, имао је са својом првом женом Радунком, само једног сина *Милоша*, који је завршио гимназију, био борац на Сремском фронту, уписао

Медицински факултет у Београду, али се потом тешко разболео и био везан за болнице и санаторијуме све до смрти 1987.

Најјача веза, што је и природно, била је у првој генерацији коју су сачињавала *Јовина* и *Савкина* дјеца. Тон тој вези и заједништву давали су *Вељко*, *Сїака* и касније *Вида*, који су издашно помагали млађу браћу и сестре, а потом и њихову дјецу. Када су постали одрасли људи и економски се стабилизовали, томе добром српском обичају су се придружили и млађа браћа *Бранко* и *Васо*. Уочи Другог свјетског рата они су подигли својим родитељима *Јови* и *Савки* пристојан споменик на породичном гробљу у Босанској Градишци. У вези с тим чином сачуване су и њихове породичне фотографије које саме за себе представљају одређену врсту историјских извора. На њима нема најстаријег брата *Вељка*, објешеног у Сарајеву 3. фебруара 1915. године, али га замјењује његова омиљена кћер *Нада*, која је већ била дипломирани правник.

Босанска Градишка 1940. Породица Чубриловић, с лијева на десно: Бранко, Нада (кћерка Вељкова), Вида, Милорад, Јово (син Милорадов), Сїака, Леїа и Васо.

Друга генерација Чубриловића коју сачињавају унучи и унуче деда *Јове* и баба *Савке*, нарасла је већ на 14 чланова, а прауначи на 17 чланова.

Уници и унуке Јове и Савке Чубриловић. С лијева на десно: Велимир Чубриловић (син Бранков), Нада Ковачевић (кћерка Велкова), др. Јово Чубриловић (син Милорадов), др. Рајко Боковић (син Сїакин) и Радмила Радоњић (кћи Љеїосавина).

Нада Ковачевић-Чубриловић, др Здравко Анїїонић и Радмила Радоњић

Унуци и прауници Јове и Савке Чубриловић.

Најкраће казано, породично стабло *Јове* и *Савке Чубриловић*, пење се са четвртом генерацијом потомака, закључно са 1995. годином на 60 чланова, који настављају живот уочи трећег миленијума расути од Босне и Херцеговине, Црне Горе, Србије, Аустрије, Француске, све до Канаде и Америке.

Прилог I

КАКО ДА ПРОВЕДЕМО ХИГИЈЕНСКЕ ПРИНЦИПЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА

*Радећи као учитељи у Тузли и Мајевичком Прибоју од 1905-1914. године, Вељко и Јованка Чубриловић су посвећивали знатну пажњу и свом даљем педагошком уздизању. Једна од резултатних тога уздизања огледа се у њиховом коауторском раду – **Како да проведемо хигијенске принципе у основним школама**. Рад је ипак написан да је и данас веома актуелан. Захваља све сеџмените од којих зависи физички и ментални развој дјетишта. Његов интегрални тексћ гласи:*

Вељко и Јованка Чубриловић - Д. Тузла

Како да проведемо хигијенске принципе у основним школама¹

Побуда да обрадимо баш ову тему била је поред интересантности и замашности самога предмета још и та, што је баш овај предмет пролетос изазвао полемику (ако се тако може назвати) између г. др Васића и г. колеге Попаре.

Нећемо да испитујемо ко је имао право, али морамо сви искрено признати, да се у овом правцу много гријешило код нас, али најмање кривњом учитељевом, као што је то хтио господин Васић да докаже.

Највише је до материјалнога стања нашега народа уопште, нешто је до црквено школских одбора а једва нешто и до учитеља.

Нећемо чак ни покушати да доказујемо од коликога је значаја тјелесно васпитање човјека уопште а особито школске дјеце, него сматрамо, да ће се огромни значај тјелеснога васпитања схватити, ако се тако може рећи – као аксијом.

¹ *Српска школа, педагошко-књижевни лист, орган Српског учитељског удружења у Босни и Херцеговини, Свеска I-V, прва свеска изашла 30. септембра 1909. године, Сарајево, Прва Српска штампарија Ристије Ј. Савића, Сарајево.*

Прећи ћемо одмах дакле на то, да разматрамо све оно, што је од јачег утицаја на здравље школске дјеце.

Најјачи утицај на дјечије здравље има наравно родитељска кућа. У овоме правцу школа односно учитељ неће моћи много да постигне. И учитељев рад у томе раду састојаће се у пажњи на ђаке какви долазе од куће; затим у савјетовању са родитељима о здрављу и чистоћи ученичкој, и старању да специјално школа не би својим унутарњим уређењем и радом хрђаво утјецала на здравље, тјелесни и душевни развитак својих ученика. О томе раду доцније ћемо говорити. Али главне утицаје родитељске куће, услове за здравље, као што су: наслијеђене тјелесне способности, стан, храна, одијело и др. школа не може да измијени. То ће измијенити тек читав низ социјалних промјена и с тога о родитељској кући, и ако најважнијем хигијенском чиниоцу, нећемо овдје говорити, већ ћемо изнијети како се могу примјенити хигијенски принципи у самој школи нарочито обзирајући се на уређење зграде, учила и других чиниоца, који ако су неподесни могу да штете здрављу ученика и учитеља.

Један је од најважнијих чиниоца, који непосредно утиче на здравље ученика и учитеља школска зграда. Све доскора код нас се мало пазило на хигијенске захтјеве при куповини и зидању зграда. Многа се незгодна и влажна кућа претворила у школу. У пошљедње вријеме више се пази и ради од стране власти, да се за школу могу употребљавати само оне зграде, које одговарају извјесним хигијенским принципима.

Није с горег ако и наведемо главне увјете, што су потребни за добру и здраву школску зграду.

На првом мјесту долази мјесто на коме ће се дизати или је већ подигнута зграда. Мјесто мора бити тако пространо да на њему може бити осим школске зграде и велико двориште за дјечије игралиште. Нарочиту пажњу треба обратити: да ли је мјесто суво, порозно и довољно изложено сунчаним зрацима; да ли је довољно удаљено од нездравих мјеста као бара, блата, гробља, фабрика и т. д. јер све те прилике много утичу на здравље оних, који ће се највише у тој згради бавити, на здравље ђака и учитеља. Надаље школска зграда мора бити окренута југо-истоку, како би била по цијели дан изложена сунчаним зрацима.

Доста утиче на здравље ученика и удаљеност школске зграде од дјечијих станова. У опште је примљено мишљење, да школа смије бити највише 4 км удаљена од најудаљенијих ученичких станова. Но ко познаје наше прилике у Босни и Херцеговини и раштрканост кућа у једноме само селу, знаће и то; да нису ријетко, већ врло често ученички станови по 4 км а и више удаљени један од другог и од школе. Тиме је још појмљивија удаљеност станова ових ученика, који из других села долазе. Често пута морају мала дјеца по 2 сата и више ићи само до школе. Зато би требало школску зграду зидати у средишту једне општине или више села, како би се бар донекле изједначила удаљеност ученичких станова.

Разумије се само по себи, да та удаљеност отежава тачно похађање школа, и да штетно утиче на здравље ученика, јер ти ученици не само да се изморе, и да им тај умор спрјечава душевни рад онакав, какав би иначе био, већ су лишени топле и снажније хране што се не могу о полудневном одмору враћати кућама. Особито то штетно утиче на здравље ученика зими када им је потребна топла храна. Због тога би било нужно: поред школа у које долазе ђаци из удаљенијих станова оснивати ђачке трпезе, у којима би ђаци о подневном одмору добили снажније куване хране и под надзором провели вријеме до почетка поподневне наставе. Такођер морало би се удесити, да у тим ђачким трпезама могу зими и ноћивати ђаци, у којих је кућа удаљенија. Ову дужност по варошима могле би предузети Женске Добротворне Задруге Српкиња, гдје их има, иначе учитељи са црквено-школским одбороима.

У оним мјестима, гдје се не би могле подићи ђачке трпезе и дјечији интернати за ноћиште, морала би се без ријечи увести непрекидна настава,² која је и иначе и са хигијенског и са педагошког гледишта потпуно оправдана, те би ју требало принципијелно у свима школама заводити.

Потпуно је разумљиво, да у свакој школској згради најзначајнију улогу имају дворане за разреде. Па да видимо каква би морала бити дворана, која неби својим уређењем штетно утицала на здравље ученика.

Др. Паја Радосављевић пружа нам ове податке:

Хигијенски добра учионица смјела би бити највише 4,5 метара висока (а у селу 3,5). Виша неби требала да буде, што би било отежано добро провјетравање. Ширина собе требала би да је максимум 6 м. Ако би ширина била већа, то неби зраци, који долазе с лијеве стране могли довољно продријети до крајњих мјеста ученика на десној страни, те би ученици због недовољне свјетлости морали напрезати очни вид и тиме га слабити. Дужина пак собе нека није већа од 8 м. Већа димензија неби само сметала јасности органа за говор, већ би сметала и органу вида. Ученици из пошљедњих скамија при јакој димензији неби јасно видјели слова на табли, док на дужини од 8 м јасно и лијепо виде слова од 4 цм. Према овим податцима Др. Радосављевића површина школске собе била би 48 м², а куб[ни] садр[жај] 216 м³. Када би се узело за норму, да се у дворани тих димензија смјести 50 ђака, то би на свакога ђака отпадао близу 1 м² површине и 4,32 м³ ваздуха (такозвани ваздушни кубус). Но, ни сви хигијеничари нијесу сложни у максимуму броја ђака, који би требао да је у једном разреду (дворани). Тако у Елзас-Лотарингији по закону не смије више бити у нижим разредима основних школа од 30 ђака, у вишим више од 40, а у средњих завода у вишим разредима више од 50. Докле је у Лондону тај број 40, у Француској 50, а у Швајцарској од 1904. само 35 (Др. Радосављевић).

Када прочитамо горње бројеве и нехотице нам се намеће питање: како је у нас? Далеко смо заостали. У нас има школе у којима се гуши по 100 и више дјеце, тако да на ђака не отпада ни 1/2 м² површине ни 1 1/2 м³

² Гдје траје настава само до подне.

ваздуха. А да то штетно утиче на здравље ученика не треба ни говорити. Но, када узмемо у обзир материјално стање нашега народа и остале околности, које су против нас, ми се морамо довијати, да ово стање поправљамо колико је год могуће са што мање материјалних жртава. Тако би В. У. П. Савјет требао да претресе у својој сједници питање о подјелењу наставе. Наше је мишљење ово:

Ако у једној четвороразредној неподјеленој школи или дворазредној број ђака премаши 70, онда их треба раздијелити тако, да виши разреди имају прије подне наставу, а нижи послје подне.

Или да се распоред часова изради, да и нижи разреди у неке дане имају наставу прије подне. Ово вриједи за четвороразредну школу са двије снаге, могло би се увести исто, да један разред има прије подне, а други послје подне. Истина да ученици у виших и нижих разреда губе у настави од броја одређених часова наставним планом, јер поподневна настава неби смјела дуље трајати од 3 часа, а да не шкоди у већој мјери здрављу ученика. Не треба се бојати, што ће ученици изгубити који број часова. Тајни савјетник Др Нусбаум у Монакову опитима је доказао: да је "кроз и кроз криво мишљење, да 9-то годишњи дјечак за 7-8 часова може више, да научи, него за 4-5". Видимо да успјех у настави не зависи од броја наставних часова, већ више од осталих прилика у којима се ученик креће а нарочито од повољних услова за здравље и тјелесни развој.

Тиме смо доказали, да би се том подјелом бољи успјех постигао и више користило и уму и здрављу ученичком, и ако за краће вријеме. А овако школа са више од 70 ђака, а с једним учитељским лицем личи више алфаветском течају него школи. И рад у тој школи не може бити потпуно основан на педагошким и дидактичким принципима, већ више на вербализму.

Увођењем ове подјеле у настави не само да би повећали наставницима број радних часова од одређенога броја наставним планом, него би рад у такој школи захтјевао и више труда него иначе, зато би било право, да се наставницима, који би у таквим школама радили, одреди праведна и примјерена награда према труду и сувишку часова.

То је наше мишљење, а радовали би се кад би В. У. П. Савјет у овоме правцу, а у интересу школе штогод учинио.

Наставимо даље о школској учионици.

Нарочиту пажњу треба обратити прозорима, јер што је више свјетлости у учионици то ће се очи мање морити. Хигијена прописује, да свјетлост пада с лијеве стране, озгор или од натраг, а никако са десне стране и напријед. Зато прозори треба да су увијек на лијевој страни. Одношај величине прозора према површини патоса не смије бити већи од 1 : 5, а боље је ако се површина прозора односи према површини патоса као 1 : 3 (Др. Нешић). Разумије се да се ове димензије могу извести само онда, ако је соба довољно и сразмјерно површини патоса висока.

Од великог је значаја за учионицу добра вентилација. Кад се узме у обзир, да је Др. Бургер доказао: да се ваздушни кубус бар пет пута мора про-

мијенити у 1 сату, иначе ће ученици удисати преко дозвољенога максимума угљене киселине (CO₂), што би шкодило њиховоме здрављу, то би се при зидању и уређењу зграде морало много пазити, да вентилације буду добре. Ако је ваздушни кубус мањи од 4,32 м³, то би вентилација морала доводити више од 25 м³ иначе 25. Тако би се бар и вјештачком вентилацијом поред природне (порозности материјала) доводила већа количина чистог ваздуха, и у неколико спријечило сувишно нагомилавање угљене киселине а повећао ваздушни кубус. Но, ипак је најбољи начин провјетривања отварање прозора. По ријечима техничара Haeske: "не треба се плашити тога што ће се соба донекле охладити, она се за вријеме часа опет брзо угрије".³

Није од мање важности ни гријање учионице.

Најбољи је начин гријања, гријање паром. Централно гријање није добро, јер суши ваздух; а сух ваздух није пријатан за дисање и спречава звук. Ако се већ морају употребити пећи, онда су најбоље од кајева или земљане. Бронзане пећи јако се усијају и брзо спроводе топлотне зраке, те су штетне за здравље ученика. Удаљеност пећи од скамије треба да је бар 1,5 м. Још се препоручује, да пећ има огртач, како би се изједначила топлота ваздуха у цијелој учионици. Температура учионице нека је 14-16 °R.

Највећи је непријатељ здравља и ученика и учитеља школска прашина. Да се спријечи подизање прашине први је посао избацити метлу из школе а унијети воду и крпу. Подови, зидови и намјештај у учионицама треба да су глатки. Лакше их је чистити и пајати. Не смије бити пукотина, јер се у њима купи прашина. Подове у учионици не треба мести него потрти мокром крпом или спужвом. У новије доба подови се премазују хемијским зејтином, који задржава прашину да се не диже. Зидови не смију бити обојени. Масна боја спречава порозност, природну вентилацију. Најбоље је да су обојени плавичасто или зеленкасто.

До сада смо у главном говорили о спољашњем и унутрашњем уређењу школске зграде и учионице. А сада пређимо на школски намјештај и учила, да видимо колико они својим склопом могу хрђаво да утичу на тјелесни развој ученика.

Нијесу ријетко но су свакидање појаве болести: искривљење кичме и кратковидост. Тражимо ли узроке тих болести наћемо их и у школи. Љекарским је опитима доказано, да је врло мали број новорођенчади са искривљеном кичмом, и да се та болест развија тек послје 6.-7. године, баш у оно доба када дјеца полазе у школу. Др. Ерисман испитујући кратковидост међу ђацима, дошао је до резултата, да већина дјеце при ступању у школу бивају даљновидна, и да је та даљновидност нормална појава младих непокварених очију. Њихов је број 67,8% у основним школама. Течајем времена та се постепено смањује, док је у вишим и вишим разредима број кратковидих све већи. Врло често бива да очи, које су видјеле нормално послје годину дана постају кратковиде, а оне које су имале мали степен кратковидости

³ У новије доба за освежење ваздуха у школским и другим дворанама ујоштрљава се и Perolin.

постају много више кратковиде. Поред осталих неповољних прилика за живот ученички што доприносе развоју тих болести, ми ћемо нарочито истаћи између осталог школског намјештаја скамију. Зато баш, што скамија, ако је неподесна, највише потпомаже кратковидост и искривљење кичме. Ми ћемо по Н. С. Корсакову изнијети каква треба да је скамија.

Професор Н. С. Корсаков за добру скамију тражи овај размјер:

Ширина клупе нека износи $1/5$ дужине тијела. За различити раст ученика она је 23-38 цм. Наслон клупе да има испупченост, која одговара појасном дијелу тијела. Неки предлажу да наслон буде подијелен у два дијела: доњи прав а горњи савијен натраг. Скамија нека има свакако подножје. Подножје је потребно и с тога, што олакшава ђаку сједење, те се мање замара. Растојање од подножја до полукољеница, што чини $2/7$ раста ђака. Растојање од сједишта до даске за писање нека буде толико, да се лакат може на даску положити, а да се плећа не погну. *Differenz* је приближно једнака растојању од сједишта до лакта руке, кад виси $+1,5$ цм. У опште *differenz* одговара $1/7$ раста ђака. Растојање у хоризонтном правцу од сједишта до даске за писање зове се *distanz*. *Distanz* нека је толики, да перпендикулара спуштена са даске за писање пада на сједиште, т. ј. да сједиште нешто подилази под даску за писање т. зв. *odistanz*. + *distanz*, кад перпендикулара не пада на сједиште врло је шкодљива.

Да се избјегне шкодљива + *distanz* употребљавају неки по Kunz-овом систему покретну даску, или по Elsösset-у покретну даску и сједиште.

Корсаков тражи, да је ширина даске 40 цм, а простор за мастило, држаље и пера 5-7 цм. Доњи дио даске треба да је према ђаку мало нагнут. Неки то нагнуће обиљежавају са 20° (Др. Ивановић). У клупама нека сједе по 2 ђака, а сваки да има мјеста најмање 50-60 цм.

Код нас се још у многим школама могу видјети старинске клупе, које је склепао какав столар без икаква плана, и у којима сједе по 4-5 ученика. По неким школама заведене су новије клупе система Kunz-ова или Elsösset-овог али и у тим школама обично ће се остраг видјети по неколико старинских клупа. Мисли се: штета их бацити; а не мисли на ону штету, што ју нанесе ученичком здрављу.

Врло би корисно било, када би В. У. П. Савјет повјерио Школској Анкети, да предложи моделе за клупе, по којима би се морале правити све оне клупе, које ће се употребљавати у српским школама.

И остали школски намјештај требало би да се реформише и ако не из чисто хигијенских а оно из практичних разлога. (Садањи учитељев сто требало би замијенити модернијом катедром).

Но, највећа је потреба реформа учила. Садање књиге штампане на бијелој хартији и већином ситнијим словима кваре вид. Књиге нека се штапају на сивој хартији, лијепим читким и крупним словима. По Sohn-у слова треба да имају 1,5-2 мм висине, а т. зв. основна црта $1/4$ мм дебљине. Растојање између слова 1,5 мм. Дужина реда смије бити највише 100 мм, а по неким само 70-80 мм, како би се очи што мање кретале.

Нека су учила толико нехигијенска, да би их требало с мјеста избацити из школе и замијенити другима. Такво је учило ђачка таблица и писаљка. Др. Леополд Кенигштајн професор окулистике доказује: "да слова исписана писаљком на табlici распознају на много мањој дистанцији, него кад су слова исписана мастилом на хартији. Да би дјеца могла распознати објекте на табlici морају јако да приближе главу. На овај начин постаје знатна котракција акомодиционих мишића у оку. Око се брзо заморава – те на тај начин постаје кратковидост". Са Др. Кенигштајном слажу се и други хигијеничари и окулисте. А ми у интересу здравља наших ученика треба да прихватимо њихово мишљење и да га остваримо: избацити сасвим таблицу и писаљку из основне школе, а да уведемо мастило и перо. Тиме би – по ријечима професора Раја – спријечили двоструко учење писања: писаљком и пером, јер они ученици, који уче писати писаљком морају поново учити пером. О томе су учитељи освједочени искуством. Код нас има школа, у којима се таблица употребљава не само у 2 нижа, него још у III. и IV. разреду.

Велике школске табле такође би хигијенски могле бити боље. Морале би бити без линија и тачака, чисто црне и не сјајне, јер сва одбијања и преламања свјетлосних зракова шкоде очима.

Школске мапе морају бити објешене тако да дјеца не морају главу окретати, кад се што на мапи показује, а нарочито не смију бити објешене на оној страни одакле свјетлост долази. Слова на мапи нека су читка и крупна.

Пођимо напоље из школске собе у којој смо од прилике споменули све што је од интереса за нашу тему. Изађимо на ходник, који такође може доста да неповољно утиче на здравље ученика. Најопаснији је ходник на коме је промаја. Кад дјеца загријана од игре или зими из школе прелазе преко њега, пролазе управо кроз велику опасност. Наглухост је пошљедица неспретна ходника. Ходник мрачан и прашљив, што није риједак случај код нас да и не спомињемо.

Овдје нам је споменути да код нас ходник служи и као дјечија гардероба. Обично су прикована 2-3 чивилука и на њих дјеца без икаквога реда повјешају своје хаљине. Пошто често немају ни довољно мјеста побацијау их по тлу. Међутим други су то одавно љепше уредили. У Француској има посебна дворана за гардеробу. Ту свако дијете има свој број и лијепо свако уредно остави своје хаљине. Вриједно је овдје споменути још један њихов практичан обичај. Свако дијете обуче преко свог одијела блузу и чакшире од плавога кретона, да не квари своје одијело. У овом правцу за наше прилике био би овај предлог: у којој школи има каква излишна соба, нека се претвори у дјечију гардеробу, гдје пак нема, ту да се бар половично помогне томе, да се нумеришу чивилуци и да свако дијете има свој број.

Из ходника пређимо у двориште. Ово нека би било пријатно и право одмориште дјечије. Около засађено дрвећем, да љети има хлада, а посуто пијеском или у сретнијим приликама и асфалтовано. У Енглеској посипају двориште струготинама од дрвета. У Француској на дворишту има покривено мјесто – греау – гдје се дјеца могу одмарати кад је хрђаво вријеме. У случају

хрђава времена у Шведској се практикује ово: учитељ постави дјецу у ред па тако по такту ступају по школским ходницима. Мора се претпоставити, да су ходници за ту цијељ zgodни, свијетли и пространи. Ступање по такту употребљавају и Чеси када ученици улазе у школску зграду и учионицу. Код нас је у случају хрђава времена право зло. Дјеца обично и не излазе на одмор, те се ни учионица не може провјетрити, а нити ученици употребити одмор на освјежење душе и тијела. У већине школа су ходници тако тијесни, да се не могу употребљавати као у Шведској.

Под оваквим приликама најбоље би било, када би смо се угледали на Французе. Неби ни скупо било покрити један комад дворишта, гдје би се за хрђава времена на одморима и прије почетка наставе дјеца могла склонити и забављати.

У сваком школском дворишту треба да има бунар или чесма са добром и здравом водом, ако у мјесту није проведен водовод. Нездрава је вода узрок многих заразних болести као врућице (микроби тифуса у води). Такођер на суде за воду треба добро пазити. Често пута многа дјеца добију жвале, красте око уста или друге кожне болести због пијења воде из истога суда. Због тога би било добро наредити дјетету, које има какву кожну болест да од куће донесе за себе чашу или лончић из кога ће пити док се не излијечи. И ако би најбоље било да свако дијете има своју чашу или лончић.

За здравље су ученика од важности и школски заходи. У мјестима, гдје није канализација проведена, нека су заходи изван школске зграде. Заходи нека су циглом попођени а т. зв. писоари за мушку дјецу циментирани. Нек се држе чисто и што чешће дезинфицирају, јер то су мјеста, гдје се највише кухних клица расплођава.

Свршивши о школској згради, њеном унутарњем уређењу и најближој околини, свршили смо онај дио рада на школској хигијени, који у главном зависи од оних фактора, који финансирају школу. А сада прелазимо на рад учитеља у овом правцу, кога ће он вршити утицајем наставе.

Рад учитељев има се у првом реду састојати у пажњи на чистоту тијела и одијела ученика и чистоту цијелог простора у коме се ученици баве.

Правило: "Чистота је пола здравља" – важно је за свакога појединца, а нарочито је важно за скуп малих људи, који се по 4-6 сати дневно задржавају у ограниченом и затвореном простору.

И ако су народна уста изрекла горње златно правило ипак се ми са чистотом у школама не можемо похвалити.

Из искуства знамо да поред свег настојања и строге пажње учитељеве ипак многа дјеца долазе у школу прљава, неочешљана, подерана и т. д.

Једна учитељица, која је нарочито пазила на чистоту ученика морала је сама одрезивати нокте некој дјеци, јер кад их је опомињала, да им мати обреже нокте одговарали су: "мама нема кад". Могуће да је нека мама лијена, али могуће је да нека заиста нема кад, да уредно држи своје дијете.

Код ситуиранијих народа имају школске бање за овакву дјецу и свака учитељева опомена може бити одмах изведена. Но, ми сваки дан имамо прилике да узалуд опомињемо. Прије подне прегледамо дјецу и наредимо да иза подне дођу очешљана и умивена, а кад их послјије подне прегледамо видјећемо, да их је више прљавих него из јутра, јер неки од њих, који су изјутра били чисти умрљају се ручком или играњем.

У Француској у којој школи нема школске бање практикују ово: учитељ има купоне (улазнице) за градску бању, које за сиромашну дјецу плаћа школска општина, те кад које дијете дође прљаво у школу, учитељ му даде купон, па иде и окупа се. Тако исто које дође неошишано добије купон за шишање.

Тим начином постизавају просвјетенији народи чистоту, за коју код нас неки теоретичари само чине одговорним учитеља. У нас још ниједна школа нема школске бање.

У интересу здравља ученика требало би код нас по варошима увести купоне за купање и шишање, по селима, гдје је послуга јефтинија, могло би се набавити за школу 1-2 каде и наћи жену, која би очистила и окупала дјецу, коју код куће не држе чисто.

У погледу одијела наша школска дјеца стоје још горе, и ако одијело много утиче на тјелесни развој њихов, бранећи тијело од хладноће. Ево што о томе вели Dr. Combe: "Обичан принцип 'очвршћавање' је ужасна обмана. Огроман број дјеце он је у гроб отјерао, а која остану у животу, она непрестано назадују, било у здрављу, било у расту. Њихов њежан изглед доказује најјасније, колико им је 'очвршћавање' учинило штете, а честа наступања разних болести могла би и неразумније родитеље да одврати од њега" (Школска хигијена, Др. Ивановић). Поред свега тога значаја одијела по здравље дјечије код нас се дјеца врло слабо готово никако одијевају. Штеди се на дјечи. Слабе пртене и кончане хаљине треба да бране њежно дјечије тијело од велике зимске хладноће каква је у нас у јануару и фебруару. И ово је један од узрока, који повећава број смртности дјеце зими према оном што је лети.

Готово све наше општине дијеле одијело сиромашној дјечи. Ну, грешка је само што ово не чине у право вријеме, т. ј. у почетку зиме, него тек о Божићу кад су многа дјеца већ задобила назеб или још гору какву болест. Дакле: одијело би требало сиромашној дјечи да се дијели већ у новембру чим настану хладнији дани.

Што се тиче уредности и чистоте одијела, потребно је непрестано будно надгледање, опомињање ријечју и примјером, а наравно потребан је у том погледу споразум с родитељима. Много има дјеце, која долазе неуредна у школу само због немара матере.

Даље: нужно је настојати, да ђаци по могућности сами поправе неуредност на свом одијелу; ако су се испрашили, да се сами очисте, да сами пришију дугме и т. сл. Нека код послужитеља увијек стоји ђачка четка, игла и конач. Нарочито старији ђаци из III. и IV. разреда морају знати уредити

сами себе. За оне пак из млађих разреда могу се сваке седмице одредити по двије дежурне ученице из IV. разреда, да им помогну. Овај рад уређивања могао би се свршавати за вријеме одмора. То би уједно била и природна казна онима, који неуредни дођу, јер док се друга дјеца играју, они морају радити оно, што су пропустили код куће учинити или што су покварили сувишним несташлуком. Некима ће може бити ово изгледати сувишно заштијевање, али ако је школи задаћа да почне припремати дијете за потпун живот човјека, онда је овакав рад најзгоднији, да дијете још из малена привишне, да се увијек у животу умије само послужити, као и да се у њему још за рана развије смисао за чистоту и уредност. У свему наравно учитељ мора бити собом добар примјер. Ако су у њега подерани лактови, прљави нокти, каљава обућа, онда су све ријечи узалуд.

Осим пажње на чистоту и уредност тијела и одијела ученика још је на учитељу да пази на ред и чистоту у школском простору. За то је потребно, да учитељ има права увијек изравно позвати на ред и заповједити послужитељу, а не као што знамо примјера, гдје учитељ не може ништа директно наредити него тек преко Одбора. – У учионици ће учитељ најбоље поставити ред, ако дјецу навикне, да свако пази на своју скамију, а осим тога по једно дежурно, нека се брине за креду, сунђер, таблу и друга учила.

Од великог је утицаја на здравље ђака школска настава. Обим те наставе прописује се наставним планом. Ту су вам заступљене све науке и многе и многе ситнице. Тражи се од неразвијених ученика нека универзалност, а мало се пази на то, да ли ће неразвијени мозгови малих ученика, без штете, моћи све оно сварити, што им се пружа. Тражи се, и учитељ мора, хтио не хтио да даје дјецу и оно, што није за њих. Гдје се ученици преоптерећују материјалним знањем, ту не остаје довољно времена за васпитну страну наставе. Не само да се пренебрегава главни циљ, морално васпитање, но преоптерећеност наставе спрјечава и тјелесни и душевни развој дјетињи.

Није оно добар учитељ, који је предавао највише наставног градива, него онај, у кога су дјеца окретна, жива и способна да сама размишљају. Има учитеља, који у ревности да стеку похвалу од чаршије и да брилирају на испиту поред и онако опширнога наставнога плана прелазе још и више, те преумарају своје ђаке.

Испитивањем је доказано да душевни умор производи многе штетне промјене у тијелу, и напошљетку може довести дотле, да дијете постане анестетично, т.ј. толико клонуло, да не осјећа само свој умор. Др. Паја Радосављевић вели: "ако дјеца пану у ову опасност, треба јавно изобличити онога, ко је томе крив, па били то родитељи, учитељ или школски управитељ". О томе, колико методичка јединица треба да траје разна су мишљења. Неки педагози траже за ученике I. и II. разреда 15'-20', а за старије разреде 30'. Код неких педагога је то вријеме 45' за старије разреде.

Не умара дјецу само дужина трајање једне методичке јединице него и начин, којим се предаје. Нарочито их умара монотони глас предавачев. Ако наставник за вријеме наставе примјети, да су дјеца уморна, његова је

дужност, да нађе начина да их освјежи. На примјер нека ученици отпјевају какву пјесмицу или учине слободну гимнастичку вјежбу, чиме ће се знатно освјетити. Неки педагози нарочито захтијевају, да се дјецџ у сред сата да мала пауза ради освјежавања.

И распоред часова треба удесити тако, да настава што мање умара дјецу. При састављању распореда треба примијенити онај педагошки принцип замјењивања предмета: послџе тежег, апстрактног предмета долази која лакша дисциплина.

Између појединих предмета свакога сата потребна је пауза – одмор – од 10 минута. Ове одморе употребе дјеца на то, да сврше своје тјелесне потребе и да се мало освјеже. Послџе другога сата одмор је 15 минута. И за вријеме одмора не би се смјели ученици оставити сами себи, него их и тада треба надзиравати.

Код нас је тешко са тим надгледањем. Учитељ и сам потребује одмора неколико часака. У богатијих народа је и то лакше. Тамо имају посебни учитељи гимнастике, па чим дјеца изађу на одмор, предузме надзор над њима учитељ гимнастике, и с њима изводи разне тјелесне вјежбе и игре. Ми у принципу нијесмо зато, да се на одмору предузимају нове гимнастичне вјежбе. Из искуства знамо, да редна гимнастика, када се узима као нови предмет, исто тако замара дух дјечји као ма који други предмет. А заступамо ипак мишљење, да се на одмору играју слободне игре и изводе оне вјежбе, која дјеца знају и сами изаберу. Тим играма не мора учитељ руководити. Ево како ми практикујемо у тузланској српској школи.

Учитељ је на часовима гимнастике извјежбао дјецу разним соколским вјежбама и слободним играма. Подијелио је ученике у чете. Свака чета има свога предњака. За вријеме одмора предњаци сами искупе своје чете и играјући се увјежбавају их. Примјетили смо, да дјеца ово раде и с великим задовољством и с поносом. Веле: "играмо се војника". Учитељи посматрају ова вјежбања више из свога задовољства, а немају потребе да се умијешају. О томе како да се одржи ред између часова, и да одмор што више користи ученицима лијепо је предлагао М. Рачетић, у "Учитељу" за 1893. годину. М. Рачетић предлага, да учитељ има поред распореда рада за вријеме предавања и распоред рада за вријеме одмора. Распоред тај састојаће се из: бацања камена, трчања, скакања, пјевања и играња лопте. Таким распоредом и подјелом на чете непримјетно би се увукла у игру слабуњава дјеца, којима је игра најпотребнија, а најмање се играју. У вријеме зиме грудвање, тоциљање и прављење "Сњешка Бијелића" неоцјењиво је по здравље ученика.

Требало би оваку гимнастику завести у све школе, прво из хигијенских и педагошких интереса, затим из националних, јер се овако зарана усађује у омладину соколска идеја. О гимнастици ћемо доцније опширније проговорити а сад, кад је ријеч о одморима спомињемо, да је код нас задржан по свима школама полудневни одмор, изузевши колико ми знамо Сарајево, Мостар, Бијељину и Нови, гдје је уведена непрекидна настава. У Д. Тузли је учитељски збор покушао да уведе стално непрекидну наставу, али је

Цркв[ено] Школски Одбор дозволио само преко зиме, до 1. априла. Непрекидна је настава оправдана с дидактичког и с хигијенског гледишта, а у пракси је довољно опробана, па је чудо како се споро код нас уводи. Ђаци, којима је кућа далеко од школе, проведу одмор од 3 односно 4 сата (старији од 11-2 часа, а млађи од 10-2) без икаквога надзора, а зими још у затвореној учионици, па још лишени топле хране. На жалост, мисли се, да учитељство тражи непрекидну наставу једино ради своје комоције. Неће да се увиди да учитељима број радних сати остаје исти. По наставном плану одређено је 5 радних дана са 20 радних сати за млађе разреде а 25 за старије разреде. Кад се уведе непрекидна настава, четвртак отпада као седмични дан одмора, те имамо 6 радних дана по 4 сата, 24 сата. Онај мањак од 1 сата нека се надокнади суботом послје подне, када учитељ држи појање и егзорту. Увођењем непрекидне наставе баш би се постигла она педагошка жеља, да дијете ни једнога часа не остане без надзора. Школа надзирава прије подне, а дом надзирава послје подне. Споменусмо, јер се говори: ко ће надзиравати дјецу послје подне и што ће дјеца радити, када нема школе ... Наше је увјерење, да ће свака кућа знати забавити своје мале укућане.

У противном случају потписујемо лошу свједочбу нашем породичном васпитању.

Вријеме је дакле, да се непрекидна настава што прије заведе у свима школама. То бар ништа не стаје, а толико користи доноси. Добро би било, када би који од наших љекара обратио пажњу на непрекидну наставу и обрадовао нас са тачним статистичним подацима. У вези с тим, да учитељи, на чијим је школама уведена полудневна настава извјесте јавност о користи исте са педагошке стране.

У нас се још и данас не поклања довољна пажња тјелесном развињу дјеце. Гимнастику још многи сматрају као луксуз, који је на штету других предмета. Људи, који схваћају значај гимнастике, истичу да она потпомаже и интелектуално развијање, а нарочито васпитно утиче на вољу; и да развија уздржљивост, самопоуздање и постојаност. То су врлине, које нама Србима највише требају.

Дјечја је природа жива и несташна, и жели да свом силом и бујношћу избије напоље. Школа мјесто да потпомаже ту природу и бујност она је спрјечава и убија. Па није чудо, што нам ученици чине којекакве изгреде на улици и дому. Наша се дјеца и не умију играти. Научимо их играма и привикнимо гимнастичком вјежбању, па ћемо их дисциплиновати без штете по њихово здравље.

Тијело се развија: играма, гимнастиком и другим радом. У основној школи треба нарочито његовати витешке и дјечје игре. У витешке игре спада: разно бацање камена, скок, хрвање, вучење клипка, конопца и т. д. Те игре пробуђују витешки дух; развијају амбицију и љубав за јуначку утакмицу. Витешке игре потпомажу национално васпитање, и развијају јуначки понос. С хигијенскога гледишта оправдане су и корисне, што се већином играју на

пољу, на чистом ваздуху. Од дјечијих игара треба бирати оне игре, које свестрано развијају тијело и дух; а нарочито чула и машту (Бакић).

Не мислимо се детаљније упуштати у расправљање о значају и потреби гимнастике у основним школама. То би био задатак посве нове теме за расправљање, а не ове наше. Ипак морамо споменути један од главних изговора, што се гимнастици не даје она пажња, што јој по важности припада.

Тај је изговор: да се нема потребних гимнастичких справа и згодне сале за вјежбање. И нека то стоји. Али, свака школа и сваки наставник може дати више кретања, чистог ваздуха и сунца. Мислимо на заједничке шетње и излете. Гимнастике може бити свугдје и свагда, јер је она подмирење потребе тјелеснога кретања. (Ср. Пашић). Српска школа у интересу здравља својих ученика, треба да иде преко свих евентуалних препрека свјесно и постојано своме циљу: да школска омладина буде најприје тјелесно здрава и снажна.

Да би се могла водити савјесна контрола о здрављу дјеце, потребно је, да свака општина плаћа љекара, коме би била дужност, да бар једанпут мјесечно, а ако се може и чешће прегледа школску дјецу, тада би се могла спријечити многа болест и зараза, којој подлеже много школске дјеце. Јер задатак школскога љекара у првоме реду није, да лијечи болесну дјецу, него да спријечи болест, док се још није појавила.

У наше школе ријетко завирује љекар, у сеоске поготово. Обично дође кад се већ појавила болест. Због тако слабог прегледања много дијете задобије у основној школи клицу болести, која га покоси можда тек у цвијету живота.

Још би ваљало да у свакој школи има мала апотека. Често се деси и поред највеће пажње учитељеве, да се дијете озлиједи. Кад у школској апотеци има памука, завоја, карболне воде и т. д. учитељ може сам озлијеђено мјесто испрати и завити, те тако спријечити да се не развије какво опасно запаљење.

Колико је потребно да се ученици чешће прегледају и заражени одвајају од здравих, толико је потребно да љекар наставника прегледа. Болестан и заражен наставник може и дјецу да зарази, зато га треба одстранити и упутити на лијечење, а ако је болест такове природе, да се не може излијечити као н. п. р. сушица треба наставника пензионисати. Од два зла треба бирати мање.

У богатијих народа постоје за слабе ученике "Дјечје колоније", а за болесне наставнике нарочити сенаторијуми. Такав сенаторијум за своје учитеље подижу и Пољаци.

При крају овога нашега рада споменућемо у главном, све оно што руинира здравље учитеља и подиже постотак смртности у учитељском кадру према ономе, што је у осталих сталеча:

Све оно што штети здравље ученика, штети и здравље учитељево. Неудесна школска соба, прашина, прекомјерни број часова и т. д. све су чиниоци што начињу здрава прса млада учитеља. Примјетило се да учитељи најчешће обољевају од прсних и грлених болести. Узрок је томе прост и ја-

сан, јер учитељ у своме раду мора непрестано да говори, и то у затвореном простору. У употребљавању органа за говор и непрекидној пажњи треба тражити тежину физичкога рада учитељева, и према томе одређивати, да ли је 5-6 сати учитељева рада у школи мало за умор тијела, како неки вели или не. Још је један важан узрок грлених катара, без кога је ријетко српски учитељ, појање у цркви. Она стара пракса, да је учитељ и појац, уби нас. Нарочито је тешко оним друговима и другарицама, који сами морају да поју. Али нећемо улазити у ово питање. Ово се много расправљало. У свему се слажемо са резолуцијом коју су донијели лањске године наши другови у Војводини, а и ми смо још на нашој II. скупштини, при стварању нацрта за Школску Уредбу, тражили да појање у цркви не буде обавезна дужност учитеља.

У главном спомену смо све оно што смета здрављу ученика и учитеља; а изнесосмо како је, а како би требало да је. На нама је и нашим вишим и нижим автономним властима, да од наше школе створимо хигијенску школу, која би била расадница ширења хигијене у нашем народу.

Прилог II
ИЗЈАВА
ВАСЕ ЧУБРИЛОВИЋА О ЦВЕТКУ ПОПОВИЋУ

Београд, 20. јануар 1945. год.

Цветко Поповић

Упознао сам га у фебруару 1914. године, кад сам протеран због политичких демонстрација из Тузланске гимназије дошао у Сарајево. Он је у то доба похађао учитељску школу и био већ познат у круговима босанске револуционарне омладине пошто је још 1913. године био уплетен у процес г. Милоша Пижанића и другова и због тога одлежао 6 месеци у затвору. Кад се у пролеће 1914. године почео спремати сарајевски атентат, ја сам га увео у заверу. Цветко Поповић је био један од нас шесторице активних атентатора против престолонаследника Фердинанда.

Ухваћен од аустријске полиције Цветко Поповић је због учествовања у Сарајевском атентату осуђен на 13 година тешке робије.

Цело време Првог светског рата он је провео самном по аустријским војним и цивилним затворима. У војном затвору код Беча Мелерсдорфу добио је био туберкулозу али захваљујући својој јакој вољи он је залечио. У самом процесу, а и после по затворима, Цветко Поповић се држао достојанствено и

исправно и као друг и као југословен. Због своје тврдоће и неспособности да се вешто опходи са људима а још мање да изиграва затворске прописе још онда је много препатио.

Слом Аустрије, ослобођење Југославије у јесен 1918. године, затекли су нас у казненем заводу у Зеници, Босна. Кад нас је Народна влада пустила из затвора Цветко Поповић је отишао самном у Сарајево, ту је довршио учитељску школу, потом положио допунски испит за матуру у реалци и уписао се на Универзитет у Београду – Педагошка група. Самном заједно ступио је у јесен 1920. године у ново основани Земљораднички студентски клуб. 1922. године оба двојица смо дипломирали, ја сам отишао за наставника гимназије у Сарајево, он у Пирот где се и оженио. Из Пирота је прешао за наставника Учитељске школе у Јагодину, потом за директора Учитељске школе најпре у Ужицу а затим у Скопљу где га је рат и затекао. Бугарске власти протерале су Цветка Поповића у Србију. Ту је најпре био директор Учитељске школе у Београду, а од 1943. начелник за основну наставу при Министарству просвете у Београду.

Ја Цветка Поповића познајем 30 година. Провели смо у затвору скоро четири ипо године, друговали после тога деценијама. Зато сам имао прилике да га добро упознам. У основи научна природа, он је од ране младости, па и у затвору, најрадије се занимао филозофијом и педагогијом. На универзитету је био један од најбољих студената своје групе. После као наставник важио је као врло спреман, врло савестан иако мало престрог наставник. Волео је своју струку, спремао научне радове, у колико су му то рад у школи и многобројна породица дозвољавали. Зато није пристао пре рата да напусти школу и дође у Министарство просвете на положај начелника који му је нуђен.

Цветко Поповић никад није био политичка природа. У Босанску револуционарну омладину увукао га је велики талас националног покрета у ратовима 1912-1918. године. Био је интегралан југословен и по крви (отац Србин, мајка Хрватица) и по уверењу. Бавећи се чисто филозофијом нарочито кантовском, у затвору је Канта месецима студирао, он од почетка не показује разумевање за социјалне проблеме. Ја сам га увео у земљораднички покрет и у њему је остао док се није самном растао. Неко време у Пироту радио је са тамошњим земљорадницима, али за време кризе П. П. владе 1925. године, разишао се са странком и као стари интегрални југословен помагао неко време Прибићевића. Међутим, то је било само површно помагање. Од тог времена Цветко Поповић није припадао ниједном покрету. Он је остао углавном наставник и педагог који се успут интересовао политиком и овде онде радио у неком културном или националном друштву. Ми знамо како се развијао духовни процес код дела наших старих националних радника. Национална идеја носилац свих наших покрета у XIX веку нагло бледи после 1918. Стављени у службу појединих класа, странака и личном режиму владалаца, она која је у суштини била напредна, социјална и дубоко демократска постаје конзервативна реакционарна док није у овом рату многе и многе одвела у издају. Овај талас померања у десно великог

дела старих националних кругова захватио је и мога друга Цветка Поповића. Има људи по рођењу конзервативаца као што их има по рођењу револуционара. У ту врсту људи спада Цветко Поповић. Наставник и педагог по природи он у себи има нешто круто - догматски конзервативно. Зато је увек био противник свих напредних социјалних покрета па и комунистичког. Он није крио ни пред ким своје мишљење, начелно је бранио своје становиште, али је увек био лојалан као противник. Верујем да је као наставник и директор био строг према својим ученицима, али према свима без разлике, али исто тако сам дубоко уверен да је био праведан. Иако је сам као ђак терао политику у школи, доцније је као наставник и директор то нерадо гледао. Зато није био омиљен код ђака.

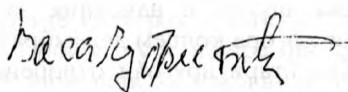
Овај рат Цветко Поповић је провео у Београду као директор Учитељске школе и начелник за основну наставу. Кад сам изашао из Бањичког логора концем децембра 1942. године, налазио сам се са њим врло често. Као стари другови отворено смо дискутовали о свим дневним питањима наше земље, али се нисмо могли сложити. Осим рада као директор и начелник ја не знам да је Цветко Поповић учествовао у каквом већем предузећу српске деснице била она: Недићева, Љотићева или Драже Михаиловића. Сећам се само да је држао неко предавање, када то не знам. У току рата он, жена и четворо деце су формално гладовали. Оно мало покућства што су имали у Скопљу узели су им Бугари и он је у Београд дошао без игде ичега. Толико се патио да су другови наставници међусобно скупљали прилоге да га помогну. Ни као начелник није боље живео. Од априла 1944. године породица му је живела у једном селу код Чачка и издржавала се на тај начин што су му деца ишла на надницу код сељака.

Цветко Поповић је један од најпоштенијих људи што сам икада у животу сусрео, његово схватање поштења и исправности ишло је до крутости. Као што у затвору гладује и неће да шаље ни испотаје писмо сестри да му шаље кријумчарене пакете, да је не би довео у опасност, тако је сада као начелник основне наставе вратио Министарству бон за зимски капут. Он је ове зиме у рату провео са јесењим капутом, није имао 10.000 динара да купи по бону зимски капут, а није хтио сам да уновчи бон. Могао је за њега добити 15.000 - 20.000 динара. У то исто време њему су пријатељи узимали децу на прехрану, а жена му добила жлезде због недовољне исхране.

Као поштен човек Цветко Поповић признавао је у последње време своје погрешке. Већ неколико месеци пред слом Немаца у Србији и његова професорска глава почела је увиђати да ће политички живот ове земље узети други правац после рата него што је он то мислио. Он се није добровољно примио за начелника. На то је натеран. Ја не верујем да је он са тога положаја урадио ишта неисправно.

Укупно узевши Цветко Поповић као конзервативац националиста могао је имати начелан став против Народно-ослободилачког покрета. Не верујем да је из тога става ишао даље у борбу. Међутим, његова прошлост као сарајевског атентатора, његова стручност у послу, савесност у раду и исправност као човека и наставника, његово ничим окаљано поштење и љубав

за ову земљу намеће и онима који му суде данас за његова дела, велике обзире. Не може се истим мерилима мерити кривица једног Цветка Поповића и једног Велмара Јанковића или људи његове врсте. Обзир према Цветку Поповићу намеће и та чињеница да је он отац четворо деце још неспособне да сами себе издржавају. Поред тога дугогодишњим тамновањем и тешким животом исцрпљен он није у стању да дуго издржи нове патње у затвору. Зато, ако се заузимам као његов стари друг за њега то радим мирне савести да с тим не шкодим ни земљи, ни Народноослободилачком покрету у коме ја данас искрено и поштено сарађујем.

Васа Чубриловић

Прилог III
ПЈЕСМА
О ГАВРИЛУ ПРИНЦИПУ¹

Заграјаше два врана гаврана
на сред Беча, града бијелога,
на дворима цара сиједога.
Ситно скачу, необично гачу,
то ћесару не бијаше драго
па велико обећава благо:
"Ко ухвати двије тице вране,
послаћу га југу на Балкане.
Тамо је земља одолица,
нек на њојзи буде поглавица.
Нек извози злато за хартије
и завађа народ на партије.
Нека љуби Словенкиње сеје
и нек шири германске идеје."
Бечлије се догодише љуте,
побацаше капе и капуте.
Господа се шћаше поломити,
ал не могу птице уловити,
јер се птићи и не плаше црни,
већ одлети па се опет врни.
Кад то виђе од Беча ћесаре,

на ноге се подигао старе.
Срдит ћесар у авлију хита,
главу диже па срдито пита:
"Море, црни, злогласни вранови,
ђе вам досад прођоше данови,
те за Беча града не знадосте
и на мојим дворма не грајасте.
Мичите се на лаганим крилим,
тамо грајте ђе сте досад били.
Нек вас чују звјерке и комити
мене старца немојте ломити."
Кад то чуше два врана гаврана,
са ћесаром почеше дивана:
"Ој, ћесару, на земљици мраву,
што ти жалиш остарјелу главу!
Ти да умреш то није зијана,
јер ти више ниси за мегдана,
но је штета за млада војника
који бјеше Аустрији дика.
За твог милог Фердинанда млада,
најближег ти у роду што влада.

¹ У писаној заоставштини Васе Чубриловића, поклоњеној на чување Архиву Српске академије наука и уметности, бр. 14731, пронашли смо, између осталог, и "Пјесму о Гаврилу Принципу" са 246 стихова, коју је Васо добио од Вукобрата Рајка, а по сјећању његовог оца Вукобрата Уроша из Кикинде. Пјесма у пуном обиму има 563 стиха и објављена је у књизи "Српске пјесме Србије и Црне Горе 1912-1918.", прикупио и приредио Мирко Добричанин, Београд, 1995, са насловом "Сарајевски атентат 28. јуна 1914. год." (стр. 78-92) и потписом Алеска Гузина. У овој књизи доноси се "Пјесма о Гаврилу Принципу" са 246 стихова.

Па му Срби запеше удицу
у Сарајву, у главну улицу.
Мртав паде он и вјерна љуба,
смртна им је затрубила труба.
Чуј, ћесару, зла ти срећа била,
ми смо јутрос одмарали крила
на Требевић, на високе стијене
гледећ' Босну и љепоте њене
и Миљацку валовиту ријеку
занимљиву птици и човјеку.
Док добише Сарајлије знака
да свечано дочекају влака.
Поче жубор по цијелом граду,
постави се војска у параду,
а ококо шпалир до шпалира
да им когод не наруши мира.
А око њих тајни детективи,
што вребају ко соколи сиви.
У то доба на Иван машина,
на њој барјак од чет'ри аршина,
преко Босне пређе бреговите
до Илице воде љековите.
Ту дођоше два аута врућа
и сretoше младога молућа."
Тад Поћорек оштро рапортира
цијела Босна да ужива мира:
"Господару, хвале за Хрвате,
сви би редом изгинули за Те.
Тако исто Турке муслимане
и од њих су одстрањене мане.
Само Срби хоће боље праве,
ал' не могу ни подићи главе."
То Поћорек рече на тенану,
ал' регенту не бјеше по плану,
оштро рече и сабљу притеже:
"Поћорече, од Босне витеже.
Какве причаш Србе и Хрвате,
какве море Турке азијате.
За мене су то само Босанци,
други су ми непознати знанци.
Тамо друге народности није,
нити има, нити бити смије."
То изрече, глас учини трубом
у ауто уљегао с љубом.
Тад шофери бензин ужегоше,

Сарајеву у град уљегоше.
Цвијеће пада пјевају се химне,
сретају се овације дивне.
Лако иде ватрена кочија,
а говори госпођа Софија:
"Кажу да је у Босни дивљина,
а ово је за мене милина.
Што се неко на Босну згражава
кад нас Босна тако обожава!"
Док ево ти јеке од олује
и ево ти шаровите гује,
ће се бријегом крај Миљацке шета
српско момче од осамнајест љета
по имену Чабриновић Неђо
из крвава мјеста и гнијезда
из Требиња из Херцеговине.
Носи бомбу у руци навиту,
за зла твога у Срба салиту.
Врљи бомбу испод руке бијеле
и загрмље ко од божје стрјеле.
Знак покоља по цијелом свијету,
ал' жељену не погоди мету.
Не погоди Фердинанда дивна,
већ његова ађутанта крилна.
Направи му жестокијех рана,
нека памти чија ј' Босна равна.
А Фердинанд хаје и не хаје,
бомба пукла - па шта и нека је.
По вароши он продужи пута,
ал' срете га друга змија љута.
По имену Принципе Гаврило,
момче скоро у Београд било.
Српско момче ђачког одијела,
Српско момче с Босне од Лијевна.
Док га тако не примаче враже,
око себе поразбаца страже.
Па да видиш Принципа Гаврила,
он поскочи ко да има крила
у ватрена аутомобила.
Фердинанда већ узвати зима
па му лице позелење бјело
а Принцип му очита опјело:
"Ој аждајо, што Словене гуташ,
шта ли мислиш, што овуда луташ?
Ни мало те пожељели нисмо,

нит' смо по те оправили писмо,
да долазиш Босни на виђење,
него слушај шта је наше мњење:
Ти се можеш негдје одморити,
српски не знаш добро говорити,
а ево ти српска граматика
из мојега аутоматика!"
Пуче страшно, чу се на небеса,
и падоше два мртва тјелеса.
Мртав паде он и вјерна љуба,
смртна им је затрубила труба.
Ухвати се вика и галама,
цјелу Босну сад притиште тама.
Ми одатле одосмо на прешу
и ево ти дадосмо депешу.
Па сад, царе, како хоћеш ради,
ми одосмо у потпуној нади
да ћемо се брзо угојити
и јуначке крви напојити."
Тад одоше птице цвркатати,
ћесар оде у јаду бунцати:
"Слуге моје, понесте ме бона
до централног мога телефона."
Што цар каже то није за шалу,
однесоше цара у централу,
те ту старца мало одморише
док по свијету жице отворише.
Прво прича у Берлин Виљему
жалост тешку Њемачкој и њему.
Још кајзеру ћесар саопштава
да с' Србима кавгу заоштрава,
па дозивље Пророкова слугу,
па и њему саопштава тугу:
"Чуј, султану, бог те не убио,
повратићеш што си изгубио.
Ако хоћеш мене послушати
као што ћу и сам покушати."
Па дозивље бугарскога краља,
Бугар-краљу све по реду јави:
"Спремај ми се, пријатељу прави,
веће су се примакнули дани
да осветиш што је било лани."
Док се стари досјети у глави
па дозивље Београд на Сави:
"Слушај, Петре, краљу атентата,

отвори ми од Србије врата
да уведем Швабе и Мађаре,
да гомиле метнем под ханџаре."
Петар слуша, Пашићу казива,
да Народну скупштину сазива.
Скупштинска се отпоче дебата,
све од Беча и од атентата.
Да ли Шваби отворити врата,
ил' од њега тражити Баната?
Српску Босну и Сријема равна
и све српске земље до Јадрана.
Сви рекоше изгинути славно,
а Србију не пустити срамно.
Ти Пашићу, српски дипломата
сумње нема, дођосмо до рата.
Рат почесмо, а још смо у тами,
а не знамо остасмо ли сами.
Па дозива ту царску Русију,
руском цару све по реду јави:
"Беч и Берлин у свему се слажу
па од мене српску земљу тражу."
Цар Николај њему одговара:
"Беч и Берлин удариће на Те,
а прије ће Руси на Карпате."
Па дозивље млада Поенкара,
од француске земље господара:
"Предсједниче у граду Паризу,
Србија је опасности близу.
Држећ стражу на Стамболској прузи,
налазим се у великој тузи.
Па знај добро и Ти и Французи
ми с мегдана нећемо побјећи,
борити се, ал' ћемо подлећи.
Па кад Швабе сруше српску снагу,
учврстит' ће се на архипелагу."
Па дозивље Енглескога краља:
"Слушај, Ђорђе, краљу Британије,
од Индије и Аустралије
и Канаде преко Океана,
господару свега мора слана.
Беч и Берлин у свему се слажу
и од мене српску земљу тражу."
"Слушај, Петре, од Србије краљу,
Беч и Берлин удариће на Те,
ал', знаш, Петре да све свјетске кључе

наша ратна морнарица вуче.
 "Сад Путниче, војводи на гласу,
 рат је зрео ко жито на класу.
 Већ да војску брзо мобилујеш
 и војничком спремом обилујеш."
 Па дозивље црногорског краља:
 "Спремај ми се краљу Николаја,
 Беч и Берлин удариће на нас."
 Николаја њему одговара:
 "Дунав, Сава, Дрина, твоја страна,
 а од Дрине моје до Јадрана."
 Путник краљу тако одговара:

"Сви су врани коњи потковани,
 комите су јутрос у Даницу
 за бој спремни стали на границу
 па чекају онога минута,
 ко ће боја отпочети љута."
 Мили Боже, шта минута значи,
 бјеше ведро, одједном се смрачи.
 Шваба пушта на Саву понтоне
 и на њима цјеле батаљоне.
 Ал' их Срби себи не примају,
 већ их брзо са воде скидају.

Прилог IV

ТЕСТАМЕНТ ВАСЕ ЧУБРИЛОВИЋА

Мој тестамент

Ову опоруку, тестамент, пишем власторучно, при пуној свести, и пуном сазнању о одговорности код састављања ове врсте исправа.

Најпре поништавам мој тестамент писан пре неколико година, док је био жив мој син Милош Чубриловић. Умро је 7. јула 1987. године у Психијатријској болници у Белој Цркви, Банат. Он ми је био једини најближи наследник. И ја сам био исто тако његов наследник; постао сам то Одлуком Општинског суда у Београду и наследио од њега кућу у Београду, Булевар Црвене армије бр. 37, Котеж неимар.

Тако, после моје смрти остаће иза мене: кућа на Булевару Црвене армије бр. 37, Котеж неимар, намештај у стану где станујем са мојом другом супругом Данком Трипковић-Чубриловић, моја библиотека и одређене суме новца у Београдској удруженој банци и Југословенској удруженој банци.

Решавам: Прво: целу моју библиотеку остављам Библиотеци Балканолошког института САНУ у Београду. Један део моје библиотеке је већ тамо пренешен. Моја другарица Данка може из моје библиотеке да задржи за себе књиге из њене струке и књиге из лепе литературе, што јој се допадне. У колико то Балканолошки институт жели - и намештај из библиотеке, сто, моја столица за столом и сталаже да се дају томе Институту.

Моје научне рукописе и лична документа остављам Српској академији наука и уметности у Београду. Моја супруга Данка предаће их после моје смрти Архиву Академије наука.

Одлучио сам - да се при Балканолошком институту САНУ из мојих средстава оснује "Фонд за награде из историје Балкана, његових земаља и народа." Делиће се сваке друге године млађим научним кадровима за дипломске радове, магистратуре, докторске тезе и студије из историје, археологије, антропогеографије, етнографије, економике, језика и књижевности.

Награђени радови да се објављују у годишњаку Балканолошког института, Балканика. Управни одбор Фонда да се организује при Балканолошком институту. Председник Одбора да буде директор Института, секретар Одбора, секретар Балканолошког института а чланови Одбора секретари Одељења историјских наука, друштвених наука, језика и књижевности САНУ у Београду. - Правилник о управљању Фондом, о

додели награда, у колико га ја не пропишем за живота, да га пропише Одбор Фонда у Балканолошком институту.

Чланство у Одбору Фонда је почасно. Награде административном секретару Одбора - прописује Одбор Фонда.

Проучавајући историју југословенских народа, пре свега српског, стално сам утврђивао не само повезаност него велику сложеност историје појединих народа и њихових земаља на Балканском полуострву. Стремљења савремене Европе, као и целог света све више интеграцијама и ширим и јачим размерама, па и код нас на Балкану. - Још половином 19-ог века ми смо били главни заговорници сарадње међу балканским народима. - И сад смо то. - Ово има у виду и наша наука, као и наша међународна политика. Наука треба да појача напоре у том правцу.

То је позадина моје одлуке да оснујем Фонд за доделу награда из историје Балкана, његових народа и земаља. - Фонд може бити отворен за давање средстава од стране других приватних лица или установа.

У случају да Балканолошки институт, за који сам ја дао иницијативу да се оснује 1968. године, да се моја библиотека преда Библиотеци Филозофског факултета у Београду.

Намештај у стану Чубрина 2/а, где станујем са својом супругом Данком, остаје њој, заједно са станарским правом.

Пошто смо заједнички текли за 30 година заједничког живота у браку, њено је право да располаже са половином уштеђених новаца уложеног у банке било на њеном или мом имену. Уколико она буде вољна да од тих новаца даде један део у мој Фонд, унапред јој се захваљујем.

За извршиоце мога тестаента одређујем: моју супругу Данку Трипковић-Чубриловић, мога синовца др Јову Чубриловића, зубног лекара у Београду, и др Рајка Бокоњића, лекара и мог сестрића из Сарајева.

Желим, да се моје тело после моје смрти кремира у Београду. Мој пепео да се пренесе у Сарајево и положи у гробницу где леже кости мојих другова из сарајевског атентата 1914. године.

Последња ми је жеља, да се у ову гробницу пренесу и тела других учесника у сарајевском атентату: Мухамеда Мехмедбашића, Цветка Поповића, Иве Крањчевића и Цвијана Степановића.

Уколико се мој пепео не однесе у Сарајево, да се сахраним на Новом гробљу у Београду, где већ леже кости мога брата Бранка и сестара Виде и Леле.

Овај тестамент ступа на снагу од дана његовог потписа. - Писан је мојом руком у једном примерку. - Прилажу се два примерка на машини од мене оверена.

Београд, четврти октобар 1988. године.

Васа Чубриловић, професор Универзитета у пензији

Прилог V

ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА

1. академик Милорад Екмечић

Др Здравко Антонић није случајно изабрао ову тему да на њој ради. Он је раније био сарадник академика Васе Чубриловића, имао увид у његову рукописну оставштину. Најзначајнији плод те сарадње је књига текстова Васе Чубриловића "Погледи Васе Чубриловића на српску историју XIX и XX века", која је објављена 1992. и наишла на изузетно добар пријем у нашој научној јавности. Ипак је најподстицајнији мотив да се определи за ово истраживање била жеља да се историји Сарајевског атентата 1914. приступи из једног мање уобичајеног угла, него је то рађено у огромној литератури о тој теми до сада. Сарајевски атентат су обрађивали као део патриотске историје, као политичку заверу, као питање одговорности за избијање рата и као криминалистичку експертизу. У сваком том погледу је тема до сада исцрпљена, па је др Антонић истраживао историјску грађу да прикаже учеснике атентата и националне политике око 1914. као обичне људе. По својим ранијим делима, аутор је осведочени научник који се успешно показао истраживањем специјалних и политичких побуна у Босни и Херцеговини од 1804. до 1945. Показао се као врстан стручњак за развој политичких и социјалних идеја тога времена.

Моја би коначна оцена овог рукописа морала да буде врло позитивна. Сматрам да је истраживачки напор откривања мале грађе која је везана за личности тројице Чубриловића (сведочанства о успесима у школи, потврдама њихове вредности и слично) вредан прилог за унапређење научног знања о учесницима Сарајевског атентата 1914. и њиховом раду после тога. Досадашња литература о убиству хабзбуршког престолонаследника је оптерећена криминалистичком експертизом и књигама чија је порука везана за питање ко је одговоран за избијање рата 1914. и ко треба да буде кажњен и плати одштету. Др Антонић је донео изворе који приказују те људе, као ђаке који се боре да савладају оскудицу и постигну виши циљ, као предане друштвене раднике у малим местима и селима, као љубавнике, су-пружнике и родитеље.

2. Др Душан Лукач

Најновији рукопис проф. др Здравка Антонића - Чубриловићи 1914. године и касније, представља студију о овој породици са комбинацијом прворазредне архивске грађе, претежно из приватних архива која није до сада објављивана. Студија је тако пројектована и реализована да има 16 поглавља (око 30 а/т) од којих свако за себе представља посебну целину, али се и међусобно прожимају. Најзначајнија су она која се односе на прилике и услове у којима је настала српска грађанска класа у Босни и Херцеговини у коју спада и породица Чубриловић. Затим, следе поглавља о Вељки (обешеном 1915. у Сарајеву), Бранку (познатом јавном раднику и два пута министру у влади Краљевине Југославије) и Васи (доајену српске историјске науке, непосредном учеснику у Сарајевском атентату и савезном министру у влади СФРЈ). Остала поглавља се односе на врло рецентне документе из бројних велеиздајничких процеса монтираних над Србима у Босни и Херцеговини од стране Аустроугарске власти 1914-1917, као и на велику количину грађе (записа, опроштајних писама, аманета, порука и др.) из "чисто" приватних архива. Све то што је изложено потврђује да је проф. др Здравко Антонић нашао нови приступ у прилажењу и претресу једног периода врло сложене историје наших народа који се односи на крај 19. и почетак 20. века. Без дубљег и ширег улажења у тај период тешко је објаснити и потоњи ток наше историје.

Остајем у дубоком уверењу да је ово ретко добар рукопис и да га треба објавити што пре. У нашој новијој историјографији ретка су дела овакве врсте.

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

А

Адамовић, Душан 65, 97, 98, 100, 102, 111, 165
Адамовић-Јерић, Јеленка 97, 97, 102, 111, 120, 151, 153, 157, 159 161, 165, 170, 174
Адамовић, Јово 97, 98
Адамовић, Коста 96
Адамовић, Мило 97, 102
Адамовић, Никодин 97
Адамовић, Перо 97
Адамовић, Петар 96
Адамовић, Ристо 96, 97
Адамовић, Стака 96
Адамовић-Чубриловић, Јованка 5, 6, 7, 8, 17, 19, 23, 34, 38, 39, 42, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 65, 66, 89, 91, 95, 96, 147, 149, 153, 156, 157, 160, 161, 164, 165, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 275, 285, 286, 287, 290, 317, 318, 323, 327, 328, 345, 349, 383, 389, 412, 415
Ајзелт - директор гимназије 106
Аксентијевић, Аксентије 371
Алауповић, др Тугомир 55, 58, 59, 311
Андраши, Јулије 335
Анђелић, Живојин 103
Анђелковић, Јефта 357
Анђелковић, Радунка 357, 359
Антић, Анто 112
Антинијевић, Драгослав 381
Антонић, др Здравко 3, 4, 13, 16, 66, 71, 386, 414
Антонић, др Катарина 4

Араповић, Јосип 215
Аћимовић, Данило 302

Б

Бабуновић, Вукашин 311, 315
Баврлић, Спасоје 310
Бајић, келнер 190, 216
Бајић, Бајо 363
Бајић, Мирко 310
Бакић 401
Бањац, Буро 79
Барњаковић, Ристо 305
Баслаћ, Милка 309
Баста, Босиљка 101
Беговић, Сима 306
Бејатовић, Павле 301
Бејатовић, Тодор 300, 301
Бела II, краљ 335
Бектић, Мустафа 62
Берзаковић, Ђура 213
Берићи 172, 270
Берић, Светислав 34
Бесаревић, др Војислав 213, 309
Бикар, Радивоје 31, 36
Билбија, Владета 373
Билбија, Илија 252, 253, 254
Билбија, Милош 252, 254
Билбија, Петар 308
Билински, Леон 70
Биндинг 336
Бисе, Адем 62
Благојевић, Милка 108
Блажек, Драгутин 34
Бложун, Ана 189
Бобар, Цвијетин 305

Бобуновић, Вукашин 313
 Богдановић 271
 Богдановић, Ацо 38, 106, 164, 168
 Богдановић, Катарина 103
 Богуновић, Душан 310
 Божић, Иван 365, 376
 Божић, Коста 300
 Божић, Љубица 107
 Божић, Милан 359
 Божић, Петар 311
 Бокоњић, мр Бранка 243, 383, 387
 Бокоњић, др Дејан 383, 387
 Бокоњић, др Јово 24, 48, 312, 383
 Бокоњић, др Ненад 24, 383, 387
 Бокоњић, Ненад 383, 387
 Бокоњић, Љиљана 383
 Бокоњић, Мирјана 383
 Бокоњић, др Рајко 24, 383, 387
 Бокоњић, др Срђан 383, 387
 Бокоњић, Сања 383, 387
 Борђошки, Божо 101
 Борђошки, Лаза 101
 Борђошки, Младен 31
 Ботић, Стеван 60, 61, 193
 Бошковић, Радосав 381
 Брајић 105
 Бранков, Нада 127
 Бранковић, Георгије патријарх 34
 Бранковић, Димитрије 28
 Братић 22
 Броз, Јосип Тито 347, 350, 364, 381,
 384
 Бублић, Дрган 221
 Будимир, Алојзије 60, 61
 Будисављевић, Срђан 126
 Будиш, Милена 381
 Букинац, Ђорђо 312
 Буквић, Спасоје 306
 Бургер, др 392

В

Валдек, Александар 189
 Варешанин, генерал 209
 Васиљевић 296

Васиљевић, Анђа 57
 Васиљевић, Бојо 60, 61
 Васиљевић, Душан 101
 Васиљевић, Јова 310, 312
 Васиљевић, Љуба 57
 Васиљевић, Тодор 309
 Васић, др 389
 Васић 209
 Васић, Јелена 169
 Васић, Михаило 304
 Васић, Пајо 302
 Векић 274
 Вељко 384, 387
 Вида 384, 387
 Видаковић, Драгица 303
 Видовић, Богдан 17, 23
 Видовић, Васо 16, 17, 22, 23, 31, 55,
 104, 118, 155, 166, 169, 345
 Видовић, Воја 17
 Виљем, цар 409
 Влајинић 196
 Вишњић, Дејан 387
 Вишњић, Предраг 384, 387
 Вишњић, Филип 148, 371
 Вујасиновић, Вељко 62, 311
 Вујадин, Стари 212
 Вујић, Д. 31
 Вујчић, инг. Звонко 384
 Вук 384, 387
 Вукадин, Коста 306
 Вукадин, Неђељко 306
 Вукићевић, Никола 31, 34
 Вукобрат, Рајко 407
 Вукобрат, Урош 407
 Вуковић, Бранко 60, 62
 Вукојевић, Мирко 309, 325, 326
 Вучковић, Милош 126

Г

Гаврић, Гавро - Гашо 7, 43, 94, 275,
 306, 323, 328
 Гаврић, Перса 328
 Гаковић, Вид 60, 61
 Гаћиновић, Владимир 59

Гашић, Софро 117, 118
Глушац, Васо 311
Гњатић, Коста 207, 299
Голингер, Јохан 96
Голингер, Мици 96
Грабеж, Трифко 48, 58, 61, 71, 72,
77, 78, 87, 92, 111, 112, 175, 176,
177, 178, 179, 180, 181, 188, 190,
191, 192, 193, 194, 195, 196, 197,
216, 217, 218, 218, 221, 223, 224,
225, 227, 228, 230, 233, 234, 235,
236, 237, 238, 240, 242, 243, 244,
245, 246, 247, 248, 249, 252, 255,
256, 257, 259, 261, 262, 263, 313,
325
Грбић, Радивоје 192, 193, 220, 243,
244, 245, 259, 261
Грбић, Васиљ 299
Грујић, Станиша 312
Гузина, Алекса 407
Гутеша, Петар 312, 313

Д

Дабић, Самојло 308
Давидовић, Гаја 301
Дакић, Драгутин 309
Дакић, Ђорђе 193, 207, 209, 299
Дангић, Јездимир 60, 61
Данон, Јозеф 176, 189
Дапчевић, Влада 384
Дачић, Живојин 191, 209, 315
Дедијер, Владо 111, 235
Дедијер, Јевто 91, 111
Деметровић, Александар 34
Дивац, Недељко 364
Димић, Теофил 34
Димовић, Данило 71, 72, 296
Динић, Михајло 363, 376
Добричанин, Мирко 407
Дојчински, Звонимир 60, 62
Драгана 387
Дракулић, Милка 100
Дрндарски, Василије 28
Дробац, Вјера 314

Дроца, Васо 310
Дујановић, Ђорђе 307
Дучић, Јован 308

Ђ

Билас, Милован 384
Бокановић, Димша 300
Ђорђе, енглески краљ 409
Ђорђе 384, 387
Ђорђевић, Ђока 126
Ђорђић, Ђокан 302
Ђукић, Лазар 68, 69, 74, 76, 77, 81,
82, 88, 175, 176, 177, 178, 179, 181,
195, 196, 211, 225, 227, 228, 230,
231, 249, 250, 255, 258
Ђурин, Милош 310
Ђурановић, Радивоје 303
Ђурић, Милош 363
Ђурковић, Максим 302

Е

Ејрол (Аугаул) 337
Екмечић, Милорад 3, 14, 15, 373, 413
Elsösser 394
Ерисман, др 393
Ерић, Јован 301
Ерић, Јаков 301

Ж

Жакула, Стево 44, 58, 108, 109, 213,
309
Жакула, Даринка 10, 109, 110
Жерајић, Богдан 209, 210, 227, 251
Жугић 118

З

Загорац, Бранко 77, 81, 175, 176,
180, 181, 187, 196, 249, 250, 251,
255
Загорчић, Слава 127
Зајфрид, Алојз целат 175
Зарић, Зарије 61
Зарић, Неђељко 299
Зарић, Светозар 300

Здравковић, Коста 96
 Зечевић, Божидар 308
 Зечевић, Јово 60, 61
 Зечевић, Момчило 374
 Зечевић, Светозар 308
 Зрнић, Светозар 300
 Зубовић, Јован 58, 61

И

Ива 384, 387
 Ивановић, Перо 16, 52, 394, 397
 Ивасјики 116
 Ивић, Алекса 371
 Ивић, Милка 381, 382
 Ивковић, Милан 60, 62
 Илиници 115
 Илић, Данило 49, 67, 69, 70, 71, 73,
 74, 75, 76, 77, 78, 88, 112, 119, 175,
 176, 177, 178, 179, 181, 195, 196,
 221, 224, 225, 226, 227, 228, 229,
 230, 231, 237, 239, 241, 254, 255,
 274, 326, 327
 Илић, Марко 61, 313
 Илић, Милош 60, 62
 Илић, Тодор 56, 58, 60, 61, 312, 313,
 316
 Инђић, Ристо 102
 Irbu, miss 16, 98, 109
 Исаковић, Антоније 382

Ј

Јагличић, Јово 207, 209
 Јаковљевић, учитељ 192, 193, 207,
 208, 209, 220
 Јакшић, Алекса 300
 Јакшић, Вука 237
 Јакшић, Ђура 100
 Јакшић, Мара 100
 Јакшић, Мишко 189
 Јанковић, Божо 199, 209
 Јанковић, Велмар 406
 Јанковић, Драгослав 374, 375
 Јанчић 371
 Јаракула, Богдан 310

Јевђевић, Димитрије 306
 Јевта 114
 Јевтић, Миливој 31, 56
 Јелена 384, 387
 Јелић, Чедомир 307
 Јеремић, Ристо 24, 56, 57, 305, 312
 Јерић, др Бранислав 98
 Јерић, Гига 98
 Јерић, Григорије 120
 Јерић, Милојко 98
 Јерић-Пешевски, Зага 98
 Јерић, Слободан 98
 Јерић, др Соња 98
 Јефтић, Јевта 305
 Јована 387
 Јовани, Богдан 309
 Јово, поп 271, 328
 Јавановић, генерал 221
 Јовановић, Јово, поп 39, 43, 51, 111,
 233, 271, 328
 Јовановић, Гајо 60, 62
 Јовановић, Григорије 42
 Јовановић, Драгољуб 364, 384
 Јовановић, Ђорђе 57
 Јовановић, Марица 116
 Јовановић, Милутин 305
 Јовановић, Милан 24, 302
 Јовановић, Михајло 51
 Јовановић, Мишко 44, 49, 51, 58, 59,
 61, 67, 70, 74, 78, 88, 91, 94, 106,
 108, 112, 119, 154, 175, 176, 177,
 178, 179, 181, 192, 195, 196, 206,
 218, 220, 221, 228, 234, 235, 236,
 237, 238, 239, 240, 241, 242, 246,
 247, 248, 255, 256, 262, 274, 313,
 315, 325, 326, 327, 330
 Јовановић, Љубица 38, 106, 114, 115,
 116, 117, 119, 274, 275
 Јовановић, Пера 116
 Јовановић, Петар 60, 62
 Јовановић, Радо 56
 Јовановић, Слободан 371, 376
 Јовановић, тата 57
 Јовичић, Вељко 310

Јовичић, Ж. 365
Јовичић, Јоко 38, 103, 106
Јојиновић, Петар 310
Јовић, Стеван 31
Јосип, Фрањо 40, 103, 190, 226, 293,
295, 372, 407, 408, 409
Јзубашић, Бранко 60, 61
Јукић, Лука 211, 221, 222, 227, 251
Јурић, Иле 252

К

Калај, Бењамин 41, 175
Калдесић, Јован 301
Калембер, Драган 68, 70, 71, 76, 77,
176, 187, 188, 225, 249, 250, 258,
259
Калић, Димитрије 31
Калић, Митар 28
Калуђерчић, Стево 100
Каназир, Душан 382
Каназировић, Наталија 103, 107
Кант, Емануел 404
Карамехмедовић, др 24, 312
Карађорђевић, Александар 77, 214,
221, 222, 346, 354, 361
Карађорђевић, Ђорђе 214
Карађорђевић, Петар I, краљ 81,
110, 119, 214, 226, 232, 233, 291,
409
Карађорђевић, Петар II, краљ 348,
349, 361
Карић, Јово 215
Каравелова, Наталија 371
Кардель, Едвард 364
Катанић, Павле 304
Кашиковић, Никола 101, 102
Кашиковић, Стоја 102
Келер, Марија 176, 187, 189
Кенингштајн, др Л. 395
Керовић, Благоје 67, 176, 187, 188,
194, 234, 236, 241, 242, 243, 245,
246, 247, 256, 257
Керовић, Јован 67, 176, 187, 188, 194,
234, 256, 325
Керовић, Митар 66, 67, 78, 81, 82, 84,
175, 176, 179, 180, 181, 187, 194,
233, 234, 234, 236, 242, 245, 246,
247, 255, 256, 257, 325
Керовић, Неђо 49, 67, 78, 81, 82, 84,
94, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 194,
195, 233, 234, 236, 241, 242, 243,
245, 246, 247, 248, 255, 256, 257,
330, 331
Кесић, Драгољуб 89, 207, 307
Кецмановић, Војислав 305
Кладар, Лазар 60, 61
Кларић, Петар 207
Кљајић, Милан 304
Кнежевић, Филип 24
Ковачевић 118
Ковачевић, Вељко 96, 105, 127, 383,
384
Ковачевић-Вујчић, др Вера 96, 105,
128, 384, 387
Ковачевић, Ђорђе 62, 64, 169
Ковачевић-Коњиковић, инг. Јо-
ванка 96, 105, 128, 384, 387
Ковачевић, Михајло 212, 213
Ковачевић, Љуба 302
Ковачевић, Р. 45, 308
Ковачевић, Сима 307
Колас 289
Кончар, Ђуро 103
Коњиковић, инг. Ђорђе 384
Копривица, Арсо 52, 53, 105
Копривица, Бранко 105
Копривица, Васо 105
Копривица, Велимир 105
Копривица, Јовица 105
Копривица, Милорад 105
Копривица, Милош 105
Копривица, Мира 105
Копривица, Слободанка 105
Кораћ, Јосиф 127
Кораћ, Борка 127
Корсаков, Н. С. 304, 394
Косановић, Сава владика 114
Косић, Михаило 28

Косорић, Атанасије 306
 Косорић, Васа 306
 Костић, др 72
 Костић, Милица 103
 Костић, Милош 271
 Кочић, Милка 296, 298
 Кочић, Петар 59, 296, 298, 315, 350
 Кочић, Слободан 298
 Крајшумовић, Коста 307
 Крањчевић, Иво 70, 72, 75, 82, 87,
 88, 175, 176, 177, 179, 181, 187, 189,
 196, 211, 225, 226, 231, 233, 249,
 255, 263, 264, 330, 331, 351, 360,
 412
 Красаић, Владимир 371
 Крестић, Василије 374
 Крлежа, Мирослав 12
 Крстановић, Трифко 199, 202, 206,
 209, 218, 219, 225
 Крстић, Атанасије 300
 Крстић, Арсен 302
 Крстић, др Ђурица 381
 Кружек, Силвестер 224
 Кујунџић, Анђел 97
 Кујунџић, Влада 307
 Кујунџић, Лазар 97
 Кујунџић, Павле 307
 Кунц 394
 Куриналди, Алојз 176

Л

Лазаревић, учитељ 103
 Лазаревић, Борђе 19, 23, 57, 311
 Лазаревић, Јелка 19
 Лазаревић, Перо 42, 43, 44
 Лазаревић, Светко 19, 38, 109, 155
 Лазић, Илија 300
 Левић, Бранко 381
 Летица, Ангела 108
 Лукач, Душан 3, 414
 Лукић, Анте 215
 Лукић, Душан 300
 Лукић, Јован 299

Љ

Љотић, Димитрије 405
 Љубибратић, др Сава 299
 Љуштина, Миле 224

М

Мађер, Драги 60, 61
 Маја 387
 Мајсторовић, Тода 97
 Мајсторовић, Душан 97
 Мајсторовић, Јованка 97
 Мајсторовић, Јово 97
 Мајсторовић, Милан 304
 Мајсторовић, Мило 97
 Мајсторовић, Никодин 97
 Мајсторовић, Пера 97
 Мајсторовић, Ристо 97
 Мајсторовић, Симона мајка
 Јованкина 97
 Максимовић-Икић, Милош 107, 155
 Максимовић, Мирко 300, 357
 Максимовић, др Никола 34
 Максимовић, Перо 75
 Малек, Већеслав 176
 Малић, Владо 119, 303
 Малић, Зорка 119, 303
 Малић, др Јово 105
 Мандић 292
 Мандић, Софија 122
 Мандрапа, Риста 116
 Мара 117
 Марић, Крсто 56
 Марић, Митар 271, 327
 Марјановић, Милан 59
 Марковић, Рајко 304
 Марковић, Светозар 376
 Марковић, Стево 100
 Маслеша, Веселин 373
 Махау, Мици 189
 Мачек 55
 Медан, Васо 308
 Мерици, Ерих 72, 189, 190

- Мехмедбашић, Мехмед 71, 112, 175,
176, 178, 178, 195, 196, 197, 227,
228, 228, 230, 412
Мијатовић, Љубомир 309
Мила 384
Миладиновић, Матија 301
Милановић, Рајко 304
Милановић, Божо 79, 111, 206, 207,
234, 235, 236, 238, 244, 245
Милетић, Петар 62
Милетић, Риста 116
Милић, Чеда 213, 308
Милићевић, Јован 22
Милишић, Светолик 60
Милица 384, 387
Миловић, Јаков 67, 77, 78, 79, 81, 82,
83, 84, 92, 111, 175, 176, 179, 180,
181, 188, 193, 220, 233, 234, 235,
236, 243, 244, 245, 247, 255, 259,
261, 262, 263
Миловановић, Јово 155, 164, 327,
271
Миловановић, Милош 24
Милојевић, Симо 363
Милошевић, Благоје 308
Милошевић, Обрен 78, 176, 180, 187,
188, 193, 243, 244, 245, 261, 262
Милошевић, Петар 299
Милишић, Јово 106
Милутиновић, Бисерка 381
Мирковић, Јованка 103
Мирковић, Симо 308
Митраковић, Бориша 384, 387
Митраковић, Вељко 52, 164
Митраковић, Војна 52
Митраковић, Милинко 52, 384, 387
Митраковић-Радоњић, Радмила 52,
384, 387
Митраковић-Трифковић, Војна 52,
384, 387
Митриновић, Димитрије 59
Митровић, Алекса 306
Митровић, Бошко 60, 62
Митровић, Јован 301
Митровић-Ћилас, Митра 363
Мићић, Исаило 57, 107
Мићић, Марица 57, 106
Мићић, Обрад 60, 61
Михајлов, Михаило 384
Михаиловић, Дража 405
Михаиловић, Ђорђе 305
Михаиловић, Неђа 303
Мичић, Јања 208
Мичић, Мићо 77, 78, 79, 176, 187,
188, 193, 243, 244, 259, 261, 262,
305
Мишић, војвода 107
Млађеновић-Милојчић, Јаков 301
Мољевић, Стево 309
Момчиновић, Иван 176, 188, 197,
263, 264
Московљевић, Милош 364
Мркоњић, Петар 372
Мратинковић, свештеник 96, 119
- Н**
- Наполеон, Бонапарта 217
Наранчић, Велимир 60, 62
Наумовић, Богдан 176
Недељковић, Душан 363
Недић, Милан 405
Неђељковић, Радован 301
Ненезић, капетан 314
Нешић, др 392
Николић, Ђока 304
Николић, Зорка 312
Николић, Никола 60, 62
Николић, Стеван 275, 305
Никшић, Садија 211
Никшић, Хамдија 211
Новак 338
Новак, Виктор 351, 361, 362, 376
Новак, Старина 212
Новаковић, Петар 56
Новаковић, Стојан 38, 59, 296, 374
Нусбаум, др 392

О

Обилић, Милош 204
 Обреновић, Милош 18
 Обрадовић, Ђорђе 308
 Обрадовић, Јован 307
 Обрадовић, Милан 306
 Остојић, Ђура 56, 305, 313
 Остојић, Мирко 374
 Острогорски, Георгије 363, 370

П

Павловић, Јово 38, 108, 155, 207, 209,
 261, 299
 Павловић, Мило - Крпа 103, 106
 Павловић, У. 275
 Павковић, Милева 100
 Павчец 327
 Пајић, Гина 119
 Пајић, Милка 119
 Панић, Милан 346
 Панић-Суреп, Милорад 365
 Панић, (чета) 372
 Пашић, Никола 409
 Пашић, Ср. 401
 Пелагић, Васа 350, 367, 371
 Пелик, Силвије 13
 Перенчевић, Јован 304, 312
 Перин, Марко 68, 70, 71, 77, 175, 176,
 180, 181, 187, 196, 211, 212, 225,
 249, 250, 251, 255, 258, 259
 Перишић, Срећко 162, 165, 176
 Пектовић, Живан 155, 301
 Петковић, Јовика 65, 66
 Петковић, Продан 302
 Петрановић, Бранко 364
 Петровић, Богдан 38, 106
 Петровић-Радић, Вјера 31
 Петровић, Јефта 310, 327
 Петровић, Криста 315
 Петровић, Милутин 126
 Петровић, Никола, књаз 372, 410
 Пјанић, Милош 69, 199, 211, 226
 Пије Х - Папа 10
 Плавшић, Дамјан 307

Плавшић, Јосиф 309
 Плазник 115
 Плашка, Рикард 9, 14
 Поенкаре, предсједник владе 409
 Попадић, Милан 209
 Попара 389
 Поповић, мајор 192, 219, 220
 Поповић, Анђелко 60, 62
 Поповић, Васиљ 351, 360, 368, 373,
 375
 Поповић, Даница 97
 Поповић, Душан 60
 Поповић, Ђорђе 34, 56
 Поповић, Ђоко 97
 Поповић, Јован 31, 309
 Поповић, Марко 308
 Поповић, Л. 311
 Поповић, Матија 299
 Поповић, Миливоје 62
 Поповић, Милутин 58, 62
 Поповић, М. 362
 Поповић, Мита 72
 Поповић, Симеон 308
 Поповић, Тодор 207
 Поповић, Цвјетко 8, 68, 69, 70, 72,
 72, 73, 74, 76, 77, 81, 82, 84, 86, 87,
 112, 175, 176, 177, 178, 178, 180,
 181, 195, 196, 221, 225, 226, 227,
 228, 229, 230, 232, 233, 249, 259,
 255, 351, 360, 364, 365, 403, 404,
 405, 406, 412, 415
 Потјорек, Оскар 70, 72, 73, 175, 178,
 189, 197, 224, 237, 343, 408
 Поткоњак, Ђуро 126
 Првановић, капетан 192
 Премушић, Коста 114, 176
 Прибићевић, Адам 101
 Прибичевић, Милан 199
 Прибичевић, Светозар 34, 101
 Прибичевић, Ружа 364, 404
 Прибичевић, Стојан 209
 Принцип, Гаврило 9, 12, 14, 48, 58,
 61, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 87, 88,
 92, 111, 112, 113, 117, 139, 175, 176,

- 177, 178, 179, 180, 181, 188, 190,
191, 192, 194, 195, 196, 197, 215,
216, 217, 218, 219, 220, 221, 222,
223, 224, 226, 227, 228, 229, 230,
233, 234, 235, 236, 237, 238, 240,
241, 242, 243, 244, 245, 246, 247,
248, 249, 252, 253, 254, 256, 257,
259, 261, 262, 263, 290, 295, 298,
313, 325, 329, 343, 344, 366, 407,
408, 415
- Принцип, Јања 254
Принцип, Марија 254
Принцип, Пера 252
Прица, Милан 211
Прица, Оливера 381
Прица, Радмило 354
Продановић, Јаша 364
Пура, Милош 215
Путник, војвода 410
Путник, Душан 199
Пушибрк, Васа 24
Пушкар, Симо 307
Пфефер, др Лео 95, 114, 115, 116,
120
Пфоб, Ида 176, 189
Пфоб, Артур 189
- Р**
- Рај, проф. 395
Рајковић, књиџар 210
Рајх, Јаков 189
Радетић, Бура 302
Радивоје, Дели 212
Радићи 270
Радић, Душан 28, 31
Радић, Раде 19
Радић, Радослав 314
Радић, Селка 172
Радовановић, др Сања 387
Радовановић-Мркоњић, Стјепан 328
Радоњић, Арсен 384, 387
Радоњић, Војна 52
Радонић, митрополит 165
Радоњић, Глиша 52
- Радоњић-Видаковић, Неда 384, 387
Радоњић, Инес 384, 387
Радоњић, Новица 384, 387
Радоњић, Радмила 386
Радосављевић, Паја 34, 91, 391, 398
Радосављевић, Јудита 108
Радулашки, др Катица 52, 159, 268,
357
Радуловић, Божа 306
Радуловић, Риста 214
Ранков, Љубомир 56, 60, 61
Растко 384, 387
Рафаеловић, Живко 199
Рачетић, М. 399
Рашић, Никола 176
Репач, Хасан 312
Ристић 115
Ристић, Јован 375
Рокнић, др Александар 34
Романов, Никола, руски цар 81, 409
Рунда, Василь 305
Рупник, Јозефина 189
- С**
- Савић, Вићентије 304
Савић, Давид 303
Савић, Јаков 60, 62
Савић, Михајло 300
Савић, Ј. Риста 389
Савић, Сава 303
Савић, Тимотије 303
Савојски, Еуген 14
Садило, Ангела 176, 189, 263, 264
Садило, Фрањо 176, 189, 263, 264
Салаћанин 114
Салватор, Леополд 237
Самарција, Богдан 97
Самарција-Поповић, Даница 97
Самарција, Јово 97
Самарција, Ристо 97
Самарција, Тодо 97
Самарцић, Радован 370, 375, 380,
381, 382
Свара, Фрања 176

- Секулић, Лаза 34
 Симић, Јова 305
 Симић, Јован 305
 Симић, Михајло 56
 Симитовић, Алија 60, 61
 Симовић, Душан 346
 Симонић 96
 Скерлић, Јован 59, 61
 Sohn 394
 Sombe др 397
 Солда, Шпира 308, 357
 Солтис, Алфонсо 211
 Софренић, Митар 56
 Софро, поп 164, 164, 167, 168, 271
 Спахић, Захарије 306
 Спаховић, Смајил 189
 Срејовић, Драгослав 382
 Сршкић, др Милан 291
 Стајић, Васа 59
 Станарчић, Љубо 206
 Станишић, Драго 60, 62
 Станковић, Д. 31
 Станојевић, Станоје 351, 361, 362
 Станчић, Тоша 305
 Старовић, Раде 60, 61
 Стефановић-Караџић, Вук 14, 128, 141, 370
 Стефановић, Риста 303
 Стјепановић, Вељко 62
 Стјепановић, Милорад 247
 Стјепановић, Перо 56
 Стјепановић, Цвијан 49, 67, 78, 81, 82, 87, 88, 94, 175, 176, 179, 180, 181, 187, 194, 195, 233, 234, 241, 242, 245, 246, 247, 248, 249, 256, 351, 412,
 Стојановић, Васиљ 309
 Стојановић, Драгутин 218, 219
 Стојановић, Младен 56, 60, 61, 211
 Стојановић, др Никола 57
 Стојшић, Душан 34
 Стојановић, Свето 108
 Стојановић, Сретен 15, 61
 Стокановић, Перо 57
 Струпло, Фрањо 176
 Суботић, Гина 119
 Суботић, Даница 119
 Суботић, Душан 310
 Суботић, Јован 62, 64
 Суботић, Светомир 310
 Сукара, Илија 54
- Т**
- Тадић, Јорјо 376, 381
 Тадић, Никифор 56, 60, 61
 Танкосић, Воја 77, 155, 191, 199, 209, 217, 218, 219, 220
 Тасић, Никола 3, 4, 380, 381, 382
 Тејић, Стана 103
 Терзин, Паја 34
 Терлици, Лоренцо 189
 Тетер 54
 Тешановић, Бошко 127
 Тодор 115
 Тодоровић, Анђа 103
 Тодоровић, Коста 77, 240
 Тодоровић, Љубомир 56, 60, 61
 Томић, Божидар 59, 60, 61, 62, 311, 312, 313
 Томковић, Љубислава 4
 Томковић, Стева 302
 Томовић, Мирко 31, 302
 Топаловић, Милоје 304
 Травањ, Јоцо 103, 107
 Травањ, Коста 103
 Трифковић, Анто 301
 Трифковић, Вук 384, 387
 Трифковић, Вељко 52, 384, 387
 Трифковић, Гај 384, 387
 Трифковић, Мак 384, 387
 Трифковић, Милинко 52, 384, 387
 Трифковић, Милош 52, 384, 387
 Трифковић, Ранко 52, 384, 387
 Тупањанин, Милош 357, 359

Ђ

Ђемаловић 313
Ђоровић, Владимир 296, 309, 351,
360, 361, 362, 368, 371, 373, 374,
375

Ђуковић 210

Ђулибрковић С. 45

Ђупић, Лука 100

Ђурчић, Зорка 100

У

Убавић, Павле 307

Урошевић, Драго 299

Ц

Цуселбег, Ибрахим 189

Ф

Фелдбауер, Макс 176

Фердинанд, Софија 113, 178, 189,
190, 197, 224, 254, 263, 343, 408

Фердинанд, Фрањо 10, 48, 61, 67, 68,
69, 70, 71, 74, 76, 112, 113, 178, 180,
188, 189, 190, 195, 197, 210, 211,
215, 216, 217, 218, 222, 223, 224,
225, 226, 227, 228, 229, 230, 231,
232, 233, 234, 235, 236, 237, 238,
239, 240, 241, 242, 243, 245, 246,
247, 248, 249, 250, 251, 254, 255,
257, 258, 259, 262, 263, 264, 338,
343, 345, 403, 407, 408, 413

Форкапић, Никола 176, 187, 188,
236, 250, 258, 259

Филиповић 115

Х

Хаескс 393

Хакман, Коста 60, 62

Хакман, Стеван 56, 62

Харах, Фрањо 197

Хартвиг 106

Хади-Кадић, Атиф 211

Хади-Стевић, Михаило 304

Хера, Мухарем 224

Хеглер 113, 126, 127

Хорват, Јосип 119, 285, 286, 287, 290,
291, 292

Хофман, Мајер 176

Ц

Цветковић 55, 346

Цвијић, Јован 38, 45, 59, 91, 111, 296,
351, 353, 368, 369, 377, 378

Цикота, Босиљка 120

Цикота, Ника 119

Цигановић, Милан 77, 191, 216, 217,
218, 219, 220, 221, 240

Цислер, др Рудолф 8, 76, 95, 114,
115, 153, 154, 156, 157, 159, 160,
162, 176, 325, 329, 415

Црногорчевић, Васо 57, 107

Црногорчевић, Гавро 225

Цувај 215

Ч

Чабриновић, Недељко 71, 72, 73, 74,
76, 77, 78, 88, 112, 113, 154, 175,
176, 177, 178, 181, 189, 190, 191,
192, 193, 196, 197, 206, 207, 209,
215, 216, 217, 218, 219, 220, 221,
222, 223, 224, 225, 226, 227, 228,
230, 240, 252, 254, 343, 408

Чапрић, Бошко 299

Черина, Владимир 59

Черчил, Винстон 349

Чубриловић, Богдан 270

Чубриловић, Боро 15

Чубриловић, Бранко 7, 12, 15, 19, 23,
38, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
65, 108, 109, 110, 111, 126, 149, 155,
267, 293, 298, 299, 304, 311, 312,
313, 314, 315, 316, 317, 318, 328,
345, 346, 347, 349, 350, 351, 357,
383, 385, 387, 412

Чубриловић, Бранко - Ренди 346,
384, 387

Чубриловић, Васо - деда 270

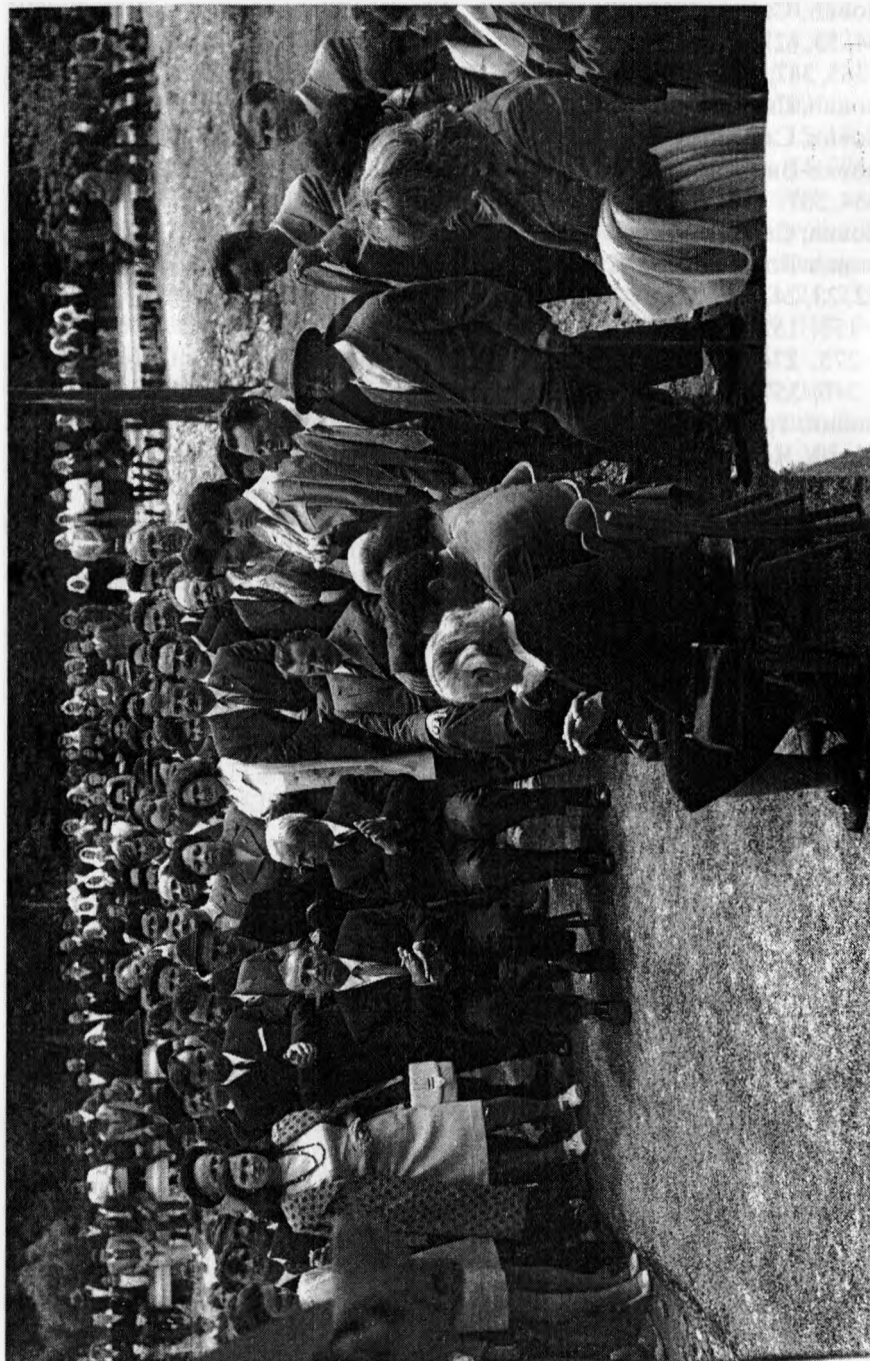
Чубриловић, Васо - ујак 270

- Чубриловић, др Васо 8, 10, 15, 17, 19, 22, 23, 38, 52, 53, 54, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 108, 109, 110, 111, 112, 119, 154, 155, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 188, 189, 195, 196, 197, 211, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 249, 250, 251, 252, 255, 258, 259, 263, 264, 267, 285, 286, 289, 311, 317, 330, 331, 342, 345, 346, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 387, 403, 404, 407, 411, 412, 413, 414, 415
- Чубриловић, Велимир - Цицо 346, 374, 384, 386, 387
- Чубриловић, Вељко 5, 6, 7, 9, 12, 13, 15, 16, 19, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 61, 62, 66, 67, 70, 74, 78, 89, 91, 92, 94, 95, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 133, 139, 140, 144, 147, 153, 155, 156, 157, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 188, 193, 194, 195, 206, 220, 221, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 255, 256, 257, 262, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 285, 290, 311, 317, 323, 326, 327, 329, 330, 331, 340, 341, 342, 345, 383, 385, 387, 389, 414, 415
- Чубриловић-Копривица, Вида 19, 22, 38, 52, 54, 63, 65, 68, 72, 88, 96, 108, 109, 111, 140, 142, 149, 153, 159, 172, 267, 268, 273, 274, 275, 318, 345, 348, 357, 383, 387, 412
- Чубриловић, Војин 15
- Чубриловић, Грујо 15
- Чубриловић, Даница 54
- Чубриловић, Данка 411, 412
- Чубриловић, Драго 15
- Чубриловић, Душан 109
- Чубриловић, Здравко 15, 19, 387
- Чубриловић, др Јован 54, 384, 387
- Чубриловић, Јованка 387
- Чубриловић, Јовица - стриц 270
- Чубриловић, Јово - отац, дјед 8, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 54, 55, 62, 64, 104, 105, 109, 117, 345, 383, 384, 385, 387, 388, 415
- Чубриловић, Лазо 270, 387
- Чубриловић-Митраковић, Љепосава - Лепа 19, 52, 55, 63, 105, 119, 155, 164, 318, 351, 357, 383, 385, 387
- Чубриловић, Лука 15
- Чубриловић, Љубица 16
- Чубриловић, Мариса 384, 387
- Чубриловић, Милка 270
- Чубриловић, Милорад 19, 34, 38, 54, 109, 263, 346, 357, 359, 383, 385, 387
- Чубриловић, Милорад, правник 384, 387
- Чубриловић, Милош 15, 384, 387, 411
- Чубриловић-Јовановић, Мира 54, 384, 387
- Чубриловић-Ковачевић, Нада 17, 50, 92, 96, 105, 111, 119, 120, 122, 127, 140, 142, 147, 148, 151, 153, 154, 155, 157, 158, 165, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 265, 268, 269, 270, 271, 274, 275, 285, 286, 317, 323, 326, 327, 328, 383, 384, 385, 386, 387
- Чубриловић, Недељко 15
- Чубриловић, Никола 15
- Чубриловић, Паула 346
- Чубриловић, Перо 270
- Чубриловић, Петар 15, 109
- Чубриловић, Радунка 411
- Чубриловић, Саво 15

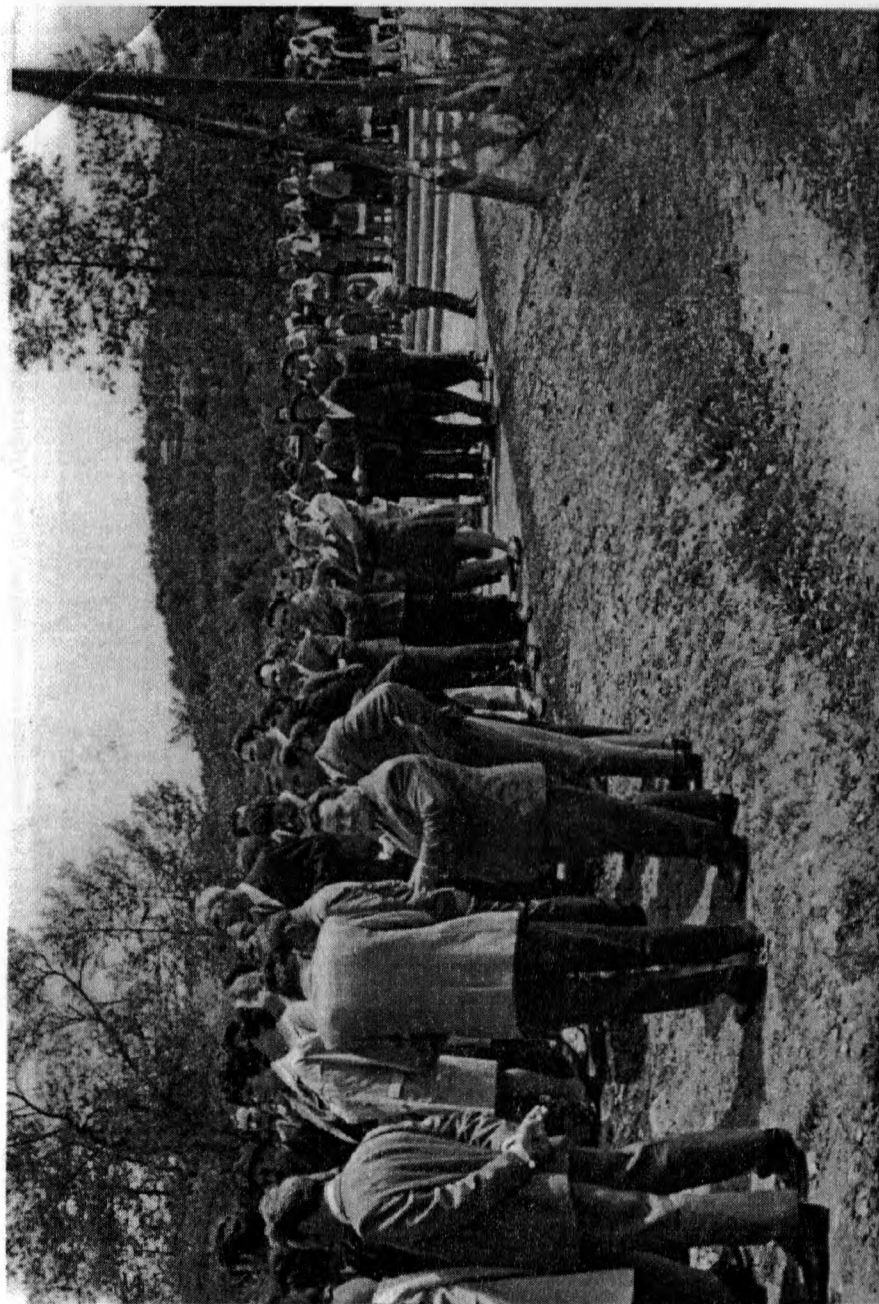
Чубриловић, Савка 8, 17, 18, 19, 22,
24, 34, 55, 62, 64, 104, 149, 345, 383,
384, 385, 387, 388, 415
Чубриловић, Светко 270
Чубриловић, Слободан 15
Чубриловић-Вишњић, Слободанка
54, 384, 387
Чубриловић, Спасан 15
Чубриловић-Боконић, др Стака 7,
19, 22, 23, 24, 38, 52, 54, 67, 70, 105,
109, 153, 157, 159, 172, 267, 268,
272, 273, 274, 275, 311, 312, 325,
345, 346, 357, 383, 385, 387
Чубриловић, Трифон 16, 387
Чубриловић, Чедо 19, 383, 387
Чуле, Милан 193, 236, 243, 244, 245,
259, 261
Чупић, Драго 383
Чуповић, Саво 305

Ш

Шаин, Мара 237
Шакота, Илија 310
Шарић, Милан 312
Шапаровић, Зулфо 272, 325, 326, 327
Шашић, Саво 111
Шварц, Бернхард 189
Шербец, Адолф 224
Шефер, Јаков 76, 77, 211
Шкоруп, Мара 189
Шерде др 165
Шмитран 75
Шола, Атанасије 309
Шпатни, Емил 88
Шубашић 347
Шумоња 105
Шулц, Хајнрих 240
Шунић 192, 193, 220

Сабор поводом отварања Стомен библиотеке, поклоњене основној школи "Вељко Чубриловић".
Прибој мајевци, 14.05.1972.

Прибој мајевички, 15.05.1972.
Поводом отпварања Стомен библиотеке.

Васо Чубриловић са наставничким колективом основне школе "Велько Чубриловић" у Мајевичком Прибоју.

*Васо Чубриловић и Здравко Антионић
У њарку основне школе "Вељко Чубриловић" у Мајевичком Прибоју, 08.10.1975.*

Издавач

**СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
Београд, Кнез Михалова 35**

За издавача

НИКОЛА ТАСИЋ, директор

Лектор

ЉУБИСЛАВА ТОМКОВИЋ

Коректор

КАТАРИНА АНТОНИЋ

Компјутерска обрада текста

ТИХОМИР НОВАКОВИЋ

Технички уредник

СВЕТКО РЕЉИЋ

Тираж 500

прво издање

Штампа

**ГРАФОМАРК, Београд
1999.**

Mila moja Jovanica, juna sam primio
brzo njeno pismo. Krato se dogovorela da
ovlasti dušom tuđom očaj! Ja sam
miran, tu mirnoću buni mi tuje
nepokojstva i nemir - Jari se kolam
i malo da ti dogovori otići u Dubicu.
Od Tihomirja suđa još nije ništa stiglo.
Ile danas sam ja primio ovdje, i još
je ot Cidar otišao u rojatu imenovan sam
na komitetu adrekatu Jevišića. Kourta
ovdje će kroz njese dana - Ja sam
dobro i dobro si i moje mila Neda ne-
forentam se mi na mnu. Piri mi čudo!

Takav mi papa Jofar i njegoar; i moje
mile Priborčane - Felena ljubim a sebe
i moje čudo mila neironjono ljub
vao baba Velje.

21. novembar 1914.